

ବିପ୍ଳବୀ କବି ସ୍ବାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଦାସ

ସଂପାଦନା—

ଶ୍ରୀମତୀ ସୁମିତ୍ରା

ବିପ୍ଳବୀକବି ସାରଳା ଦାସ

ସଂପାଦନା

ଡକ୍ଟର ଉପେନ୍ଦ୍ରନାଥ ମହାନ୍ତି

ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ, ସାରଳା ସେମିନାର,

ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ, ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ,

ଡି.ଏ.ଭି. ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ,

ଚିଟିଲଗଡ଼

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ସଂସଦ

ଦୟାନନ୍ଦ ଆଲୋଚନାବୈଦିକ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ,

ଚିଟିଲଗଡ଼, ଓଡ଼ିଶା

-୧୯୮୫-

ବିପ୍ଳବୀକବି ସାରଳା ଦାସ,
(ସୂକ୍ଷ୍ମ ଅଲୋଚନାଚକ୍ଷୁରେ
ଉପସ୍ଥାପିତ କେତେକ ପ୍ରବନ୍ଧର
ସଂକଳନ)

ସଂପାଦନା—

ଡକ୍ଟର ଉପେନ୍ଦ୍ରନାଥ ମହାନ୍ତି,
ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ, ସାରଳା ସେମିନାର

ଏବଂ

ମୁଖ୍ୟ ଅଧ୍ୟାପକ, ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ

ଡି. ଏ. ଭି. ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ

ଟିଟିଲଗର, ଓଡ଼ିଶା

ପ୍ରକାଶକ—

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ସଂସଦ,

ଡି. ଏ. ଭି. ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ,

ଟିଟିଲଗର, ଓଡ଼ିଶା

ମୁଦ୍ରଣ—

ଶ୍ରୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ ପ୍ରେସ୍,

ଟିଟିଲଗର, ଓଡ଼ିଶା

ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶନ— ୧-୧-୧୯୮୫

ମୂଲ୍ୟ— ପଚାଶଟଙ୍କା ମାତ୍ର

Biplavikavi Sarala Das.

(A collection of essays
presented in the UGC
Seminar on Sarala Das ;
Revolutionary Oriya Poet)

Edited by :

Dr. U. N. Mohanty,

Director, UGC Seminar on
Sarala Das.

&

Head, Department of Oriya.

D. A. V. College,

P.O. Titilagarh.

Dist. Bolangir (Orissa).

Published by :

Oriya Sahitya Sansad,

D. A. V. College, Titilagarh

Printed at :

Sri Laxmi Printing Press.

Titilagarh. Orissa

First Edition 1st January 85,

Price-

Rupees Twentyfive only

==ସୂଚୀପତ୍ର==

ବିଷୟ-

-ଲେଖକ-

-ପୃଷ୍ଠା

ସଂପାଦକପଦ୍ମ

ଡକ୍ଟର ଉପେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ମହାନ୍ତି 'କ'

୧ । ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପ୍ରଶ୍ନା
ସାରଳା ଦାସ.

ଶ୍ରୀ ସହଦେବ ସାହୁ, ଆଇ. ଏସ୍. ୧
ଉତ୍କଳଶିଳ୍ପ ରେଭେନ୍ସା କମିଶନର
ସମ୍ବଲପୁର

୨ । ସିଦ୍ଧ ସାବେଳଚର୍ଚ୍ଚା

ଶ୍ରୀ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ମିଶ୍ର ୧୧
ଉପ ଶାସନସଚିବ, ଆଇନବିଭାଗ,
ଭୁବନେଶ୍ୱର

୩ । ମୁଁ ସାରଳା ଦାସ କହୁଛି

ଅଧ୍ୟାପକ ସୁନାମଣି ରାଉତ, ୩୦
ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ,
ସରକାରୀ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, କେଉଁଝର,

୪ । ରଞ୍ଜିତଦାର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ

ଅଧ୍ୟାପିକା ପ୍ରିତା ମହାନ୍ତି, ୪୦
ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ, ଭୁବନେଶ୍ୱର ମହିଳା-
କଲେଜ, ଭୁବନେଶ୍ୱର

୫ । ସାରଳା ମହାଶ୍ୱରତରେ
ଗୁରୁପରମ୍ପରା ଓ ଗୁରୁଦେବ
ଦ୍ରୋଣାଗୁପ୍ତ୍ୟ

ଡକ୍ଟର ବନମାଳୀ ବାରିକ, ୪୮
ଅଧ୍ୟାପକ, ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ
ବକ୍ସି ଜଗବନ୍ଧୁ କଲେଜ,
ଭୁବନେଶ୍ୱର

- ୭ । ପୂର୍ବରାଜ୍ୟ ମହାଭାରତ
ପରିସ୍ରୋତରେ ସାରଳାଦାସଙ୍କ
ଭାମ
ଡକ୍ଟର ମାଳାଦ୍ରୀ ଭୃଷଣ ହରିଚନ୍ଦନ, ୭୭
ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ, ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ,
ଗାନ୍ଧିନୀକେତନ
- ୮ । ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ସାମାଜିକ
ଜୀବନାଦର୍ଶର ନୈତିକ ପରମ୍ପରା
ଡକ୍ଟର ବନମାଳୀ ରଥ, ୧୦୭
ରତ୍ନ, ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ, ଖଲ୍ଲିକୋଟ-
କଲେଜ, ବ୍ରହ୍ମପୁର
- ୮ । କବି ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ
ଚଉଷଠି ଯୋଗିନୀ ମୂର୍ତ୍ତି
ଡକ୍ଟର ବୃନ୍ଦାବନ ଚନ୍ଦ୍ର ଆର୍ଯ୍ୟ, ୧୧୪
ରତ୍ନ, ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ, ସମ୍ବଲପୁର-
ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, ଜ୍ୟୋତିବିହାର
- ୯ । ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର କେତୋଟି
ବିଶାଳ ସୃଷ୍ଟି ମୂଳରେ
ସାରଳା ମହାଭାରତର ପ୍ରଭାବ
ଅଧ୍ୟାପକ ଦୋଳଗୋବିନ୍ଦ ବର୍ମା, ୧୨୨
ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ, ପଞ୍ଚାୟତ ସମିତି
କଲେଜ, ସରକାରୀ
- ୧୦ । ସାରଳା ସାହିତ୍ୟରେ
ବୈପ୍ଳବିକ ଚେତନା
ଡକ୍ଟର ଉମାଚରଣ ପୂଜାରୀ ୧୩୯
ରତ୍ନ, କବିସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ
ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ଭଞ୍ଜନଗର
- ୧୧ । ଉତ୍କଳୀୟ ରେନେସାନ୍ସର
ଆଦିପ୍ରବକ୍ତା ସାରଳା ଦାସ
ଡକ୍ଟର ବସନ୍ତ କୁମାର ପଣ୍ଡା ୧୧୭
ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ, ସ୍ୱରଜନଳୀ ସାହା
ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ପୁରୀ
- ୧୨ । ସାରଳା ମହାଭାରତରେ
କପିଳେନ୍ଦ୍ର ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ରୂପ
ଅଧ୍ୟାପିକା ରେଣୁ ମିଶ୍ର ୧୭୪
ସରକାରୀ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ବଲାଙ୍ଗିର
- ୧୩ । ଯାହା ନାହିଁ ଭାରତେ
ଡକ୍ଟର ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର, ୧୭୪
ପ୍ରଫେସର, ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ, ସମ୍ବଲପୁର
ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, ଜ୍ୟୋତିବିହାର

ବିଷୟ-

-ଲେଖକ-

-ପୃଷ୍ଠା

୧୪ । ଅନାର୍ଯ୍ୟାୟନ:ସାରଳା ମହାଭାରତ

ଅଧ୍ୟାପକ ସନ୍ତୋଷ କୁମାର ରଥ ୧୮୦
ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ, ଶ୍ରୀରାମ କଲେଜ,
ରାମପୁର

୧୫ । ଖଟ ଧବଳଗିରି ଓ ଗୋଷ୍ଠିକ
ବ୍ୟାସ ସରୋବର

ଡକ୍ଟର ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଚନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି ୧୮୭
ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ, ବ୍ୟାସନଗର କଲେଜ
ସାଜପୁର ଭୋଡ଼

୧୬ । ସାରଳା ମହାଭାରତରେ
ଅଗ୍ନିଉପାସନା

ଅଧ୍ୟାପକ ରାଘବାନନ୍ଦ ନାୟକ, ୧୯୭
ରିଡ଼ର, ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗ, ଗଙ୍ଗାଧର
ମେହେର କଲେଜ, ସମ୍ବଲପୁର

1. Sociological Study of
Sarala's Mahabharata :
In Search of a Focus

Dr. M. S. Pati 1
Professor
P. G. Department of English,
Sambalpur University
Jyotivihar

2. The mode of Existence
of Sarala Mahabharata

Dr. N. N. Mishra, 10
Reader in Oriya, Visva Bharati,
Santiniketan.

ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଅନୁଦାନ ଆୟୋଗଙ୍କ ଆର୍ଥିକ ସହାୟତାରେ ୧୯୮୩ ମସିହା ଡିସେମ୍ବର ୨୫ରୁ ୨୭ ତାରିଖ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦୟାନନ୍ଦ ଆଲୋଚନାବେଦିକ ମହା ବିଦ୍ୟାଳୟ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ସାହିତ୍ୟ ବିଭାଗ ତରଫରୁ ‘ବିପ୍ଳବ କବି ସାରଳା ଦାସ’ ଶୀର୍ଷକ ଏକ ନିଖିଳୋକ୍ତଳ ଆଲୋଚନା ଚନ୍ଦ୍ର ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା ଉତ୍କଳବ୍ୟାସ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ସାରସ୍ୱତ ସାଧନାର ସାର୍ବିକ ମୂଲ୍ୟାୟନ । ସାରଳା—ସାହିତ୍ୟର ଆଲୋଚନା କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଗତାନୁଗତକତା ପରିବର୍ତ୍ତେ ପ୍ରସାରିତ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ପରିପୁଷ୍ଟ କରାଇବା ଅଭିପ୍ରାୟରେ ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାନ୍ତ ତଥା ଓଡ଼ିଶା ବାହାରୁ ବହୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ସମାଲୋଚକଙ୍କୁ ଏଥିରେ ଯୋଗଦାନ କରିବା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କରାଯାଇଥିଲା । ଆଲୋଚନା ଚନ୍ଦ୍ରରେ ଚେଷ୍ଟିତ ଜଣ ଆଲୋଚକ ଭାଗ ନେଇଥିଲେ ଏବଂ ଭରିଶିଟି ଗବେଷଣାମୂଳକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଉପସ୍ଥାପିତ କରାଯାଇଥିଲା ।

ଉତ୍କଳାଞ୍ଚଳ ରେଭେନ୍ସା କମିଶନର ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସହଦେବ ସାହୁ, ଆଇ. ଏ. ଏସ୍. ଏହି ଆଲୋଚନା ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରିଥିଲେ । ସମ୍ବଲପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗର ମୁଖ୍ୟ ଡକ୍ଟର ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର ଏହି ଉତ୍ସବରେ ସଭାପତିତ୍ୱ କରିଥିଲେ ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ନାତକୋତ୍ତର ଓଡ଼ିଆ ବିଭାଗର ଅବସରପ୍ରାପ୍ତ ମୁଖ୍ୟ ଡକ୍ଟର କାହ୍ନୁଚରଣ ମିଶ୍ର ମୁଖ୍ୟ ଅତିଥି ଭାବରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ଏହି ଆଲୋଚନା ଚନ୍ଦ୍ରରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ସମାଲୋଚକଗଣ ହେଲେ— ଡକ୍ଟର କାହ୍ନୁଚରଣ ମିଶ୍ର, ଡକ୍ଟର ବଂଶୀଧର ମହାନ୍ତି, ଡକ୍ଟର ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର, ଡକ୍ଟର ମଧୁସୂଦନ ପତି, ଡକ୍ଟର ନରେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ମିଶ୍ର, ଡକ୍ଟର ବୈରାଗୀ ଚରଣ ଜେନା, ଡକ୍ଟର ଘନସ୍ୟା ରଥ, ଡକ୍ଟର ବୃନ୍ଦାବନ ଚନ୍ଦ୍ର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ, ଡକ୍ଟର ବନମାଳୀ ରଥ, ଡକ୍ଟର ଉମାଚରଣ ପୂଜାରୀ, ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ମିଶ୍ର, ଡକ୍ଟର ଶ୍ୟାମ ସୁନ୍ଦର ମହାପାତ୍ର, ଡକ୍ଟର ମାଳାଦ୍ରୀ ଭୂଷଣ ହରିଚନ୍ଦନ, ଡକ୍ଟର ନଟବର ଶତପଥି, ଡକ୍ଟର ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଚନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି, ଅଧ୍ୟାପିକା ରେଣୁ ମିଶ୍ର, ଅଧ୍ୟାପିକା ସ୍ମିତା ମହାନ୍ତି, ଅଧ୍ୟାପିକା ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ଦାସ, ଡକ୍ଟର ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାଶ, ଡକ୍ଟର ବନମାଳୀ ବାରିକ, ଅଧ୍ୟାପକ ବସନ୍ତ କୁମାର ପଣ୍ଡା, ଅଧ୍ୟାପକ ରାଧେଶ୍ୟାମ ବେହେରା, ଅଧ୍ୟାପକ ସୁନାମଣି ରାଉତ, ଅଧ୍ୟାପକ ପଞ୍ଚାନନ ମହାନ୍ତି, ଅଧ୍ୟାପକ ଦୋଳଗୋବିନ୍ଦ ବିଶି, ଡକ୍ଟର ଶଙ୍କର ଲାଲ୍ ପୁରୋହିତ, ଅଧ୍ୟାପକ ହରିହର ମହାନ୍ତି, ଅଧ୍ୟାପକ ସନ୍ତୋଷ କୁମାର ରଥ, ଡକ୍ଟର ନିମାଇଁ ଚରଣ ପଣ୍ଡା, ଅଧ୍ୟାପକ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର, ଅଧ୍ୟାପକ ସୁଧାକର ଦାସ, ଅଧ୍ୟାପକ ନରେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ପାଣି ଓ ଗବେଷକ ଅଶୋକ

ମିଶ୍ର । ସ୍ଥାନୀୟ ଅନୁବନ୍ଧୀୟ ଅଧିକାରୀ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଧନମ୍ଭର ମହାନ୍ତି, ଓ. ଏ. ଏସ୍. କ୍ସ ସଭାପତିଭାବେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ଉଦ୍‌ଯାତନା ଉତ୍ସବରେ ମୁଖ୍ୟ ଅତିଥିଭାବେ ଯୋଗଦାନ କରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଆ ଉଚ୍ଚ ନ୍ୟାୟାଳୟର ମାନ୍ୟବର ବିଚାରପତି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରାଧାଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ।

ଆଲୋଚନା ଚକ୍ରରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରାହୋଇଥିବା ଡିଭିଜନ୍ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ବହୁ ଉପାଦେୟ ତଥ୍ୟର ଅବତାରଣା କରାଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଆଲୋଚନା ପରିକ୍ଷିତରେ ଗତାନୁଗତକଳାର ଅନୁବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଥିବା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲା । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧ, ପ୍ରତିଭାକୁ ପ୍ରକାଶନରେ ସମସ୍ତେ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରସାରିତ ଦୃଷ୍ଟି କୋଣରୁ ସେହି ପ୍ରତିଭାର ମୂଲ୍ୟାୟନ କରାଯିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ଉପରେ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆବେପ ହୋଇ ନଥିବା ପରି ମନେ ହେଲା । ଓଡ଼ିଶାରେ ଜନ୍ମହୋଇ ଓଡ଼ିଶାର ପାଣିପବନରେ ବଢି, ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିବାରୁ ତାହାଙ୍କ ରଚନାବଳୀ ମଧ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଆର ସମାଜ, ସାହିତ୍ୟ ଓ ଜୀବନଚର୍ଯ୍ୟାର ପ୍ରତ୍ନତାଳକ ଘଟିବା ଏକାନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ । ତାହାଙ୍କ ବିପୁଳାୟତନ ସାରସ୍ୱତ ସୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଆଭାର ବିଲମ୍ବିତ ପ୍ରତିବନ୍ଧ ଆମେ ଦେଖୁ । ଏଥି-
ଯୋଗୁଁ ଆମେ ତାଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶାର ଆଦିକବି କିମ୍ବା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ସାହିତ୍ୟର ଜନକ ପ୍ରଭୃତି ଆଶା ପ୍ରଦାନ କଲେ ତାହା ପ୍ରକୃତରେ ତାହାଙ୍କ ପ୍ରତିଭାର ଯଥାର୍ଥ ସ୍ୱୀକୃତି ହେବନାହିଁ । ଆଜିକୁ ପ୍ରାୟ ପାଞ୍ଚ ଶତ ବର୍ଷ ଅଗତରେ ଯେଉଁ ଆଦର୍ଶର ଅନୁସରଣରେ, ଯେଉଁ ଅଭିପ୍ରାୟରେ ଏବଂ କିଭଳି ପରିସ୍ଥିତିର ପ୍ରତିକୂଳତା ସତ୍ତ୍ୱେ ସେ ଅହରହ ଲେଖନୀ ଭୂମିକା କରି ଲକ୍ଷାଧିକ ପଦ ରଚନା କରିଗଲେ ଏବଂ ବିଶ୍ୱଚିନ୍ତନ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ତାଙ୍କର ଅବଦାନ କଣ — ଯୁକ୍ତି ଯୁକ୍ତ ପ୍ରମାଣ ସହିତ ଏସବୁ ବିଷୟକୁ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିପାରିଲେ, ତାହା ସାରଳା ପ୍ରତିଭାର ପ୍ରକୃତ-ମୂଲ୍ୟାୟନ ହେବ । ଓଡ଼ିଶାର ସୀମାସରହେଇ ଅତିକ୍ରମ କରି ସେ ବିଶ୍ୱ ସାହିତ୍ୟ ଦରବାରରେ ତାହାଙ୍କ ଯୋଗ୍ୟ ଆସନରେ ଆସିନ ହେବେ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଆମର ଆଲୋଚନା ଆରମ୍ଭ ହୋଇନାହିଁ କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ଅବଶ୍ୟ ଏକକ ପ୍ରୟାସରେ ଏହା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଆମର ଗବେଷକ ଓ ଆଲୋଚକ ବ୍ୟୁତ୍ପନ୍ନ ଏ ଦିଗରେ ଯତ୍ନବାନ ହେବେ ବୋଲି ଆଶା ।

ଆଲୋଚନାଚକ୍ରରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଥିବା ପ୍ରବନ୍ଧ ଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ଟୀକା ଟିପ୍ପଣୀ ଲେଖିବା ମୋର ସାମର୍ଥ୍ୟର ବାହାରେ । କେବଳ ସାରଳା ସାହିତ୍ୟର ଆଲୋଚନା କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଆହୁରି ଅଧିକ ଗବେଷଣାମୂଳକ ତଥା ଆଧୁନିକ-ଦୃଷ୍ଟିସାପନ୍ନ କରାଇବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏଠାରେ କେତୋଟି ବିଚର୍ଚ୍ଚିତ ବିଷୟର

ଅବତାରଣା କରାଯାଉଛି ।

ନିଜର ରଚନାବଳୀ ମଧ୍ୟରେ କବି ନିଜକୁ ମୂର୍ଖ, ଅପଣ୍ଡିତ, କୁସ୍ଥାନବାସୀ ଭାବେ ବହୁସ୍ଥାନରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ସାରଳାଚଣ୍ଡୀଙ୍କ କୃପାରୁ ସେ ମହାଭାରତ ଭଳି ବିରାଟ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରି ପାରିଛନ୍ତି ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଦେବୀ ଗୁଣୀରେ ତାହାଙ୍କୁ ଯାହା କୁହନ୍ତି, ସେ ତାହା କେବଳ ମାତ୍ର ଲେଖନୀରେ ଲେଖିପକାନ୍ତି । ତାହାଙ୍କ କଥାମୁସାରେ ମହାଭାରତ ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥର ସମସ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦୈଶାନ୍ୟକୃତ । କବିଙ୍କର ଏହି ଉକ୍ତିକୁ କେତେକ ଆଲୋଚକ ଗ୍ରହଣ କରିନେଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ ଏହା ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ କି? ମହାଭାରତ ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଷୟରେ ଦୈଶାନ୍ୟତନା କେତେ ମାତ୍ରାରେ ରହିଛି ? ଗୁଡ଼ାଏ ଅବାସ୍ତବ ଓ କଳ୍ପନା ବାହୁଲ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ କୌଣସି ଦୈଶାନ୍ୟକୃତ ନିର୍ଦ୍ଦେଶନା ବୋଲି କେବେ ଗ୍ରହଣ କରି ହେବକି ? ପଣ୍ଡିତ ମାଳକଣ୍ଠଙ୍କ ଭାଷାରେ ଏହାକୁ ‘ଭକ୍ତିକ-ମିଥ୍ୟା’ ବୋଲି କୁହାଯାଇ ପାରେ । ଯେଉଁ ସାମାଜିକ ଆବଶ୍ୟକତା, ଧର୍ମୀୟ ପରିବେଶ ତାହାଙ୍କୁ ଏପରି ଭକ୍ତିକମିଥ୍ୟାର ଆଶ୍ରୟ ନେବା ପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ଦାନ କରିଥିଲା, ସେସବୁର ଅନୁସଂଧାନ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ବିପ୍ଳବୀ କାହିଁକି ?

ସାରଳା ଦାସଙ୍କୁ ଭକ୍ତ ବା ସାଧକ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ ନକରି ଜଣେ ସଫଳ ବିପ୍ଳବୀ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଅଧିକ ଯୁକ୍ତି ଯୁକ୍ତ, । ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ପରାଜିତ ତଥା ପାରମ୍ପାରିକ ବିଶ୍ୱାସ ଚରୁତ୍ତରରେ ସ୍ୱରାଜ୍ୟୋଜନ କରି କୌଣସି ସୁନିର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଟ ଆଦର୍ଶ ଓ ଆଭିମୁଖ୍ୟର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ଯିଏ ଫଳପ୍ରସୂ ପ୍ରୟାସ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ, ସେ ଯଥାର୍ଥରେ ବିପ୍ଳବୀ । ସେହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସାରଳାଙ୍କୁ ବିପ୍ଳବୀ କହିବା ଅଧିକ ଯୁକ୍ତିସଙ୍ଗତ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଶୈଶବାବସ୍ଥାରେ, ସମାଜର ଉଚ୍ଚବର୍ଗଙ୍କ ପ୍ରତିରୋଧ ପ୍ରତିବାଦ ସତ୍ତ୍ୱେ, ରାଜନୀତି ପୃଷ୍ଠପୋଷକତାର ଅଭାବରେ ସାରଳା ଦାସ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ମହାଭାରତ ଭଳି ବିରାଟ ଗ୍ରନ୍ଥର ରଚନା କରିବାରେ ତାହାଙ୍କ ବୈପ୍ଳବିକ ମନୋବୃତ୍ତିର ସୁମିଷ୍ଟ ପରିଚୟ ମିଳେ । ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ରଚିତ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଭାଗବତ ଉଚ୍ଚବର୍ଗ ଲୋକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଯେତେବେଳେ ‘ତେଲଭାଗବତ’ ଆଖ୍ୟାରେ ପ୍ରତ୍ୟାଖିତ, ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର କବି ନରସିଂହ ସେଣ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ‘ପରମଳା’ କାବ୍ୟ ରଚନା କରି ଶିଷୁବର୍ଗଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆଦୃତ ହେବା ବିଷୟରେ ଆଶଙ୍କିତ, ସେ ପରସ୍ପରିତରେ ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଗ୍ରନ୍ଥକାର ରୂପେ ସାରଳାଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ସହଜରେ ଅନୁମେୟ ।

ସାରଳା ନା ସାରୋଳ ?

ବର୍ତ୍ତମାନ ଉପଲବ୍ଧ ପୋଥିଗୁଡ଼ିକରେ କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ‘ସାରୋଳ

ଦାସ' ଓ 'ସାବେଳ ଚଣ୍ଡୀ' ର ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖି ଡକ୍ଟର ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବ 'ସାରଳା ଦାସ'ଙ୍କ ନାମକୁ 'ସାବେଳ ଦାସ' ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଶୀର୍ଷକରେ ସେ 'ସାରଳା ସ୍ଵା'ରକ' ତରଫରୁ ପ୍ରକାଶିତ ସାବେଳ ସମୀକ୍ଷା ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏକ ଦୀର୍ଘ ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । କବିଙ୍କ ନାମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଏହି ବିବଦନା ମତର ଆଲୋଚନା ମଧ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକ । କବିଙ୍କ ନାମ ପ୍ରକୃତରେ ସାରଳା ନା ସାବେଳ ଏବଂ ଏହା ମଧ୍ୟରେ କେଉଁଟି ପରବର୍ତ୍ତୀ ଲିପିକାରମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଉଲ୍ଲେଖିତ, ଏହାର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମାଧାନ ନହେଲେ କବିଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ସମସ୍ତ ଆଲୋଚନା ନିରର୍ଥକ ହେବ ।

କନକପୁର ନା କଣିଆ ?

ବିକଟ ନିକଟସ୍ଥ କନକପୁର ବା ସାବେଳ ଗ୍ରାମ କବିଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ରୂପେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସାଧାରଣ ଭାବେ ଗୃହୀତ । କିଛି ଦିନ ପୂର୍ବେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ସାହିତ୍ୟିକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗୋପୀନାଥ ମହାନ୍ତି କବିଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟରେ ଭିନ୍ନମତ ପୋଷଣ କରି ଏକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିଥିଲେ । ସେଥିରେ ସେ କଟକ ଜିଲ୍ଲାର କନକପୁର ବଦଳରେ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା କୋଣାର୍କ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ କଣିଆ ଗ୍ରାମକୁ କବିଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ରୂପେ ଗୃହୀତ କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ମତରେ ପରବର୍ତ୍ତୀ କେତେକଟି ଆଲୋଚକ ଏକମତ ନହୋଇ ପୂର୍ବ ପ୍ରଚଳିତ ମତକୁ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରୟାସ କରିଥିଲେ । ଏହି ଆଲୋଚନା ଚକ୍ରରେ ଉପସ୍ଥାପିତ ଓ ଏହି ସଂକଳନରେ ସନ୍ନିବେଶିତ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ମିଶ୍ର ପୁନଶ୍ଚ କେତେକ ତଥ୍ୟ ଉପରେ ଭିତ୍ତିକରି ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ମତକୁ ସମର୍ଥନ କରିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ମିଶ୍ରଙ୍କ ଯୁକ୍ତିରେ ବହୁ ପ୍ରାସଙ୍ଗିକତା ରହିଛି । ଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ କବିଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟରେ ଆଲୋଚକଗଣ ଅଧିକ ବାସ୍ତବବାଦୀ ଦୃଷ୍ଟି କୋଣ ପୋଷଣ କରି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମତରେ ଉପନୀତ ହେବା ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ।

ବିଲଙ୍କା ରାମାୟଣ ନା ବିଚିତ୍ର ରାମାୟଣ ?

ବିଲଙ୍କା ରାମାୟଣ: ଚଣ୍ଡୀ ପୁରାଣ ଓ ମହାଭାରତକୁ ସାରଳାଙ୍କ ରଚନା ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉଥିଲା । କିଛି ଦିନ ପୂର୍ବେ କବିଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଏକ ରଚନା 'ସାତକାଣ୍ଡ ରାମାୟଣ'ର ପୋଥି ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ଦ୍ଵାରା ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ କେତେକ ଆଲୋଚକ 'ବିଲଙ୍କା ରାମାୟଣ' ସ୍ଥାନରେ 'ବିଚିତ୍ର ରାମାୟଣ' ସାରଳାଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ରଚିତ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରୁଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ଏହି 'ବିଚିତ୍ର ରାମାୟଣ' ଗ୍ରନ୍ଥଟି ତେଲୁଗୁ ଭାଷାରେ ଅନୁଦିତ ହୋଇ ବହୁଳ ଭାବରେ ପ୍ରଚାରିତ । ଏ ସଂପର୍କରେ ଅଧ୍ୟାପକ ପଠାଣି ପଟ୍ଟନାୟକ ପ୍ରଥମେ ସୂଚନା

ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ଡକ୍ଟର ହରେକୃଷ୍ଣ ମହାତାବ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଏହା ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଏଣୁ ‘ବଲ୍ଲଙ୍କା ରାମାୟଣ’ ଓ ‘ବିଚିତ୍ର ରାମାୟଣ’ ମଧ୍ୟରୁ କେଉଁଟି ସାରଳାଙ୍କ କୃତ କିମ୍ବା ଉଭୟ ତାହାଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ରଚିତ ଏହା ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଅନୁଜ ନା ତନୁଜ ?

ନିଜର ବଂଶ ପରିଚୟ ସ୍ଵରୂପରେ କବି ରଚନା ମଧ୍ୟରେ ବିଶେଷ କୌଣସି ସୂଚନା ଦେଇନାହାନ୍ତି । କୌଣସି ପୋଥିରେ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରେ ଦାହିଆଳ ପଣ୍ଡା ରାମଙ୍କର ସେ ଅନୁଜ ଥିବା ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଥିବାରୁ ଆଲୋଚକ ଗଣ ତାହା ନିର୍ଭୁଲ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଭାବିବାରକଥା ଯେଉଁ କବି ତାହାଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ବର୍ଣ୍ଣିତ ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କର ଏକାଧିକ ପୁରୁଷରୂପ ନାନୋଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି, ସେ ନିଜର ପିତାଙ୍କ ନାମଉଲ୍ଲେଖ ନକରି କିପରି ଭ୍ରାତାଙ୍କ ନାମ ଲେଖିଲେ ? ଏଣୁ ‘ତନୁଜ’ ଶବ୍ଦଟି ପରବର୍ତ୍ତୀ ଲିପିକାରୀମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ‘ଅନୁଜ’ ରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥିବାର ସମ୍ଭାବନା ଅଧିକ । ଏ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ଯଥାଯଥ ଅନୁସନ୍ଧାନର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି ।

ସାରଳା ଦାସ ଓ ସାରଳାସାହିତ୍ୟ ସଂପର୍କରୁ ବହୁ ବିଚାର୍ଯ୍ୟ ବିଷୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ରହିଛି । ଏ ବିଷୟରେ ବ୍ୟାପକ ଗବେଷଣାର ଆବଶ୍ୟକତା ସ୍ପଷ୍ଟ ରହିଛି । ଯାହାଙ୍କ ଅମର ସାଧନା ଫଳରେ ଏ ଜାତିର ଭ୍ରଷ୍ଟା, ସାହିତ୍ୟ, ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଓ ପ୍ରସାର ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି, ତାହାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟକୃତିର ପରିମାଲୋଚନା ନିମନ୍ତେ ଏକ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଗବେଷଣା ପ୍ରତିଷ୍ଠାନର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇ ଗବେଷଣାର ବ୍ୟାପକ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ସୃଷ୍ଟିକରିବା ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ବିଶ୍ଵଭାରତରେ ‘ରଘୁନ୍ଦ୍ର ଭବନ’ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇ ରଘୁନ୍ଦ୍ରସାହିତ୍ୟ ସଂପର୍କରେ ଯେପରି ଧାରାବାହିକ ଗବେଷଣା ହେଉଛି, ଓଡ଼ିଶାରେ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ସଂପର୍କରୁ ଗବେଷଣା ପାଇଁ ସେହିଭଳି ଏକ କେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଉ ।

ସାରଳା-ସାହିତ୍ୟ ସଂପର୍କରୁ ଏ ଆଲୋଚନାଚକ୍ରକୁ ସାମାନ୍ୟତା କରାଯାଇ ପାଇଁ କଲେଜର ଅଧ୍ୟକ୍ଷ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ହରିଶ୍ଚନ୍ଦ୍ର ପଟ୍ଟନାୟକ, ଅଧ୍ୟାପକ କେଶବ ଚନ୍ଦ୍ର ଜେନା, ଅଧ୍ୟାପକ ଶରତ ଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର, ଅଧ୍ୟାପକ ପଦ୍ମଲୋଚନ ମହନ୍ତ, ଅଧ୍ୟାପକ ଅଜାୟର ମଲ୍ଲି ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିଗଣ ସକ୍ରିୟ ସହଯୋଗ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଶେଷରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ମୋର ଆନ୍ତରିକ ସାଧୁବାଦ ଜ୍ଞାନ କରୁଛି ।

। ଇତି ।

ଉପେନ୍ଦ୍ରନାଥ ମହାନ୍ତି

ଜାନୁୟାରୀ ପହିଲା, ୧୯୮୫

ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରସ୍ଥା—ସାରଳା ଦାସ

ଶ୍ରୀ ସହଦେବ ସାହୁ

ଶିଳ୍ପ ବିପ୍ଳବ ସହିତ ସାହିତ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ଚିନ୍ତାଧାରା ଆସିଲା, ତାହା ମାତ୍ର ୨୦୦ ବର୍ଷ ତଳର କଥା । ଏହା ପୂର୍ବରୁ ସାହିତ୍ୟ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶ୍ରେଣୀର ପାଠକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା । ରାଜା ଜମିଦାର ଭଳି ଫୁରୁସତ ଥିବା ଲୋକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସାହିତ୍ୟ ରଚନା ହେଉଥିଲା । ସାହିତ୍ୟ ମଧ୍ୟମରେ ସେମାନଙ୍କର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା ମିଳୁଥିବାରୁ ସାଧାରଣ ଜୀବନ ସହିତ ଏପରି ସାହିତ୍ୟର ସମ୍ପର୍କ ପ୍ରାୟ ନ ଥିଲା । ସାଧାରଣ ପାଠକର ଗ୍ରନ୍ଥାରେ ବି ଏହା ଲିଖିତ ହେଉ ନ ଥିଲା । ଏହି ସାହିତ୍ୟକୁ ବୁଝାଇବା ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀର ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଦରକାର ହେଉଥିଲେ । ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ଭାରତରେ ଯେଉଁ କେତେକ ବ୍ୟକ୍ତି ଦିଗଦର୍ଶନ ଦେଇଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସାରଳା-ଦାସ ପ୍ରଥମ । ସେ କେବଳ ଓଡ଼ିଆର ଆଦିକବି ନୁହନ୍ତି, ସାଧୁ ଭାରତର ପ୍ରଥମ ଗଣକବି ଓ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ସାହିତ୍ୟକାର । ତାଙ୍କ ସାଧନା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ନହୋଇ ଯଦି ଇଂରାଜୀରେ ହୋଇଥାନ୍ତା, ସେ ହୋମର ବା ଚସରଙ୍କ ଭଳି ଆନୁର୍ଜୀତିକ ଖ୍ୟାତିସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାନ୍ତେ । ହିନ୍ଦି ବା ବଙ୍ଗଳାରେ ହୋଇଥିଲେ ସେ ଭାରତର ଘରେ ଘରେ ପରିଚିତ ହୋଇଥାନ୍ତେ ।

ତାଙ୍କୁ କେବଳ ବିପ୍ଳବୀ କବି କହିଲେ ଆମେ ତାଙ୍କର ଅବମାନନା କରିବା । ବିପ୍ଳବୀର ମୂଲ୍ୟାୟନ ସାମୟିକ, ଏହାର ସ୍ଥାୟୀଭାବରେ କିଛି ଅର୍ଥ ନାହିଁ । ଉପସ୍ଥିତ ରାଷ୍ଟ୍ରଶାଳି ଶାନ୍ତିମାତ୍ର ବରୁଣରେ ଯେ ଯାଏ, ସେ ବିପ୍ଳବୀ (revolutionary) ବା ବ୍ୟର୍ଥୀ (heretic) । ଥରେ ଏହି ବିପ୍ଳବୀ ବା ବ୍ୟର୍ଥୀ ସଫଳ ହେଲେ ସେ ହୁଅନ୍ତି ଜନକ ବା ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ; କ୍ରିଷ୍ଟିଣ ଶାସନର ବିପ୍ଳବୀ ଗାର୍ଲୀ ଆମ ଜାତିର ଜନକ । ଲେନିନ ଆଉ ବିପ୍ଳବୀ ନୁହନ୍ତି, ସେ ସାମ୍ୟବାଦ ଶାସନର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ । ସାରଳାଦାସ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ତାଙ୍କ ସମୟରେ ଯେଉଁ ବିପ୍ଳବ ଆଣିଦେଲେ, ତାହା ଏକ ସଫଳ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବାରୁ ସାରଳା ଦାସ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଜନକ ।

ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ପ୍ରତିଭାକୁ ବିଭିନ୍ନ ଦିଗରୁ ଆଲୋଚନା କରିବାର ଅବସର ଏଠାରେ ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ପରମ୍ପରା ସେ ଆଣିଦେଲେ, ସେହି ବିଷୟରେ ସାମାନ୍ୟ ଆଲୋଚନା କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିବ ।

ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ସାହିତ୍ୟ କାହାକୁ କହିବା ? ଗଜାକୁ ଯେଉଁଭଳି ଗୁରୁଭୂ ଦିଆଯାଏ, ସାଧାରଣ ଲୋକକୁ ମଧ୍ୟ ସେହିଭଳି ଗୁରୁଭୂ ଯେଉଁ ସାହିତ୍ୟ ଦିଏ ତାହାହିଁ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ସାହିତ୍ୟ । ସାଧାରଣ ଲୋକର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଯେଉଁ ସାହିତ୍ୟରେ ଥାଏ, ତାହା ଗଣସାହିତ୍ୟ । ସାଧାରଣ ପାଠକ ଚାହେଁ ନିଜର ଚିନ୍ତା । ନିଜର ଗୁଣ, ଅଭାବ ଓ ଆଶାର ବହୁଗୁଣିତ ବା ରଞ୍ଜିତ ବର୍ଣ୍ଣନା । ସେ ଚାହେଁ ଜୀବନର ନିଷ୍ପର ବାସ୍ତବତା ଗ୍ରହଣୀୟ ପାଠ ଆକାରରେ ପରିବେଷଣ ହେଉ । ସାଧାରଣ ଲୋକର କଳ୍ପନାରେ ବାସ୍ତବତା ନ ଥାଏ । ବାହାପିଅ କଥା ବା କାହାଣୀ ଥାଏ ଏଥିରେ ଅନୁଭୂତିର ଅତିରଞ୍ଜନ ଥାଏ । ସାରଳାଦାସ ମହାଶ୍ୱରତ ଭଳି ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ କାହାଣୀରେ ଗ୍ରାମ୍ୟ କୃଷକର ବାସ୍ତବ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଏବଂ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଜୀବନର ଅତିରଞ୍ଜନ ତଥା ବିଶୁଦ୍ଧ କଳ୍ପନା ଭର୍ତ୍ତି କରାଇ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ସାହିତ୍ୟର ଭର୍ତ୍ତି ପକାଇଛନ୍ତି । ୭୦ ବର୍ଷ ତଳେ ଭାରତର ଲୋକସଂଖ୍ୟା କୋଟିକରୁ କମ୍‌ଥିଲା, ଅଥଚ ସାରଳାଦାସ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ରଜାଙ୍କର ସୈନ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା କୋଟି ଅବୁଦ୍ଧରୁ କମ୍‌ ଚାହେଁ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ସାରଳାଦେଶରେ ଗାଡ଼ିଏ କପୁର ମିଳିବା ଅସମ୍ଭବ, ଅଥଚ ଘଟେ!କ୍ରତ ୧୦୦ ଶଗଡ଼ କପୁର, ଏକଲକ୍ଷ ଶଗଡ଼ ସୁଗର ଅଳା, ବହୁଲକ୍ଷ ଶଗଡ଼ ଆମ୍ବ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ରାଜସୂୟ ଯଜ୍ଞକୁ ଆଣିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଗାଁର ଲୋକେ ଏହିପରି ଅତିରଞ୍ଜନ କରିବାରେ ସିଦ୍ଧହସ୍ତ । ଆଜିକାଲି ସାମ୍ବାଦିକମାନେ ପାଠକଙ୍କୁ ଭୁଲାଇବାପାଇଁ ଏପରି ଅତିରଞ୍ଜନ କରିଥାନ୍ତି । ଗ୍ରାମ୍ୟ ଶ୍ରୋତାବର୍ଗଙ୍କୁ ଆଦରଣୀୟ ହେବାପାଇଁ ସେମାନଙ୍କ ବୌଦ୍ଧିକ-ସ୍ତରରେ ସାହିତ୍ୟ ରହିବା ଉଚିତ—ସାରଳା ଦାସ ଏହି ପ୍ରୟାସ ହିଁ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିର ପରମ୍ପରା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଛନ୍ତି ।

ଯେ କୌଣସି ସାହିତ୍ୟକୁ ବୁଝିବାପାଇଁ ସାହିତ୍ୟିକର ପରିସ୍ଥିତି ଓ ପାର୍ଶ୍ୱିକ ଅବସ୍ଥା ବୁଝିବା ଦରକାର । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସାହିତ୍ୟିକ ବା କବିଙ୍କ ଭଳି

ସାରଳା ଦାସ ଗତାନ୍ତରାଳ ଗନ୍ତୁ ବା ଚନ୍ଦ୍ରାଧାର ଧର୍ମ ସମ୍ପର୍କିତ ହେବା ଉଚିତ ବୋଲି ମନେ କରିଛନ୍ତି କିନ୍ତୁ ଗନ୍ତୁ ବା ଚନ୍ଦ୍ରାଧାରକୁ ରୂପ ଦେବାପାଇଁ ଯାହା ଦରକାର ଅର୍ଥାତ୍ ସାହିତ୍ୟ ବୋଲିଲେ ଆମେ ଯାହା ବୁଝି ଚାହିଁଲେ ସାହିତ୍ୟକର ଜୀବନ ଅନୁଭୂତି ରହିବା ଉଚିତ ବୋଲି ସାରଳା ଦାସ ପ୍ରଥମେ ଆମ ସାହିତ୍ୟରେ ଦେଖାଇଲେ । ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵର ପରିଡ଼ା ନାମ ତ୍ୟାଗ କରି ନିଜକୁ ସାରଳାଦାସ କହିବା ମୂଳରେ ଚରାଚରତ ଚନ୍ଦ୍ରାଧାର ଅର୍ଥାତ୍ ପାଠକର ଗ୍ରହଣୀୟତା ରହିଛି, କିନ୍ତୁ ଶୁଦ୍ଧମୂଳ ଆଶ୍ୟାନେଇ ଯେ ପାଠକଙ୍କୁ ଜଣାଇବାକୁ ଚାହିଁଛନ୍ତି ଯେ ଯେ ଉଚ୍ଚ ବର୍ଣ୍ଣକ ମୁହଁ କିନ୍ତୁ ମୂଳ ପ୍ରଭୁକୁ ଆସିଛନ୍ତି । କେବଳ ଉଚ୍ଚ ଜାତି ବା ବ୍ରାହ୍ମଣ ନହେଲେ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିପାରିବ ନାହିଁ ଏବଂ ଯଦି କରେ ନିଜର ଅସଲ ନାମକୁ ଲୁଚାଇ ରଖିବାକୁ ହେବ—ଏ ଦୁଇଟିକୁ ନିରର୍ଥକ ପ୍ରମାଣ କରାଇଛନ୍ତି । ସାହିତ୍ୟର ଅର୍ଥ ନୁହେଁ ଉଚ୍ଚ ଦର୍ଶନ, ଧର୍ମ ବା ମାନ ଶିକ୍ଷା କିମ୍ବା କୌଣସି ଆଦର୍ଶର ପ୍ରଚାର—ଏହା ସାରଳା ଦାସ ପ୍ରମାଣ କରିଛନ୍ତି । ସାଧାରଣ ନାହିଁ ପୁରୁଷକୁ ନେଇ ଗନ୍ତୁ ଗଢିବା ଏବଂ ସେଇ ଗନ୍ତୁକୁ ହୃଦୟାଗ୍ରସ୍ତ କରିବାପାଇଁ ସାଧାରଣ ଲୋକର ଭାଷାରେ କହିବା—ଏହାହିଁ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ସାହିତ୍ୟ । ମୂଳ ମହାଭାରତର ଦାର୍ଶନିକ ଓ ତାତ୍ତ୍ଵିକ ଆଲୋଚନାକୁ ବାଦ୍ ଦେଇ ସେ ଓଡ଼ିଆ ମହାଭାରତକୁ ସ୍ଵାଭାବିକ ଓ ସୁଖପାଠ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ଯୁଦ୍ଧପାଇଁ ଉଦ୍ୟତ ଶତ୍ରୁବାହନ ସାମନାରେ ଥିଲେବୋଲେ ପୁର ଉଗବତ୍ ଗୀତାର ୧୮ଟି ଅଧ୍ୟାୟକୁ ଶୁଣିବାପାଇଁ ସମୟ କେଉଁଠି ଥିବ ? କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ସମୟର ପ୍ରକୃତ ଯୁଦ୍ଧକୁ ଦେଖି ସାରଳାଦାସ ଏହା ଅବାସ୍ତବ ମନେ କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଉଗବତ୍ ଗୀତାର ୧୮ ଅଧ୍ୟାୟକୁ ୧୮ଟି ପଂକ୍ତିରେ ଶେଷ କରି ଦେଇଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଆନ ଧର୍ମଯାଜକମାନେ ଅଣ-ଇଉରେପୀୟ ଶସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ପାଇଁ ସେ ଅଞ୍ଚଳର ଆବହୀର୍ଣ୍ଣା ଓ ଗୁପ୍ତମତକୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଧର୍ମର ଅଙ୍ଗରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିନେଲେ, କାରଣ ଏହାଦ୍ଵାରା ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସହଜରେ ହୋଇ ପାରିବ । ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ଵିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଧର୍ମ ପ୍ରତି ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରିବାର ଏହା ଏକ ସହଜ ପଦ୍ଧତି । ମହାଭାରତର ମୂଳକଥା, ଧର୍ମର ଜୟ ଅଧର୍ମର ପତନ ବା ଉତ୍ତମର ବିଜୟ, ଅଧର୍ମର ବିଲୟ ସହଜରେ ଏହାର ପ୍ରଚାର ହେବାପାଇଁ ସାଧାରଣଲୋକର ଜୀବନ, ପରିବାର ଓ

ତା ସମାଜର ବିଭିନ୍ନ ଅନୁଭୂତି ଓ ଅଭିଜ୍ଞତା ମାଧ୍ୟମରେ ଏହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ହେବା ଉଚିତ । ଏହି କାରଣରୁ ସାରଳା ଦାସ ମୂଳ ମହାଭାରତର ନାୟକ ନାୟିକାମାନଙ୍କୁ ପ୍ରୟୋଜନ ଅନୁଯାୟୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଦେଇଛନ୍ତି ଏବଂ କାହାବ ଦୃଷ୍ଟି କୋଣରୁ ଅନେକ ନୂତନ ଗଳ୍ପ ଓ ଚରିତ୍ର ପରିବେଷଣ କରିଛନ୍ତି ।

ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ହେଉଛି କଳି ଅବତରଣ ଗଳ୍ପ । ହରିଜନ ମୂଳଆଟି ତିନି ଭଙ୍ଗୁ ଭଙ୍ଗୁ ଜମିରୁ ଯେଉଁ ଦୁଇଖଣ୍ଡ ସୁନା ଚୁଡ଼ି ପାଇଲ ତାହା ବ୍ରାହ୍ମଣ ମାଲିକକୁ ଭେଟିଦେଲ, କାରଣ ଏହା ତା'ର ଜମିରୁ ବାହାରିଛି । ବ୍ରାହ୍ମଣ ମାଲିକ ତାହା ନେବାକୁ ନାଗଜି କାରଣ ସେ ଫସଲ ନେବ ସିନା ଭୂମି ତଳୁ କ'ଣ ମିଳିଲ ସେଥିରେ ତା'ର ଅଧିକାର ନାହିଁ । ସ୍ୱର୍ଗଯାତ୍ରା ପାଇଁ ସଜହେଉଥିବା ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଏ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଏହା ସତ୍ୟଯୁଗର ପ୍ରଭବ ବୋଲି ସହଦେବ କହିଲେ । ଯେଉଁଦିନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପାଣ୍ଡବ-ମାନଙ୍କର ଦୂତ ରୂପେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ସଭାକୁ ଯାଇଥିଲେ ସେହି ଦିନଠାରୁ କଳି ପୃଥିବୀକୁ ଆସିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଦେଶରେ ସହଦେବ ତାକୁ ଗୋଟିଏ ଖମ୍ବରେ ବାନ୍ଧ ଦେଇଥିଲେ । ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ଯିବାଦିନ ପରିକ୍ଷିତ ରାଜା ହୋଇଥିବାରୁ କଳିକୁ ବନ୍ଦନମୁକ୍ତ କରାଗଲା । ମୂଳଆ ଓ ମାଲିକଙ୍କର ଝଗଡ଼ା ନୂଆ ରୂପ ନେଲା-ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ମକଦ୍ଦମାରେ ପରିଣତ ହେଲା । ଜଣେ ଶ୍ରମର ପୁରସ୍କାର ଓ ଆଉଜୁଟି ଜମିର ଫଳ ବୋଲି ଦାବୀ କରୁଥିବା ବେଳେ ରାଜା ପରିକ୍ଷିତ ସୁନା ଚୁଡ଼ି ଦୁଇଟିକୁ ନିଜ ଟ୍ରେଜେସକୁ ନେଇଗଲେ । ଆଜିକାଲି ବ୍ରିଟିଶ ଅମଳରୁ ଚଳି ଆସିଥିବା **Treasure Troves Act** ଠିକ୍ ଏହି ଢଙ୍ଗର । କୌଣସି ପୁରୁଣା ମୁଦ୍ରା ବା ରତ୍ନ ପାଇଲେ, ତା'ମୋର ହେବ ନାହିଁ-ତାହା ସରକାରଙ୍କ ରାଜ-କୋଷକୁ ଯିବ । ଭବିଷ୍ୟତଦର୍ଶୀ ସାରଳାଦାସ ୪୦୦ ବର୍ଷ ଆଗରୁ ଏଭଳି ଏକ ଆଇନର ଅବତାରଣା କରାଇଥିଲେ । ଡକ୍ଟର ମାନସିଂହ ଏହାକୁ ତତ୍କାଳୀନ ହୁଣ୍ଡାଲିଆ ବ୍ରିଗ୍‌ର କହିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏହା ଆଜିକାଲିର ଆଇନ ସଙ୍ଗତ ।

ସାରଳା ଦାସ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମଧ୍ୟ ଭବିଷ୍ୟତଦର୍ଶୀ । କାଲି-ମାକସ୍‌ଙ୍କ ଶ୍ରେଣୀ ସଂଘର୍ଷ ବା **Class Struggle** ର ସୂଚନା ସେ ଦେଇଛନ୍ତି । ଆଦିପର୍ବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଓଡ଼ାଦିଶିବପୁରରେ ଉଦ୍ଭବଦେବର ଚଣ୍ଡାଳମାନେ ଶିବପୁରର

ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ଉପରେ ଅତ୍ୟାଚାର ଚଳାଇଥିଲେ । ଗୋଟିଏ ପିତାର ଦୁଇ ସନ୍ତାନ ଅର୍ଥାର୍ ବ୍ରାହ୍ମଣୀର ପିଲା ଓ ଚଣ୍ଡାଳୀର ପିଲା ମଧ୍ୟରେ ଝଗଡ଼ା ଗୁରୁତର ହୋଇ-ପଡ଼ିଲା । ଏହାର ସମାଧାନ କରିଥିଲେ ଝାମ । ବୈତରଣୀ କୁଳରେ ଘଟିଥିବା ଏହି ଶ୍ରେଣୀ ସଂଘର୍ଷର ପରିଣାମ ଆପାତତଃ **Bourgeoisie** ଶାସନରେ ଶେଷ-ହୋଇଛି । କାର୍ଲମାର୍କସ୍ଙ୍କ **dictatorship of the proletariat** ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେଉଁଠି ଦେଖାଯାଇନି, ତେତେବେଳେ ସାରଳା ଦାସ ବା କପରି ଚନ୍ଦ୍ରା କରି ପାରିଥାନ୍ତେ ? ବିଷ୍ଣୁକର ପଣ୍ଡାଙ୍କୁ ରଜା କରାଇ ଏକ ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ସମାଧାନ କରାଇଥିଲେ । ବିଦେଶୀ ଶାସକ ଝାମ ଚାଲିଗଲା ପରେ ବୁର୍ଜୁଆ ବିଷ୍ଣୁକର ପଣ୍ଡା ଭଳି ଜଣେ ସାଧାରଣ ଲୋକକୁ ରଜା କରି ସେ ଗୋଟିଏ ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ବା ମଧ୍ୟ-କାଳୀନ ଶାସନର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦେଖାଇଛନ୍ତି ।

ତାଙ୍କ ଚାନ୍ଦର ରାଜକୁମାରୀ ଗୁଡ଼ିକ ଓଡ଼ିଆ ଝିଅଭଳି ବିଭିନ୍ନ ଦୋଷ-ଦୁର୍ବଳତାର ପ୍ରତୀକ । ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଜଣେ କଳିହୁଡ଼ି ପତ୍ନୀ । ସେ ପ୍ରେମକରି ବିବାହ କରିନାହାନ୍ତି । ବାପାଙ୍କ କଥାରେ ବିବାହ କରିଛନ୍ତି । ବିବାହରେ ଆନୁରକତା ନଥିବା କଳିହୁଡ଼ି ସ୍ତ୍ରୀ ଶିଶୁହତ୍ୟା କରିବ ଏକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କାମ । ମୂଳ ମହାଭାରତରେ ଗଙ୍ଗାର ଚରିତ୍ର ପରି ସାରଳାଙ୍କ ଗଙ୍ଗା ଅସାଧାରଣ ଜଣା-ଯାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ଆମ ଗାଁ ଗହଳିରେ କେବେ କେବେ ଏପରି ଅର୍ଦ୍ଧ ପାଗଳାଙ୍କର ଉଦାହରଣ ମିଳେ । ସାରଳାଙ୍କ ଦ୍ଵୌପଦ ବିବାହ ପରେ ପାଉଁଶ ଉପରେ ଶୋଇବାକୁ ଘୃଣା କରିଛନ୍ତି । ଶାଶୁଘର ଭୁଲନାରେ ବାପଘର କେତେ ଭଲ ସେହି ମର୍ମରେ ସେ ଓଡ଼ିଆ ଝିଅଭଳି କାନ୍ଦୁଛନ୍ତି । ଝିଅ ଜନ୍ମକରି ଭଗାଣୀ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସହିତ ବିବାହ କରାଇବା ଅପେକ୍ଷା ଏନ୍ତୁଡ଼ିଶାଳରେ କାହିଁକି ଚଢ଼ି ଚଢ଼ି ନଦେଲେ, ଏତକ କହିବା ଯେପରି ବାକି ରହିଯାଇଛି । ସଉତୁଣୀ ପୁଅ ଘଟୋଳତ ପ୍ରାମ ନ କଲରୁ ଦ୍ଵୌପଦ ଓ ହୁଡ଼ିମ୍ବିକା ମଧ୍ୟରେ ସଉତୁଣୀ କଳି ଓଡ଼ିଆ ସମାଜର ଏକ ଚିନ୍ତା କିନ୍ତୁ ମୂଳ ମହାଭାରତର ନୁହେଁ !

ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କନ୍ୟା ଯୁଧିଷ୍ଠିରୀଙ୍କ ଚରିତ୍ର ଅତିମାନବ ନୁହନ୍ତି । ସେମାନେ ଆମ ତୁମ ଭିତରେ ବଲବାଡ଼ି ଓ ଚାଲଘର ଭିତରେ ଘର-ଗୁଲୁଛନ୍ତି । ଦୁଇ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ସାଜପୁରର ଅଳ୍ପ ବୟସୀ ସୁହାଣୀକୁ ବିଭା କରିବା ଗୋଟିଏ ଗାଉଁଳି ଚିତ୍ର । ଝାମ ଭଳି ପ୍ରବଳ ପରାନ୍ତରୀ ‘ ପଞ୍ଚପିତାର ପୁଅ ’

ସମ୍ବୋଧନ ଶୁଣି “ ଭର ଭିତରେ କବାଟ କଲି ଖୋଲିଲେ ”-ସେମିତି ଆମଣି
ଗହଳିର ଅଝଟ ପିଲ ଶୁଏ । ପୁଣି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତାକୁ ସେମିତି ବୁଝାଇଲେ ଆମର
ଜେଜେମାମାନେ ସେମିତି ବୁଝାନ୍ତି-

“ ସେ ଯେବେ ତୋହରେ ଝୁମ ଝିଢ଼ାସିଣ କହି

ତୁ ତାକୁ କଟୁବଚନ ନ ପାରୁ କି କହି ?”

ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଯେଉଁ ସହକର୍ତ୍ତା ଧର୍ମ ଚାଲି ଆସୁଥିଲା
ତଦ୍‌ବାସ ସମାଜ ବହୁତ ନିଜସ୍ଵରକୁ ଆସିଯାଇଥିଲା । ବୌଦ୍ଧ ଓ ଚନ୍ଦ୍ର ସମନ୍ୱିତ
ବଜ୍ରଯାନରୁ ଜନ୍ମ ନେଇଥିବା ସହଜଯାନ କେବଳ ଯୌନଚର୍ଯ୍ୟ ବା ନାରୀଚର୍ଯ୍ୟ-
ରେ ଅପଭ୍ରଷ୍ଟ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ସହଜ ମୁକ୍ତି ପାଇବା ଆଳରେ ଅଧିକାଂଶ
ଆର୍ୟ୍ୟମାନେ ପରମ୍ପରା ପ୍ରୀତିରେ ମାଡ଼ିଥିଲେ । ସାରଳା ଦାସ ଏଥିରେ
ବ୍ୟଥିତ ହୋଇପଡ଼ିଛନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ସେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଭର୍ତ୍ସନା କରିଛନ୍ତି ।
ସତ୍ୟବତୀ ଓ ପାରେଶର ମୁନି, ଅମ୍ବିକା, ଅମ୍ବାଲିକା, ମାଳଶ୍ୟାମଳା, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ
ସହଜ ସୁନ୍ଦରୀ, ଅଂଜିକା ରସି ଓ ରାଣୀ ରତ୍ନାବତୀ, ମାତୃହାରକ ଦ୍ରୋଣ ଓ
ଭୂଳାକର୍ଣ୍ଣ ଗରବ- ଏମାନଙ୍କର ଯୌନ ଆଖ୍ୟାନ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ସାରଳା ଦାସ
ସେ ସମୟର ବଜ୍ରଯାନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଯଥେଚ୍ଛାରୁ ଯୌନ ସମ୍ବୋଧନ ଗ୍ରହଣ
ଦେଖାଇଛନ୍ତି । ଏହି ସୈଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ନାପସନ୍ଦ କରି ସେ ଶୈବ ଗୋରେଖନାଥଙ୍କ
ପ୍ରଶଂସା ଓ ମହିମା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ସେ ଚନ୍ଦ୍ରରେ ବିଶ୍ୱାସୀ ଥିଲେ କିନ୍ତୁ ସହକର୍ତ୍ତା
ପ୍ରୀତିରେ ନୁହେଁ । ବଜ୍ରଯାନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ମାନେ ନିଜର ମଙ୍ଗଳାୟୁ ନାରୀମାନଙ୍କୁ
ମୁକ୍ତା ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରି କଳଙ୍କମୟ ଜୀବନଯାପନ କରୁଥିଲେ, ତା
ବିରୁଦ୍ଧରେ ଗୋରେଖନାଥଙ୍କ ନାଥ ପଦ୍ମା ପ୍ରଭୃତି ହୋଇଥିଲା । ସାରଳା ଦାସ
ତାହାର ସମର୍ଥନ କରି ଏକପକ୍ଷୀକୃତ ଆଦର୍ଶ ପ୍ରସାର କରିଛନ୍ତି । ମୁମୂର୍ଷୁ ଶ୍ଵେତ
ସୁଧୂର୍ଣ୍ଣ ରକୁ କହିଛନ୍ତି—

“ପରଦାସ ପର ଧନ କେତେ ନ ହରିବୁ,

ବିବାହିତା ପ୍ରିୟ ସହ କେବଳ ରହିବୁ ।”

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସାଧାରଣ ପ୍ରେମିକଭଳି ସେ ଚିତ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ବସନ୍ତ ଭଣ୍ଡବରେ
ଅନ୍ୟମାନେ ବ୍ୟସ୍ତ ଥିଲେବେଳେ ସାଧା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଡକାଇ ପଠାଇଛନ୍ତି ।
ଆଜିକାଲିର ଲମ୍ପଟ ପୁରୁଷ ମାନଙ୍କପରି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଅନୁପସ୍ଥିତିର

ସୁଯୋଗ ନେବା ପାଇଁ ବ୍ୟସ୍ତ । ସେ ଏତେ କାମାତୁର ଯେ ଦୁଃଖ ସହଜ ସୁନ୍ଦରୀକୁ ମଧ୍ୟ ସନ୍ତୋଷ କରିବା ପାଇଁ ପଛାଇ ନାହାନ୍ତି । ସହଜ ସୁନ୍ଦରୀ ଓ ରାଧାଙ୍କ କଥୋପକଥନ ଆଳଙ୍କାର ଟାଉଟଣି ବା ସଫେଇ ସାକ୍ଷୀଠାରୁ ବଳି ଯାଇଛି । ଅପରାଧ କପର ସଫେଇ ଦେଇପାରେ ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଲେଖା ଜୀବନ୍ତ ହୋଇଉଠିଛି । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଲମ୍ବଟପଣିଆ ସହଜିଆ ସିଦ୍ଧାଚ୍ୟୁତ-ମାନଙ୍କୁ ବେଶ୍ ଖୋସି ଯୋଗାଇଥିଲା । ଏ କାମ ଯେ କେତେ ଲଜ୍ଜାକର ସାରଳା ଦାସ ତାହା ତାଙ୍କ ମୁହଁରେ କୁହାଇଛନ୍ତି—

“ମୁହିଁ ଯାହା କଲି ତାହା ରହିବ ସଂସାରେ,
ଗୁରୁ ଗୌରବ ନ ମାନି ଯିବେ ପରଦାରେ ।”

ରାଧାଙ୍କ ପାଖକୁ ଯିବାକୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କ ଭରେ ସିନ୍ଧି ଗାତ କରିବାକୁ ପଛାଇ ନାହାନ୍ତି । ସହଜ ସୁନ୍ଦରୀ ସହିତ ଅବୈଧ ସନ୍ତୋଷ ଯୋଗୁ ଖନିକାର ଭଳି ତହର ଜନ୍ମ ହୋଇପାରେ, ସାରଳା ଦାସ ଭବିଷ୍ୟତର ସୈବରୂପ ମାନଙ୍କୁ ସତର୍କବାଣୀ ଶୁଣାଇଛନ୍ତି । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ବକ୍ତ୍ରଯାମୀ ମାନେ ପ୍ରଭୃତ କରୁଥିଲେଯେ ଶୁଭ ଅଶୁଭ ଶୁଚି ଅଶୁଚି, କର୍ମ ଅକର୍ମ, ଖାଦ୍ୟ ଅଖାଦ୍ୟ, ଗନ୍ଧା ଅଗନ୍ଧା, ଆଦିର ଚରୁର ଭେଦ ଭୁଲିଗଲେହିଁ ସାଧକ ସିଦ୍ଧି ପ୍ରାପ୍ତ ହେବ । ସିଦ୍ଧାଚ୍ୟୁତମାନେ ଏହାର ଆବରଣ ତଳେ ଅକୁଣ୍ଠିତ ଭାବରେ ଜନ୍ମନ୍ୟ ପାପ ଓ ବ୍ୟଭିଚାର କରିବା ପାଇଁ ଏକ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ, ସହଜସୁନ୍ଦରୀ ଓ ଖନିକାର ରୂପକ ମାଧ୍ୟମରେ ସାରଳା ଦାସ ଏହି ଭ୍ରଷ୍ଟାଚାର, ବ୍ୟଭିଚାର ଓ କଳଙ୍କର ମୁଖାଖୋଲି ସମାଜପ୍ରତି ସାହଜ୍ୟ ଓ ସାହଜ୍ୟଙ୍କର ଦାୟିତ୍ବ ନିର୍ବାହ କରିଛନ୍ତି ।

“ଭାଙ୍ଗିଲି ଜଗମୋହନ ପୁରୁଷର ଦର୍ପ
ଉପୁଜଇ ପରଦାର କଲେ ସର୍ବ ପାପ
କ୍ଷଣିକ ସୁଖ ମୋ ପରଦାର ଚାପ ରଙ୍ଗ
କ୍ଷଣିକ ଭିତରେ ଯବ ବପୁ ହୋଏ ଭଙ୍ଗ ।”

ଚିତାକୁଟା କେଲୁଁ, ପାକଲ ଆମ୍ବପତ୍ତରେ ଦାନ୍ତଦଣ୍ଡା, ହଲଦୀମାର ନୂଆଲୁଗା ପିନ୍ଧିବା, ସେରବ୍ୟାଧି ଦୂର କରିବାପାଇଁ ଗ୍ରାମଦେବତାଙ୍କୁ ବଳି ଯାଗିବା, ଯାହା ପଥରେ ସାପ ଦେଖି ଯାହାଉଙ୍ଗ କରିବା, ଶୁଦ୍ଧରେ ସାପ ନା

ନଧରିବା, ଭୂତପ୍ରେତ ତଡ଼ିବାକୁ ଗୁଣିଆ ଗାରୁଡ଼ ମନ୍ତ୍ର କରିବା, ଛୁଳସୀ ଚଉରା ପୁଜିବା, ଘଠି ଦୁର୍ଗ ପୁଜିବା, ଅକାମାଭଇ ସ୍ନାନ, ଚକୁଳିଆ ପଣ୍ଡା ଭଜମାରିବା, ଗାଁ ହାଟ ବାଟ କଣା ବିକାର ବିଭିନ୍ନ ବର୍ଣ୍ଣନା, ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଷୟରେ ବାର, ବେଳା ନକ୍ଷତ୍ର ଗଣନା— ଏ ସମସ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ସମାଜର ଏବଂ ଜନଜୀବନର ଏକ ନିଶ୍ଚିତ ଛବି ଏବଂ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ସାହିତ୍ୟକୁ ଗଣସାହିତ୍ୟ କରି ତୋଳିଛି । କେବଳ ଜାତି ମଣିଷର ସ୍ପର୍ଶ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ମିଳେ ନାହିଁ । ଜାତି ମଣିଷର ଭାଷା ମଧ୍ୟ ପ୍ରତି ପଂକ୍ତିରେ ଭରି ରହିଛି । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ ଯେ କେତେ ପରିମାଣରେ ଗୋପର୍ନୀ, ମହାଭାରତରେ ଦିଆ ହୋଇଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଆଖ୍ୟାୟିକାରୁ ସୂଚିତ ହୁଏ । ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ବିଭିନ୍ନ ଚରଣମାଳି ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତରୁ ଜନ୍ମ ନେଇଛି । ଗଙ୍ଗା କହିଲେ ଥିବ, ଗାଙ୍ଗୀ କହିଲେ ଯିବ, ଉଆସୀ କନ୍ୟାକୁ ସାହଜା ବର, ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରକୁ କନ୍ୟା ନାହିଁ କି ଗାନ୍ଧାରୀକୁ ବର ନାହିଁ, ଝିମିଟି ଖେଳନ୍ତୁ ମହାଭାରତ, କାମ ଆଦାୟ ପାଇଁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଗପ ପାଦ ଧରିଥିଲେ, ପହଲୁ ଯୁଦ୍ଧରେ ଝୁମ ହାରେ, ଗଣେଶ ଚତୁର୍ଥୀ ରାତିରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଦର୍ଶନ କଲେ ବ୍ରହ୍ମହତ୍ୟାର ପାପ ଲାଗେ, ଭୁଳା ମୁହଁ କଂକକୁ ଦେଖ ବା ଭୁଲିଯାବଣ ବାଦ ଯାଉଛି ଦେଖ, କଳିଆ ନାରଦ କଳିର ଯୋକଡ଼ି ଧରି ଆସିଲେ, ବଂଶନାଶବେଳେ କୋକୁଆ ଭୟ ଆସେ ଇଟାଦି ଆତ୍ମବାଧ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପାଇଁ ସାରଳା ଦାସ ବିଭିନ୍ନ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଦେଇ ଯାଇଛନ୍ତି ! ତାଙ୍କ ମହାଭାରତ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରବଚନର ଖଣି ।

ସାରଳାଦାସଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ଉଚ୍ଚମାନ, ସବର୍ଣ୍ଣ ଅସବର୍ଣ୍ଣ, ଅକ୍ଷତ ଓ ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ପ୍ରଭେଦ ନାହିଁ । ବାଲୁତ ଭୀମ ସେଷେଇ ଘରେ ଲୁଚି ସବୁ ରାଜା ଖାଇଦିଏ ଏବଂ ପଣ୍ଡିତାର ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟାନ୍ତ ଅଗ୍ନିଦେବଙ୍କୁ ନୈବେଦ୍ୟ ଦିଅନ୍ତି । ଏହି ପାପ ଯୋଗୁଁ ଝୁମଙ୍କୁ ହାଣିଦେବା ପାଇଁ ପଣ୍ଡିତ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରନ୍ତି । ଅଗ୍ନି ତାଙ୍କୁ ବୁଝାଇବାପାଇଁ କହନ୍ତି “ ପିତୃଦେବଙ୍କର ଆଶା ପୁତ୍ର ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟକୁ । ” ଅଧିକ ବୁଝାଇବାପାଇଁ ଅଗ୍ନି କହନ୍ତି ଯେ ମଣିଷ ଦେହରେ ଦେବତା ମାନଙ୍କର ସ୍ଥିତି । ଏଥିପାଇଁ ମନ୍ଦିର ବା ଦେବାଳୟକୁ ଯିବାକୁ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ । କେବଳ ସାଧନା ଦ୍ଵାରା ହିଁ ଦେବତା ମିଳିବେ ।

“ ଗର୍ଭଠାରୁ ଉପରକୁ ତାଲୁ ବୁଝାଯାଏ
 ଭୋଗ କରନ୍ତି ତେତିଶକୋଟି ଦେବ ଲୋକେ । ”

ଦେବଲୋକ ଛଡ଼ା ମୁନିଋଷି ମାନେ ଏବଂ ପିତୃଲୋକ ମଣିଷ ଦେହରେ ବିଭିନ୍ନ ଅଂଶରେ ଆସ୍ଥାନ ମାଡ଼ି ହସିଥାନ୍ତି । ମନୁଷ୍ୟର ପିଣ୍ଡହିଁ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ । ଦେବତାମାନେ ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟ ଅନୁଚ୍ଛିଷ୍ଟ ନ ଜାଣନ୍ତି କିଛି” ତେଣୁ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ସ୍ପୃଶ୍ୟ, ଅସବର୍ଣ୍ଣ ସବର୍ଣ୍ଣ, ପିଲା ବା ବୃଦ୍ଧ, ନର ବା ନାରୀ ସମସ୍ତେ ସମାନ । ଦେବତାକୁ ପାଇବାପାଇଁ ମଣିଷର ସେବାକର—ଏ ପ୍ରକାର ମାନବିକତା ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଲେଖନୀରେ ଦୃଢ଼ୀଭୂତ ହୋଇଛି ।

ସେ ପୁରୁଣାରୁ ଯେତିକି ନେଇଛନ୍ତି, ତା ଠାରୁ ବେଶୀ ଦେଇଛନ୍ତି । ବେଳାଳସେନ ବଧ, ରକ୍ତନଦୀ ସନ୍ତରଣ, ଦୁର୍ଦ୍ଦାସ ଭଷ୍ମ ଓ ଗାଲମାଧବ ଆଦି କାହାଣୀର ସୂକ୍ଷ୍ମ ସାରଳା ଦାସ, ଆଉ କେହି ନୁହେଁ । ତାଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଇତିବୃତ୍ତି ଆର୍ଯ୍ୟ ଅନ୍ୟାର୍ଯ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ଏକ ମିଳନ କାହାଣୀ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି, ବ୍ରାହ୍ମଣ ବିଶ୍ୱାସପୁ ଓ ଶବର ଜାରା ଉଭୟଙ୍କର ମିଳିତ ସେବାରେ ଜଗନ୍ନାଥ ବିଜେକଲେ, ଏ ଗଞ୍ଜାର କଳ୍ପନା ଦ୍ୱାରା ସାରଳା ଦାସ ଜାତୀୟ ସଂଯୁକ୍ତ (National Integration) ର ମୂଳଦୁଆ ପକାଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଏ କଳ୍ପନା ଓଡ଼ିଆ ଜାତିକୁ ତଥା ଜଗନ୍ନାଥ ସଂସ୍କୃତିରେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିବା ସମସ୍ତ ମାନବ ସମାଜକୁ ପ୍ରେରଣା ଦେଇ ଆସିଛି । ମହାଭାରତ ଏକ ଯୁଦ୍ଧର କାହାଣୀ, କିନ୍ତୁ ପ୍ରତି ଅଧ୍ୟାୟରେ ସାରଳା ଦାସ ଶାନ୍ତି ଓ ଅହିଂସାର ବାଣୀ ଶୁଣାଇଛନ୍ତି । ସତ୍ତ୍ୱପଦ୍ମରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ସିରୁଦେଶ ରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅହିଂସା ଉପନିବେଶ ସ୍ଥାପନ କରାଇ ସେ ଏହାର ପ୍ରଚାର କରିଛନ୍ତି । ଜୈନ ଓ ବୌଦ୍ଧ ଧର୍ମରୁ ସେ ଏହା ଗ୍ରହଣ କରିଥାଇ ପାରନ୍ତି କିନ୍ତୁ ଅହିଂସା ବାଣୀ ପ୍ରଚାରରେ ସେ ୭୦୦ ବର୍ଷ ପରର ଭବିଷ୍ୟତକୁ ଦେଖି ପାରିଛନ୍ତି । ମହାତ୍ମା ବା ବିନୋଭାଙ୍କ ଭଳି କିମ୍ବା ଜର୍ଜ ଓଏନ (Owen) ଙ୍କ ଭଳି ସେ ଏକ ସର୍ବୋଦୟ ଶାସନ Cooperative Commonwealth ର ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିଛନ୍ତି । ଏପରି ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ଚିନ୍ତା-ଧାରା ଆଉ କେଉଁ କବିଙ୍କଠାରେ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏତେ ପରିମାଣରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇନାହିଁ ।

ସେ ଓଡ଼ିଶା ମାଟି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାକୁ ଏତେ ପରିମାଣରେ ନିଜର ଭାବୁଥିଲେ
 ସେ ଦ୍ଵାରକାର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପୁରୀର ଜଗନ୍ନାଥ ହୋଇଛନ୍ତି, ଉତ୍ତର ଭାରତର ପାଣ୍ଡବ
 ମାନେ ଓଡ଼ିଶାର ସବୁଜାତି ବୁଲିଛନ୍ତି ଏବଂ ସେମାନେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ପଣ୍ଡା ଓ ଅନନ୍ତ
 ପ୍ରତିମା ଭଳି ସାଧାରଣ ଓଡ଼ିଆ ନାଗରିକମାନଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ କେବଳ ସେ
 ଚଳିଛନ୍ତି ତାହା ନୁହେଁ, ବୃଦ୍ଧ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ହରି ସାହୁଙ୍କ ଜୋର୍ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି ।
 ଓଡ଼ିଶାରେ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ ୨୫ ବର୍ଷ ରଖାଇ ସାରଳା ଦାସ ପ୍ରମାଣ କରାଇବାକୁ
 ଚାହୁଁଛନ୍ତି ସେ ଓଡ଼ିଶାର ବାଲିମାଟି ପାଣି ପବନ ଭାରତର ଅନ୍ୟ ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କ
 ଭଳି ଶୁଦ୍ଧ ଓ ପବନ ।

ଓଡ଼ିଆରେ ପ୍ରଥମ ମହାଭାରତ, ପ୍ରଥମ ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣ ଓ ପ୍ରଥମ ବିଳଙ୍କା
 ରାମାୟଣ ଲେଖି ସେ ଯେଉଁ ମୂଳଦୁଆ ପକାଇଲେ ତାହାର ଉପରେ ଆଧୁନିକ
 ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ବହୁତଳ ପ୍ରାସାଦ ଗଢ଼ି ଉଠିଛି । ସେ ଯଦି ଓଡ଼ିଆପ୍ରୀତି
 ଦେଖାଇ ନ ଥାନ୍ତେ, ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କ ପାଇଁ ସାହିତ୍ୟ ଲେଖି ନ ଥାନ୍ତେ, ଓଡ଼ିଶାରେ
 ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ବୋଧହୁଏ ଲୋପପାଇ ଯାଇଥାନ୍ତା । ସାରଳା ଦାସ ଯଦି ଏପରି
 ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରି ନ ଥାନ୍ତେ, ଓଡ଼ିଆ ସେ ଗୋଟିଏ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଭାଷା ନୁହେଁ,
 ତାହାର ଖଣ୍ଡନ କରିବା ପାଇଁ ଗତ ଶତାବ୍ଦୀର ଓଡ଼ିଆପ୍ରେମୀମାନେ ଉଦାହରଣ
 ପାଇ ନ ଥାନ୍ତେ । ଏକାଧାରରେ ସାରଳାଦାସ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଆଧୁନିକତମ
 କବି, ଗଣତନ୍ତ୍ରୀ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଓ ଉତ୍କଳୀୟ ଦେଶାତ୍ମବୋଧର ଜନକ ।
 ତାଙ୍କଦିନା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ କାହିଁକି ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ସ୍ଥିତି ଚିନ୍ତା କରାଯାଇ
 ପାରେନା ।

[ନିଖିଳୋକ୍ତ ଆଲୋଚନା ଚନ୍ଦ୍ର, ଦୟାନନ୍ଦ ଆଜେଇ ବୈଦିକ

ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ଟିଟିଲଗଡ଼ାରେ ଉଦ୍‌ଘାଟନ ଭାଷଣ-

ଡିସେମ୍ବର ୨୫, ୧୯୮୩]

ସିଦ୍ଧ ସାରୋଳ ଚଣ୍ଡୀ

ଶ୍ରୀ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ମିଶ୍ର

ସାରଳା ଦାସ ମହାଭାରତର ନାନା ସ୍ଥାନରେ ସ୍ତ୍ରୀସ୍ୱ ‘ବରଦାସୀ’ ଆରାଧ୍ୟା ଦେବୀଙ୍କ ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି, ମହିମା ଲେଖିଛନ୍ତି ଓ ସ୍ତୁତି ଗାଇଛନ୍ତି । ସେସବୁର ସମୀକ୍ଷା ଆଲୋଚନା ମହାକବିଙ୍କ ଜୀବନ ଦର୍ଶନକୁ ବୁଝିବାରେ ତଥା ଚାନ୍ଦାଙ୍କ ବାସସ୍ଥାନ ନିରୂପଣ କରିବାରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସହାୟକ । (୧)

କବିଙ୍କ ନାମ—

ଅଧୁନା କବିଙ୍କ ନାମଟି ଶାରଳା ବା ସାରଳା ଓ ଉପନାମଟି ଦାସ ବୋଲି ସାଧାରଣ ଭାବରେ ଗୃହୀତ ହୋଇ ଆସୁଛି । ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ, ବଳରାମ ଦାସ ଆଦି ନାମର ‘ଦାସ’ ଅଂଶଟି ଉପନାମ ହେବା ସମ୍ଭବ, କିନ୍ତୁ ସାରଳା ଦାସ ନାମର ‘ଦାସ’ ନାମର ଅଂଶବିଶେଷ, ଏହା ଉପନାମ ନୁହେଁ । ସାରଳା ଦେବୀଙ୍କ ନାମ ଓ ସାରଳା ଦାସ ଦେବୀଙ୍କୁ କବିଙ୍କ ନାମ । ସମ୍ପ୍ରତିପ୍ରାନ୍ତ ସାରଳା ଭାଷା, “ସାରଳା ଯୁଗ” ‘ସାରଳା ସାହିତ୍ୟ’ ‘ସାରଳା ପରିକ୍ରମା’ ଭଳି ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିମାନ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଛି ଓ ସେଥିରେ କବିଙ୍କ ନାମ ସାରଳା ବୋଲି ଗୃହୀତ ହେଉଛି । ଏହା କାଳ ଦାସଙ୍କ ରଚନାବଳୀକୁ କାଳୀସାହିତ୍ୟ ବା ଚଣ୍ଡୀ ଦାସଙ୍କ ସମୟକୁ ଚଣ୍ଡୀଯୁଗ ବୋଲି ଅଭିହିତ କଲେ ଯେଉଁ ଭ୍ରମ ହେବ ସେହିପରି ଭ୍ରମ ମାତ୍ର ।

(୧) ସ୍ୱର୍ଗତ ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂପାଦିତ ‘ସାରଳା ମହାଭାରତ’ ରେ ଗୃହୀତ ପାଠର ନାମହିଁ ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଉଛି । ପ୍ରବନ୍ଧୋକ୍ତ ଯେଉଁ କଥନର ପ୍ରମାଣ ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ରହିଛି ସେହି କଥନ ଶେଷକୁ ବନ୍ଧନ ମଧ୍ୟରେ ପଦ୍ମର ନାମ ଓ ପୃଷ୍ଠା ସଂଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇଛି । ପଦ୍ମଟି ଦୁଇ ଭାଗ ବିଶିଷ୍ଟ ହୋଇ ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗରେ ପୃଥକ୍ ପୃଷ୍ଠାବନ୍ଧ ରହିଥିବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭାଗ ପୃଥକ୍ ୨ ସଂଖ୍ୟା ଲେଖାଅଛି । ସାରଳା ମହାଭାରତର ଉଦ୍ଧୃତ ଗୁଡ଼ିକର ସୂଚନା ମଧ୍ୟ ଅନୁରୂପ ଭାବରେ ଲେଖାଅଛି ।

ସ୍ୱୟଂ କବି ନିଜକୁ ସାରଳା ଦାସ ନାମରେ ଅଭିହିତ କଲୁ ଭଳି ସାରଳାଚଣ୍ଡୀ ଦାସ ନାମରେ ମଧ୍ୟ ଅଭିହିତ କରିଛନ୍ତି (ଆଦି ୯୪୮; ମଧ୍ୟ ୩୪୧, ୭୪୯; ବିରାଟ ୭୭ ଇତ୍ୟାଦି) । ଏଥିରୁ ଅବଧାରଣୀୟ ଯେ କବିଙ୍କ ନାମ ଯେପରି ସାରଳା ଚଣ୍ଡୀ ନୁହେଁ, ସେହିପରି ସାରଳା ନୁହେଁ । ଦେବାଙ୍କ ଭକ୍ତ ହେବା ଯୋଗେ ହିଁ ସାରଳାଦାସ ନାମ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ତାହାଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ନାମ କଣଥିଲା ତାହା ସେ ପ୍ରକାଶ କରିନାହାନ୍ତି ।

କବି ବାରଂବାର ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି ଯେ ସେ ହେଉଛନ୍ତି ଦେବାଙ୍କର ପୁତ୍ର (ଆଦି ୫, ୫୨୭; ସ୍ୱର୍ଗାବେଦେଶ ୯୭ ଇତ୍ୟାଦି) । କବି ନାନାଭାବରେ ଐଶ୍ୱରିକ ସମ୍ପର୍କ ଦାବୀ କରିଛନ୍ତି । ସେମୂଳତଃ ଶିବପୁତ୍ର କୈଳାସର ପୂର୍ବ ଦ୍ୱାର ର ଦ୍ୱାରପାଳ ‘ନନ୍ଦୀ’ ବୋଲି ଜଣାଇଛନ୍ତି, ସାମାନ୍ୟ ଦୋଷରୁ ଶାପଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ନରଦେହ ଧାରଣ କରିଥିବା କଥା କହିଛନ୍ତି, ଦେବୀ ତାହାଙ୍କୁ ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ ମହାଭାରତ ଚରିତ ଡାକି ଦେଇଥିବା କଥା ଲେଖିଛନ୍ତି, ଇତ୍ୟାଦି, ଇତ୍ୟାଦି । କବିଙ୍କ ଯୁଗରେ ସମାଜରେ ନେତୃତ୍ୱକାମୀମାନେ (ଯଥା:—ରାଜା, ଧର୍ମପ୍ରବୃତ୍ତ) ଐଶ୍ୱରିକ ସମ୍ପର୍କ ଦାବୀ କରିବା ମାମୁଲି କଥା ଥିଲା, କବି ନିଜକୁ ଦେବାଙ୍କ ପୁତ୍ର ବୋଲି କହିବା ଦାବୀ ତଦନୁରୂପ ହେବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଆଉ ମଧ୍ୟ ବିରୂପ୍ୟ ଯେ କବି ଦେବାଙ୍କୁ ଆଦମାତା ଜଗନ୍ନନୀ ବୋଲି ଜ୍ଞାନ କରିଛନ୍ତି ତେଣୁ ନିଜେ ଦେବାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଥିବା ଦାବୀ ସେହି ଚେତନାର ଅନୁସାସ ହେବା ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭବ । ‘ପଞ୍ଚଧାତୁକ୍ତି’ (ଶାନ୍ତ, ଦାସ୍ୟ, ସଖ୍ୟ, ବାହୁଲ୍ୟ ଓ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ) ମଧ୍ୟରୁ ଉପାସ୍ୟଙ୍କୁ ସ୍ୱପିତାମାତା ଜ୍ଞାନ କରିବା ଦାସ୍ୟଭାବମୂଳକ ଅଟେ । ସମ୍ପର୍କରେ ସନ୍ତାନସନ୍ତତିଙ୍କ ଅଧିକାର ମତ୍ତା ସ୍ୱୀକୃତି ପାଏ; କବିର ଶକ୍ତିର ଉତ୍ତରାଧିକାର ସରସ୍ୱତୀ । ତେଣୁ କବିର ଶକ୍ତି ଲଭ କରିଥିବା କବି ନିଜକୁ ବାଗ୍ଦେବାଙ୍କ ସନ୍ତାନ ଜ୍ଞାନ କରିବା ସ୍ୱାଭାବିକ ଅଟେ । ଏହି ପ୍ରକାରେ କବି ନିଜକୁ ଦେବାଙ୍କ ପୁତ୍ର ବୋଲି ଆତ୍ମପରିଚୟ ଦେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସ୍ୱୟଂ ଦେବାଙ୍କ ଚରଣରେ କବି, ଭୃତ୍ୟ, କୋପୂର, ନିଜ ଦାସ ଅଟନ୍ତି ବୋଲି ମଧ୍ୟ କହିଛନ୍ତି (ଆଦି ୩୪୫, ୩୫୭; ମଧ୍ୟ ୯୩, ୧୦୩୫; ସ୍ୱର୍ଗାବେଦେଶ ୯୫ ଇତ୍ୟାଦି) । ଭାବ ବିରୂପରୁ ଅନେକ ଓ ଦାସଭାବ ମଧ୍ୟରେ ସାମ୍ୟ ରହିଛି ।

ଦେବୀଙ୍କ ନାମ—

କବିଙ୍କ ଆଶୟା ଦେବୀଙ୍କୁ ଆଜିକାଲି ସାଧାରଣତଃ ସାରଳା, କୁଚିତ୍ ଶାରଳା, ନାମରେ ଅଭିହିତ କରାଯାଉଛି । ସଂସ୍କୃତ ସାରଦା ଓ ଶାରଦା ଉଭୟ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଦୁର୍ଗା ଓ ସରସ୍ୱତୀ । କବି ଦେବୀଙ୍କୁ ଯୁଗପତ୍ ବିକ୍ଷୟାସିନୀ ଦୁର୍ଗା ଓ ବାରଦେବୀ ସରସ୍ୱତୀ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି (ଦ୍ରୋଣ ୧୯) । ତାହାଙ୍କ ନାମ ସାବେଳାଚଣ୍ଡୀ ତଥା ନମିତା ସରସ୍ୱତୀ । ଦେବୀଙ୍କ ନାମାନ୍ତର ସାରଦା ବୋଲି ମଧ୍ୟ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି (ଆଦି ୧୦୨୭, ମଧ୍ୟ ୩୧୯) । ଏହି ବିଭିନ୍ନ ସାରଳା (ବା ଶାରଳା) ନାମ ସଂସ୍କୃତ ସାରଦା (ବା ଶାରଦା) ଶବ୍ଦରୁ ଉଦ୍ଭବ ବୋଲି ଧରି ନିଆଯାଏ । ବାସ୍ତବରେ କିନ୍ତୁ ମହାଭାରତର ଅତ୍ୟନ୍ତସ୍ଥାନରେ ଦେବୀଙ୍କ ନାମ ସାରଳା ବୋଲି ଲେଖାଅଛି (ଆଦି ୩୪୫, ୫୨୭, ୧୦୨୭, ମଧ୍ୟ ୩୧୯; ୨ବନ ୧୯୨ ଇତ୍ୟାଦି) । କିନ୍ତୁ ପ୍ରାୟ ସର୍ବସ୍ଥ ଦେବୀଙ୍କର ନାମ ସାବେଳା ଅଥବା ସାବେଳଚଣ୍ଡୀ ବା ସାବେଳାଚଣ୍ଡୀ ଲେଖାଅଛି । ସେହିପରି କବିଙ୍କର ନାମ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାୟ ସର୍ବସ୍ଥ ସାବେଳା ଦାସ । ଦେବୀଙ୍କର ସାବେଳଚଣ୍ଡୀ ନାମ (ଆଦି ୫, ୮୨୫, ୯୪୮; ମଧ୍ୟ ୮୭୮ ଇତ୍ୟାଦି) ଓ କବିଙ୍କର ସାବେଳଦାସ ନାମ ବଡ଼ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ । ସାରଦା ବା ଶାରଦାର ପ୍ରାନ୍ତ ଗୁରୁ ଆକାର ପ୍ରାକୃତରେ ଲଘୁ ଆକାରରେ ପରିଣତ ହେବା ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ । କବି କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ଲେଖିଛନ୍ତି ଯେ ସାବେଳ ବା ସାବେଳା କବିଙ୍କ ଗ୍ରାମର ନାମ ଓ ତାହାର ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ଦେବୀ ଭାବରେ ‘ସାବେଳଚଣ୍ଡୀ’ ବା ‘ସାବେଳା’ ବା ‘ସାବେଳାଚଣ୍ଡୀ’ ଥିଲେ ।

ତହିଁର ସନ୍ନିଧେ ସାବେଳ ନାମେ ଗ୍ରାମେ ।

ବଜେ ମାହେଶ୍ୱରୀ ସାବେଳଚଣ୍ଡୀ ନାମେ (ଆଦି ୫)

ତହିଁର ସନ୍ନିଧେ ଯେ ସାବେଳା ବୋଲି ଗ୍ରାମ ।

ବଜେ ମାହେଶ୍ୱରୀ ସାବେଳାଚଣ୍ଡୀ ନାମ ॥ (ମଧ୍ୟ ୮୨୭)

ଗ୍ରାମଦେବତା ଗ୍ରାମର ନାମ ବହନ କରିବା ପ୍ରଥା ଅନେକଠାରେ ଚଳେ । କାକଟପୁରର ଦେବୀ କାକଟେଇ, ବିରଜାପେସର ଦେବୀ ବିରଜା, ସମ୍ବଲପୁରର ଦେବୀ ସମଲଇ ଇତ୍ୟାଦି ଇତ୍ୟାଦି । ଏଣୁ ଅନୁମେୟ ଯେ ସାବେଳ

ବା ସାବେଳା ଏକ ଗ୍ରାମର ନାମ ଓ ତାହାର ଗ୍ରାମ ଦେଶଙ୍କ ନାମ ଚନ୍ଦ୍ରନୁସାରେ ସାବେଳା, ମାବେଳଚଣ୍ଡୀ ଓ ସାବେଳାଚଣ୍ଡୀ । ସଂସ୍କୃତ ସାରଦା ବା ଶାରଦା ସହସ୍ର ଏହି ନାମର ସମ୍ପର୍କ ଥିବା ଜଣାଯାଉନାହିଁ । ଅନ୍ୟଥା ଗ୍ରାମର ନାମଟି ସାବେଳ ବା ସାବେଳା ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ ।

କବି ବୈଷ୍ଣବ—

କବି ଆପଣା ନାମଟିକୁ ସାବେଳା ଦାସ ବୋଲି ତ ସାଧାରଣତଃ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଶତାଧିକ ସ୍ଥାନରେ ସ୍ୱୀୟ ପରିଚୟ ସାବେଳ ଦାସ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ଦେଇଛନ୍ତି (କେବଳ ଆଦିପର୍ବର କଟିପୟ ସ୍ଥାନହେଲେ, ପୃ. ୪, ୫, ୮୭, ୪୩୮, ୫୦୭, ୬୪୯, ୭୫୭, ୭୯୩, ୮୦୮, ୮୨୫, ୮୭୫, ୯୩୧, ୯୪୮) । ଏହାର ଅର୍ଥ ସାବେଳ ଗ୍ରାମର ଦାସ । ଗ୍ରାମର ନାମରେ ଭକ୍ତମାନେ ପରିଚିତ ହେବା କଥା ସୁବିଦ୍ୟତ, ଉଦାହରଣ :—ପିପିଲି ଦାସ. ଯାଜପୁର ବନ୍ଧୁ ବାଲି ଶାଁ ଦାସ । ଦାସର ଅର୍ଥ ଦାସ୍ୟଭବାପନ୍ନ ଭକ୍ତ । ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଭାରତର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଦେଶରେ ଦାସ ଆଖ୍ୟାଧାରୀ ବହୁ ଭକ୍ତ (ଓ ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକେ କବି) ଥିବା କଥା ଜଣାଅଛି । ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ବୈଷ୍ଣବ ; ଓଡ଼ିଶାର ଦାସ ସଂଜ୍ଞାଧାରୀ ଶତ ଶତ ସଂଖ୍ୟକ ସାଧୁ ଓ କବି ସମସ୍ତେ ବୈଷ୍ଣବ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସାରଳା ଦାସ ଶାକ୍ତ ଥିଲେ ବୋଲି ଯେଉଁ ଦାବା ହେଉଛି ତାହାର ପୁନର୍ବିଚାର ଆବଶ୍ୟକ । ହାରଳା ଦାସ ତାହାଙ୍କ ଆଶ୍ରୟା ଦେବୀ ‘ପରମ ବଇଷ୍ଣବୀ’ (ଆଦି ୪) ବୋଲି ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ଲେଖିଛନ୍ତି । ସେହି ଦେବୀ ପୁଣି ବାକ୍ଦେବୀ ସରସ୍ୱତୀ ‘ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପାଟିରାଣୀ’ । କବି ମହାଭାରତକୁ ତ ସର୍ବାଂଶରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଚରିତ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ; ଏପରିକି ତାହାକୁ ‘ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣ’ ବୋଲି ଅନେକଠାରେ ଅଭିହିତ କରିଛନ୍ତି (ମତ୍ର ୨୧୪). ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣ ଲେଖିଲେ ବେଳେ ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣକୁମଧ୍ୟ ‘ଭଗବତ ବିଷ୍ଣୁ ଚରିତ’ ‘ଓ’ ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୁପୁରାଣ’ ଆଖ୍ୟା ଦେଇ ନିଜର ବୈଷ୍ଣବଭାବ ପ୍ରମାଣ ଦେଇଛନ୍ତି । ଏଣୁ ସ୍ଥିର କରାଯାଇପାରେ ଯେ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଆଶ୍ରୟା ଦେବୀ ଶାକ୍ତଦେବୀ ନୁହନ୍ତି, ସେ ବୈଷ୍ଣବୀ ଦେବୀ ବିଷ୍ଣୁଶକ୍ତି । ସେ ସ୍ୱୟଂ ନାରାୟଣୀ :—

ସିଦ୍ଧ ସାଧନା ଗୋ ଜଙ୍ଗେରପୁର ମଣ୍ଡଳୀ

ଶ୍ରୀ ସାବେଳାଚଣ୍ଡୀ ଗୋ ପ୍ରମନ୍ଥ ନାରାୟଣୀ ॥ (ବନ ୨୫)

ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସରସ୍ବତୀ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଦୁଇ ପତ୍ନୀ, ଏହି ବିଶ୍ୱାସ ଓଡ଼ିଶାରେ
ସୁପ୍ରଚଳିତ । ଏହା ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ପୁରାଣ ଅନୁସାରେ । ସାରଳା ଦାସ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ
ଓଡ଼ିଆ କବିମାନେ ସାଧାରଣତଃ ସରସ୍ବତୀଙ୍କୁ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଅନ୍ୟତମ ପତ୍ନୀ ରୂପେ
ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ସାରଳା ଦାସ ସାବେଳାଚଣ୍ଡୀଙ୍କୁ ବାଗ୍ଦେବୀ ଯରସ୍ବତୀଙ୍କ ସହ
ଚିହ୍ନଟ କରି ନିଜେ ତାଙ୍କଠାରୁ ବରପ୍ରାପ୍ତ ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରିବା ଦ୍ୱାରା
ତାହାଙ୍କର ବୈଷ୍ଣବତ୍ୱ ହ୍ରାସ ପାଇନାହିଁ ; ବରଂ ଗୁଣୀଭୂତ ହେଉଛି । ସାରଳା
ଦାସଙ୍କର ଅନ୍ତତଃ ତେଜଶହ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ କୈନ୍ଦ୍ରୀକ
ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ଅନେକମାସାରେ ଶୈବ ଓ ଶାକ୍ତ ଧର୍ମକୁ ଆତ୍ମସାତ୍ କରି ଗଢ଼ି
ଉଠିଥିଲା । ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମମତ ମଧ୍ୟରେ ସମନ୍ୱୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଥିଲା ଜଗନ୍ନାଥ କୈନ୍ଦ୍ରୀକ
ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ବିଶେଷତ୍ୱ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ବଳଭଦ୍ର ଓ ସୁଭଦ୍ରା ପୂଜା
ପାଆନ୍ତି । ବଳଭଦ୍ର ଶିବରୂପୀ ଓ ସୁଭଦ୍ରା ଶକ୍ତିରୂପିଣୀ । ଏହି ପ୍ରକାରେ
ରତ୍ନବେଦୀରେ ତିନି ପ୍ରମୁଖ ଧର୍ମମତ ବୈଷ୍ଣବ-ଶୈବ-ଶାକ୍ତର ସମନ୍ୱୟ ଓ
ସହାବସ୍ଥାନ ରୂପାୟିତ ହୋଇଛି । ସାରଳା ଦାସ ମଧ୍ୟ ସମନ୍ୱୟବାଦୀ ମତବାଦର
ପୋଷକ ଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ରଚନାରେ ଛଦେ ଛଦେ ସବୁ ଦେବଦେବୀଙ୍କଠାରେ
ପ୍ରତିପାତ ଶୂନ୍ୟ ଭକ୍ତି ସ୍ଥାନ ପାଇଛି ଓ ବିଷ୍ଣୁ-ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ସ୍ୱୀକୃତି
ହୋଇଛି । ସାରଳା ଦାସ ଦେବୀଙ୍କଠାରୁ ବରଲାଭ କରିଥିବା ବିଷୟକୁ ଏହି
ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବିଚାର କରାଯିବା ଉଚିତ । କବିରୁ ଶକ୍ତି ଦାୟିନୀ ଶକ୍ତି ଯେ
ବାଗ୍ଦେବୀ ସରସ୍ବତୀ ହେବେ ; ଏଥିରେ ବିଶେଷତ୍ୱ କିଛି ନାହିଁ । ବିଶେଷତ୍ୱ
ହେଉଛି ସାରଳା ଦାସ ସ୍ୱାମୀଦେବୀଙ୍କୁ ବାଗ୍ଦେବୀଙ୍କ ସହ ଚିହ୍ନଟ କରିଛନ୍ତି ଓ
ତାହାଙ୍କୁ ବୈଷ୍ଣବା ଦେବୀ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ସାରଳା ଦାସଙ୍କର
ବୈଷ୍ଣବତ୍ୱ ହିଁ ସିଦ୍ଧ ହେଉଛି ।

ସାରଳା ଦାସ ଜାତିସ୍ମର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ଯେ ସେ ମୂଳରେ
ଥିଲେ ଶିବଙ୍କ ପୀଠ କୈଳାସରେ ପୂର୍ବଦ୍ୱାର ରକ୍ଷକ ନନ୍ଦୀ ବା ନନ୍ଦାକେଶ୍ୱର ।

ଶିବାଙ୍ଗ ପାଦାଂଶ ତାହାଙ୍କୁ ଶାପ ଦେବା ହେତୁ ସେ ମାନବ ରୂପେ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଛନ୍ତି । (୨)

କପିଳାସ କନ୍ଦର ଫିଙ୍ଗିଦ୍ୱାରା ମୁଁ ଦ୍ୱାରପାଳ
ଗିରିଜାର ଶାପେ ମୁଁ ଜନମିଲି ମହୀଥଳ ॥ (ମଧ୍ୟ ୮୨୭)
ମୁହିଁ ରୁଦ୍ରଗଣ ନନ୍ଦୀକେଶ୍ୱର କଳା
ରୁଦ୍ରସୂତ ସାରୋଳା ଦାସ ରୁଦ୍ରଗଣ ସଙ୍ଗେ ମେଳା ॥ (ବିରାଟ ୯୭)

କବି ମାନବ ଜନ୍ମ ଲାଭକରି ଦେବୀଙ୍କ ଭକ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି ଓ ସେ ଦେବୀଙ୍କ କୃପାରୁ ଶାସ୍ତ୍ରରଚନା କରିଛନ୍ତି ବସ୍ତୁଙ୍କ ମହିମା ପ୍ରଶଂସାପନ କରି । ଏହି ହିସାବରେ କବି ନିଜ ଭିତରେ ଶୈବ (ଶିବାନୁଚର ନନ୍ଦୀ), ଶାକ୍ତ (ଦେବୀଭକ୍ତ) ଓ ବୈଷ୍ଣବ (ବୈଷ୍ଣବ କବିତ୍ୱ) ଚେତନାର ସମନ୍ୱୟ କରାଇ ଜଗନ୍ନାଥ ଧର୍ମର ସମନ୍ୱୟବାଦୀ ମତକୁ ସାବ୍ୟସ୍ତ କରିଥିବା ଜଣାଯାଉଛି । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ କବି ସାରଳା ଦାସ ଶାକ୍ତ ବୋଲି ଗୃହୀତ ମତର ସଂଶୋଧନ ଆବଶ୍ୟକ ।

ଦେବୀଙ୍କ ଅବତାର—

ସାରଳା ଦାସ ସିଦ୍ଧ ସାରୋଳଚଣ୍ଡୀଙ୍କର ସୁଦୃଢ଼ ପୌରାଣିକ ଇତିବୃତ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଉଲ୍ଲେଖ କରିବା ଅନାବଶ୍ୟକ ଯେ ଏହି ଇତିବୃତ୍ତ କୌଣସି ପ୍ରାଚୀନ ବ୍ରହ୍ମର ବିବରଣୀ ଉପରେ ଆଧାରିତ ନୁହେଁ; ଏହା ସାରଳାଦାସଙ୍କର ଉଦ୍ଭବ କଳ୍ପନା ଶକ୍ତି ପ୍ରସୂତ । ବସ୍ତୁଙ୍କର ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧି ଏକ ଅବତାର ତାହାତେ

୧ । ଶ୍ରୀବାଙ୍ଗ ନନ୍ଦୀଙ୍କ ପ୍ରତି ରୁଷ୍ଟ ହେବାର କାରଣ ନନ୍ଦୀ ଆଗମ ଶାସ୍ତ୍ର ଅନୁସାରେ ଶ୍ରୀବାଙ୍ଗଙ୍କ ଯୁଗବଦ୍ଧ ମୂର୍ତ୍ତିର ଉପାସନା କରିଥିଲେ (ଆଶ୍ୱମିକ ୪୫) । ହ୍ୱାନାନ୍ତରେ ଲେଖାଅଛି ଯେ ଶାପକର୍ତ୍ତା ପାଦାଂଶ ନୁହନ୍ତି, ସେ ଗଣେଶ ଓ ଶାପର କାରଣ ପାଦାଂଶ ମହିମାପୁରକୁ ବଧ କଲବେଳେ ଉଲଗ୍ନ ହୋଇଥିଲେ ବୋଲି ନନ୍ଦୀ ପ୍ରକଟ କରିଥିଲେ (ସ୍ୱର୍ଗାବେହୃତ ୨୨) । ଶାକ୍ତ ଓ ଶୈବ ଆଗମ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଯୌନସାଧନା ଏକ ଅଙ୍ଗ ଓ ତାହାର ପ୍ରତୀକ ଶ୍ରୀବାଙ୍ଗତୀ ଯୁଗବଦ୍ଧ ମୂର୍ତ୍ତି । ସାରଳା ଦାସ ଏହି ବାମାଗୁଣ ଆଗମ ଶାସ୍ତ୍ରାୟମତର ବିରୋଧୀ ଥିବା ସୂଚନା ଏଥିରୁ ମିଳୁଛି ।

ସେ ଦେବାଙ୍କର ଦଶ ଅବତାରର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଅବତାର ଗୁଡ଼ିକର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପରିଚୟ କବି ଦେଇଛନ୍ତି—

ନମସ୍ତେ କାନ୍ତାମା ଗୋ ଅଭୟେ ପିଙ୍ଗଳାକ୍ଷୀ ।
 ମାୟାମୋହିନୀ ଗୋ ଚଞ୍ଚଳା କାମାକ୍ଷୀ ॥
 ପ୍ରଥମ ଅବତାରେ ମାଗୋ କେତୁକା ମୂରତି ।
 ଦୁର୍ଜ ଅବତାରେ ଏକବଳା ପାଦ୍ମା ॥
 ତୃତୀୟ ଅବତାରେ ଦକ୍ଷ ଘରେ ଭ୍ରମ ।
 ଚତୁର୍ଥ ଅବତାରେ ପାଦ୍ମା ରୁଦ୍ରବାମନ ॥
 ପଞ୍ଚମ ଅବତାରେ ହିମବନ୍ଧୁର ଦୋହତା ।
 ରୁଦ୍ରବର ନାମ ବୋହଲୁ ଗିରିଜା ଗୋ ମାତା ॥
 ଷଷ୍ଠ ଅବତାରେ ଗୋ କୃପାଜଳ ଘରେ ।
 ନମିତା ସରସ୍ବତୀ ନାମ ବହିଲୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟପୁରେ ॥
 ସପ୍ତମ ଅବତାରେ ଗୋ ପୁଷ୍କରର ଘରେ ।
 ଗୋକୁଳେ ବଢ଼ିଲୁ ଗୋ ସାରଦା ଅବତାରେ ॥
 ଅଷ୍ଟମ ଅବତାରେ ପ୍ରଶୁରାମ ବଚନେ ।
 ସର୍ବମଙ୍ଗଳା ଅବତାର ହୋଇଲୁ ମଧ୍ୟ ଭୁବନେ ॥
 ନବମ ଅବତାରେ ଗୋ ପ୍ରସନ୍ନେ ହିଙ୍ଗୁଳା ।
 ବାଳୁତ ରୂପେ ଭଗ୍ନୀ ପ୍ରସନ୍ନ ମନ୍ତ୍ରଣେଲା ॥
 ଦଶମ ଅବତାରେ ଅଜପତି କରତର ଘରେ ।
 ସିଦ୍ଧ ସାଗେଲା ନାମ ବହିଲୁ ଗୋ ଯେ କଳିଯୁଗରେ ॥

(୨ ସଂସ୍କ ୧୧୩)

ମହାଭାରତର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ କବି ଏହି ଅବତାର ଗୁଡ଼ିକର କିଛି କିଛି ପରିଚୟ ମଧ୍ୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ପୌରାଣିକ ଉପାଖ୍ୟାନ-ଉଦ୍ଭାବନ-ପଠ୍ୟ କଳ୍ପନା ଦେବାଙ୍କ ଅବତାର ଯୋଜନା ନିମ୍ନ ପ୍ରକାରେ କରିଛନ୍ତି:—

୧. କେତୁକା

ସୃଷ୍ଟିର ପୂର୍ବେ ମହାପ୍ରଳୟ କାଳରେ ନାରାୟଣଙ୍କ ନେତ୍ରବାରିରୁ ପଡ଼ରଜଣା ବ୍ରହ୍ମା ଜାତ ହେଲେ । ବ୍ରହ୍ମା ମାନେ ସରସ୍ବତୀଙ୍କ ରୂପଲବଣ୍ୟ ଦେଖି ମୋହିତ ହେଲେ ଓ ରମଣ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେଲେ । ସରସ୍ବତୀ ସେଷାୟିତ କଟାକ୍ଷପାତ କରିବାରୁ ଜଣେ ଅନ୍ୟ ସୁନ୍ଦରା କନ୍ୟା ଜାତ ହେଲେ । ସରସ୍ବତୀ ସେହି କନ୍ୟାକୁ ପଚାରିଲେ ‘କେ ତୁ’ (ତୁ କିଏ) ? ଏଣୁ ସେହି କନ୍ୟାର ନାମ କେତୁକା ହେଲା । କେତୁକା ସରସ୍ବତୀଙ୍କୁ ମାଗିଲା ‘ମୋତେ ଆହାର ଦିଅ’ । ସରସ୍ବତୀ କହିଲେ ଏହି ବ୍ରହ୍ମାମାନଙ୍କୁ ଖାଅ । କେତୁକା ବ୍ରହ୍ମାମାନଙ୍କୁ ଗୋଡ଼ାଇ ଗୋଡ଼ାଇ ଖାଇଲା । ହଜାରେ ବର୍ଷରେ ଗୋଟିଏ କରି ବ୍ରହ୍ମା ଖାଇ ୧୪ ହଜାର ବର୍ଷରେ ୧୪ଟି ବ୍ରହ୍ମା ଖାଇଲା । ଗୋଟିକୁ ରହିଲେ ଶୁଦ୍ଧକ ନାମକ ବ୍ରହ୍ମା, ଯେ କି ବ୍ରହ୍ମା ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଥିଲେ । କେତୁକା ତାଙ୍କୁ ଗୋଡ଼ାଇଲା । ଶୁଦ୍ଧକ ବ୍ରହ୍ମା ନାରାୟଣଙ୍କ ଶରଣ ପଶିଲେ । ନାରାୟଣ କେତୁକାକୁ କହିଲେ ‘ଏ ମୋର ଶରଣ ପଶିଛି, ଏହାକୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଖାଅ ନାହିଁ । ଦ୍ଵାପର ଯୁଗରେ ଖାଇବୁ । ଦ୍ଵାପର ଯୁଗରେ ଶୁଦ୍ଧକ ଦୁଃଶାସନ ରୂପରେ ଓ କେତୁକା ଦ୍ରୌପଦୀ ରୂପରେ ଜାତ ହେଲେ (ଆଦି ୯୧୮, ୨ ସର୍ଗ ୫୧୨, ବିରାଟ ୨୯୩) । କେତୁକା ବିଷ୍ଣୁପତ୍ନୀ ସରସ୍ବତୀଙ୍କ ଅଂଶୀ ହେବା ଓ ଉପାଖ୍ୟାନରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ସ୍ଵୀକୃତ ହୋଇଥିବା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇ ପାରେ । କେତୁକାଙ୍କ ଦାସୀ ଉଗ୍ରତାରା ମଧ୍ୟ ଅନେକ ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରିଥିବା କଥା କବି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଉଗ୍ରତାରା କାର୍ତ୍ତବୀର ମାଳତୀ ରୂପେ ଏକବଳା ପାଦ୍ମିନୀଙ୍କର, ପ୍ରିୟମୁଦା ରୂପେ ଶରୀଙ୍କର ଓ କେଶିନୀ ରୂପେ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କର ଦାସୀ ଥିଲେ (ଆଦି ୮୯୨) ।

୨. ଏକବଳା ପାଦ୍ମିନୀ

ଗୋମାତା କପିଳାଙ୍କ କନ୍ୟା ଓ ଯୋମେକ ରୁଦ୍ରଙ୍କ ପତ୍ନୀ ଏକବଳା ପାଦ୍ମିନୀ । ତାହାଙ୍କର ପଞ୍ଚାବନ କୋଟି ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ପାଟଶାଢ଼ୀ ଥିଲା । ସୂର୍ଯ୍ୟ ତାହାଙ୍କ ପୁଅ ଶନିଙ୍କ ବିବାହ ଯୋମଦାସ ଗରବଙ୍କ କନ୍ୟା ଲେହିତା ସହ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ । ଯୋମଦାସ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଅନୁରୋଧ ଗ୍ରହଣିବାକୁ ସାହସ କଲେ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ କହିଲେ ଶନିଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିକୁ ମୋ କନ୍ୟା ମନ୍ୟା କରିପାରିବ ନାହିଁ ।

ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଦେଖିଲେ ଶନି ଶାନ୍ତ ହୁଅନ୍ତି, ତୁମେ ଯଦି ମୋ କନ୍ୟା ପାଇଁ ପଞ୍ଚାବନ କୋଟି ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଶାଢ଼ୀ ଯୋଗାଡ଼ କରି ପାରିବ ତେବେ ତାହା ପରିଧାନ କରି ମୋ କନ୍ୟା ଶନିଙ୍କୁ ବିବାହ କରିବ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ଏହି ଶାଢ଼ୀ ଏକବଳା ପାବଣୀ ମାଗିଲେ । ଏକବଳା କହିଲେ “ମୁଁ ଏହାକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ରଖିଛି, ମୋର ଆବଶ୍ୟକ ବେଳେ ତୁମେ ମୋତେ ଏହା ଫେରାଇବ ବୋଲି ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲେ ଯାଇ ଦେବ । ଏହି ସର୍ତ୍ତକୁ ସ୍ୱୀକାର କରି ସୂର୍ଯ୍ୟ ଶାଢ଼ୀ ନେଇ ଶନିଙ୍କ ବିବାହ ସମ୍ପାଦନ କରିଥିଲେ (୨ ସନ୍ଧ୍ୟା ୫୧୪) । ଏକ ସମୟରେ ମହାଦେବ ସୁପର୍ଣ୍ଣ ଅନ୍ୱେଷଣରେ ନାନା ରୂପ ଧରି ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ଦୂର ବୁଲୁଥିଲେ । ସେ ଏକଦା ପାଞ୍ଚୋଟି ଷଣ୍ଢ ହୋଇ ବୁଲୁଥାନ୍ତି ; କପିଳା ଏହି ପାଞ୍ଚୋଟି ଷଣ୍ଢ ପାଖକୁ ଯାଇ ତାହାଙ୍କ ସାଙ୍ଗେ ବୁଲିଲେ । ଏହା ଦେଖି ସୋମେକ ରୁଦ୍ର ଏକବଳା ପାବଣୀଙ୍କୁ କହିଲେ ଯେ ତାଙ୍କ ମାତା ଅସଂଖ୍ୟ, କାରଣ ସେ ପାଞ୍ଚୋଟି ଷଣ୍ଢଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ବୁଲୁଛନ୍ତି । ଏକବଳା ପାବଣୀ ଏକଥା ଶୁଣି ମାତା କପିଳାଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଇ ତାହାଙ୍କୁ ଅସଂଖ୍ୟ ବୋଲି ଗାଳି ଦେଲେ । କପିଳା ଏଥିରେ ରାଗି ଯାଇ ଏକବଳାଙ୍କୁ ଶାପ ଦେଇ କହିଥିଲେ “ମହାଦେବ ମୋର ବଡ଼ଭାଇ; ତାହାଙ୍କର ପଞ୍ଚୁଆତ୍ମା ପଞ୍ଚଷଣ୍ଢ ହୋଇ ମୋ ପାଖରେ ରହିବାରୁ ତୁ ମୋତେ ଅସଂଖ୍ୟ ବୋଲି କହିଲୁ, ତୋର ନିଜର ପଞ୍ଚପତି ହେଉ ।” ଏହି ଶାପ ଯୋଗୁଁ ଏକବଳା ପାବଣୀ ଦ୍ୱାପର ଯୁଗରେ ଯୌତୁକ ରୂପରେ ଜାତ ହେଲେ ଓ ପଞ୍ଚପତିଙ୍କୁ ବିବାହ କଲେ । ବଡ଼ଭାଇଙ୍କୁ କପିଳାଙ୍କ ପତି ବୋଲି କହିଥିବାରୁ ଏକବଳା ପାବଣୀଙ୍କ ପତି ସୋମେକ ରୁଦ୍ର ଯୌତୁକଙ୍କ ବଡ଼ ଭାଇ ଧୃଷ୍ଣୟୁୟମ୍ ରୂପେ ଜାତ ହୋଇଥିଲେ (୨ ସନ୍ଧ୍ୟା ୨୭୨) ।

୩. ଉମା

ଏ ଦକ୍ଷକନ୍ୟା, ମହାଦେବଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ । ଦକ୍ଷଙ୍କ ଯଜ୍ଞରେ ଅପମାନ ସହି ନପାରି ଯଜ୍ଞକୁଣ୍ଡରେ ଆତ୍ମାହତ ହୋଇଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ବିଷୟ ସବୁ ପୁରାଣରେ ମିଳେ, ସାରଳା ଦାସଙ୍କର ଏହା ନିଜସ୍ୱକଳ୍ପନା ନୁହେଁ । ମଦା-ଭରତର ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ଭୃଗୁଙ୍କୁ ଅବତାରର ନାମ କବି ଶ୍ରୀ ରଖିଛନ୍ତି (କର୍ମ-୧୦୯) । ଇନ୍ଦ୍ରପ୍ରସାଦ ଶ୍ରୀ ଓ ଉମାଙ୍କ ନାମାନ୍ତର ସମ୍ପ୍ରାମ୍ଭରେ ନାମର ସାମ୍ୟ ବୋଧହୁଏ ଏପରି ଦ୍ୱିବିଧ ମନ୍ତର ହେବ ।

୪. ଦ୍ରୌପଦୀ

ଉପରିଉଦ୍ଧୃତ ସରସବତୀର ଅଂଶରେ ‘ଚତୁର୍ଥ ଅବତାରେ ପାଦଶା
ରୁଦ୍ରବାମା’ ବୋଲି ଲେଖାଅଛି, କିନ୍ତୁ ଏହା ଭ୍ରମାତ୍ମକ । ଚତୁର୍ଥ ଅବତାର
ଦ୍ରୌପଦୀ ବୋଲି ଅନ୍ୟସ୍ଥ ବହୁସ୍ଥାନରେ କୁହାଯାଇଛି (ଆଦି ୮୯୨, ୨ ସର-
୫୧୧, ୫୧୭) । ଉଦ୍ଧୃତାଂଶରେ ପାଦଶା ପଞ୍ଚମ ଅବତାର ବୋଲି ପୁଣି
ଉଲ୍ଲିଖିତ ଥିବାରୁ ଚତୁର୍ଥ ଅବତାରର ପାଦଶା ରୁଦ୍ରବାମା’ ପାଠ ଭୁଲ । ତେଣୁ
ଚତୁର୍ଥ ଅବତାର ‘ଦ୍ରୌପଦୀ ପାଶ୍ରବବାମା’ ହେବେ ।

ଆଦି ଅବତାରେ ସେ କେତୁକା ମୁରତି ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ଅବତାରେ ସେ ଏକବଳା ପାଦଶା ॥

ତୃତୀୟ ଅବତାରେ ସେ ଦକ୍ଷରେ ଜାତ ।

ଚତୁର୍ଥ ଅବତାରେ ସେ ଦୁପ୍ପଦ ଦୁହିତ ॥ (୨ ସର ୫୧୧)

୫. ଗିରିଜା

ଏ ହିମବନ୍ତ ଦୁହିତା ପାଦଶା, ମହାଦେବଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ ।
ଏହାଙ୍କ ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ ଅନାବଶ୍ୟକ ।

୬. ନର୍ମଦା ସରସ୍ଵତୀ

କେତୁକା ଓ ଏକବଳା ପାଦଶାଙ୍କ ପରି ନର୍ମଦା ସରସ୍ଵତୀ ମଧ୍ୟ ସାରଳା
ଦାସଙ୍କ କଳ୍ପନା ପ୍ରସୂତ । ତାହାଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ନର୍ମଦା ସରସ୍ଵତୀ
ବାଲଶିଳ୍ପୀ ବଂଶୀୟ କୃପାଜଳ ଋଷିଙ୍କ କନ୍ୟା । କୃପାଜଳ ଋଷିଙ୍କ ପ୍ରସଙ୍ଗ କବି
ମହାଭାରତର ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରସଙ୍ଗ ହିମେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ସେ ଏହି
ଋଷିଙ୍କ ବଂଶାବଳୀ ମଧ୍ୟ ଦେଇଛନ୍ତି (ବିରଟ ୨୧୨) । କୃପାଜଳଙ୍କ ପିତା ଅରୁଣ,
ପିତାମହ ବାରୁଣ ଓ ପ୍ରପିତାମହ ଅଜମିତ ଯଦୁବର ଓ ପ୍ରପୌତ୍ର ଋଷି ।
ତାହାଙ୍କର ପୁତ୍ର ବୈଶମଣୀ, ପୌତ୍ର ଠୁଲ ଋଷି । ବଂଶୀୟ ରୁଦ୍ର ରାଜାଙ୍କର ୧୦୮
ପୁଅ କୃପାଜଳ ଋଷିଙ୍କର ଗାଈକୁ ରୋଷଇ ଦେନିଗଲେ । କୃପାଜଳ ଏ କଥା
ଜାଣି ସେମାନଙ୍କୁ ଅଭିଶାପ ଦେଲେ ଯେ ଏପରି ମାତ କର୍ମ କରିଥିବାରୁ

ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ମେହେନ୍ଦ୍ରର ହେବେ (୨ ସଭା ୧୮୪) । ଏହି ମେହେନ୍ଦ୍ରର ମାନେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ରାଜସୂୟ ଯଜ୍ଞରେ ଛେରପହର କରି ଶାପମୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ବିଶ୍ୱାସଯୁ ଗନ୍ଧର୍ବଙ୍କ ଜନୈକ ପୁଅ କୃପାଜଳ ଋଷିଙ୍କ ପାଳିତ ଗଣ୍ଡାକୁ ଶିକାର କରି ମାରିବାରୁ ଋଷି ତାହାକୁ ଶାପ ଦେଇଥିଲେ ଯେ ମହାଭାରତ ଯୁଦ୍ଧରେ ସେ କାମପାଳ ଭାବରେ ଯୁଦ୍ଧ କଲେବେଳେ ଖୁଷ୍ଟ ତାହାର ଶିରଚ୍ଛେଦ କରିବେ (ଶ୍ଳୋ ୨୧୨) । କୃପାଜଳଙ୍କ କନ୍ୟା ନର୍ମଦା ସରସ୍ୱତୀ ବହୁଯୁଗ ଧରି ବାଳୁତ ରୂପରେ ରହିଥିଲେ । ଅନେକ ଯୁଗ ଅପେକ୍ଷା ପରେ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କର ଯୌବନ ପ୍ରାପ୍ତି ନ ହେବାରୁ କୃପାଜଳ ଝିଅକୁ ପଚାରିଲେ “ଝିଅ ଲେ, ତୁ ରୁଣିଯୁଗ ଧରି ଆଠବର୍ଷ ବୟସ୍କା ଭଳି ରହିଲୁ, ଶୁଦ୍ଧଯୋଗ୍ୟ ହେଉ ନାହିଁ, ମୁଁ ତୋତେ କିପରି ବିବାହ ଦେବ ? ” ନର୍ମଦା ସରସ୍ୱତୀ ପିତାଙ୍କୁ କହିଲେ ଯେ ସେ ବାଳୁତ ଭାବରେ ବହୁକାଳ ଧରି ଅନୁଜା ରହିବେ (ଦ୍ଵାଦଶ ୧୮) ।

୭. ଏକାନ୍ତଶା

ସଭାପଟ୍ଟର ଉତ୍କୃଷ୍ଟାଂଶରେ ଏହାଙ୍କ ନାମ ଶାରଦା । କବି ତାହାଙ୍କୁ ଅନେକଠାରେ ‘ଆନନ୍ଦନନ୍ଦନୀ’ (ସଭା ୭୧, ବିରାଟ ୨୧୯) ନାମ ଦେଇଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟତ୍ର ତାହାଙ୍କ ନାମ ରଖିଛନ୍ତି ‘ବିଜୁଳି କନ୍ୟା’ । ବସୁଦେବ ନବଜାତ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଯଶୋଦାଙ୍କ କୋଳରେ ଥୋଇ ଯଶୋଦାଙ୍କ ସଦେହଜାତ କନ୍ୟାକୁ ନେଇଥିଲେ । ଏହି ଶିଶୁ କନ୍ୟାର ନାମ ଓଡ଼ିଆ ପୁରାଣମାନଙ୍କରେ ‘ବିଜୁଳି କନ୍ୟା’ ବୋଲି ଦିଆ ଅଛି । ପୁରାଣ ଆଖ୍ୟାନ ଅନୁସାରେ ଏ ସ୍ୱୟଂ ଦୁର୍ଗା ଯେ କି ପରେ ବିରାଟବାସିନୀ ହେଲେ । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁସାରେ ଏହି କନ୍ୟା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବୋଲ ମାନି ବିରାଟ ବଦଳେ କନକାବଣୀ ଫାଟଣାକୁ ଆସିଥିଲେ । ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର ସୁଭଦ୍ରା ପ୍ରକୃତରେ ଏହି ନନ୍ଦନନ୍ଦନୀ କନ୍ୟା, ଯେ କି ଏକାନ୍ତଶା ନାମରେ ମଧ୍ୟ କଥିତ । ସେ କିନ୍ତୁ ଅର୍ଜୁନପତ୍ନୀ ସୁଭଦ୍ରା ନୁହନ୍ତି । ଏକାନ୍ତଶା ବା ବିଜୁଳି କନ୍ୟା ଦୁର୍ଗାରୂପୀ; ସାରଳା ଦାସ ତାହାଙ୍କୁ ସାବେଲଚଣ୍ଡୀଙ୍କ ସପ୍ତମ ଅବତାର କରୁଛନ୍ତି । ଏକାନ୍ତଶା ଦୁର୍ଗା ହେଲେହେଁ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ, ଏହା ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଅଟେ ।

୮. ମଙ୍ଗଳା

ଏ ଶୁଦ୍ଧରାଜାଙ୍କ କନ୍ୟା । କବି ଏହାକୁ ସପ୍ତମ ଅବତାର ନନ୍ଦନଦିନୀଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଅବତାର ଭାବରେ ମଧ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି (ଦ୍ରୋଣ ୧୮) ଓ ତାହା ଅଧିକ ସଙ୍ଗତ । ମଙ୍ଗଳା (ନାମାନ୍ତର ସର୍ବମଙ୍ଗଳା) ବାଳିକା ରୂପେ ପରଶୁରାମଙ୍କ ସହ କ୍ଷୀତାରତ ଥିଲେ ଓ ପରଶୁରାମ ଏହାକୁ ରକ୍ତରେ ଗାଧୋଇ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରିଥିଲେ : —

ରୁଧିର ସ୍ନାହାନେ ଯେ ସି ପୁତ୍ର ନିମନ୍ତେ ।

ବାଳରଙ୍ଗେ କ୍ଷୀତାଭାବ ପ୍ରଶୁରାମ ସଙ୍ଗତେ ॥ (ଦ୍ରୋଣ ୧୯)

ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ବାସସ୍ଥାନ ସହିତ ପରଶୁରାମଙ୍କ ସମ୍ପର୍କ ବିଷୟ ସେ ଅନେକଠାରେ ସୂଚାଇଛନ୍ତି । ତାହାଙ୍କ ଗ୍ରାମ ନିକଟସ୍ଥ ‘କନକାବତୀ ପାଟଣା’ ପରଶୁରାମଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ସୃଷ୍ଟି (ବିରଟ ୭୯୯) । କନକାବତୀ ପାଟଣା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଚିନ୍ତୋପୁଳା ନଦୀରେ ‘ପରଶୁରାମ ଢାଟ’ ଥିବା କଥା ମଧ୍ୟ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି (ଆଦି ୫) । ଅନ୍ୟତ୍ର ସେ ଜଣାଇଛନ୍ତି ଯେ ଚିନ୍ତୋପୁଳା ନଦୀର ଉତ୍ତର କୂଳରେ ପରଶୁରାମ ଆଶ୍ରମ (୨ୟ ଭା ୧୧୫) । ଦେବୀଙ୍କୁ ପରଶୁରାମ ଉପାସନା କରୁଥିଲେ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କବି ଜଣାଇଛନ୍ତି (ମଧ୍ୟ ୮୭୭; ଶ୍ଳୋ ୫) ।

୯. ହିଙ୍ଗୁଳା

ଏ ଅଗ୍ନିମୟୀ ‘ଜ୍ଵାଳାମାହେଶ୍ଵରୀ’ । ମନୁଷ୍ୟ ଅବତୃକ ବିଶିଷ୍ଟ ପାଷାଣମୁର୍ତ୍ତି । ରଣସ୍ତମ୍ଭ (ଆଧୁନିକ ରଘୁନନ୍ଦୋର) ଗଡ଼ର ଖଡଗବଂଶୀ ରାଜାମାନେ ଏହାଙ୍କ ସେବା କରୁଥିଲେ (ସଭା ୪୯୨) । ଅର୍ଜୁନ ରଣସ୍ତମ୍ଭଗଡ଼ରେ ଏହାଙ୍କୁ ଉପାସନା କରୁଥିଲେ । ଏ ଅଗ୍ନିରୂପା, ତେଣୁ ଚିତାଗ୍ନିର ଦେବୀ ତଥା ରଜନର ଦେବୀ (ବନ ୨୮) । ଏକଦା କୌଣସି ଧନପାଳ ନାମକ ସାଧବଙ୍କର ଏ ପୁତ୍ରବଧୂ ହୋଇଥିଲେ (ସୁଗ୍ରୀବୋଦ୍ଧୃଷ୍ଟ ୫୩) । ନର୍ମଦା ସରସ୍ଵତୀ, ଏକାନନ୍ଦା ଓ ମଙ୍ଗଳାଙ୍କ ପରି ଏ ମଧ୍ୟ ବାଲୁତରୁପୀ ବୋଲି କବି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

୧୦. ସିଦ୍ଧି ସାବେଳ ଚଣ୍ଡୀ

ସାବେଳ ଗ୍ରାମର ଦେବୀ ସାବେଳା, ସାବେଳଚଣ୍ଡୀ । ଅଧିକାଂଶ ସ୍ଥାନରେ କବି ତାହାଙ୍କୁ ସିଦ୍ଧି ଆଖ୍ୟାୟିକା କରି ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାରେ ନାନା ସ୍ଥାନରେ ସିଦ୍ଧି ଆଖ୍ୟାୟିକା ଦେବଦେବୀ ଅଛନ୍ତି :- ସିଦ୍ଧି ବିନାୟକ, ସିଦ୍ଧି ବଳଦେବ, ସିଦ୍ଧି ମହାବୀର ଇତ୍ୟାଦି । ଗୁମୁଣ୍ଡାଚଳରେ ଦଶମହାବିଦ୍ୟାଙ୍କୁ ସିଦ୍ଧି-ଦେବୀ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ସିଦ୍ଧି ସାବେଳଚଣ୍ଡୀ ଏହି କଳିଯୁଗର ଦେବୀ (ଷଷ୍ଠ ୫; ୨ ବନ ୩୩୭) ।

କଳିକାଳେ ବିକାଶିଲ୍ ସାବେଳାଚଣ୍ଡୀ ମୂର୍ତ୍ତି (ମଧ୍ୟ ୩୯୯)

କଳିକାଳଧୁଂସନେ ମାଗୋ ସିଦ୍ଧି ସାବେଳାଚଣ୍ଡୀ ମୂର୍ତ୍ତି । (ମଧ୍ୟ ୮୨୮) ।

ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଯେ କଟକ ଜିଲ୍ଲା ଝଙ୍କଡ଼ ପ୍ରଗଣାର ଦେବୀ ‘ସିଂହସାରଳା’ ନାମରେ ପରିଚିତ, ‘ସିଦ୍ଧି ସାରଳା’ ନାମ ତାହାଙ୍କର ନଥିଲା । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ସିଦ୍ଧିସାରଳା ପରମବୈଷ୍ଣବୀ ଆଖ୍ୟା ବହନ କରନ୍ତି, ଝଙ୍କଡ଼ର ସିଂହସାରଳା ମଧ୍ୟ ପରମ ବୈଷ୍ଣବୀ । ଝଙ୍କଡ଼ ସିଂହସାରଳାଙ୍କ ପାଖରେ ଆମିଷ ପଡ଼େ ନାହିଁ, ବଳ ପଡ଼େ ନାହିଁ ଅଥଚ ସିଦ୍ଧି ସାରଳା ଆମିଷାଶୀ, ସେ ରକ୍ତପାନଲେଖା :—

ପିତାମହର ଶାପେ ସେ ସାବେଳା ଚଣ୍ଡୀ ମୂର୍ତ୍ତି ।

ଆତ୍ମା ତୋଷିଲୁ ସେ ଯେ ଶୋଣିତେ ଶି ପୁଡ଼ି ॥ (ମଧ୍ୟ ୩୧୯)

ରୁଧିର ବ୍ରଣନେ ଯେ ସବଦା ମନ ରଞ୍ଜି ॥ (ମଧ୍ୟ ୮୨୭)

କୃପାଜଳ ନନ୍ଦିନୀ ନର୍ମଦା ସରସ୍ୱତୀ ।

ସମଦଗିର ନନ୍ଦନ ରୁଧିରେ କଲକ ଶି ପୁଡ଼ି ॥ (କର୍ଣ୍ଣ ୧୦୭)

ରୋଧରେ ଦ୍ରବନେ ମାଗୋ ସବଦା କୁତୁହଳ ॥ (ଅଶ୍ୱମେଧ ୧୧୧)

ସିଦ୍ଧି ସାବେଳ ଚଣ୍ଡୀଙ୍କୁ ପ୍ରଥମେ ଅଜପତି ନାମକ ଜଣେ କବିତ (ଶବର) ରାଜା ପୂଜା କରୁଥିବା କଥା ସାରଳା ଦାସ ଲେଖିଛନ୍ତି ! ‘କଳିଯୁଗର ପାଳିଲ କବିତ ଅଜପତି’ (ଦ୍ରୋଣ ୧୯) । ଅନେକାନେକ ଦେବଦେବୀଙ୍କ ଇତିବୃତ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା ବେଳେ ସାରଳା ଦାସ ତାହାଙ୍କର ଆଦ୍ୟ ଉପାସକ ଜଣେ ଶବର ବୋଲି

ନିରୂପଣ କରୁଛନ୍ତି । ତାହାଙ୍କ କହିବା ଅନୁସାରେ ମହେନ୍ଦ୍ର ପର୍ବତର ଗୋକର୍ଣ୍ଣେଶ୍ଵର ମାଳାଚଳର ଜଗନ୍ନାଥ, କପିଳାସର ଶିଖରେଶ୍ଵର ଆଦି ଦେବତା ମୂଳରେ ଶବ୍ଦର ଉପାସିତ ଥିଲେ । ଏପରି ବର୍ଣ୍ଣନାରେ କବିଙ୍କର ଐତିହାସିକ ଦୃଷ୍ଟି ଭର୍ତ୍ତି ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଛି ଯେ ଏତଦ୍ଦେଶୀୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଆଦିବାସୀ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଉପରେ ଆଧାରିତ । ଏଣୁ ସେ ନିଜ ଆରାଧ୍ୟା ଦେବୀଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଶବ୍ଦର ଉପାସିତ କରୁଛନ୍ତି । ଦେବୀଙ୍କ ଆଦ୍ୟ ଉପାସକ ଅଜପତି କବିଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ମହାଭାରତର ଏକ ଚରିତ୍ର । ଅଜପତି ପ୍ରତ୍ୟହ କର୍ଣ୍ଣକୁ ଶବ୍ଦର ଘର ସୁନା ଯୋଗାଉଥିଲେ (ଆଦି ୭୪୦) । ସେ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ (ସଭା ୧୦୭) ରାଜସୁୟ ଯଜ୍ଞକୁ ବନଜାବଳ ମାଂସ ଯୋଗାଉଥିଲେ (୨ ସଭା ୨୩୯) । ଅଜପତିର ପିତା ଅଜର ଓ ପ୍ରପୌତ୍ର ଜାରା (ମୁଷଳୀ ୮୦) । ଅଜର ମାଳାଚଳର ମାଳମାଧବଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଉପାସକ (ମୁଷଳୀ ୫୧) । ଜାରାର ପୁତ୍ର ବସୁ ଶବ୍ଦର ଜଗନ୍ନାଥ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଆଖ୍ୟାନ ସହିତ ସମ୍ପର୍କିତ । ଜାରାର ବାସସ୍ଥାନ ଗୋମୁଖି କେଶବଙ୍କ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ (ମୁଷଳୀ ୧୦୦) ଗୋମୁଖିକେଶବଙ୍କ ପୀଠ ପ୍ରାଚୀନଦ୍ଵାରା ମୁହାଣ ନିକଟରେ ଥିଲା । ଏଣୁ କବିଙ୍କ କଳ୍ପନାରେ ଅଜପତିଙ୍କ ଅଞ୍ଚଳ ପ୍ରାଚୀ ମୁହାଣର ଆଖପାଖରେ ହେବା ଅନୁମାନ-କରାଯାଇପାରେ । ଅଜପତିଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଉପାସିତ ସିଦ୍ଧି ସାବେଲଚଣ୍ଡୀଙ୍କ ପୀଠର ସ୍ଥାନ ନିରୂପଣ ପାଇଁ କଟକ ଜିଲ୍ଲା ଝଙ୍କଡ଼ ପ୍ରଗଣା ସହର ବୋଲି ମନେ ହେଉ ନାହିଁ ।

ସିଦ୍ଧି ସାବେଲଚଣ୍ଡୀ ରୂପ —

ସିଦ୍ଧି ସାବେଲଚଣ୍ଡୀଙ୍କ ବାହନ କଣ ଥିଲା ସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ଜଣାଯାଉ ନାହିଁ । ତାହାଙ୍କୁ ସରସ୍ଵତୀଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁରୂପେ ଶ୍ଵେତପଦ୍ମ ଆସନା [ବିରାଟ ୭୭] ଓ ପଦ୍ମଆସନା [ମୁଷଳୀ ୧୦୫] କୁହାଯାଇଛି, ଅଥଚ ତାହାଙ୍କ ବାହନ ସିଂହ ବୋଲି ଆଉ କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ଲେଖାଅଛି [ଆଦି ୫୨୭ ; ମଧ୍ୟ ୧୧୨୮ ; ୨ ସଭା ୮୪ ; ଶ୍ଵେତ ୧୨୦] । ଠାଏଁ ତାହାଙ୍କ ବାହନ ବିଛା ବୋଲି ଲେଖାଅଛି [ବିରାଟ ୭୭] । ବିଛା ସର୍ପମଙ୍ଗଳାଙ୍କ ବାହନ । ଆଉ କେତେକଠାରେ ସାବେଲୀଙ୍କ ବାହନ ମରୁଳ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି [ଶ୍ଵେତ ୩୪୭ ; ଦ୍ରୋଣ ୪] । ମରୁଳର ଅର୍ଥ ଏକ ପ୍ରକାର ହଂସ [ମରୁଳ] ।

ଦେଶଙ୍କ ପ୍ରତିମା ବୋଧହୁଏ କଳାମୁଗୁନ ପଥରର ଥିଲା । ତାହାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣ ‘ମାଲେନ୍ଦୀ ପୁଷ୍ପପ୍ରାୟେକ’ [ଉଦ୍‌ଯୋଗ ୨୮୭], କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ [୨ସଭା ୧୧୫] ଓ ନବଦନପ୍ରାୟ [‘ନବଗରଦରୁଚିର—ବନ ୨୫’] ବୋଲି ଲେଖାଅଛି । ଦେଶଙ୍କ ଭୁଜ ସଂଖ୍ୟା ଓ ଭୁଜର ଆୟତ୍ତର ନାମ ଲେଖାନାହିଁ । ଏଣୁ ବୋଧହୁଏ ଦେଶ ବହୁଭୁଜା ନଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଦେଶଙ୍କ ରୂପ ଏକ ବାଲିକାର ରୂପ ବୋଲି କିଛି ପ୍ରାୟ ସବୁଠାରେ ଲେଖିଛନ୍ତି । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଅଳ୍ପ କେତୋଟି ଉଦ୍ଧୃତ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା :—

ଅଦ୍ୟାପି ଖେଳଇ ସେ ବାଲୁତ ରୂପ ଧରି ॥ (ମଧ୍ୟ ୨୦୫)

ଜଙ୍ଗେରପୁରବାସିନୀ ପ୍ରତପ୍ତେ ହିଙ୍ଗୁଳା ।

ବାଲୁତ କୁତୁହୋଳୀ ସବଦା ମଡ଼ିଗୋଲା ॥ (୨ ସଭା ୧୪)

ଭୂପଖଣ୍ଡ ଓଡ଼ିଶାକୁ ବ୍ରହ୍ମାର କୁଶସ୍ଥଳୀ ।

ଏ ଭୂମିମଣ୍ଡଳ ମାଡ଼ିଗୋ ବାଲୁତ ରୂପେ ଖେଳି ॥ (୨ସଭା ୧୧୪)

ଝଙ୍ଗେରପୁର ବାସିନୀ ଶ୍ରୀ ଚଣ୍ଡୀ ସାବେଲା ॥

ବାଲୁତ ରୂପେ ଯାହାର ଖେଡ଼ ମେରୁସ୍ଥଳେ । (୨ବନ ୩୩୬)

ଯୋଗିନୀବଳ ଦେନଶ ଚହିଁ ବାଲୁତ ରୂପେଶ ଖେଳବାଳା (ସ୍ତୋତ୍ର ୩୧୧)

କୁମାରୀ ରୂପେ ମାଗୋ ଖେଡ଼ୁ କୁତୁହୋଳେ । (କାଙ୍କିଶିକା ୪୪)

ବାଲୁତ ରୂପ ମୁହିଁ ତାର ପ୍ରତପ୍ତେ ଦେଖଇ ।

ସେ ଯାହା କହଇ ମୁଁ ତାହା ଲେଖଇ ॥ (ସୁର୍ଗାରେହଣ ୯୭)

ଆଧୁନିକ ଝଙ୍କଡ଼ବାସିନୀ ସିଂହସାରଳା ଯେ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ସିଦ୍ଧ-ସାବେଲା ନୁହନ୍ତି, ଏହା ଏହି ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ପ୍ରତିପନ୍ନ ହୁଏ । ଝଙ୍କଡ଼ର ସିଂହସାରଳା ମହିଷାସୁର ମର୍ଦ୍ଦିନୀ ଅଷ୍ଟଭୁଜା ପାଷାଣମୁଖି; ତାହାଙ୍କର ଦକ୍ଷିଣ ଚାରିଭୁଜରେ ଶାଖା, ପୁସ୍ତକ, ଖଡ୍ଗ ଓ ଶୂଳ ରହିଛି ଓ ବାମ ଚାରିଭୁଜରେ ଦଣ୍ଡା, ଧନୁ, ତାଳ ଓ ମହିଷାସୁରର ମୁଣ୍ଡ ରହିଛି । ତାହାଙ୍କର ବାହନ ସିଂହ ତାହାଙ୍କ ପାଦର ଦକ୍ଷିଣପଟକୁ ଠିଆ ହୋଇଛି । ସାରଳାଦାସଙ୍କ ସିଦ୍ଧ ସାବେଲା ମଧ୍ୟ ପାଷାଣ ପ୍ରତିମା (ଆଦି ୫), କିନ୍ତୁ ସେ ମହିଷାସୁର ମର୍ଦ୍ଦିନୀ ନୁହନ୍ତି । ସେ ନିଜେ କୁମାରୀ ରୂପା ବୋଲି ତ ସ୍ପଷ୍ଟ ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି, ତାହାଙ୍କର ଚୂର୍ଣ୍ଣ ଅବତାର ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ

ପ୍ରାୟଶଃ କୁମାରୀ ଥିବା ବିବରଣ କବି ଦେଇଛନ୍ତି । କବି ତାହାଙ୍କର ନାନାବିଧ ଅବତାରର ପରିକଳ୍ପନା କରିଥିଲେ ହେଁ ତାହାଙ୍କୁ ମହିଷାସୁର ମର୍ଦ୍ଦିନୀ କରି ନଥିବା ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ । ତାହାଙ୍କର ରୂପ ସିଂହସାରଳା ଅନୁରୂପ ମହିଷାସୁର ମର୍ଦ୍ଦିନୀ ହୋଇଥିଲେ ତାହାଙ୍କର ଅବତାର ହିମ ମଧ୍ୟରେ ମହିଷାସୁର ମର୍ଦ୍ଦିନୀ ଅବଶ୍ୟ ସ୍ଥାନ ପାଇଥାଆନ୍ତେ । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ଝଙ୍କଡ଼ର ସିଂହସାରଳା ସାରଳା ଦାସଙ୍କର ସିଦ୍ଧି ସାବେଳା ନୁହନ୍ତି ।

ବାସସ୍ଥାନ ନିରୂପଣ :

ସାରଳା ଦାସ ଦେବୀଙ୍କର ପୀଠ ତଥା ନିଜର ବାସସ୍ଥଳୀର ଅବସ୍ଥିତି ସମ୍ପର୍କରେ ମହାଭାରତର ଆରମ୍ଭରେ (ଆଦି ୫) ଲେଖିଛନ୍ତି :—

ସେ ମାଳସୁନ୍ଦରଗିରି ଉତ୍ତର କଳ୍ପାତେ ।
ସାରଥୁମି ଭ୍ରମଣଶ୍ଚ ପୂର୍ବଦିଗ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ଆଡ଼େ ॥
ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ନାମେ ଏକଇ ନଦୀ ଗୋଟି ।
ବୃକ୍ଷମାତା ପାରୁଣେ ମଉଦଧରେ ଯାଇ ଫୁଟି ॥
ସେ ନଦୀର ଖରେ ପ୍ରଶୁରମ ଘାଟଇ ।
କନକାବଳୀ ନାମେ ପାଟଣା ପ୍ରକାଶଇ ॥
ଚିହ୍ନିର ସନ୍ତୁ ଝେ ସାବେଲ ନାମେ ଗ୍ରାମେ ।
ବିଜେ ମାହେଶ୍ୱରୀ ସାବେଲଚଣ୍ଡୀ ନାମେ ॥

ସାରଳାଦାସଙ୍କ ମାଳସୁନ୍ଦରଗିରି ହେଉଛି ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ର ମାଳଗିରି । ଏହାର ଉତ୍ତର ଭାଗର ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ନଦୀର ଅବସ୍ଥିତି ନିରୂପଣ ସହଜସାଧ୍ୟ । କବି ନିଜେ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାକୁ କୋଣାର୍କପର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ବହୁସ୍ଥାନରେ ଚିହ୍ନଟ କରିଛନ୍ତି :—

ଜୟୋଦ୍ଧପ ବାସନ୍ତି ପଶ୍ଚିମଭାଗ ଆଡ଼େ ।
ମନ୍ଦର ପର୍ବତ ମାଳସୁନ୍ଦର କଳ୍ପବଟ ଉତ୍ତର କଳ୍ପାତେ ॥
ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା କୌଣାର୍ଯ୍ୟ ଶର୍ମ ସେ ବାସୁବେ ।
ବିଷ୍ଣୁପୁରୀ ଦକ୍ଷିଣବାହିନୀ କୋଣ ଲଗେ ॥

ଭୂଅଶକ୍ତ ଓଡ଼ିଶାକୁ ବ୍ରହ୍ମାର କୁଶସ୍ଥଳୀ ।

ଏ ଭୂମିମଣ୍ଡଳମାଡ଼ି ଗୋ ବାଳୁଡ଼ରୂପେ ଖେଡ଼ି ॥

ସେ ନଦୀର ଉତ୍ତର କୁଳେଣ ଆଶ୍ରମ ପ୍ରଶୁଭମ ।

ନିଜ ଭୁବନ ପାଟଣା ଗୋ ଜନକାବଣ ନାମ ॥ (୨୧୩ ୧୧୪)

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ମଧ୍ୟ କବି ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାକୁ ଅର୍ଚ୍ଚଣାର୍ଥେ ବୋଲି ଚିହ୍ନାଇଛନ୍ତି (ମଧ୍ୟ ୮୨୮, ବିରାଟ ୭୦୯) । କୋଣାର୍କର କ୍ଷେତ୍ରମାହାତ୍ମ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଥିବା ପୁରାଣରେ ମଧ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ଅର୍ଚ୍ଚଣାର୍ଥେ ନାମରେ ପରିଚିତ । ସାରଳାଦାସ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ଯେ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ନାମକ ନଦୀ ଚନ୍ଦ୍ରୋତ୍ପଳା ନଦୀରୁ ବାହାର ହୋଇ ନଦୀର ପ୍ରବାହର ଦେଖିଛି । ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଯେଉଁ ବୃକ୍ଷମାତା ନାମ ରହିଛି ତାହା ମଧ୍ୟ ଏକ ନଦୀର ନାମ ଭାବରେ ବ୍ୟକ୍ତ । କିନ୍ତୁ ଉଭୟ ନଦୀର ବାସ୍ତବ ସ୍ଥିତି କେବଳ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ବେଳେ ନୁହେଁ ଚତୁର୍ଥ ମଧ୍ୟ ନଥିଲା ।

ବହୁତ ଗୋପ୍ୟାନେ ବୁଧମାତା ନାମେ ନଦୀ

ପାତାଳ ଗନ୍ତାଞ୍ଜୁ ଏ ମହାଘାତ ଭେଦ ॥ (ମଧ୍ୟ ୨୦୫)

ବୈଦିକ ନଦୀ ସରସ୍ୱତୀର ଧାର ଶୁଷ୍କହେବା ପରେ ମଧ୍ୟ ତାହା ପୁଣ୍ୟଘାତ ଭାବରେ ପୁରାଣରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରି ଲାଗିଲା । ସେହି ଆଦର୍ଶର ଅନୁସରଣରେ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ଗୁପ୍ତଘାତମାନଙ୍କର ଉଦୟ ଦୃଷ୍ଟିଗଲା । ସାରଳାଦାସ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାକୁ କଳୟୁଗର ଗୋପନୀୟ ନଦୀ (କଳି ଗୋପ୍ୟାନଘାତ) ଓ ଗୁପ୍ତଗଙ୍ଗା ବୋଲି କହିଛନ୍ତି :—

ଗୋପ୍ୟାନ ଗ୍ରାମୀରଥୀ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ନଦୀ ।

ଚନ୍ଦ୍ରୋତ୍ପଳାଞ୍ଜୁ ମେ ଯେ ଶିଶାନୟ ଗ୍ରାମେ ଭେଦୀ (ଭୂଷ ୩୧୧)

ମହାନଦୀର ପୁରାଣ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ନାମ ଚନ୍ଦ୍ରୋତ୍ପଳା । କିନ୍ତୁ ତାହାର ତଥାକଥିତ ଶାଶାନୟ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାର ଅବସ୍ଥିତି କୌଣସି ଜାଳରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ନଥିଲା । ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ମୂଳତଃ ପଞ୍ଜାବର ନଦୀ, ଏହାର ବୈଦିକ ନାମ ଅସିକ୍ନି ଓ ଆଧୁନିକ ନାମ ଚେନାବ । ଏହାର କୂଳବର୍ତ୍ତୀ ମୂଳସ୍ଥାନ (ଆଧୁନିକ ମୁକତ୍ତାର) ଠାରେ

ଏକ ବିଖ୍ୟାତ ସୂର୍ଯ୍ୟ ମନ୍ଦିର ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା । ଚୀନା ପରିବ୍ରାଜକ ହୁଏନ୍ସାଂ ତାହାଙ୍କ ବିବରଣରେ ସେଠାର ବିରାଟ ସୂର୍ଯ୍ୟ ମନ୍ଦିରର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଭଜନାର ହିନ୍ଦୁମନ୍ଦିର ଧ୍ବଂସକାରୀ ମାମୁଦ୍ ଖ୍ରୀ ୧୦୧୦ରେ ମୁଲତାନ ଆକ୍ରମଣ କରି ତାହାକୁ ସ୍ବରାଜ୍ୟଭୁକ୍ତ କରିବା ପରଠାରୁ ହିନ୍ଦୁର ଧର୍ମକ୍ଷେତ୍ର ଭାବରେ ତାହାର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ହ୍ରାସ ପାଇବାକୁ ଲାଗିଲା । ଶାମ୍ବପୁରଣରେ ଏହି ମୁଲତାନର ସୂର୍ଯ୍ୟମନ୍ଦିରର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସମ୍ପର୍କିତ ପୌରାଣିକ କାହାଣୀ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିରର ନିର୍ମାଣ ପରେ ଶାମ୍ବପୁରଣର କାହାଣୀକୁ କୋଣାର୍କ ସହିତ ଯୋଡ଼ି କୋଣାର୍କକୁ ପୌରାଣିକ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଦେବା ଚେଷ୍ଟା ହେଲା ଓ ସେଥିପାଇଁ କୋଣାର୍କ ନିକଟରେ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ନଦୀର ଆବଶ୍ୟକତା ଦେଖାଦେଲା । ତେଣୁ ସେଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ନଦୀ ଶାମ୍ବକ ସମୟରେ ଥିଲା କିନ୍ତୁ କଳିଯୁଗରେ ତାହା ଗୋପମୟ ହୋଇଛି ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ ସୃଷ୍ଟି କରାଗଲା ।

ସାରଳାଦାସଙ୍କ ଗ୍ରାମ ସାବେଳ କନକାବଢ଼ା ପାଟଣାର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ । କନକାବଢ଼ା ପାଟଣାକୁ କବି କଣୟାବଢ଼ା ବୋଲି ମଧ୍ୟ କହିଛନ୍ତି (ସ୍ବର୍ଗାବେଦଣ ୯୭) । କନକାବଢ଼ା ପାଟଣାର ଅନ୍ୟ ନାମ ଜଙ୍ଗେରପୁର :—

ଜମୁହୀପ ଭୂଅଖଣ୍ଡ ଓଡ଼ରାଷ୍ଟ୍ର ମଣ୍ଡଳେ ।

ବିମୋହନା ନଦୀ ଶିଖାନଭାଗ କୂଳେ ॥

ଜଙ୍ଗେରପୁର ବୋଲଣ ସେ ଗ୍ରାମର ନାମ ।

କନକାବଢ଼ା ପାଟଣା ଯାହା ପ୍ରୀତିଲେ ପ୍ରଶୁରମ ॥

ତହିଁର ସନ୍ନିଧେ ଯେ ସାବେଳ ବୋଲି ଗ୍ରାମ ।

ବିଜୟେ ମାହେଶ୍ୱରୀ ସାବେଳଚଣ୍ଡୀ ନାମ ॥ (ମଧ୍ୟ ୮୨୭)

କବିଙ୍କ ବାସସ୍ଥାନ ଯେ ଅର୍କଣ୍ଠାର୍ଥ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାଠାରୁ ବେଶି ଦୂର ନୁହେଁ ଏହା କବି ନାନାସ୍ଥାନରେ ଲେଖିଛନ୍ତି ଓ ଜଣାଇଛନ୍ତି ଯେ କନକାବଢ଼ା ପାଟଣା ହିଁ ଜଙ୍ଗେରପୁର :—

ଜଙ୍ଗେରପୁର ପାଟଣା ନାମ କନକା ଯେ ବଢ଼ା ।

ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ଅର୍କଣ୍ଠାର୍ଥ ଅପୋଡ଼ା ସେ ପୃଥୀ ॥

ଗୁପ୍ତେ ପ୍ରଦେଶ ଯେ କରତରାଜା ଶିଳି ।

ନାମେ ସଙ୍କେତ ସିଦ୍ଧ ସାବେଳଚଣ୍ଡୀ ମୂର୍ତ୍ତି : (ଉଦ୍ୟୋଗ ୨୮୭)

ଜଙ୍ଗେରପୁରର ଅବସ୍ଥିତି ମହାଭାରତର କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ନଦୀ କୂଳରେ ବୋଲି ଲେଖାଅଛି ତ ଅନ୍ୟତ୍ର ତାହା ଚିତ୍ରୋତ୍ପଳା ନଦୀ କୂଳରେ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି ଯେ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ଚିତ୍ରୋତ୍ପଳାରୁ ବାହାରି ମହୋଦଧିରେ ପଡ଼ିଛି । ଏଥିରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ କୋଣାର୍କର ଅନନ୍ତପୁରରେ ଚିତ୍ରୋତ୍ପଳା ନଦୀ କୂଳରେ କବିଙ୍କ ବାସସ୍ଥାନ ଥିଲା ଓ କାଳ୍ପନିକ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ନଦୀ ସେହି ସ୍ଥାନର ଉପରପଟୁ ଚିତ୍ରୋତ୍ପଳାରୁ ବାହାରି କବିଙ୍କ ବାସସ୍ଥାନର ଅନ୍ୟ ଦିଗରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ଆଧୁନିକ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ବୃତ୍ତ ସ୍ଥାନରେ ସମୁଦ୍ରରେ ମିଶିଥିବା ବିଶ୍ୱାସ କରାଯାଉଥିଲା । ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନାର ଚିତ୍ରୋତ୍ପଳା ନଦୀର ଅବସ୍ଥିତି ସମ୍ପର୍କରେ ଫିକ୍ସାକରଣ ଆବଶ୍ୟକ । ଅତୀତରେ ମହାନଦୀ ଅର୍ଥାତ୍ ଚିତ୍ରୋତ୍ପଳାର ମୁଖ୍ୟ ସ୍ରୋତ ଭୁବନେଶ୍ୱର ପୁରକୁ (ଉତ୍ତରାଧିକେ ଆଧୁନିକ କୁଆଖାଇ-କୁଶଭଦ୍ରା ଶଯ୍ୟାରେ) ପ୍ରବାହିତ ହେଉଥିଲା । ପ୍ରାଚୀ ଏହାର ଏକ ଶାଖାନଦୀ ଥିଲା । ପ୍ରାଚୀ ମାହାତ୍ମର ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଚିତ୍ରୋତ୍ପଳାର ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାରେ ଅବସ୍ଥିତି ନିଶ୍ଚୟହେବ । ସାରଳାଦାସଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ମଧ୍ୟ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ଭୁବନେଶ୍ୱର ଚିତ୍ରୋତ୍ପଳା କୂଳରେ ଥିଲା । ଚିତ୍ରୋତ୍ପଳାର ଧାର କୁଶଭଦ୍ରା ନଦୀର ଶଯ୍ୟାରେ ଯାଇ କୋଣାର୍କ ନିକଟରେ ସମୁଦ୍ରରେ ମିଶିଥିଲା । କୋଣାର୍କ ନିକଟରେ ‘ପଥରବୁଢ଼ା ନଈ’, ‘ବୋଇତ କୁଞ୍ଚ’ ଆଦି ନାମ ବହନ କରୁଥିବା ଜାଗା ରହିଛି । କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିରର ନିର୍ମାଣରେ ବ୍ୟବହୃତ ପଥର ସୁଗଞ୍ଜାବ ନଦୀ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟଥା ଗଡ଼ଜାତ ଅଞ୍ଚଳରୁ ଆଣିବା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ସେହି ନଦୀ ଥିଲା ଚିତ୍ରୋତ୍ପଳା । ସାରଳାଦାସଙ୍କ ଗ୍ରାମ କନକାବଣ ବା ଜଙ୍ଗେରପୁର ଥିଲା ଏହି ଚିତ୍ରୋତ୍ପଳା କୂଳରେ । ଆଧୁନା ଚିତ୍ରୋତ୍ପଳା କୋଣାର୍କ ଅଞ୍ଚଳରୁ ଲେପପାଇ ଯାଇଥିଲେ ହେଁ ଅର୍ଜବେତ୍ତର ସଂକେତ କବି ଦେଇଥିବାରୁ ସ୍ଥାନ ନିରୂପଣ କରିବାରେ ଅସୁବିଧା ରହୁନାହିଁ ।

ଆଧୁନିକ ସାରଡ଼ା ଗ୍ରାମ କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିରର ବାୟୁବ୍ୟ କୋଣରେ ମାତ୍ର ରୁରି ମାଇଲ ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହା ସାବେଳ ବା ସାବେଳା ଗ୍ରାମ ବୋଲି ଅନୁମିତ ହୁଏ । ସାରଡ଼ା ଓ କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିରର ପ୍ରାୟ ମଝାମଝି ଆଧୁନିକ କୁନଙ୍କ ଗ୍ରାମ; ଏହା କନକାବଣ ବା କଣୟାବଣ ହୋଇପାରେ ବୋଲି ମନକୁ ଆସୁଛି ।

କୁନଙ୍ଗର ପାଖେପାଖେ ଅଛି ଝିଙ୍କିରିଆ ଗ୍ରାମ, ନାମଟି ଜଙ୍ଗେରପୁରର ଅଧିଭ୍ରାଣ ହେବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତାହାଙ୍କ ଉପାସିତ ସିଦ୍ଧ ସାରୋଳଚଣ୍ଡୀ କଟକଜିଲ୍ଲା ଝଙ୍କଡ଼ ପ୍ରଗଣାର ସିଂହସାରଳା ନ ହୋଇ କୋଣାର୍କ ନିକଟର ସାରଡ଼ା ଗ୍ରାମର ଦେବୀ ବୋଲି ନିରୂପଣ କରିବାକୁ ହେଉଛି ।

O

ମୁଁ ସାରଳାଦାସ କହୁଛି

ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀ ସୁନାମଣି ରାଉତ

ମୋ ନାଆଁ ସିଦ୍ଧେଶ୍ୱର ପରିଡ଼ା । ଆଜିକି ପ୍ରାଣହବର୍ଷ ତଳେ କଟକ ଠାରୁ ତିରିଶ ମାଇଲ ପୂର୍ବରେ ଥିବା ଜଙ୍ଗେରପୁର ବା ଏବର ଝଙ୍କଡ଼ ଗାଁରେ ମୋର ଜନ୍ମ । ମୁଁ ଜାତିରେ ଚଷା । ମୋ ବଡ଼ ଭାଇ ପରଶୁରାମ ପରିଡ଼ା ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ନଈ ଘାଟର ଘାଟିଆଲ । ବହୁ ଦାରଦ୍ରାସ, ଅଭାବ, ଅନାଟନ ଭିତରେ ମୋ' ଜୀବନ ନିପୁଣିତ । ପିଲାଦିନରୁ କଥା ସବୁ ମନେ ପଡ଼ିଲେ ମତେ କେମିତି କେମିତି ଲାଗେ । ପିଲାଦିନରୁ ମୋର ବାପା ମା' ମରିଯାଇଥିଲେ । ଛେଉଣୁ ପିଲାର ସାହା ଭରସା କେହି ନ ଥିଲେ । ଦୁଃଖବେଳେ ଆହା ପଦଟିଏ ଶୁଣିବା ମୋ' ଭାଗ୍ୟରେ ନ ଥିଲା । ସେ ଦିନର ସ୍ମୃତିସବୁ ଏବେ ବି ମୋ' ମନରେ ଜଳଜଳେଇ ଉଠେ ।

ପ୍ରାୟ ସବୁ ସଞ୍ଜବେଳେ ପାଖରେ ବସେଇ ବାପା ଆମକୁ ମହାଭାରତରୁ କାହାଣୀ କହୁଥିଲେ । ହଁ ସେତେବେଳେକୁ ସଂସ୍କୃତରେ ମହାଭାରତ ଲେଖା ସରିଥାଏ । ସେଇ ମହାଭାରତରୁ ଗପ କହି ବାପା ଆମକୁ କେତେ ପ୍ରକାର ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରନ୍ତି । ମୋର ଆଉ ସବୁ ଭାଇମାନେ ବାପାଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେଇ ଦିଅନ୍ତି । ମୁଁ ସବାସାନଟି କିଛି କହିପାରେ ନାହିଁ । ମୋର ତ ଜମାରୁ କିଛି ମନେ ପଡ଼େନା । ମୋ' ଉପରେ ବାପା ବହୁତ ଖପ୍ପା ହୁଅନ୍ତି । କେତେ କଟୁ ଭାଷଣ କରନ୍ତି । ମୁଁ ସବୁ ଜୀବନରେ ସହ୍ୟାଏ । ସବୁଦିନ ଆଉ କେତେ

ସହଜ ? ଆମ ଗାଁ ସାରଳା ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ପାଖରେ ଅଧ୍ୟାପକ ନାମ
ଦୁଃଖ ଜଣେଇଲି । ଦେବୀ ମୋ' ଉପରେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ ମତେ ବର
ଯାଚିଲେ । ମୁଁ କହିଲି—ମୁଁ ମହାଭାରତ ରଚନା କରି ପାରିବି, ଏହି ବର ପ୍ରଦାନ
କର । ଦେବୀ କହିଲେ— ତୁ, ଖେଦା ଲେଖନ ଘେନି କଳ୍ପବଟ ମୂଳରେ ବସ,
ଯାହା ଉପରୁ ଶୁଭିବ ଲେଖା । ଦେବୀ କହିବା ମୁତାବକ ମୁଁ ଲେଖିଲି । ସେଇ
ଲେଖା ମୋର ଅଠରଖଣ୍ଡ ଓଡ଼ିଆ ମହାଭାରତ । ଇଷ୍ଟଦେବୀ ସାରଳା ଠାକୁରାଣୀ
ଙ୍କ ପ୍ରସାଦରେ ସିଦ୍ଧିଲଭ କରି ମୁଁ ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵର ପରିଡ଼ାରୁ ଶୁଦ୍ରମୁନି ସାରଳା ଦାସ
ହେଲି । ମହାଭାରତର ଆଶ୍ରମିକ ପଦରେ ମୁଁ ସେଇ କଥା ଲେଖିଛି—

“ ଜଗନ୍ନାଥା ଯଦ୍ଵଂ ପ୍ରସନ୍ନ ମତେ ହେଲେ
ଶୁଦ୍ରମୁନି ସାରଳା ଦାସ ନାମ ହେଲେ ॥”

ସାରଳା ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ କୃପାଲଭ ପରେ ମୋ ଭିତରେ କେମିତି
ଗୋଟାଏ ଅଭୂତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ମୁଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛି । ପିଲାଦିନେ ମହାଭାରତରୁ
ବାପା କହୁଥିବା ଗପ ମନେ ରଖି ନ ପାରି ସିନା ଗାଳି ଖାଉଥିଲି, ହେଲେ
ସାରଳା ଦେବୀଙ୍କ ବରଲଭ ପରେ ମୋର ସବୁ କଥା ମନେ ପଡ଼ିଗଲା । ଅତୀତ,
ବର୍ତ୍ତମାନ ଓ ଭବିଷ୍ୟତର ଘଟଣାସବୁ ମତେ ଜଳ ଜଳ ହୋଇ ଦେଖାଗଲା ।
ମୋର ଗତ ଜନ୍ମ ଏବଂ ଆସନ୍ତା ଜନ୍ମ ସମ୍ପର୍କରେ ମୁଁ ଯାଣିପାରିଲି । ଏ ବିଷୟ-
ରେ ମୁଁ ମହାଭାରତ ସ୍ଵର୍ଗାବେଦିନୀ ପଦରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛି ।

ପ୍ରଥମ ଜନ୍ମରେ ମୁଁ ହେଲି କାଳିଦାସ
ଦ୍ଵିତୀୟ ଜନ୍ମରେ ମୁଁ ମହାକାଳ ଧ୍ୟାୟ ।
ତୃତୀୟ ଜନ୍ମରେ ମୁଁ ସାରଳା ଦାସ କବି
ଆଉ ଜନ୍ମେ ମୁହିଁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ମଣ୍ଡଳେ ଜନ୍ମବ ।

ସାରଳା ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ କୃପା ମୋ' ଜୀବନର ଚଳଫଳକୁ କୁସୁମିତ
କରିଛି ! ମୋ' ଦୃଷ୍ଟିତ ଜୀବନକୁ ବଡ଼ ଆଦୃତ କରିଛି । ବାପା ମା' ମରଗଲା
ପରେ ମୋ' ଛେଉଣି ଜୀବନର ସେଇ ନୋର ସାହା ଭରସା—ସେଇ ନୋର
ମା' ବାପା । ମୁଁ ତାଙ୍କର ପୁଅ ।

ହାକଡ଼ପୁର ବାସିନୀ ସେ ସାରଳା ଦେବୀ

ତାହାଙ୍କର କୁମର ମୁଁ ଶ୍ରୀ ସାରଳା କବି ।

(ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣ)

ମୁଁ ନିପଟ ମୁଖ, ଅପରାଧ ଅପଣ୍ଡିତ । ମୋର କୌଣସି ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନ ନ
ଥିଲା । ଆଜିକା ପାଞ୍ଚଶତ ବର୍ଷ ତଳେ ଜଣେ ଚଷା ପୁଅର ଅବସ୍ଥା ଯାହା, ମୋ’
ଅବସ୍ଥା ଠିକ୍ ତାହା । ସେଇ ମୋର ଦୁଃଖ ସେ, ପଣ୍ଡିତ ମାନଙ୍କ ସହ ମିଶିବାର
ସୁଯୋଗ ପାଇଲି ନାହିଁ । ମୁଖ ମାନଙ୍କ ସହ ମୋର ଜୀବନ କଟିଲା । ମୋର ସବୁ
ଆଜି ସେଇ କଥା ମନେ ପଡ଼ୁଛି—

ଜନ୍ମହୁଁ ମୁଖ ମୁଁ ପଡ଼ି ନାହିଁ ବିଦ୍ୟା

ନ ଜାଣିଲି ଜପ ମନ୍ତ୍ର ନୁହଁଇ ପ୍ରମିତ୍ତା

ସେ ମାତା ପ୍ରସାଦେ ଯାହା ମନେ ମୋର ଖୁରେ

ଲେଖଇ ଯେ ବସି ମଳ କଳ୍ପବଟ ମୂଳେ ।

(ଦ୍ରୋଣପର୍ବ)

ନ ପଢ଼ିଲି ଅକ୍ଷର ମୁଁ ନୁହେଁ ଶାସ୍ତ୍ରବାଦୀ

ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ଘରରେ ବସି ନ କଲି ସମାଦ

କୁସ୍ଥାନେ ବସିଲି ନ ବସିଲି ବିପ୍ର ଗୋଷ୍ଠୀ

ଶିଶୁବୁଦ୍ଧି ମୋହର ବୟସ ଅଳପଟି ।

(ମଧ୍ୟପର୍ବ)

ରାତି କାଳରେ ଦେବୀ ମତେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ ଯାହା କହୁଥିଲେ ସକାଳକୁ
ମୁଁ ତାହା ଲେଖି ପକାଉଥିଲି । ଦେବୀଦତ୍ତ ଲେଖନ ଏବଂ ତାଳପତ୍ର ଧରିଲେ
ମୋର ସବୁ ମନେ ପଡ଼ି ଯାଉଥିଲା । ମୁଁ ସେ ସବୁକୁ ସଂଗ୍ରହ ସଂଗ୍ରହ ଲେଖି
ଦେଉଥିଲି । ଦୃଷ୍ଟି ଭିତରେ ଅଦୃଷ୍ଟି, ବିଦ୍ୟା ଭିତରେ ଅବିଦ୍ୟା ଏବଂ ଆକାର
ଭିତରେ ନିରାକାରର ସଂଯାମରେ ମୁଁ ଲଗୁଥିଲି । ସେ ସବୁ ଏକ ଆଧ୍ୟତ୍ମିକ
ଅନୁଚିନ୍ତାର ଅନୁରଣନ ।

ଆହେ ବୁଧଜନେ ମତେ ସେ ଯାହା କହଇ

ଅରୁଣ ଉଦୟକାଳେ ତାହା ମୁଁ ଲେଖଇ

ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇଣ ମତେ କହନ୍ତି ସେ ବାଣୀ
ମୁଁ ତାହା ଲେଖି ପକାଏ ପନ୍ଦରେ ତଟଣି ।

(ଚଣ୍ଡୀପୁରଣ)

ଓଡ଼ିଆ ମହାଭାରତ ଲେଖିବାରେ ମୋର ଯେଉଁ ଆନନ୍ଦ ତାହା ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ କେଉଁ ଭାଷାରେ ବୁଝାଇବି ବୁଝିପାରୁନାହିଁ । ଅଠରଖଣ୍ଡ ମହାଭାରତ ଭିତର ଓଡ଼ିଶାର ଗାଁ ଗଣ୍ଡା, ନଗର ଜନପଦ, ନଦନଦୀ ପାହାଡ଼ ପର୍ବତ ଏବଂ ଜନ ଜୀବନର ବାସ୍ତବ ରୂପଟିଏ ଦେବାକୁ ମୁଁ ବହୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛି । ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଓଡ଼ିଆ ଶୁଭ ମାତ, ଚାଲି ଚଳଣି ଆଖିର ବ୍ୟବହାରର ନିଖୁଣ ଚିତ୍ର କୌରବ ପାଣ୍ଡବଙ୍କ ଜୀବନ ଯାହା ଭିତରେ ଦେଖାଇ ଦେବାର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା କରିଛି । ତତ୍କାଳୀନ ରାଜନୀତି ଅର୍ଥନୀତି ଏବଂ ସମାଜନୀତି ନିୟମର ନିତ୍ୟାନ୍ତର ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ଆପଣଙ୍କ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେବାର ପ୍ରୟାସ କରିଛି । ଯେଉଁ-ମାନେ ଓଡ଼ିଆ ମହାଭାରତକୁ ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତର ଅନୁବାଦ ବୋଲି କହିବେ ସେମାନଙ୍କ ପାଖରେ ମୁଁ କେତୋଟି ବିନମ୍ର ଯୁକ୍ତି ଉପସ୍ଥାପନ କରି ସ୍ପଷ୍ଟ କରି ଦେବାକୁ ଚାହେଁ ଯେ, ମୁଁ ଆଦୌ ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତର ଅନୁବାଦ କରି ନାହିଁ । ମୋର ଯୁକ୍ତି ହେଲା —

୧) ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଜଣେ କାବିଆଳର ଭାଇ ଏବଂ ଛେଉଣୁ ଚଣ୍ଡୀପୁଅ ‘ସିଦ୍ଧିଆ’ ସଂସ୍କୃତ ପଢ଼ିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାପଢ଼ି ବୁଝିପାରୁନଥିବା ଚଣ୍ଡୀଏ ମହାଭାରତକୁ କେମିତି ଅନୁବାଦ କରିଥିବ ବୋଲି ଭାବୁଛନ୍ତି ?

୨) ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ପଦ ସଂଖ୍ୟାସହ ଓଡ଼ିଆ ମହାଭାରତର ପଦ ସଂଖ୍ୟା ସମାନ ହେଲେବି ନାମକରଣ ଏବଂ କ୍ରମରେ ବୈଷମ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ମୂଳ ମହାଭାରତର ସୌପ୍ରିକ, ଅନୁଶାସନିକ ଓ ମହାପ୍ରସ୍ଥାନିକ ପଦ ବଦଳରେ ମୁଁ ମଧ୍ୟପଦ, ଗଦାପଦ, ଏବଂ କାଇଁଶିକାବା ଐଶିକ ପଦର ନାମୋଲ୍ଲେଖ କରିଛି ।

୩) ମୂଳ ମହାଭାରତର ବିଷୟକ୍ରମ ସହ ଓଡ଼ିଆ ମହାଭାରତର ବିଷୟକ୍ରମ ସମାନ ନୁହେଁ । ମୂଳଗ୍ରନ୍ଥର କେତେକ ବିଷୟ ମୋ’ ମହାଭାରତ ଭିତରେ ନଥିବା

ଏବଂ ଆଉ କେତେକ ନୂତନ ବିଷୟ ସଂଯୋଜନା ହୋଇଥିବାର ଆପଣ ଜଣୁଥିବା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥିବେ । ତେଣୁ ଏହାକୁ ଅନୁବାଦ ବୋଲି କହିବା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଯୋଜ୍ଞକ ।

୪) ସାରଳା ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ କୃପା ଲଭକର ମୁଁ ମହାଭାରତ ସୃଷ୍ଟି କରିଛୁ ବୋଲି ଆପଣଙ୍କୁ ମୋର ବହୁ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସୂଚନା ଦେଇଛୁ । ତେଣୁ ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତ ଭଳି କ୍ଳାସ୍ତିକ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଅନୁବାଦ କରିବାର ମୁଁ ପ୍ରୟାସ କରିବି କାହିଁକି ? ମହାଭାରତର ଆଦିପର୍ବରେ ମୁଁ ସ୍ୱୀକାର କରିଛୁ --

ଅଗାଧ ସାଗର ଏହି ଶ୍ରୀ ମହାଭାରତ
ସବୁ ସତପି କହିଲେ ହେବ ଅପ୍ରମିତ ।
ଏସନ ବିଗୁର ଠିକ ଠିକ ଯେ କହିବ
ମୋ ହୃଦେ ମାଳା ପରମ ମାହେଶ୍ୱର ।

ଓଡ଼ିଆ ମହାଭାରତରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ପାଣ୍ଡବ ଓ କୌରବମାନେ ଓଡ଼ିଶାର ମାଟି, ଗୋଡ଼, ପାଣି ପବନ ଭିତ୍ତିରେ ବଢ଼ିଥିବା ମଣିଷ । ମୂଳ ମହାଭାରତ ପରି ସେମାନେ ମାନବ ବା ବିଧିବଦ୍ଧ ଶିତ ହୋଇ ଚାଲୁଥିବା କରନାହାନ୍ତି । ମୁଁ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଭ୍ରମ, ଅର୍ଜୁନ, ନକୁଳ, ସହଦେବାଦି ପାଣ୍ଡବ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ, ଦୁଃଶାସନାଦି କୌରବ, କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ଶକୁନିଆଦି ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟବିତ୍ତର ବେଶ ପୋଷାକରେ, ଆତ୍ମାରେ ଏବଂ ମନରେ ଗଢ଼ି ତୋଳିବାର ପ୍ରୟାସ କରିଛୁ । ଚତୁଃପାଶ୍ୱର୍ରେ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ, ଅଭାବ, ଅନାଟନ, ଯୁଦ୍ଧର ଘନଘଟା ସବୋପରି ଧର୍ମର ବିଜୟରେ ମୁଁ ମହାଭାରତକୁ ଆଦର୍ଶରୂପେ ଲେଖିଥିବାର ବାସନା ପୋଷଣ କରିଛୁ । ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ସତ୍ୟସତ୍ୟ, ଧର୍ମରାଜ, ଧୀର, ବିବେକୀ, ପରିବାରର ଆଦର୍ଶ ନାୟକ, ଭ୍ରମକୁ ଗାଁ ଗହଳର ଏକ ବୟସ୍କ ଶୁଣ୍ଠାର ଚରିତ୍ର, ଅର୍ଜୁନକୁ ପ୍ରେମିକ, ସାଥୀ, ସଖା, ନକୁଳକୁ ସୁଦକ୍ଷ ଅଗ୍ନିପାଳକ ରୂପେ, ସହଦେବକୁ ଗାଁ ଗହଳର ଜ୍ୟୋତିଷ, ଗୋଶାସ୍ତ୍ରବିତ୍ତ ରୂପେ ଚିତ୍ରିତ କରିଥିବା ସ୍ଥଳେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଗାଁ ଗହଳର କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ଚରିତ୍ର ଏବଂ ପରେ ମାଳାଚଳର ଜଗନ୍ନାଥ ଯେ ଜାଗଣବର ଶରରେ ନିହତ କଳ୍ପିତ ଦରପୋଡ଼ା ଶରୀର ଯେ ସମୁଦ୍ରରେ ଭାସି ଭାସି ମାଳାଚଳରେ ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ରୂପେ ପୂଜା ପାଉଛନ୍ତି ବୋଲି ରୂପାୟିତ କରିଛୁ । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନାଦି କୌରବମାନଙ୍କୁ ଏବଂ ଶକୁନିକୁ

ନିତରାବିପନ୍ନ ପ୍ରତିକ୍ରୟାଶୀଳ ଚରଣ ଏବଂ ନାରୀ ଚରଣକୁ ଓଡ଼ିଶୀ ଗାଁର
ସାଧାରଣ ଗାଉଁଲି ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକ ଭାବେ ରୂପ ଦେଇଛି । ସେହିଠି ଦ୍ରୌପଦୀ ଓ
ହିଡ଼ମ୍ବିକାର କଳହରେ ଗାଁ ଗହଳରେ ସପତ୍ନୀ କଳହ ଜଣାପଡ଼େ —

ଦ୍ରୌପଦୀ—ଆରେ ଘଟୋଳୁତ ତୁହି ମାତା ଶିକ୍ଷା ପାଇ
ଅବଜ୍ଞରେ ନମସ୍କାର ନହେଲୁରେ ବାଇ ।
ତୋର ମାତା ଅଲକ୍ଷଣୀ ଅଟଇ ଅସୁଖ
ବ୍ରାହ୍ମଣ ସଜା ଦ୍ରୁପଦ, ମୁଁ ତା'ର କୁମାରୀ ।

ହିଡ଼ମ୍ବିକା—ଆଲେ ଦେଖୁଛି ତ ମୁହିଁ ତୁ ବଡ଼ ଅସଜ୍ଞ
ତୁ ଗୋଟାଏ ନାରୀ ହୋଇ ତୋର ପାଞ୍ଚପତି ।
ଆଲେ ଆଶୁ କୁଡ଼ି ତୋ'ର ନାହାନ୍ତି ସନ୍ତାନ
ଯେଉଁ ରୂପେ ଶାପ ଦେବ ଶୁଣ ତା ବିଧାନ ।

ଅଥବା ଦ୍ରୌପଦୀର ଅନ୍ୟ ଏକ ଉକ୍ତିରୁ ସ୍ତ୍ରୀ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱର ରୂପଚିତ୍ର ସୂଚିତ
କରିଛି —

“ ଯଦ୍ୟପି ମୋହର ପତିଛନ୍ତି ପାଞ୍ଚଜଣ
କର୍ଣ୍ଣ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ମୋର ଭୁଲିଯାଏ ମନ । ”

ବିଶେଷତଃ ମହାଭାରତର ଚରଣ ଗୁଡ଼ିକୁ ମୁଁ ଓଡ଼ିଶାର ଗାଉଁଲି ମଣିଷ
ରୂପରେ ଚିତ୍ରିତ କରିବାର ପ୍ରୟାସ କରିଛି । ସେଥିପାଇଁ ମହାଭାରତରେ
ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କୁ କୁନ୍ଦୁରଶାଳର ଧୂଆଁ ପାଉଁଶ ଉପରେ ଶୁଆଇଛି, ଗଙ୍ଗାଙ୍କୁ
ଶାନ୍ତନୁଙ୍କ ପାଖରେ ଗାଉଁଲି କଳିହୁଡ଼ୀ ସ୍ତ୍ରୀ ରୂପରେ, କୁନ୍ତୀ, ଗାନ୍ଧାରିଙ୍କୁ ସ୍ୱେଦ
ମା' ହସ୍ତାବରେ ଚିତ୍ରଣ କରିଛି । ମହାଭାରତର ଚରଣ ଗୁଡ଼ିକୁ ଅତିମାନବ ବା
ଦେବତା ରୂପରେ ଚିତ୍ରଣ ନ କରି ଧର୍ମାତ୍ମା ସ୍ୱଧର୍ମର ଓଡ଼ିଶାର ଯାଜପୁରସ୍ଥ
ହରି ସାହୁର ଝିଅ ସୁହାଣୀ ସହ ବିବାହ ଦେଇଛି । ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ ଏ ଦେଶର
ଅଝାଡ଼ ଝାଡ଼ ଜଙ୍ଗଲରେ ବୁଲାଇଛି । ସେମାନଙ୍କ ଆପଦ ବିପଦରେ ସେମାନଙ୍କୁ
ଏ ଦେଶର ଦେବଦେବୀଙ୍କୁ ପୂଜା କରାଇଛି । ଭୁବନେଶ୍ୱରର ବିଷ୍ଣୁପଣ୍ଡା ଘରେ

ସେମାନଙ୍କୁ ଭିକ୍ଷୁ ରୂପେ ଆଶ୍ରା ଦେଇଛି । ଅର୍ଜୁନ ଏ ମାଟିର ଏକାମ୍ର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅଭିଶପ୍ତ ଜୀବନ କଟାଇଛନ୍ତି । ଜନ୍ମମେଞ୍ଜିତ୍ତ୍ୱ ଏଠାରେ ସର୍ପମେଧ ଯଜ୍ଞ କରିଛନ୍ତି । ମହାଭାରତରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିରାଟଗଡ଼, କାଚକଗଡ଼, ଶର୍ମାବୃଷ ପଞ୍ଚକଟକ ସବୁ କିଛି ଏ ଦେଶର ନିଜସ୍ୱ । ମୋଟା ମୋଟି କହିବାକୁ ଗଲେ ସ୍ୱାଧୀନ ମହାଭାରତର ନାୟକ ନାୟିକାମାନଙ୍କୁ ହିମାଳୟର ଉଚ୍ଚତାରୁ ଖସାଇ ଆଣି ଓଡ଼ିଶା ଗାଁର ଧାନବିଲ ଗୁଲ୍‌ଘର ବଣବୃଦ୍ଧାମାନଙ୍କରେ ମୁଁ ଯେପରି ବୁଲାଇ ଆଣିଛି, ଏ ପ୍ରକାର ଦୁଃସାହସିକତା ପାଇଁ ଆପଣ କ'ଣ ମତେ ଦୋଷୀ କରିବେ ?

ଏଠାରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ଆଗରେ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିଦେବାକୁ ଚାହୁଁଛି । ମହାଭାରତର କୁରୁ-ପାଣ୍ଡବ ଯୁଦ୍ଧର ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ସାହିତ୍ୟିକ ସ୍ୱର୍ଗତ ଡଃ ମାୟାଧର ମାନସିଂହ ମତେ କପିଲେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ଦକ୍ଷିଣାଭିଯାନର ଜଣେ ସୈନିକ ଥିବାର ଅନୁମାନ କରିଛନ୍ତି* । ମୁଁ ଏଠାରେ ବିନମ୍ରତାର ସହ ଆପଣମାନଙ୍କୁ ଏବଂ ସ୍ୱର୍ଗତ ଡଃ ମାନସିଂହଙ୍କୁ ସୁରୁଇ ଦେବାକୁ ଚାହୁଁଛି ଯେ ମୁଁ ଯଦିଓ କପିଲେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ସମୟରେ ମହାଭାରତ ଏବଂ ମୋର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗୁରୁ ଲେଖିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲି, ତଥାପି ମୁଁ ତାଙ୍କ ଯୁଦ୍ଧ ବିଭାଗରେ ସୈନିକତା କରୁନଥିଲି । ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ମୁଁ ମୋର ଯୁକ୍ତି ଉପସ୍ଥାପନ କରୁଛି । ମୋର ଯୁକ୍ତି ହେଲା—

- ୧) ଏକ ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ପର୍ଲ୍ଲୀଗ୍ରାମରେ କୃଷକର ପରିବେଶ ଭିତରେ ବଢ଼ିଥିଲେବି ସାମାଜିକ ଶ୍ରେଣୀର ବହୁ ଉଚ୍ଚରେ ଥିବା ନରନାରୀଙ୍କ ଚରଣ ଏବଂ ଘଟଣା ସମ୍ପର୍କରେ ମୁଁ କେତେକାଂଶରେ ସତେଜନ ଥିଲି । ସେଇ କାରଣରୁ କୌଣସି ଯୁଦ୍ଧାଭିଯାନରେ ଯୋଗ ନ ଦେଇ ନିଜ ଗାଁରେ ବସି ମହାଭାରତରେ ଯୁଦ୍ଧ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରିଛି ।

* ସାରଳାଙ୍କ ମହାଭାରତରେ ଯୁଦ୍ଧାଭିଯାନ, ଦ୍ରୁମ ଯୁଦ୍ଧ, ସାମରକ ଜୀଡ଼ା ଇତ୍ୟାଦି ଯେପରି ଜୀବନ୍ତ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ସେଥିରୁ ମନେହେଉଛି ଯେ, ଏ ଗୁଡ଼ିକ କବିଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଅଭିଜ୍ଞତା ଥିଲା ଓ ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ସମ୍ପାଟ କପିଲେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ଐତିହାସିକ ଦକ୍ଷିଣାଭିଯାନ ଗୁଡ଼ିକରେ କବିଜନେ ସୈନିକ ଭାବେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । (ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ- ଡଃ ମାୟାଧର ମାନସିଂହ ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ-ପୃଷ୍ଠା-୧୦୩)

୨) ମହାଭାରତର ବାସ୍ତବ ଯୁଦ୍ଧ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ମୁଁ ଯଦି ଜଣେ ସୈନିକ ରୂପେ ଅଭିହିତ ହୁଏ, ତେବେ ସେଇ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମହାଭାରତରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ କୁଟିଳ ରାଜନୀତିରୁ ଜଣେ ରାଜନୀତିଜ୍ଞ, ପ୍ରେମ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଜଣେ ପ୍ରେମିକ, ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନର ରୂପରେଖରୁ ଜଣେ ଭୌଗୋଳିକ, ଜ୍ୟୋତିଷ ଚର୍ଚ୍ଚାରୁ ଜଣେ ଜ୍ୟୋତିଷ, ସାମାଜିକ ଶାନ୍ତିମାନରୁ ସମାଜର ପୂଜାପଣ୍ଡା ରୂପେ ଚିତ୍ରିତ ହେବ ନାହିଁକି ? କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଏ ସବୁ କିଛି ନ ଥିଲି । ମୁଁ ଥିଲି ଜଣେ ସାଧାରଣ କୃଷକ କବି-ମାଟିର କବି ।

ଓଡ଼ିଶାର ଗାଁ ଗହଳରେ ପ୍ରଚଳିତ ପ୍ରବଚନ ଏବଂ ଆପ୍ତବାକ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକୁ ମୁଁ ମହାଭାରତ ଭିତରେ ସାଇତି ରଖିଛି । କଥା କଥାକେ ସେଇସବୁ ଉଗତମାଳି ପ୍ରବାଦ ପ୍ରବଚନଗୁଡ଼ିକ ଲୋକ ବିଶ୍ୱାସ ଓ ଲୋକ ପରଂପରାକୁ ଯେମିତି ସୁଦୃଢ଼ କରିଛି ତାହା ଆପଣ ଅନୁଭବ କରିଥିବେ । ଏବେବି ଗାଁ ଗହଳରେ ସାମାନ୍ୟ କଥାରୁ କଳିଙ୍ଗଗଡ଼ା ଆରମ୍ଭ ହେଲେ ଲୋକେ କୁହନ୍ତି-ହିମିଟି ଖେଳରୁ ମହାଭାରତ, ବିଭୀଷଣ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ—ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରକୁ କନ୍ୟା ନାହିଁ କି ଗାରାଣ୍ଡକୁ ବରନାହିଁ ବା ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱାସୀ କନ୍ୟାକୁ ସାହାଡ଼ାବର, ହାରଜିତ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ - ପହଲୁ ପାଲି ଭୀମହାରେ, ଏହାବାଦ୍ ଗଂଗା ବୋଇଲେ ଥିବି ଗଂଗା ବୋଇଲେ ଯିବି, କର୍ଣ୍ଣ ମଲେ ପାଞ୍ଚ ଅର୍ଜୁନ ମଲେ ପାଞ୍ଚ ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରବାଦ ଶୁଣିବାକୁ ମିଳେ । ମହାଭାରତକୁ ମୁଁ ସବୁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଓଡ଼ିଶୀ ମହାକାବ୍ୟଟିଏ କରିବାର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା କରିଛି । ଓଡ଼ିଶାର ସାମାଜିକ ଶାନ୍ତିମାନ, ଜୀବନ ଯାହା, ଶାସନ ପଦ୍ଧତି, ଅତିଥି ସଙ୍ଗାର, କମ୍ବଦନ୍ତୀ, ଧର୍ମ, ବେଶଭୂଷା, ସାଜ ସରଞ୍ଜାମ, ଶିଳ୍ପକଳା, ନୃତ୍ୟ, ଗୀତ ଛନ୍ଦ ଆଦିକୁ ମୁଁ ଅଠର ଖଣ୍ଡ ମହାଭାରତର ପୃଷ୍ଠା ଭିତରେ ସାଇତି ରଖିବାର ଯତ୍ନ କରିଛି । ଏ ମାଟିର ପୁଅଅଝିଙ୍କ ପାଇଁ ଏହିଭଳି ଏକ ଜାଣିପା ମହାକାବ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ମୋର ଚଷା ଜନ୍ମ—ଭଗବାନଙ୍କ ଅଭିଶାପ ନୁହେଁ ବରଂ ସାରଳା ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ଏକ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଆଶୀର୍ବାଦ ।

ମହାଭାରତ ବ୍ୟତିରେକ ମୋର ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣ, ବିଲଙ୍କା ରାମାୟଣ, ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣୀ ବଚନିକା ଆଦି ମଧ୍ୟମ ଓ କ୍ଷୁଦ୍ର ଧରଣର ପୁସ୍ତକ ଗୁଡ଼ିକରେ ମୁଁ ସମସାମୟିକ ସମାଜର ରୂପରସ ପ୍ରଦାନ କରିଛି । ମୋର ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ସଂସ୍କୃତ ‘ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ଚଣ୍ଡୀ’ ଠାରୁ ପୃଥକ । ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ମହାଷାୟୁର ମର୍ଦ୍ଦିନୀ ଦେବୀ ସାରଳା ରୂପେ ବିଦିତା, ସେ ପୁଣି ବାଗ୍ଦେବୀ ସରସ୍ୱତୀ ।

“ଧବଳ କାମାକ୍ଷୀ ସେ ସେ କର୍ପୁର ବରଣା”

(ଚଣ୍ଡୀ ପୁରାଣ)

ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣରେ ବିଭିନ୍ନ ଅସୁରମାନଙ୍କ ବଂଶତାଲକା, ସ୍ଥାନ, ମାସ, ପକ୍ଷ, ଶାର, ତଥ୍ୟ, ଓ ନକ୍ଷତ୍ର ପ୍ରଭୃତିର ବର୍ଣ୍ଣନା, ବିବାହର ବିବରଣୀ ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟ ମୁଁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛି, ଯାହାକି ମୂଳ ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣରେ ଦୃଷ୍ଟି ଗୋଚର ହୁଏ ନାହିଁ ।

ବିଲଙ୍କା ରାମାୟଣ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ମୁଁ ରାମାୟଣର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଦାନ କରିଛି । ଏଥିରେ ଶାକ୍ତ ଧର୍ମର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦୁଷ୍ଟ ଦଳନ ପାଇଁ ଆକୁଳ ଆଖି, ସ୍ୱଚ୍ଛ ଦାମ୍ପତ୍ୟ ଜୀବନର ହାସ ପରହାସର ମଧୁର ଚନ୍ଦ୍ର ଆଙ୍କିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଛି । ସହସ୍ରଶିର ବିଲଙ୍କା ରବିବର ଉତ୍ସାହ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅସହ୍ୟ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି । ବ୍ରହ୍ମା ବରରେ ବଳିପ୍ରଦାନ ହୋଇ ସହସ୍ରଶିର ରବିବର ବହୁ ଅତ୍ୟାଚାର କରିଛି ।

ବ୍ରହ୍ମା ବୋଇଲେ ଯୋଦ୍ଧାର ନାହିଁତ ଆୟୁତ
ମହାପ୍ରଶିର ରବିବର ଲକ୍ଷଶିର ପୁଅ । × × ×
ମୁହିଁ ଯାଇ ବେଦ ପଡ଼େ ପ୍ରଭାତ କାଳରେ
ମନ୍ତ୍ରୀଆଳ ଲୁଗାକାତେ କୁଟବର ତା’ ଘରେ ।
ବୃହସ୍ପତି ପାଞ୍ଜିପଡ଼େ ଯମ ବାଡ଼ି ତାଟି
ଅପସରା ମାନେ ଆନ୍ତ ନୃତ୍ୟଗୀତେ ଖଟି ॥

(ବିଲଙ୍କା ରାମାୟଣ)

ଏହିପରି ପରାକ୍ରମଶାଳୀ ସହସ୍ରଶିର ରବିବରକୁ ନିଧନ କରିବା ପାଇଁ ସୀତାଙ୍କୁ ବିବସନା ହେବାକୁ ପଡ଼ିଛି । କାମାଚାର ଅବସ୍ଥାରେ ଉପମାତ ହୋଇ-
ଥିବା ବେଳେ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଶରରେ ସହସ୍ରଶିରର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଛି । ଏଠାରେ ଶକ୍ତିର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଏବଂ ସହଜ-ତାନ୍ତ୍ରିକ ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ବ୍ୟଭିଚାର ଓ ଯୌନ ଅସଫଳତାକୁ ଦର୍ଶାଇ ଦିଆଯାଇଛି ।

ମହାଭାରତ, ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣ, ବିଲଙ୍କା ରାମାୟଣ ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥର ଭାଷାକୁ ପର୍ଯ୍ୟାଲେଚନା କଲେ ଆପଣ ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଏକ ନିର୍ଗୁଣ

ଫଟୋସ୍ଥାପନ କରି ପାଇବେ । ଆଜିକା ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ତଳେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଯେମିତି ଥିଲା ମୁଁ ଠିକ୍ ସେଇ ଭାବରେ ମୋର ସାହିତ୍ୟ କୃତି ଗୁଡ଼ିକୁ ଗଢି ତୋଳିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଛି । ମୋର ଲେଖନୀ ଧରବା ଆଗରୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଅଳ୍ପ-କେତେକ ସୃଷ୍ଟି ସମ୍ପଦ ରହିଥିଲା । ବସନ୍ତାଦାସଙ୍କ କଳସା ଚଉତିଶା, ନାରାୟଣ ନନ୍ଦ ଅବଦୂତ ସ୍ତ୍ରୀମାଙ୍କ ରୁଦ୍ର ସୁଧାନିଧି, ଏବଂ ଏହାଛଡ଼ା ଚତୁର ବିନୋଦ, ବନ୍ଧିଣ ସିଂହାସନ, ସୋମନାଥ ବ୍ରତକଥା, ଗୋରେଖନାଥଙ୍କ ‘ଶିଶୁବେଦ’ ଇତ୍ୟାଦି ଗ୍ରନ୍ଥ ଗୁଡ଼ିକ ରଚିତ ହୋଇ ସାରିଥିଲା । ଏ ସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ଗୁଡ଼ିକ ଯେ ମୋତେ ପ୍ରଭାବିତ କରିନଥିବ ବୋଲି କିଏ କହିବ ? ତଥାପି ସବୁର ଉତ୍କର୍ଷରେ ସାରଳା ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ଓ ପ୍ରସନ୍ନତା ମୋ’ ଲେଖନୀ ମୁନରେ ଯେଉଁ ଭାଷା ଆଣି ଦେଇଛି ତାହାହିଁ ମୋ ସାହିତ୍ୟ କୃତିର ନିଦର୍ଶନ ।

ମୁଖ୍ୟତଃ ଭାଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ, ମୋର କେତେକ ଯୋଗ, ଶୃଙ୍ଖଳା ବିଭକ୍ତିର ସ୍ଥଳେ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତିର ପ୍ରୟୋଗ ‘ଆ’ କାରନ୍ତ ଶବ୍ଦର ବିଶେଷତ୍ତ୍ୱ ରହିଛି । ଟି ପ୍ରାପଦ ଶେଷରେ ‘ସି’ ବା ‘ଅସି’ ପ୍ରତ୍ୟୟ ‘ଏ’ ବିଭକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗ, ଅସମାପିକା ଆଦି କ୍ରମା ପଦରେ ଲ, କ, ଣ, ଟିକି, କୁ, ଇତ୍ୟାଦି ଯୋଗ ମୋ ଭାଷା ସୃଷ୍ଟିର ବିଶେଷତ୍ତ୍ୱ ବୋଲି ଗୁଞ୍ଜିବାକୁ ହେବ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ସାଧାରଣ ଗାଉଁଲି ମଣିଷ ବୁଝିପାରିବା ଭଳି, ସେମାନଙ୍କ ଚିତ୍ତବୃତ୍ତିକୁ ଶୁଣିକଲ ଭଳି, ସେମାନଙ୍କ ମାତୃଦିନିଆ ଜୀବନ ଶ୍ରାସାରେ କୁହାକୁହା ହେଉଥିବା ଭାଷାକୁ ମୋର ମହାଭାରତ, ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣ, ବିଲଙ୍କା ରାମାୟଣାଦି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ମୁଁ ସ୍ଥାନିତ କରିଛି । ଏବେ ସେସବୁ ଭାଷାକୁ ଆପଣ ନାପସନ୍ଦ କଲେବି ଆମ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ମୂଳଦୁଆନର ସେଭଳି ଭାଷାକୁ ଆପଣ କଣ ଅସ୍ୱୀକାର କରିବେ ?

ମୁଁ ଆଜି ଆନନ୍ଦରେ ଫାଟି ପଡ଼ୁଛି ଯେ, ଏଇ ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷ ତଳେ ମୁଁ ଯେଉଁ ‘ସାହିତ୍ୟର’ ଗୁରୁଗଛଟିକୁ ରୋପି ଯାଇଥିଲି ତାହା ଆଜି ବିଶାଳ ଦ୍ରୁମଟିଏ ପାଲଟି ଯାଇଛି । କେତେ ଶାଖା ପ୍ରଶାଖା ମେଲେଇ, କେତେ ଫୁଲକତ ଫୁଟେଇ ସେ ଦ୍ରୁମଟି ଆଜି ଅବିଚଳିତ ହୋଇ ମଥା ଟେକିଛି । ମତେ ଏ ସବୁ ନୂଆ ନୂଆ ଲାଗୁଛି । ଆଜିର ସାହିତ୍ୟ ଭିତରେ ବାସ୍ତବ ଜୀବନର ସମ୍ପର୍କ ଥିବା ଏ ସାହିତ୍ୟ ଆଜି ସୁରକ୍ଷା ଧର୍ମୀ, ଦରବାସ୍ତବ ନ ହୋଇ ଜୀବନଧର୍ମୀ ଥିବାରୁ ମତେ ଯେତେକ ଖୁସି ଲାଗୁଛି ସେତେକ ବି ଦୁଃଖ ଲାଗୁଛି । ଦୁଃଖଲାଗୁଛି ଏଇଥିପାଇଁ

ଯେ, ସାହିତ୍ୟ ନାଆଁରେ ଯେଉଁମାନେ ଅଣସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରି ସାହିତ୍ୟର ଭବମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଦୁର୍ବୋଧତା ଓ କ୍ଳୀଷ୍ଣତା ଭିତରେ ଗୁଡ଼ିଦେଇ ବାହାବା ନେଉଛନ୍ତି । ମୋର କହିବାର କଥାହେଲା ନିରୁତା ଓ ବାସ୍ତବ୍ୟମୀ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ଜଣେ ସକା ସାହିତ୍ୟକପାଇଁ ଯେତକ ଗୌରବାବହ ଗୋଟିଏ ସୁସ୍ଥ ସୁନ୍ଦର ସମାଜ ଗଢିବା ପାଇଁ ସେତକ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ।

ଏବଂ ଶେଷରେ—

ମୋର ସ୍ନେହବୁଦ୍ଧି ଏବଂ ବିବେକ ବଳରେ ମୁଁ ଆପଣମାନଙ୍କୁ ମୋ ନିଜକଥା ଏବଂ ମୋ' ସାହିତ୍ୟ ସଂପର୍କରେ ସାହାସକୁ କହିଗଲି ସେଥିରେ ହୁଏତ କିଛିଟା ସୁଟି ଥାଇପାରେ । ସେଥିପାଇଁ ଆପଣଙ୍କ ପାଖରୁ କ୍ଷମା ମାଗିନେଇ ଆଉ ଥରେ ମନେ ପକାଇ ଦେଉଛି—

ଜନ୍ମହୁଁ ମୂର୍ଖ ମୁଁ ପତିନାହିଁ ବିଦ୍ୟା
ନଜାଣଇ ଜପମନ୍ତ୍ର ନୁହଇଁ ପ୍ରସିଦ୍ଧା । × × ×
କୁସ୍ଥାନେ ବସିଲି ନ ବସିଲି ବିପ୍ରଗୋଷ୍ଠୀ
ଶିଶୁ ବୁଦ୍ଧି ମୋହର ବୟସ ଅଲପଟି ।

ହଉ ଏଥର ଆସୁଛି । ଧନ୍ୟବାଦ ।

—*—

ରଂଗାବତାର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ

(ସାରଳା ମହାଭାରତ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ)

ଅଧ୍ୟାପିକା ସ୍ମିତା ମହାନ୍ତି

(ଭଗବାନ ସ୍ୱୟଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପାରଂପରିକ ଦଶବିଧ ଅବତାର ସହିତ ଓଡ଼ିଆ ପୁରାଣିକାରମାନେ, ବିବିଧ କରି ସାରଳା ଦାସ ରଂଗାବତାର ନାମ ଅନ୍ୟ ଏକ ଅବତାର ସଂପର୍କରେ ସୂଚନାଦେବା ସହ ଉକ୍ତ ଅବତାରର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ବିଭିନ୍ନ

ଦିଗ ସଂପର୍କରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଓଡ଼ିଆରେ ଏ ସଂପର୍କରେ କୌଣସି ଆଲୋଚନା ବୋଧହୁଏ କରାଯାଇ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସେ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ)

ପୌରାଣିକ ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ ସବୁଠାରୁ ବେଶି ଆକର୍ଷଣୀୟ । ସେ ମହାଭାରତୀୟ ପରମପରମ ମହାନ ବିଭୂତି । “କୃଷ୍ଣସ୍ତୁ ଭଗବାନ ସ୍ବୟଂ” ମଧ୍ୟଦେଇ ତାଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ ପ୍ରକଟିତ । ତେଣୁ ‘ସାରଳା ମହାଭାରତ’ରେ ସେ ନାରାୟଣ ଅଂଶୀ ଏବଂ ନାରାୟଣଙ୍କ ପ୍ରଭା ହିଁ ପୃଥିବୀର ଅଲଙ୍କାର ସଦୃଶ (୧) । ପୁନଶ୍ଚ ସେ ଜଗନ୍ନାଥ (୨) ଏବଂ ବିଷ୍ଣୁରୂପୀ (୩) । ସାରଳା ବହୁସ୍ଥାନରେ ତାଙ୍କୁ ଭଗବାନଙ୍କ ବିଭିନ୍ନ ଗୁଣ ତଥା ଶକ୍ତିଯୁକ୍ତ କରି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ବ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଛନ୍ତି (୪) । ସ୍ବୟଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଅବତାରୀ ପୁରୁଷ ଭାବେ ନିଜର ପରିଚୟ ଦେଇ ଅର୍ଜୁନ ଏବଂ ବ୍ୟାସଙ୍କୁ ବିଶ୍ବରୂପ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି (୫) । ଅନ୍ୟସ୍ଥ ସେ ନିଜର ଅବତାରକୁ ବ୍ୟାସଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି (୬) । ସାରଳାଙ୍କ ମତାନୁଯାୟୀ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ହେଉଛନ୍ତି ଅବତାରୀ ପୁରୁଷ ଓ ସକଳ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ତାଙ୍କ ଗର୍ଭରେ (୭) ।

ଗୀତାରେ ଭଗବାନଙ୍କ ଚବିଶ ଅବତାରର ବର୍ଣ୍ଣନା ଲାଲା ପ୍ରକାଶର ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ପ୍ରଦତ୍ତ (୮) । ତେଣୁବିଭିନ୍ନ ଅବତାରକୁ ଲାଲାବତାରର ଅଂଶ ଭାବେ ଗ୍ରହଣକରି ନିଆଯାଇପାରେ । ଓଡ଼ିଆ ମହାଭାରତରେ ମଧ୍ୟ ଅବତାରୀ ପୁରୁଷ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅବତାର ଗ୍ରହଣର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଲାଲା ପ୍ରକାଶ । ଏହି ଲାଲା ମୁଖ୍ୟତଃ ଦ୍ବିବିଧ । ପ୍ରଥମଟି ହେଲା ଅସୁର ନଧନ, ଭୂ ଭାର ହରଣ ଏବଂ ଦ୍ବିତୀୟଟି ସୁବର୍ଣ୍ଣ ନାୟିକାଙ୍କ ସହ ପ୍ରେମ ନିବାହ ଓ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଲାଲା ପ୍ରକାଶ (୯) ।

ଧଳପ୍ରେକେ କୃଷ୍ଣ ଯେ ହୋଅଇ ରଂଗା ଅବତାର
ସୁବର୍ଣ୍ଣ ରଂଗେ ଭାବ ନିବାରଇ ପୁଣି ଛାଡ଼ଇ ଶରୀର ।

ଅର୍ଥାତ୍, ବହୁ ସଂଖ୍ୟକ ଅସୁର ପୃଥିବୀରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ପୃଥିବୀବାସୀଙ୍କୁ ନିର୍ଯ୍ୟାତକ କରିବାବେଳେ ବିପଦ ଉପସ୍ଥିତ ଜାଣି ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବସୁଦେବଙ୍କ ଭିରସରୁ ଦେବଙ୍କ ଗର୍ଭରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ଓ ପରେ ଯଶୋଦାଙ୍କ

ଯଦ୍ଦ୍ୱରେ ପାଳିତ ହୋଇଛନ୍ତି (୧୦) । ତେଣୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବ୍ରଜ, ମଥୁରା ଓ ଦ୍ୱାରକା ଲାଲରେ ବିଭିନ୍ନ ଅସୁରବଧ, ପ୍ରେମଲୀଳା ଓ ପରେ କୁରୁକ୍ଷେତ୍ରରେ ଶତ୍ରୀୟୁକ୍ତଲର ନିପାତ ସାଧନ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତ ଗୀତାର ଅରି ବିନାଶନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚରଣ ଓଡ଼ିଆ ମହାଭାରତରେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇଯାଇଛି । ମହାଭାରତ ବେଳକୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶୃଙ୍ଗାରକ ଲୀଳା ସମାଜରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଲଭ କରିଯାଉଥିଲା ଏବଂ ସମାଜରେ ‘ଗୀତ ଗୋବିନ୍ଦ’ର ଶୃଙ୍ଗାରକ ମନୋଭାବ ଜମାଟ ବାନ୍ଧି ସାରିଥିଲା । ଉକ୍ତ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅବତାର ଗ୍ରହଣର ଅଭିପ୍ରାୟ ମଧ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ସେ ଅରି ବିନାଶନ, ଭକ୍ତବତ୍ସଲ, ମାୟାପୁରୁଷ ଭାବେ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ପାଇବା ସହ ମୁଖ୍ୟତଃ ଲୀଳାପୁରୁଷ ଓ ଲୀଳା-ଅବତାର ଭାବେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲଭ କରିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଲୀଳା ସମାଜକୁ ବହୁଭାବରେ ଆକୃଷ୍ଟ ଓ ପ୍ରଭାବିତ କରିଛି । ଫଳତଃ ଅବତାରୀ ପୁରୁଷ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦଶାବତାର ସହ ସାରଳା ଆଉ ଏକ ଅବତାର ଯୋଗ କରିଛନ୍ତି । ଏହା ‘ରଂଗାବତାର’ ବା ‘ଲୀଳାବତାର’ ରୂପେ ନାମିତ । ଏଥିରେ ସାରଳାଙ୍କ ନିଜସ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟି ଭଂଗୀର ସ୍ୱାକ୍ଷର ଓ ପରିଚୟ ନହିନ ।

ରଂଗାବତାର ଗ୍ରହଣ କରିଥିବାରୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ହେଲେ ରଂଗାବତାରକ ବା ରଂଗାବତାରୀ । ରଂଗାବତାରକ ଓ ରଂଗାବତାରୀ ଶବ୍ଦଦ୍ୱୟର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ହେଲା—

ରଂଗାବତାରକ = ରଂଗ + ଅବତାରକ

(ଅର୍ଥ — ଅଭିନେତା ବା ନଟ)

ରଂଗାବତାରୀ = ରଂଗ + ଅବ + ଚ୍ଚୁ + ଶିନ

(ଅର୍ଥ — ଅଭିନେତା, ନଟ) (୧୦) ।

ସାରଳା ଦାସ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପୁଣି ଆସ୍ବାଦନ, ରମଣ, ବିହାର, ବିଳାସର ବର୍ଣ୍ଣନା ବେଳେ ଉକ୍ତ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଭବମଞ୍ଚରେ ଅବତାର ଗ୍ରହଣ ଓ ବିଭିନ୍ନ ଲୀଳା ସଂପାଦନ ଅର୍ଥରେ ଶବ୍ଦକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ପାରେ ।

ପୁରୁଷରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କେବଳ ଚନ୍ଦ୍ରର ନୁହନ୍ତି ମୁରଲୀଧର ମଧ୍ୟ । ପୁଣି ସେ କେବଳ ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତି ସଂପନ୍ନ ନୁହନ୍ତି, ପ୍ରିୟତମ ଏବଂ ସୁନ୍ଦରତମ ମଧ୍ୟ । ପ୍ରେମଧାମ ବୃନ୍ଦାବନରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ସେ ମୁରଲୀବାଦନ ପୂର୍ବକ ସିଂଗରର ହୃଦୟ ଆକର୍ଷଣ କରିଛନ୍ତି । ରାଧା ଏହି ବେଶୁ ଶ୍ରବଣରେ ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଭାତ ସଖୀ ନିକଟରେ ବୃନ୍ଦାବନର ଶୋଭା ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ମୁଖର ହୋଇଉଠିଛନ୍ତି । ଏଠାରେ ସୁରାଇ ଦେବା ଉଚିତ ଯେ ବୃଷଭାଠାରୁ ଜୀବ, ମାନବ ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟରେ ମୋହତ ଏବଂ ତାଙ୍କ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ପୂଜାରୀ । ଏ ସବୁ ଲୀଳାବତୀର ଗ୍ରହଣ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କଣ୍ଠଶିଳ୍ପୀ ।

ମହାଭାରତର ବହୁସ୍ଥଳରେ ରଙ୍ଗାବତୀର ଯେ ବ୍ୟବହୃତ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଉକ୍ତ ଅବତୀର ଗ୍ରହଣର କାରଣ କଥିତ ହୋଇଛି । ସେହି କାରଣ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ବିଳାସ, ପ୍ରେମ ଓ ସନ୍ତୋଷ ପ୍ରଧାନ । ଆଦି ପଦରେ ଶନିକାର ତମକର ଏହି ରଙ୍ଗାବତୀରର କାରଣ ଦର୍ଶାଇଛି । (୧୧)

ସ୍ୱାମୀ ଗୋପପୁରେ ଜନମ ଯେ ହୋଇଲେ ବନମାଳୀ

ରଙ୍ଗା ଅବତୀରେ ବିଳସିଲେ ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ ।

ସମ୍ଭବତଃ ବିଳାସ ହିଁ ରଙ୍ଗାବତୀରର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । କେବଳ ରାଧାଙ୍କ ସହ ବିଳସିବା ପାଇଁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରଙ୍ଗାବତୀର ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ଏଥିରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ରାଧାଙ୍କ ପ୍ରୀତିର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗ ଉନ୍ମୋଚିତ ହୋଇଛି । ପୁଣି ଏହା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଇଚ୍ଛାକୃତ (୧୨) । ତେଣୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆପଣାକୃତ ପ୍ରେମାଭିନୟର ପ୍ରକାଶ ପାଇଁ ରଙ୍ଗାବତୀରର ଆବଶ୍ୟକତା ସ୍ପଷ୍ଟ । ଗୋପପୁରରେ ହିଁ ଉକ୍ତ ଲୀଳା ପ୍ରକଟିତ (୧୩) ।

ବାସୁଦେବ ଯେ ଗୋପପୁରେ ରଙ୍ଗା ଅବତୀର ।

ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସୁଖ ଆତ୍ମାଦାନ ଏବଂ ମନମୁଗ ନିମନ୍ତେ ଉକ୍ତ ଅବତୀର ପାରଣ କରିଛନ୍ତି ।

ଦ୍ୱାପର ଏବଂ ସେତପୁା ଯୁଗରେ ଭଗବାନଙ୍କର ଅବତୀର ଗ୍ରହଣର କାରଣ ଭିନ୍ନ । ଉକ୍ତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟର ରହସ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରିବାକୁ ଯାଇ ପୁରୁଷକାର କହିଛନ୍ତି, ରାମ ଅବତୀର କଷ୍ଟ ଲକ୍ଷ୍ୟ ପାଇଁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ରଙ୍ଗାବତୀରର ଆବଶ୍ୟକତା ହୋଇଛି । ରାବଣକୁ ହତ୍ୟା କରିବା ଯୋଗୁଁ ରାମ

ବ୍ରହ୍ମହତ୍ୟା ଦୋଷରେ ଦୋଷୀ ସାବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ପତ୍ନୀବିଚ୍ଛେଦ ସମେତ ବହୁ କଷ୍ଟ ପାଇଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସାରଳା ଦାସ ଦୁଃଖାସାଜ ମୁଖରେ କୁହାଇଛନ୍ତି (୧୪) ।

ରାମ ଅବତାରେ ପାଇଥିଲେ ବଡ଼ ଦୁଃଖ
କନ୍ଦା ଅବତାରେ ଘୈବେ ପାଇବେ ନାହିଁକି ସୁଖ ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସ୍ୱୟଂ ମଧ୍ୟ ରାମ ଅବତାରରେ ସୀତାଙ୍କୁ ହରାଇଥିବାର ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି, (୧୫) ଏବଂ ଦାନବଗଣଙ୍କୁ ମାର ସେ ଅତୀବ୍ର ହୋଇଥିବା କଥା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି (୧୬) । ତେଣୁ -

ପୃଥାକ ଆଶ୍ୱାସିଣ ସେ ଆନନ୍ଦ ବୋଲଇ
ମୁହିଁ ଜନମି ସୁଖ ଭୁଞ୍ଜି କରିବଇଁ ଲୀଳା ।
ରାମ ରୂପରେ ମୁଁ ପାଇଲଇଁ ବହୁତ ଦୁଃଖ
ଘୈବେ କେତେକ ଯେ ପାଇବଇଁ ସୁଖ । (୧୭)

ସେଥିପାଇଁ ସେ ସମୁଦ୍ରକୁ ଭୁମି ମାଗି ଦ୍ୱାରକାପୁର ନିର୍ମାଣ ପୂର୍ବକ ବଡ଼ ସହସ୍ର କନ୍ୟାଙ୍କୁ ରମଣ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ଲକ୍ଷେ ରାଜାଙ୍କ ବିରାଜକୁ ଘୋର କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ଯାଉଥିବା ଯତନଶୀଳ ଡୁପ୍ରି ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ସେ ଅନେକ ପ୍ରକାର ବେଶ ହୋଇଛନ୍ତି ଏବଂ ଶାନ୍ତି ପରିଜନଙ୍କ ସ୍ୱେଦ ଲାଭ କରି ନିଶ୍ଚିନ୍ତରେ କାଳ-ନିବାହ କରିଛନ୍ତି । (୧୮)

ରମଣ, ସଂଗ୍ରହ ପରି ପରଦାର ହରଣ ଏହି ଅବତାରର ଅନ୍ୟ ଏକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ସାରଳାଙ୍କ ଭାଷାରେ—

ଦ୍ରାପରେ ହୋଇଲି ଦେବ ରଙ୍ଗା ଅବତାର
ଧର୍ମଲଂଘି କଲ ଅବିଷଣେ ପରଦାର । (୧୯)

ପରଦାର ରମଣ ରଙ୍ଗାବତାରର ଖାଲ ଅନ୍ୟତମ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନୁହେଁ, ଉକ୍ତ
ଅବତାରର ମୂଳ ପ୍ରକୃତ ଓ ପ୍ରକୃତି ମଧ୍ୟ ଉକ୍ତ ପ୍ରକୃତି ଅନୁଯାୟୀ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ
ଯେତେବେଳେ ଯାହାକୁ ଇଚ୍ଛା କରିଛନ୍ତି, ତାକୁ ସ୍ୱେଚ୍ଛା ମଧ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । (୨୦)

ରଙ୍ଗା ଅବତାରେ ଯାର ପ୍ରକୃତ ସବସ୍ଥା
ସେହି ସେ ଜାଣଇ ହାଦେ ପରଦାରର ବାରତା ।
ମାନସା ଗଉରେବା ମାନ ସମସ୍ତ ଉପେକ୍ଷି
ଇଚ୍ଛାପେ ଶୃଙ୍ଗାର କଲ ଯେସନେକେ ମନେ ଛକ୍ତି ।

ବିହାର ଓ ବିଳାସ ଲୀଳା ପ୍ରକାଶର ମାଧ୍ୟମ; ଏବଂ ଏଥିପାଇଁ ଅଭିନୟ
ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ । ଯାରୁଲା ମହାଭାରତରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ନାଟ୍ୟକାରକ ଭୂମିକା ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ
ବିବିତ । ପାଦ୍ମ-ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ କଳହ ବେଳେ ପାଦ୍ମ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ କହିଛନ୍ତି—

ବୃନ୍ଦାବନକୁ ଯାଅ ଯା ନଟ ପୋପୁକ ଅଛି ତହିଁ
ତାକୁରେ କୁଲ ତାର ହୃଦରେ ବିରହ ବର୍ଣ୍ଣା
ଗୋପାଳୁଣୀମାନଙ୍କୁ ନରୁପେ କଦମ୍ବ ମୂଳେ ବସି
ତାହାନ୍ତ ପରୁର ଯାଇ ତୁ ନୃତ୍ୟକାରକ କଥା
ନଟେ ସିନା ଜାଣନ୍ତି ନଟକାରକ-ବାରତା (୨୧)

ପ୍ରେମ ପ୍ରକାଶ ସମୟରେ ଏକ ଅନୁକୁଳ ପରିବେଶ ଗଠି ଚୋଳିବା ପାଇଁ
ଦୁଃଖର ଆବଶ୍ୟକତା ଯଥେଷ୍ଟ, କିନ୍ତୁ ରଙ୍ଗାବତାରର ଭୂମିକାକୁ ଏକ ସାଧାରଣ
ଚୌର ମୁଖରେ କୁହାଯାଇ ଏଥିରେ କାମାଧିକ୍ୟ ଓ ପରଦାର ରମଣ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ
ଯୁକ୍ତ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦୁଃଖ ସହ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶୃଙ୍ଗାର ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣନା
କରାଯାଇଛି । ଥେ ଧର୍ମ ଲବ୍ଧନକର ସବଦା ପରଦାରସକ୍ର ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି ଏବଂ
ଶୃଙ୍ଗାର ପାଇଁ ତାଙ୍କର ରାଗ, ଦିବସ, କୁଳ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଜ୍ଞାନ ଲୋପ
ପାଇଛି । (୨୨)

ଅନୁକ୍ଷଣେ ଶୃଙ୍ଗାର ତୁ କଲୁ ହୋ ଶ୍ରୀବତ୍ସ
ଆପଣେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଲୁ ଯେବ ଦୋଷ ଯେ ନ ବାଛି ।

ସାରଳା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଉକ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ନୀତି ଗଢ଼ିତ, ପାପମୟ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେହେଁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଭଗବାନ ସ୍ୱୟଂ ହୋଇଥିବାରୁ ସେଥିରେ ସେ କୌଣସି ଦୋଷ ଦେଖି ନାହାନ୍ତି । (୨୩)

ଚଉଦିଂଶ କୋଷ ଯେ ଯେ ଦର୍ଶିଣ ଦ୍ୱାରକା
ପରଦାରା ହରଣ ଦୋଷ ନାହିଁ ଯେଥେ ଯେକା ।

ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଭଗବାନ ହେଉଛନ୍ତି ସଂସାରର ପ୍ରାଣୀ ମାନଙ୍କର ରକ୍ଷାକର୍ତ୍ତା ଏବଂ ଉଦ୍ଧାରକର୍ତ୍ତା । ତେଣୁ ଜଗଜ୍ଜନଙ୍କୁ ମାର୍ଗ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସ୍ୱୟଂ ‘କାର୍ଯ୍ୟ’ ଭାବେ ପାପକର୍ମମାନ କରି ‘କାରଣ’ ଭାବେ ସେ ସବୁର କୁ-ଫଳାଫଳ ଭୋଗ କରିଛନ୍ତି । ସାରଳାଙ୍କ ଭାଷାରେ —

ମାନବେ ମେଣ୍ଟି ବେକି ଯାହା ଜଗନ୍ନାଥ ଭିଆଇଲେ
ଶୁଦ୍ରମୁନି ସାବେଲା ଦାସ ଆଗ୍ୟାଂପେ ବଞ୍ଚାଇଲେ । (୨୪)

ଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ କାର୍ଯ୍ୟ ଓ କାରଣ ଭାବେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ରଂଗାବତାରର ଭୂମିକା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ପରବର୍ତ୍ତୀକାଳୀନ ପୁରାଣମାନଙ୍କରେ ମଧ୍ୟ ରଂଗାବତାରର ବର୍ଣ୍ଣନା ମିଳିଥାଏ । ଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହାର ଲୋକପ୍ରିୟତା ସ୍ପଷ୍ଟ । ହରିବଂଶକାର ଅରୁଣଭାନୁ ଏହି ଅବତାରର ବିଭିନ୍ନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ଦିଗକୁ ସାରଳାଙ୍କ ଚିନ୍ତଣ ଅବଲମ୍ବନରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ହରିବଂଶର ରଚନା ବେଳକୁ ରଂଗାବତାରର ମହାତ୍ମ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ଦୃଢ଼ି ପାଇସାରିଥିବା ହେତୁ ଏଥିରେ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଲାଳା ସହ ଦୁଷ୍ଟଦମନ ଲାଳାର ସମାବେଶ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ତେଣୁ ସାରଳା ରଂଗାବତାରରେ ଯେଉଁ କାମପ୍ରବଣତା ଓ ପରଦାରା ରମଣର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇଥିଲେ ଅରୁଣଭାନୁ ତାକୁ ତ୍ୟାଗ କରି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚରିତ୍ରକୁ ନିଷ୍କଳଙ୍କ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଭାବେ ଦୁଷ୍ଟ ଦଳନ (୧୨ ପୃ-୧୫୮) ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଭାବେ ଉପଭୋଗ (୨୨ ପୃ-୧୭), ବିଳାସ (୨୨ ପୃ-୩୨), ରାଧାଙ୍କ ସହ ପ୍ରେମ, ରସ, ମନୋରଞ୍ଜନ [୧୨ ପୃ-୧୪୫], କଳାତ୍ମକ କ୍ରିଡ଼ା [୩୧ ପୃ-୧୦୨] ଇତ୍ୟାଦିର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇଛନ୍ତି (୨୫) ।

ରଜାବତାର ସଫଳତା ଚିନ୍ତାର ସ୍ତୋତ ସାରଳାଙ୍କ ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଅରୁଣାଚଳରେ ଶେଷ ହୋଇଥିବା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର ବିଷୟ, ଏସବୁ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏନାହିଁ । ଏହା ଇଟିବାର ବିଶେଷ କାରଣ ଅଛି କି ନାହିଁ କହିବା ଗବେଷଣା ସାପେକ୍ଷ । ଶେଷରେ ସଂକ୍ଷେପରେ ଏତିକି କୁହାଯାଇପାରେ, ସାରଳାଙ୍କ ନିଜସ୍ବ କଳ୍ପନା ଓ ଦୃଷ୍ଟି-ଭଙ୍ଗିରୁ ସମ୍ଭୂତ ଏକ ନୂତନ ଅବତାର ‘ରଜାବତାର’ ନାମରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଭଗବାନଙ୍କ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଲୀଳାର ଭଣ୍ଡି ସ୍ଥାପନ କରିଛି ।

୧ । ମହାନ୍ତି, ଡଃ ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ (ସ), ସାରଳା ମହାଭାରତ । ୧୯୭୫, ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟିକ ବ୍ୟାପାର ବିଭାଗ, ଭୁବନେଶ୍ବର । ଆଦି (୨ୟ), ପୃ-୮୦୧, ପଦ ୨୯୭ ।

୨ । ସାରଳା ମହାଭାରତ, ମୁଷଳୀ, ପୃ-୮ ପଦ ୮୯-୯୫ । ୧୯୭୦ ।

୩ । ” ଶ୍ରୀ ପ, ପୃ-୪, ପଦ ୧୧ । ୧୮୭୫ ।

୪ । ” ଆ ପ ୧ମ, ପୃ-୨୪୨, ପଦ ୭୭ । ୧୯୭୫ ।

୫ । ” ଆ ପ ୧ମ, ପୃ-୨୪୦, ପଦ ୭୪ ।

୬ । ” ଆ ପ ୧ମ, ପୃ-୩୯, ପଦ ୪୭-୭ ।

୭ । ” ଆ ପ ୧ମ, ପୃ-୨୪୦, ପଦ ୭୩ ।

୮ । ବର୍ମା, ଡଃ ପିରେନ୍ଦ୍ର (ଞ୍ଜୁ.ସ) ହିନ୍ଦୀ ସାହିତ୍ୟ କୋଷାଙ୍କୁନମଣ୍ଡଳ ଲିମିଟେଡ଼, ବନାରସ । ପୃ-୭୮୫ ।

୯ । ସାରଳା ମହାଭାରତ, ମୁ ପ, ପୃ-୯୫, ପଦ ୩୨ ।

୧୦ । ବର୍ମା, ରାମଚନ୍ଦ୍ର (ସ) । ମାନକ ହିନ୍ଦୀ କୋଷ, (୪ର୍ଥ ଶକ୍ତି) । ୧୯୭୭, ହିନ୍ଦୀ ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ମେଳନ, ପ୍ରୟାଗ । ପୃ-୪୫୭

୧୧ । ସାରଳା ମହାଭାରତ ଆ ପ ୧ମ, ପୃ-୫୧୯, ପଦ ୨୧ ।

୧୨ । ” ଆ ପ ୧ମ, ପୃ-୫୧୯, ପଦ ୨୦ ।

୧୩ । ” ଆ ପ ୧ମ, ପୃ-୫୨୧, ପଦ ୪୭ ।

୧୪ । ” ଶ୍ରୀ ପ ପୃ-୨୫, ପଦ ୩୫ । ୧୯୭୫ ।

୧୫ । ” ଶ୍ରୀ ପ ପୃ-୨୭, ପଦ ୪୩

୧୬ । ” ଶ୍ରୀ ପ ପୃ-୨୭, ପଦ ୭୦ ।

୧୭ ।	ସାରଳା ମହାଭାରତ	ଶା ପ ପୃ-୨୭, ପଦ ୫୩-୫୪
୧୮ ।	”	ଶା ପ ପୃ-୨୭, ପଦ ୫୭-୬୩ ।
୧୯ ।	”	ମ ପ ପୃ-୭୦୧, ପଦ ୩୦୨ । ୧୯୭୫
୨୦ ।	”	ମ ପ ପୃ-୨୪୧, ପଦ ୪୪୧-୪୩ । ୧୯୭୫ ।
୨୧ ।	”	ମ ପ ୧, ପୃ-୨୨୩, ପଦ ୨୨୮-୨୩୦ ।
୨୨ ।	”	ଆ ପ ୧, ପୃ-୫୨୧, ପଦ ୪୯-୫୭-୦୦ ।
୨୩ ।	”	ଆ ପ ୧, ପୃ-୫୨୩, ପଦ ୭୨-୭୩ ।
୨୪ ।	”	ମ ପ ୨, ପୃ-୭୦୩, ପଦ ୩୧୮ ।
୨୫ ।	ଦାସ, ଅରୁଣାଚଳ । ହରିବଂଶ । ନୂତନ ମୁଦ୍ରଣ ଧର୍ମିନ୍ଦ୍ର ଷ୍ଟୋର କଟକ ।	

ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଗୁରୁ ପରଂପରା ଓ ଗୁରୁଦେବ ଦ୍ରୋଣାଚାର୍ଯ୍ୟ

ଡକ୍ଟର ବନମାଳୀ ବାରିକ

ଭାରତର ସାମ୍ବିଧାନିକ ପରଂପରାରେ ‘ଗୁରୁ’ଙ୍କ ଭୂମିକା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୌରବମୟ । ପ୍ରାଚୀନ ବୈଦିକ ସାହିତ୍ୟଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଆଧୁନିକ କାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହା ଅମଳିନ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ବିଭୂଷିତ । କୋମଳମତ କୈଶୋରର ପ୍ରବଳ ଜିଜ୍ଞାସୁ ଚିତ୍ତକୁ ଉପଯୁକ୍ତ ମାର୍ଗରେ ଲଳିତ ପାଳିତ କରିବାର ବିପୁଳ ଦାୟିତ୍ବ ଏହି ଗୁରୁ ସମାଜ ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତ । ବୈଦିକ ଋଷିଗଣ ଜ୍ଞାନ ସାଧନାର ଯେଉଁ ଚରମ ନିଷ୍ଠା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଯାଇଛନ୍ତି ତାହା ବାସ୍ତବିକ ଅତୁଲ୍ୟମୟ । ଗୁରୁ ଗୃହରେ/ଆଶ୍ରମରେ ରହି ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟା ଜୀବନ ଯାପନ କରିବା ଓ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟର ଅଧିକାରୀ ହେବା ଥିଲା ଭାରତୀୟ ଶିକ୍ଷାର ଆଦର୍ଶ । ବେଦର ବ୍ୟାପକ ଅଧ୍ୟୟନ ଥିଲା ଶିକ୍ଷାର ବିଶିଷ୍ଟ ଅଙ୍ଗ । ଋକ୍‌ବେଦର ମଣ୍ଡୁକ ସୂକ୍ତରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି ଯେ ବର୍ଷାର ଆଗମନରେ ବେଙ୍ଗମାନେ ଯେଉଁ ଶବ୍ଦ କରନ୍ତି ତାହା ଗୁରୁଙ୍କର ବେଦପାଠ ଓ ଶ୍ରବଣମାନଙ୍କର ଆବୃତ୍ତି ଭଳି [୧] । ତତ୍କାଳୀନ ଶିକ୍ଷା ପଦ୍ଧତିର

କଞ୍ଚିତ୍ ସୁତନା ଏଥିରୁ ମିଳିଥାଏ । ଉପନିଷଦରେ କୁହାଯାଇଛି—“ଉତ୍ତମୃତ ଜାଗ୍ରତ ପ୍ରାପ୍ୟ ବରାନ୍ ବିପତତ” ଅର୍ଥାତ୍ ଉଠ, ଜାଗ୍ରତ ହୁଅ, ବିଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ନିକଟରୁ ଶିକ୍ଷାକର । ଏହି ଗୁରୁ ବା ବିଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତି ହିଁ ଦେଶ, ଜାତି, ସମାଜର ଗୌରବ । ଗୋଟିଏ ଘାପଶିଖା ଯେପରି ସହସ୍ର ଘାପକୁ ପ୍ରକ୍ଳାନ୍ତ କରେ, ସେହିପରି ଜଣେ ଗୁରୁ ଶତ ଶତ ଅନ୍ଧ, ଅଜ୍ଞ ଓ ସୁପ୍ର ମଣିଷକୁ ଅନ୍ୱତର ବା ଦିବ୍ୟଜ୍ଞାନର ସଂଧାନ ଦେଇଥାଏ । ରାଧାକୃଷ୍ଣନଙ୍କ ଶ୍ରୀଧାର—

“The Gurus are the light bearers to the mankind.
They are the messengers of the timeless;” [୧]

ସଂସାରରେ ଆମେ ଗୁରୁଙ୍କୁ ନାନା ରୂପରେ ଦେଖୁଁ । ଧର୍ମଗୁରୁ, ଶିକ୍ଷାଗୁରୁ, ଘାଣାଗୁରୁ, ମନ୍ତ୍ରଗୁରୁ, ଅସ୍ତ୍ରଗୁରୁ ପ୍ରଭୃତି ଭେଦରେ ଏହିମାନେ ମାନବ ଜାତିର କଲ୍ୟାଣ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଜକୁ ନିୟୋଜିତ କରିଥାନ୍ତି । ଆମ ପୁରାଣ-ମାନଙ୍କରେ ଦେବଗୁରୁ ବୃହସ୍ପତି ଓ ଅସୁରଗୁରୁ ଶୁକ୍ରାଚାର୍ଯ୍ୟ ତଥା ଶ୍ରେତକେତୁ ଉଦ୍ଦାଳକ, ଯୌମ୍ୟ, ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ କାହାଣୀ ଲିପିବଦ୍ଧ । ବୁଦ୍ଧ, ଯୀଶୁ, ମହମ୍ମଦ ଓ ମହାବୀରଙ୍କ ଚରିତ୍ର, ତ୍ୟାଗ ଓ ସନ୍ନେହ ଅଦ୍ୟାବଧି କୋଟି କୋଟି ମଣିଷର ଜୀବନ ଭୂମିକୁ ଜ୍ଞାନ, ଭକ୍ତି ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତାରେ ରସଯିକ୍ତ କରୁଅଛନ୍ତି । ଭାରତର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କାଳରେ କେତେ ଯେ ସାଧୁ ସନ୍ଥଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଅଛି ତାହାର ସଠିକ୍ ହିସାବ ଆମ ପାଖରେ ନାହିଁ । ତେବେ କବୀର, ଚୈତନ୍ୟ, ଭୁକାରାମ, ଏକନାଥ, ରାମକୃଷ୍ଣ, ବିବେକାନନ୍ଦ, ଶ୍ରୀମଦ୍ଭେରୁଙ୍କ ଭଳି ବହୁ ମହାପୁରୁଷଙ୍କ ବାଣୀ ଓ ଆଦର୍ଶ ଭାରତୀୟ ଜୀବନଧାରାର ଅଙ୍ଗବିଶେଷ ହୋଇ ରହିଛି । ଶିଖ୍ମାନଙ୍କ ଧର୍ମଗୁରୁ “ଆଦିଗୁରୁ” ରେ ସଫଳତ ସୂକ୍ତ ସମୂହ ‘ଗୁରୁବାଣୀ’ [Living voice of all the prophets] ଆଦର ଓ ସମ୍ମାନ ପାଇ ଆସୁଅଛି । ନାନକ କହିଛନ୍ତି “ଗୁରୁମୁଖି ନାଦମ୍, ଗୁରୁମୁଖି ବେଦମ୍ [୩]” ଅର୍ଥାତ୍ ଗୁରୁଙ୍କ ମୁଖନିସ୍ସୃତ ବାଣୀ ହେଉଛି ନାଦ, ଗୁରୁଙ୍କ ମୁଖନିସ୍ସୃତ ବାଣୀ ହେଉଛି ବେଦ ।

ସମାଜରେ ଗୁରୁ ଆସନ ଅଳଂକୃତ କରୁଥିବା ସକଳ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଆମେ ଗୁରୁ ବୋଲି କହି ପାରୁବା ନାହିଁ । କାରଣ ଅନେକେ ମିଥ୍ୟାଜ୍ଞାନର ମହମାରେ

ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କୁ ବଶୀଭୂତ କରିଦେବା ବିଷୟ ନୁହେଁ । ସତ୍ୟର ମନ୍ଦିର ଭିତରକୁ ଦେଖିଯିବାର ଅଧିକାର ବା ସାମର୍ଥ୍ୟରୁ ଏମାନେ ବଞ୍ଚିତ । ଧର୍ମଗତ, ଗୋଷ୍ଠୀଗତ, ସଂପ୍ରଦାୟଗତ ବିଭେଦର କାରଣର ବାଜ ଏହିଭଳି [ଅପ] ଗୁରୁମାନେ ମଣିଷ ମନରେ ବସନ କରିଥାନ୍ତି । ଏହିମାନଙ୍କର ଜ୍ଞାନର ସ୍ୱଳ୍ପତା, ଆତ୍ମରବ ଓ କପଟାଚାର. ଦୃଷ୍ଟି ଜଳ ପରି, ଜାତିର ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ରକ୍ତ ପ୍ରବାହରେ ମିଶିବା ଫଳରେ ଦେହମନର ଅନାବଳ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବିକଳାଙ୍କ ହୋଇଯାଏ । ସେଥିପାଇଁ କୁହାଯାଇଛି “The Teachers should be carefully selected, for truth is not a commodity to be sold; it can be communicated only through the medium.” [୪]

ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତରେ ଗୁରୁ ପରମ୍ପରା ଉଦ୍ଭି ଯେପରି ସୁଷ୍ଟ ସେହିପରି ବ୍ୟାପକ । ଉଦ୍ଭବଙ୍କ ଚରଣ ଗୁରୁ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ଅନୁଷ୍ଠାନ ଅପେକ୍ଷା (ଜ୍ଞାନ) ଆହରଣର ଅସୀମ ନିଷ୍ପାହିଁ ଜ୍ଞାନଲଭର ମୂଳତତ୍ତ୍ୱ—ଏହାହିଁ ପ୍ରସଂଗଟିରେ ପ୍ରତିପାଦିତ । ବର୍ତ୍ତମାନର ଆଲୋଚନା କେବଳ ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ଗୁରୁ-ପରମ୍ପରାର ପରିସୀମା ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ ।

ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଓଡ଼ିଶାର ସାମାଜିକ ଇତିହାସ ଅନୁସଂଧାନ କଲବେଳେ ତତ୍କାଳୀନ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରତି ଆମର ଦୃଷ୍ଟି ସ୍ୱତଃ ଆକର୍ଷିତ ହୁଏ । ଅବଶ୍ୟ ଏଥିରେ ସତ ଓ କଳ୍ପନାର ପରିମାଣ କେତେ ତାହା ସଠିକ ଭାବରେ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିବା କଠିନ । କିନ୍ତୁ ସମସ୍ୟାର ଏକ ସ୍ଥୂଳ ଚିତ୍ର ଅବଧାରଣ କରିବାରେ ଏହା ଆମକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ ।

ସାରଳା ମହାଭାରତରୁ ଗୁରୁ ପରମ୍ପରାର ପ୍ରଥମ ପ୍ରତିନିଧି ହେଉଛନ୍ତି ଗାନ୍ଧବ ଋଷିଙ୍କ ପୁତ୍ର ସଂଜୟ । ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଓ ପଣ୍ଡୁଙ୍କର ଶିକ୍ଷାଦାତା ରୂପେ ତାଙ୍କର ପ୍ରତିଷ୍ଠା । ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟା, ଧାତୁବିଦ୍ୟା, ମନ୍ତ୍ରବିଦ୍ୟା, ରସାୟନବିଦ୍ୟା, ବେଦବିଦ୍ୟା, ଯୁଦ୍ଧବିଦ୍ୟା ଆଦି ସକଳ ଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟାପନାରେ ତାଙ୍କର ବିଚକ୍ଷଣତା ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । [୫] କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ଗୁରୁ ଚରଣର ଅନ୍ୟକୌଣସି ଦିଗ ପ୍ରତି ଧ୍ୟାନ ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦିଆଯାଇନାହିଁ ।

ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଓ ପଣ୍ଡୁଙ୍କ ବିଦ୍ୟାଶିକ୍ଷାର ଦ୍ଵିତୀୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ପିତା ବ୍ୟାସଦେବଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଗୁରୁ ଲୋକେଶ୍ଵରଙ୍କୁ ବରଣ କରାଯାଇଛି । ପୁତ୍ରମାନଙ୍କୁ ଶସ୍ତ୍ରବିଦ୍ୟାରେ ନିପୁଣ କରିବା ଏହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଏଠାରେ ଲୋକେଶ୍ଵରଙ୍କ ଗୁରୁକୂଳ-ପରମ୍ପରାର ଏକ ବିଶଦ ଚିତ୍ର ଉଦ୍ଘଟିତ । ଶସ୍ତ୍ରବିଦ୍ୟାର ଶିକ୍ଷାବିଧି ଅନୁସାରେ ଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଆଶ୍ରୟ ନିର୍ମାଣ ଓ ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗରେ ତାଲିମ ଦାନର ବର୍ଣ୍ଣନା ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଶର, ଧନୁ, ଯୋଗ, ଫଳା, ଖଣ୍ଡା, ମାଳ, ତମ୍ବୁରୁ, ପରିସ୍, କୋନ୍ଦ, ନାରାଜ, ଅସିପତ୍ର ଆଦି ଚାଳନା ଏହି ଶିକ୍ଷାର ବିଭିନ୍ନ ଅଂଶ । ଶକ୍ତିକୁ ଅନୁସରଣ କରି ଶସ୍ତ୍ର ପ୍ରହାରରେ ସଫଳତା ଅର୍ଜନ କରିବା ଉପରେକ୍ତ ବିଦ୍ୟାସାଧନାର ସର୍ବୋଚ୍ଚ କୃତତ୍ଵ । [୬] ଗୁରୁଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶମତେ ଦୁଇ ଶିଷ୍ୟ ସକଳ ବିଦ୍ୟାରେ ଯଥେଷ୍ଟ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଲାଭ କରିଥିବା ବିଷୟ ଏଥରେ ଉଦ୍ଘଟିତ ।

କୌରବ ଓ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷା ପ୍ରସଙ୍ଗ କହିତ୍ ବିସ୍ତୃତ । କାଶୀପତି, ଝଷ୍ଠ ଓ ଦ୍ରୋଣ ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ [୭] ଗୁରୁଙ୍କଠାରୁ ଏହି ରାଜକୁମାରଗଣ ବିଭିନ୍ନ ବିଦ୍ୟାଧ୍ୟୟନ କରିବାର ସୁଯୋଗ ଲାଭ କରିଛନ୍ତି । କାଶୀପତିଙ୍କ ବିବରଣ କେବଳ ଗୋଟିଏ ପଦରେ ସୀମିତ । ତାଙ୍କୁ ପାଠଗୁରୁ ରୂପେ ଏଠାରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ସେ ଜାତିରେ ଦ୍ଵିଜଶ୍ରେଷ୍ଠ । ସାରଳାଙ୍କ ପରିକଳ୍ପନାରେ ସେ ସମ୍ଭବତଃ ଅନ୍ଧର ବିଦ୍ୟା ପାଇଁ ନିପୁଣ ହୋଇଥିଲେ ।

ସନ୍ଧି ପୃଷ୍ଠେଷ୍ଠ ଝଷ୍ଠ ଇନ୍ଦ୍ରପ୍ରସ୍ଥ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହିରଣ୍ୟକ ବନରେ ଆଶ୍ରୟ ନିର୍ମାଣ କରି ରାଜକୁମାରମାନଙ୍କୁ କିଛିକାଳ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ଶିକ୍ଷାଦାନ କରିଥିବା ବିଷୟ ସାରଳା ମହାତ୍ମ୍ୟରତରେ ଉଦ୍ଘଟିତ । ତାଙ୍କର ଚାରିପି କମନ୍ଦୁମା, ଅସ୍ତ୍ରକୁଶଳତା ଓ ରାଜମାତ୍ତକ ପ୍ରଜ୍ଞା ମହାକାବ୍ୟର ବହୁ ପୃଷ୍ଠାକୁ ଗୌରବ ମଣ୍ଡିତ କରିଛି । ଝଷ୍ଠଙ୍କର ଗୁରୁ-ପରିଚୟ ସନ୍ଧିପ୍ର ଓ ଶାଳାନ । ଶାସ୍ତ୍ରଧର୍ମରେ ସେ ବିରଜଣ ; କିନ୍ତୁ ଅହଂକାର-ହୀନ । ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ଯୋଗ୍ୟତାର ପରିଚୟ ପାଇବା ମାତ୍ରେ ସେ ଅକୁଣ୍ଠିତ ଗତିରେ ରାଜକୁମାରମାନଙ୍କ ଅସ୍ତ୍ରଶିକ୍ଷା ଦାୟିତ୍ଵ ତାଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରିଛନ୍ତି ।

“ ଝଷ୍ଠେ ବୋଇଲେ ଦ୍ରୋଣେ ଦୟାକର ଏ ପୁଅଙ୍କୁ
ବିଦ୍ୟାଗୁରୁ ହୋଇ ବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷାଅ ହୋ ପୂଜାକୁ ” [୮]

ଗୁରୁ ହିସାବରେ ଘୋଷାଙ୍କର ଗୌରବ କେବଳ ମହାଭାରତରେ ନୁହେଁ, ମହାଭାରତର ସମାଜ ଓ ସଂସ୍କୃତିରେ ସୁଦୃଢ଼ ଆସନ ଅଧିକାର କରିଛି । ଦ୍ଵିଜ କୁଳରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ହେଁ ନିଜର କଠୋର ସାଧନା ଓ ଏକାନ୍ତ ଅଭିଳାଷ ବଳରେ ସେ ପଣ୍ଡିତମଣ୍ଡଳରୁ କ୍ଷତି ସୃଷ୍ଟି ବିଦ୍ୟାର ସମସ୍ତ କୌଶଳ ଆୟତ୍ତ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ । କୌରବ ପକ୍ଷର ସମର୍ଥକ ଓ ଜନେକ ସେନାପତି ରୂପେ ତାଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧ ପରିଚ୍ଛଳନା ଦକ୍ଷତା ଓ ଖରଦ ଅଙ୍ଗବ ବିସ୍ମୟକର । ସୁତରାଂ ଜଣେ ବ୍ରହ୍ମରାଜ, ଅସୁରୁ ଓ ଯୋଦ୍ଧା ହିସାବରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଚଣ୍ଡ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ଵ ଆମର ଶ୍ରଦ୍ଧାଭର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରେ ।

ଘୋଷାଙ୍କର ଗୁରୁପଦ ଲାଭ ବେଶ୍ ଆକର୍ଷକ । ସେ ଥରେ କୃପାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସହିତ ବାରୁଣାବନ୍ତ ଆଶଞ୍ଜାକୁ ରାଜକୁମାରମାନଙ୍କ ଶର ସାଧନା ଦେଖିବା ନିମନ୍ତେ ଯାଇଥିଲେ । ଖେଳ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଲଟ ଖାଣ୍ଡି କୂପର ଜଳରେ ପଡ଼ିତ ହେଲା । ଉପସ୍ଥିତ ଯୁବମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେହି ଲଟଟିକୁ ବାହାର କରିବାର ଉପାୟ ଛିନ୍ନ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ବିଦ୍ୟାବଳରେ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ହେବ, ଘୋଷା ସେଠାରେ ତାହା ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଜଣେ ସାମାନ୍ୟ ବ୍ରାହ୍ମଣର ଏତାଦୃଶ ଦୃଢ଼ୋକ୍ତିକୁ ଆଶ୍ଚ୍ୟାନ ଦେଲେ । ଘୋଷା ମଧ୍ୟ ଆଶ୍ଚ୍ୟାନର ପ୍ରଭୁତ୍ଵରେ ମନ୍ତ୍ରଣିତ ପ୍ରୟୋଗ ପୂର୍ବକ ଲଟଟିକୁ ଶ୍ଵେତଙ୍କର ଚରଣପ୍ରାନ୍ତରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସମ୍ଭୀଭୂତ କରିଦେଇଥିଲେ । ଅହଂକାରୀ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ କିନ୍ତୁ ଏତିକିରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବାର ପାସ ନୁହଁନ୍ତି । ସେ ଆଉଥରେ ଘୋଷାଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରଣାକ୍ରମର ପରୀକ୍ଷା ପାଇଁ ହାତରୁ ମୁଦିଟିଏ କାଢ଼ି କୂପ ମଧ୍ୟକୁ ନିକ୍ଷେପ କଲେ । ଘୋଷା ନିଜ ହାତରୁ କୁଶବଟୁ କାଢ଼ି ନିକ୍ଷେପ କରନ୍ତେ ତାହା ମୁଦି ସହିତ ବାହାରକୁ ଚାଲିଆସିଲା । ମନ୍ତ୍ରଣାକ୍ରମ ଅଦ୍ଭୁତ କୌଶଳରେ ବିସ୍ମିତ ହୋଇ ଶ୍ଵେତଦେବ ଘୋଷାଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ପରିଚୟ କୁହିପାରିଥିଲେ ଏବଂ ସେହିଠାରେ ତାଙ୍କୁ ଗୁରୁପଦ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।

ଘୋଷାଙ୍କ ନିକଟରେ ଶହେ ଆଠ ଜଣ ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀ ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରୁଥିଲେ ।
[ପାଣ୍ଡବ] * + ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଆଦି ୧୦୧ + ଅଶ୍ଵତ୍ଵମା + ରାଧେବ (କର୍ଣ୍ଣ) [୯]
ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବିଦ୍ୟା ଚର୍ଚ୍ଚାର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ଥିଲା । ଯଥା—

ସକାଳ ସନ୍ଧ୍ୟାୟେ ବେନବେଳ ସାଧନ୍ତି ଆଶ୍ରୟ
ମଧ୍ୟାହ୍ନ ବେଳେ ସାବପାଠ ପଢନ୍ତି ସବବାର । [୧୦]

କବି ସେମାନଙ୍କ ଶାସ୍ତ୍ର ଓ ଶାସ୍ତ୍ର ଶିକ୍ଷା ଓ ପଣ୍ଡାସାର ବିଶଦ ବିବରଣୀ
ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଯାଇଛନ୍ତି । ଅଳ୍ପ କୁଶଳତାରେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ବ
ସବଦ ଉଦ୍‌ଘୋଷିତ । କିନ୍ତୁ ଗୁରୁଙ୍କ ସେବାରେ ସେ କେବେହେଲେ କାର୍ଯ୍ୟ
ପ୍ରଦର୍ଶନ କରନାହାନ୍ତି । ତେଣୁ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଦ୍ରୋଣଙ୍କଠାରୁ ଅଳ୍ପ ଓ ବର-
ଲଭ ଦ୍ବାରା ତାଙ୍କର ଜୀବନ ଧନ୍ୟ ହୋଇଅଛି । କୌରବଗଣ ଏଥିରେ ଈର୍ଷ୍ୟାନ୍ବିତ
ହୋଇ ଗୁରୁଙ୍କ ନିକଟରେ ଅଭିଯୋଗ ପେଶ କରିଛନ୍ତି ।

କ୍ଷେ ଗୁରୁ ତୁମ୍ଭେ ବେଦ ଶାସ୍ତ୍ରାସ୍ତ୍ର ସକଳ ନିର୍ଜିତା
ପ୍ରଶୁରମଙ୍କ ବିଦ୍ୟାୟେ ତୁମ୍ଭେ ହେଁ ଲୋକ୍ୟ ଜଣନ୍ତା
ତୁମ୍ଭର ମନରେ ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ଶୁଦ୍ଧିତ୍ବ ନାହିଁ ।
ଯେକାକି ଅର୍ଜୁନକୁ ଶିଖାଅସି ଗୋସାଇଁ । [୧୧]

ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ଗୁରୁ ସୁଲଭ ଉତ୍ତର ମଧ୍ୟ ଯଥାର୍ଥ

ଦ୍ରୋଣ ବୋଲିଲେ ଯେହ୍ନେ ଆମ୍ଭର ମନ୍ଦକର୍ମ
ତୁମ୍ଭର ବିଦ୍ୟା ଶିଖାଇ ଆମ୍ଭେ ହୋଇଲୁ ଅକାରଣ ।
ତୁମ୍ଭରୁ ଆମ୍ଭେ ବିଦ୍ୟା ଶିଖାଇଲୁ ଶୁଦ୍ଧିତ୍ବେ
ଗଣି ମୁଁ ଦୃଢ଼କରି ଦେଖାଉଁ ନିଜ ଗାତେ ।
ହସ୍ତ ଧରି ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଜଣେ ଜଣେ ଦେଖାଇ
ତୁମ୍ଭେ ତାହା ନଶିଖ ସେ ମନରେ ଗଦ ବହୁ ।
ତୁମ୍ଭର ବିଦ୍ୟା ଶିଖାଇଲେ ଅର୍ଜୁନ ଦେଖଇ
ଦେଖିଣ ଶିଖଇ ସେ କାହାଙ୍କର ନ ପରୁରଇ । [୧୨]

ଦ୍ରୋଣାଚାର୍ଯ୍ୟ ଓ ଏକଲବ୍ୟ ଉପାଖ୍ୟାନ ମହାଭାରତର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ
ଅଧ୍ୟାୟ । କୌରବମାନଙ୍କ ଦ୍ବାରା ନିର୍ଯ୍ୟାସିତ ଅଧ୍ୟାତ୍ମନାଭିଳାଷୀ ଏକଲବ୍ୟ
ସେଦିନ ଖବ୍ର ଅପମାନରେ ନିଜର କରତ ପଲ୍ଲୀକୁ ଫେରିଆସି ମାଟିର ଦ୍ରୋଣ

ସ୍ଥାପନା କରି ବିଦ୍ୟାଭ୍ୟାସରେ ନିମଜ୍ଜିତ ହୋଇଥିଲା । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ତଥା
କୁରୁବଳର ଧୂଂସ ସାଧନ କରିବା ହିଁ ଥିଲା ଏହି ଦୁସ୍ତର ସାଧନାର ଏକମାତ୍ର
ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଦକ୍ଷିଣ ହସ୍ତ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଅଙ୍ଗୁଳ ଗୁରୁଦକ୍ଷିଣା ସ୍ୱରୂପ ଦାନ କଲବେଳେ
ସେ ଆହତ ଅଭିମାନରେ ଏକଥା ଘୋଷଣା କରିଛି—

ଜାରା ବୋଇଲି ଗୁରୁ ହେ ଭୟଙ୍କର ମୁକୁ
ମୁକୁଟ କଳଙ୍କ କରି ଉଠିଗଲି ପୈମାନଙ୍କୁ ।
ଯେବଣ ଅଭିମାନ କଲେ ମୋତେ ବାରୁଣୀବନ୍ଦେ
ସେ କଥା ଖଣ୍ଡକ ମୁଁ ଧରିଥିଲି ହୃଦଗତେ ।
ମୁହିଁ ମୋ ନାଶକରନ୍ତି ଦ୍ୱିଯୋଧନର ବଂଶ
କୁରୁବଳମାନନ୍ତ ସବୁନ୍ତି କରନ୍ତି ସେ ଧୂଂସ ।
ଜାଣିତ ରଖାକଲି ପୈମାନଙ୍କୁ ଗୁରୁହେ
ପରମ ମହାତ୍ମା ତୁ ସଞ୍ଚଲୁ ସନ୍ଦେହେ । [୧୭]

ସ୍ୱସ୍ଥ ନିହାରିତରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି ଯେ ଧର୍ମଜ୍ଞ ଦ୍ରୋଣ ଏକଲବ୍ୟକୁ
ନିଷାଦ ସନ୍ତାନ ବିବେଚନା କରି ଶିଷ୍ୟରୂପେ ଗ୍ରହଣ କଲେନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଗୁରୁ-
ଦକ୍ଷିଣା ସମର୍ପଣ କାଳରେ ଗୁରୁଙ୍କ ପ୍ରତି ତାର କୌଣସି ଅଭିମାନ ଜାତ
ହୋଇନାହିଁ । ବରଂ ନିଜକୁ ଶ୍ରାବ୍ୟବାନ ବୋଲି ସେ ଗୁରୁଙ୍କ ଅଭିଳାଷ ପ୍ରତି
ପଥୋଚିତ ସମ୍ମାନ ଜଣାଇଅଛି । [୧୮] ମାତ୍ର ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ
ଏକଲବ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଦ୍ରୋଣାବୃତ୍ତିଙ୍କ ଗୁରୁନିହିତକୁ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ କରିଦେଇଥିବା
ମନେହୁଏ ।

ଦ୍ରୋଣଙ୍କଠାରୁ ଶିକ୍ଷା ସମାପନା କରି କୌରବଗଣ ବଳରାମଙ୍କୁ ଅନ୍ୟତମ
ଗୁରୁ ରୂପେ ବରଣ କରିଥିଲେ । କାରଣ ଗଦାବିଦ୍ୟାରେ ତାଙ୍କର ଅଶେଷ
ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଥିଲା । ଗୌରବକ ପାହାଡ଼ରେ ଆଖଡ଼ା ନିର୍ମାଣ କରି ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ
ସେଠାରେ ତାଲିମ ଦେଉଥିଲେ । ଅର୍ଜୁନ କିନ୍ତୁ କୌରବମାନଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ସମ୍ମତ
ହେଲେନାହିଁ । ଦ୍ରୋଣଙ୍କୁ ହିଁ ନିଜର ପ୍ରଧାନ ଗୁରୁ ରୂପେ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିବା
ହେତୁ ଅନ୍ୟ କାହାଠାରୁ ସେ ବିଦ୍ୟା ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନଥିଲେ । [୧୯]

(ବଳରାମଙ୍କଠାରୁ ଗଦାଯୁଦ୍ଧ ଶିକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କର ଶିଷ୍ୟତ୍ବ ଗ୍ରହଣ ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତ ସମ୍ପର୍କିତ । ଯଦିଓ ଏହାର ପ୍ରସଙ୍ଗ ସ୍ପଷ୍ଟ) । [୧୫]

ଶାନ୍ତିପର୍ବ [ସଂସ୍କୃତରେ-ସନ୍ତପନ] ମୁନିଙ୍କ ଆଶ୍ରମରେ କୃଷ୍ଣ ଓ ବଳରାମଙ୍କର ବିଦ୍ୟାଧ୍ୟୟନ ମହାଭାରତର ଆଉ ଏକ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ବିଷୟ । ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସାରଳା ଦାସ ଉତ୍କଳାୟୁ ପାରମ୍ପରିକ ଶିକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଏକ ସୁନ୍ଦର ଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ କରିଛନ୍ତି । ପୌରାଣିକ ଅଙ୍ଗରାଜନ[ଯଥା:-ଚଉର୍ଦ୍ଦଶ ଅକ୍ଷର ଯେ ଚଉର୍ଦ୍ଦଶ ଫଳା; ଏକାଦିନକେ ଲହ ପଡ଼ିବା ହୋଇଲେ — ଇତ୍ୟାଦି] [୧୬] ସତ୍ତ୍ୱେ ଅକ୍ଷର ଶିକ୍ଷାଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ବିବିଧ ଶ୍ରୀକ୍ଷା, ବେଦ, ଜ୍ୟୋତିଷ, ଧର୍ମବିଦ୍ୟା ମନ୍ତ୍ରତନ୍ତ୍ର ଓ କାମଶାସ୍ତ୍ରାଦିର ଚର୍ଚ୍ଚା ସଂପର୍କୀୟ ସମସ୍ତ ସୂତ୍ରନା ଏଥିରେ ନିହିତ । ଗୁରୁଙ୍କ ପୂର୍ବଚରିତରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସ୍ୱୟଂ ବେଦପତି ବ୍ରହ୍ମା ଶିବଙ୍କ ଅଭିଶାପ ହେତୁ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଶାନ୍ତିପର୍ବ ବ୍ରାହ୍ମଣ ରୂପରେ ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ନହେଲେ ଉଗ୍ରବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବିଦ୍ୟାପ୍ରଦାନରେ ଆଉ କିଏ ସମର୍ଥ ହୋଇପାରି-ଥାନ୍ତା ? ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ସକଳ ବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷା ଅନ୍ତେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଗୁରୁଦକ୍ଷିଣା ସ୍ୱରୂପ ଗୁରୁଙ୍କର ମୃତପୁତ୍ରମାନଙ୍କୁ ସମାଜପୁରୁ ପେରାଇ ଆଣିଥିଲେ । ଅଲୌକିକତାକୁ ପରିହାର କଲେ ମଧ୍ୟ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଲେଖନୀରେ ଗୁରୁଶିକ୍ଷା ସମ୍ପର୍କରେ ମଧୁରତା, ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କର ବିଦ୍ୟାଭ୍ୟାସ' କାଷ୍ଠସଂଗ୍ରହ, ଗୁରୁସେବା, ଦକ୍ଷିଣାଦାନ, ଗୁରୁପତ୍ନୀଙ୍କ ପୁଷ୍ୟଶୋକ ଓ ଶିଷ୍ୟସ୍ନେହ ଅତ୍ୟନ୍ତ ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ କାବ୍ୟରୂପ ଲଭି-କରିଛି ।

ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଶୂନ୍ୟାଶ୍ରମୀଙ୍କର କଚକୁ ସଙ୍ଗବଳା ମନ୍ତ୍ର ଶିକ୍ଷା, [୧୭] କୃପାଶ୍ରମୀଙ୍କର କୌରବ ଓ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ ଅସ୍ତ୍ରଶିକ୍ଷା [୧୮] ଇତ୍ୟାଦି ସାରଳା ଦାସ ପରିହାର କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରସଙ୍ଗଗତ ଗୁରୁତ୍ବ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଉପାଖ୍ୟାନ ସମୂହ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମୂଲ୍ୟବାନ । ଓଡ଼ିଆ ମହାଭାରତକୁ ଶୋହଲପଣି ସଂସ୍କୃତ ମହା-ଭାରତ ଆଦର୍ଶରେ ଗଢ଼ିବାର ପରିକଳ୍ପନା ନଥିବା ହେତୁ ଅନେକ ଉପାଖ୍ୟାନ ଭଳି ଏଗୁଡ଼ିକ ଉପେକ୍ଷିତ ।

×

×

×

ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତରେ ଦ୍ରୋଣଙ୍କର ଜନ୍ମ ବିବରଣ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପୌରାଣିକ ଆଖ୍ୟାନ ଭଳି । ଏକଦା ମହର୍ଷି ଭରଦ୍ବାଜ ଅଗ୍ନିହୋତ୍ର ଅନୁଷ୍ଠାନ ନିମନ୍ତେ ଗଙ୍ଗାକୂଳକୁ ଯାଇଥିଲେ । ସେଠାରେ ସ୍ନାନରତା ଅପୂର୍ବ ଯୌବନା ଅସ୍ପଷ୍ଟ

ଦୃଶ୍ୟକୁ ଦେଖି ସେ କାମପାତ୍ରତ ହେବାରୁ ତାଙ୍କର ରେତ ସ୍ଥଳିତ ହେଲା । ଋଷି ସେହି ରେତେକୁ ଦ୍ରୋଣୀନାମକ ଯଜ୍ଞୀୟ ପାତ୍ରରେ ଧାରଣ କଲେ । ତଦନନ୍ତର ସେହି ପାତ୍ରରୁ ଦ୍ରୋଣଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ହେଲା । [୧୯] ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଏହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ସ୍ପଷ୍ଟ ଭିନ୍ନ । ଭରଦ୍ବାଜ ନାମରେ ଜଣେ ଉଗ୍ରତେଜା ତପସ୍ବୀ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ନାମ ଶ୍ରୀୟା ସରସ୍ବତୀ । ସ୍ବାମୀ ଇନ୍ଦ୍ରସୂସମୀ ଓ ତପସ୍ୟାରତ ରତ୍ନସୁବା ଯୋଗୁଁ ଶ୍ରୀୟା ବହୁକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସନ୍ତାନହୀନା ହୋଇ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିରୋଧେ କାଳାତପାତ କରୁଥିଲେ । ତତ୍ତ୍ୱେ ଜଣେ ଋଷିଙ୍କ ଉପଦେଷ ଅନୁସାରେ ଶ୍ରୀୟା ବାହ୍ୟାବଳୀ ମୂଳରେ ବସି ବୃକ୍ଷଶାଖାସ୍ଥ ଏକ ଦ୍ରୋଣ ପତ୍ର ଆଡ଼କୁ ବୁଝି ତପସ୍ୟା କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । କିଛିକାଳ ଅନ୍ତେ ମହାଯତି ଧର୍ମପତ୍ନୀ ତାହାକୁ ଏକ ଅଣ୍ଡା ଦେଇ ତାହାର ଯନ୍ତ୍ର ନେବାପାଇଁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ପରମଆନନ୍ଦରେ ଶ୍ରୀୟା ସେହି ଅଣ୍ଡାଟିର ସେବା ଶୁଣୁଷା କରିବାକୁ ଲାଗିଲା ଏବଂ ଯଥା ସମୟରେ ତହିଁରୁ ମହାତେଜସ୍ବୀ ପୁତ୍ରର ଆବିର୍ଭାବ ହେଲା । ତାହାର ନାମ ଦ୍ରୋଣ । [୨୦] ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ଶାଶ୍ବତକ ପରିଚୟ ମଧ୍ୟ ସ୍ପଷ୍ଟ । ଯଥା —

ମନିଷର ଶରୀର ହୋ ଧର୍ମ ପତ୍ନୀର ବଦନ
ସୁର୍ଦ୍ଦାମୁଖ ଓଷ୍ଠ ରକତ ତାମ୍ରବର୍ଣ୍ଣ ।
ବେନିଭୁଜେଣ ଅଛି ପକ୍ଷ ଲତାୟେ ଲତାୟେ
ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦିଶଇ ଯେ ଗରୁଡ଼ ପତ୍ନୀର ପରିସ୍ଥେ [୨୧]

ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ରମେଶ ପ୍ରସାଦ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ତଥ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ କୌତୂହଳ-ପ୍ରଦ । କୋରାପୁଟ ଜିଲ୍ଲାର ଜୟପୁର ସହରସ୍ଥ ମାଳକଣ୍ଠାଣିକ ମନ୍ଦିରରେ ଦ୍ରୋଣଙ୍କର ଏକ ପ୍ରସ୍ତରମୁର୍ତ୍ତି ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । “ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଗ୍ରହଟି ବାର ଯୋଜା ବେଶରେ ଏକ ପୁସ୍ତକିତ ଧନୁ ସାହାଯ୍ୟରେ ଡାର ନିକ୍ଷେପ କରୁଥିବା ଭଙ୍ଗୀରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଛି । X X ମୁର୍ତ୍ତିର ମୁଖ ଏକ ଦ୍ରୋଣ ବା କାକ ପତ୍ରର ମୁଖ ସଦୃଶ । ଦୂରରୁ ଦେଖିଲେ କାକର ଥଣ୍ଡା ଗରୁଡ଼ ପତ୍ନୀର ଶାଷ୍ଟ୍ର ନାସା ଭଳି ଦେଖାଯାଏ । X X ମୁର୍ତ୍ତିତତ୍ତ୍ୱ ତଥା କଳା ନୈପୁଣ୍ୟରୁ ଏହା ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ କଂବା ସାରଳା ମହାଭାରତ ରଚନାର ଅଳ୍ପକାଳ ପରେ ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ।” [୨୨] ଏଥିରୁ ମନେହୁଏ ଯେ ସାରଳାଙ୍କ ପରିକଳ୍ପିତ ଦ୍ରୋଣ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ କୋରାପୁଟର କିରୀଟ [ଆଦିବାସୀ] ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯଥୋଚିତ ଆସନ ଦାବା କରିଅଛି ।

ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ଜନ୍ମ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣାବଳୀ ଯଥା:- ପିତା ଭଗବାନ ଭରଦ୍ବାଜଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ. ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ତପସ୍ୟା, ବିବାହ ଓ ପୁତ୍ରଲଭ, ମହେନ୍ଦ୍ର ସବତକୁ ଯାହା, ପଶୁରାମଙ୍କ ଦର୍ଶନଲଭ ଓ ଅସ୍ତ୍ର ବ୍ରହ୍ମଣ, ଦ୍ରୁପଦଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ ଓ ଅପମାନ ବରଣ, ହସ୍ତିନାପୁର ଯାହା, ବିଦ୍ୟା କୌଶଳ ପ୍ରଦର୍ଶନ ଓ ଗୁରୁପଦଲଭ, ଏକଲବ୍ୟଠାରୁ ଗୁରୁଦକ୍ଷିଣା ବ୍ରହ୍ମଣା ଇତ୍ୟାଦି ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତରେ ଯଥାସ୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣିତ । କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ମାନବିକ ଉତ୍କୃଷ୍ଟତା ବା ଗୁଣସିଦ୍ଧି ଅଭିବୃଦ୍ଧିର ପ୍ରୟାସ ସ୍ଥୂଳ । ଜଣେ ପ୍ରତିଭାବାନ ଓ ଇଞ୍ଜିଣୀଲ ରକ୍ତମାସପାଶ ମଣିଷର ବିପୁଳ ସମ୍ଭାବନା ଏହାଭିତରେ ସଫଳ କରିବା ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ । ସାରଳା ମହାଭାରତର ଦ୍ରୋଣ ଚରିତ୍ର ଏକ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ମହିମାରେ ବିଭୂଷିତ । କୃତୀଙ୍କ ମୂଢ଼ତା ପରେ ପୁତ୍ରର ଲଳନ ପାଳନ ନିମନ୍ତେ ଅକ୍ଷୟ ପିତା ଏକତା ପରମ ସୁହୃଦ୍ ରୂପେ ବିବେଚିତ ଦ୍ରୁପଦଙ୍କ ଦ୍ବାରସ୍ଥ ହେଲେ । କିନ୍ତୁ ରାଜ ସିଂହାସନରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ବୈଦି ଦ୍ରୁପଦ ଦ୍ରୋଣଙ୍କର ପୂର୍ବ ବ୍ୟୁତ୍କଳ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବାକୁ କୁଣ୍ଠାବୋଧ କଲେନାହିଁ । ତେଣୁ ଶାନ୍ତ ଅପମାନରେ ଜର୍ଜରିତ ସକଳ ବେଦ ଶାସ୍ତ୍ରଙ୍କ ଏହି ବ୍ରହ୍ମବୃଦ୍ଧ ପଶୁ-ରାମଙ୍କ ସହ ସାକ୍ଷାତ କରି ତାଙ୍କଠାରୁ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ରାଦି ଲଭିଲେ । ପ୍ରତିଶୋଧର ବହିଷ୍ଠି ତାଙ୍କର ପ୍ରତି ଶିର ପ୍ରଶିରରେ ପ୍ରବାହିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ସମୟାନୁସାରେ ହସ୍ତିନାପୁର ଗୁରୁପଦରେ ଅଭିଷିକ୍ତ ହେଲେ । କୌରବ ଓ ପାଣ୍ଡବବଂଶ ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟତ୍ବ ବରଣ ପୂର୍ବକ ଯୁଦ୍ଧବିଦ୍ୟାର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କୌଶଳମାନ ଶିକ୍ଷାକର ଧନ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ଶିଷ୍ୟବଂଶ ଗୁରୁଦକ୍ଷିଣା ଦେବାକୁ ଅଙ୍ଗୀକାର କରନ୍ତେ ଦ୍ରୋଣାଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଏହାକୁ ପ୍ରତିଶୋଧର ପରମ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ବୋଲି ଜ୍ଞାନକରି ନିଜର ଅଭିଳାଷ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଫଳତଃ ରାଜା ଦ୍ରୁପଦ ରାଜକୁମାରମାନଙ୍କ ତରଫରୁ ଅର୍ଜୁନ କର୍ତ୍ତୃକ ବନ୍ଦୀ ଅବସ୍ଥାରେ ଗୁରୁଦେବଙ୍କ ତରଣପ୍ରାନ୍ତରେ ସମର୍ପିତ ହେଲେ । ଏ ସେଷରେ ସାରଳାଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ଯେଉଁଲି ବାସ୍ତବ ସେହିଭଳି ମନୋହର । [୨୩]

ଇତିମଧ୍ୟରେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କଠାରୁ ସମସ୍ତ ବୃତ୍ତନ୍ତ ଶ୍ରବଣକରି କୌରବ ଓ ପାଣ୍ଡବବଂଶ ଗୁରୁଙ୍କ ନିକଟରେ ମିଳିତ ହେଲେ । ପଲଙ୍କଶୂରରେ ବନ୍ଧା ହୋଇଥିବା ଦ୍ରୁପଦଙ୍କୁ ଦେଖି ସେମାନଙ୍କର ହୋଷ ବଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା । ସାରଳା ଦାସ ଲେଖିଛନ୍ତି—

ମୂର୍ଖ ଦୃଢ଼ର ସେ ଦୁଷ୍ଟ ଧୃତବୃତ୍ତି
ନାରାଜ ଦେନି ଦ୍ରୋପଦକୁ କଲକ ସାତବେଶି ।
ମାରନ୍ତି ଲେଡ଼ା ଗୋଇଁଠା ପଛବାହା କରିଣ ଯେ ବାନ୍ଧି
ଅର୍ଜୁନ ରଖ ରଖ ବୋଲି ଉକ ସ୍ଵରେ ନୃପ କାନ୍ଦି । (୨୪)

ନିଦ୍ରାଚିତ ଦ୍ରୋଣାବୃତ୍ତି ଏହି ଗୋଲଣକ ଶୁଣି ଶଯ୍ୟାତ୍ୟାଗ କଲେ ଏବଂ
ଦ୍ରୋପଦଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ବ୍ୟଙ୍ଗାତ୍ମକ ଭାବରେ ତାଙ୍କୁ ନିଜର ପ୍ରିୟତମ ମିତ୍ର
ବୋଲି ସମ୍ବୋଧନ ଜଣାଇ ବିଦାୟ ଦେଲେ । ଅନନ୍ତର ଗୁଣ୍ଡା, ଅପମାନ ଓ
ଅନୁତାପରେ ଦର୍ପଦୂତ ପାଞ୍ଚାଳରାଜ ରାଜ୍ୟ ଓ ରାଜସିଂହାସନର ବାଧନା
ପରିହାର କରି କଠୋର ତପସ୍ୟା ନିମନ୍ତେ ହିମାଳୟକୁ ଯାତ୍ରାକଲେ ।

ମୂଳ ମହାଭାରତରେ କୌରବ ଓ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ପାଞ୍ଚାଳଯାତ୍ରା, ପରାଜିତ
ଦ୍ରୋପଦଙ୍କୁ ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ନିକଟକୁ ଆନୟନ ଏବଂ ବ୍ୟଙ୍ଗୋକ୍ତି ସହ ଦ୍ରୋପଦଙ୍କୁ
ଗୁରୁଦେବଙ୍କର ଅର୍ଦ୍ଧେକ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରଦାନ ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଏଠାରେ ବିଜିତର
ରାଜ୍ୟ ଲଭି ଓ ଉଦାର ଆଶ୍ଵତ୍ଥୀରେ ଅର୍ଦ୍ଧେକ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟର୍ପଣ ଏକ ରାଜକାୟ
ବ୍ୟାପାର ରୂପେ ସ୍ଵୀକୃତ ହୋଇଅଛି । କିନ୍ତୁ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଲେଖନୀରେ
ସିଂହାସନାରୋହୀ ଜନୈକ ରାଜା/ସୁହୃଦ୍ ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରତିଶୋଧର ଯେଉଁ
ହୋୟତ ମାନବୀୟ ପରିକଳ୍ପନା ଓ ତାର ପରିଣତ ଯେଉଁକ ଭାବରେ ଚିତ୍ରଣ
କରାଯାଇଛି ତାହା ଏକାନ୍ତଭାବେ ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ ଓ ସାମାଜିକ ବିରୁଦ୍ଧ-ଅନୁକୂଳ ।

ନିଃପେକ୍ଷତାର ଅଭାବ ଦ୍ରୋଣାବୃତ୍ତିଙ୍କ ଚରିତ୍ରର ଏକ ଦୁର୍ବଳ ଦିଗ ।
ଉକ୍ତ ଓ ସଂଭ୍ରାନ୍ତ ସମାଜରେ ନୀଚ ଓ ବନବୃତ୍ତର ଆସନ ନିଷିଦ୍ଧ । ତେଣୁ
ଏକଲବ୍ୟକୁ ବାରୁଣାବନ୍ଧୁ ଆଖଡ଼ାର ଦ୍ଵାରଦେଶରୁ ଅପମାନିତ ହୋଇ ଫେରି-
ଆସିବାକୁ ପଡ଼ିଛି । ଅଥଚ ତା ନିକଟରୁ ଦକ୍ଷିଣା ଗ୍ରହଣକେଲେ ଗୁରୁଦେବଙ୍କ
ଭୂମିକା ସ୍ଵାର୍ଥପରତା ଓ କପଟତାରେ ଆଚ୍ଛନ୍ନ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରିୟତମ ଶିଷ୍ୟ
ଅର୍ଜୁନର ଉଦ୍‌ବିଷ୍ଟ ପ୍ରତି ଅତ୍ୟଧିକ ମାୟା ହେତୁ ଜଣେ ଶବ୍ଦର ବାଳକର ବିରାଟ
ସଭାବନାକୁ ସେ ଶିଶୁକ ମଧ୍ୟରେ ଧୂସସ୍ଥପରେ ପରିଣତ କରିଦେଇଛନ୍ତି ।
ମୂଳଗ୍ରନ୍ଥରେ ଅଛି-“ଚର୍ଚ୍ଚିରେ ଅର୍ଜୁନ ପ୍ରୀତମନା ଓ ବିରତକ୍ଳେଶ ହେଲେ ।” [୨୫]

ଏଥିରେ ଧନୁର୍ବିଦ୍ୟାନିପୁଣ୍ଣ ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ବକୁ ଚରକାଳ ପାଇଁ ଅପ୍ରତିହତ କରି ରଖିବାର ପ୍ରବଳ ବାସନା ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଜାଗରୁକ ଥିବାର ପରୋକ୍ଷ ସୂଚନା ନିହିତ । ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଏକଲବ୍ୟକୁ ଗୁରୁଭକ୍ତ ଓ ପ୍ରସନ୍ନଚିତ୍ତ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । କିନ୍ତୁ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଏକଲବ୍ୟର ବିଦ୍ୟାଗ୍ରା ହୃଦୟ ଗୁରୁଦେବଙ୍କୁ ଏଥିପାଇଁ କ୍ଷମା କରିପାରିନାହିଁ । ଗୁରୁଦକ୍ଷିଣା ପ୍ରତି ଅକୁଣ୍ଠିତଚିତ୍ତ ଏହି କିରତସନ୍ତାନ ତା ବିରୁଦ୍ଧରେ ହୋଇଥିବା ଶୂନ-ତମ୍ଭାନୁକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିବାକୁ ଆଦୌ ପଶ୍ଚାତ୍ତପତ ହୋଇନାହିଁ ।

ପୃଥିବୀର ସକଳ ପିତାଙ୍କପରି ଦ୍ରୋଣଙ୍କର ପିତୃଭାବ ବାସ୍ତବ୍ୟ ମନୋରେ ଜର୍ଜରିତ । ରାଜକୁମାରମାନଙ୍କ ଗହଣରେ ଯୁଦ୍ଧବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷା କରୁଥିବା ଅଶ୍ବତ୍ଥ-ଆମାର କୃତଜ୍ଞ ସମ୍ପର୍କରେ ସେ ସନ୍ଦେହ ପ୍ରକାଶ କରିବା ସ୍ବାଭାବିକ । ବିରୋଧୀ ଶକ୍ତି ଅର୍ଥାତ୍ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅସ୍ତ୍ରଧାରଣ କଲେ ତାର ମୃତ୍ୟୁ ସେ ସୁନିଶ୍ଚିତ ଏହା ସେ ନିଜର ଅର୍ଜୁନ ଜ୍ଞାନବଳରେ ବହୁ ପୂର୍ବରୁ ଜାଣି ପାରିଥିଲେ । ତେଣୁ ପୁତ୍ରର ଅମରତ୍ବଆଶାପୂର୍ବ ପିତା ତାହାକୁ ଯୁଦ୍ଧବିଦ୍ୟା ପରିବର୍ତ୍ତେ ଚପଟବଳର ଅଧିକାରୀ ହେବାକୁ ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ଅତଃ ଅଶ୍ବତ୍ଥାମା ପିତୃବାକ୍ୟକୁ ସମ୍ମାନ ଦେଇ ଚପଟଶୂର୍ଯ୍ୟରେ ବୁଝା ହୋଇଥିଲେ । [୨୭]

ମୂଳ ମହାଭାରତରେ ଗୁରୁଦେବ ଦ୍ରୋଣଙ୍କର ବାସ୍ତବ୍ୟ ମନୋର ଅନ୍ୟ ଏକ ଚିନ୍ତା ପ୍ରଦତ୍ତ । ଶିକ୍ଷା ଦାନକାଳରେ ସେ ସମସ୍ତ ଶିଷ୍ୟଙ୍କୁ ଜଳ ଆଣିବା ନିମନ୍ତେ ଗୋଟିଏ କମଣ୍ଡଳୁ ଓ ପୁତ୍ର ଅଶ୍ବତ୍ଥାମାଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ କଳସ ଦେଉଥିଲେ । କମଣ୍ଡଳୁରେ ଜଳ ବିଳମ୍ବରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଉଥିବାରୁ, ଅଶ୍ବତ୍ଥାମା ଶୀଘ୍ର କଳସଟି ଧରି ଉପସ୍ଥିତ ହେଉଥିଲେ । ସେହି ସୁଯୋଗରେ ଦ୍ରୋଣ ତାହାଙ୍କୁ ଅସ୍ତ୍ର-ବୃନ୍ଦନାର ଉତ୍କୃଷ୍ଟ କୌଶଳମାନ କହିଦେଉଥିଲେ । [୨୭] କିନ୍ତୁ ପିତାଙ୍କର ଏହି ବାସ୍ତବ୍ୟପ୍ରୀତି ଅଶ୍ବତ୍ଥାମାଙ୍କୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ବର ଗୌରବ ଦେଇପାରିଲା ନାହିଁ । ଅସ୍ତ୍ରବିଦ୍ୟା ପ୍ରତି ବିଶେଷ ଅନୁରାଗ ହେତୁ ଅର୍ଜୁନ ପ୍ରବଳ ପରାଜୟମଣାଳୀ ବୀର ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହେଲେ ।

ମହାଭାରତ ଯୁଦ୍ଧରେ କୌରବପକ୍ଷର ସେନାପତି ଶ୍ରେଷ୍ଠଦେବଙ୍କର ପତନ ପରେ ଗୁରୁ ଦ୍ରୋଣଙ୍କୁ ସେହି ଦାୟିତ୍ବ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଶତ୍ରୁ-

ପକ୍ଷର କୌଶଳ ବ୍ୟର୍ଥ କରିବାଲାଗି ସେ ପ୍ରଥମେ ସୈନ୍ୟବଳଙ୍କୁ ଚନ୍ଦ୍ରବ୍ୟୁହରେ ସୁସଜ୍ଜିତ କଲେ । ଗୁଜା ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଗୁରୁଦେବଙ୍କର ଏଭଳି ସମରସକ୍ତା ଦେଖି ବିସ୍ମିତ ହେଲେ ଓ ପ୍ରଥମ ପରାଜୟର ଗ୍ଳାନି ତାଙ୍କମନରୁ ଦୂରୀଭୂତ ହେଲା [୨୮]

ମୂଳ ମହାଶ୍ବରତ ଅନୁସାରେ ଗୁରୁଦେବ ଦ୍ରୋଣଙ୍କର ସେନାପତିତ୍ବ-ବରଣ କର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବକ୍ରମେ ଉଚ୍ଛ୍ବସିତ ପ୍ରଶଂସା ଓ ବିବିଧ ଔପରୂପିକ ଶୁଭରେ ସମାହିତ ହୋଇଅଛି । ସାରଳା ଦାସ ପରାଜୟପୀଡ଼ିତ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଚରଣରେ ଯେଉଁ ମାନସିକ ସନ୍ତାପ ଫୁଟାଇଛନ୍ତି ତାହା ସେଥିରେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ସେନାପତିତ୍ବ ଅର୍ପଣ ଓ ଦ୍ରୋଣଙ୍କର ସେନାପତିତ୍ବ ବରଣ ଚନ୍ଦ୍ର ଆମ ସାହିତ୍ୟରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆତ୍ମୀୟ ଓ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ।

ଦ୍ରୋଣାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ବିବିଧ ବ୍ୟୁହରେଚନା, ସମୟାନୁସାରି କୂଟ ପରାମର୍ଶ, ସୈନ୍ୟଗୁଳକା ଓ ରଣପରାକ୍ରମ ମହାଶ୍ବରତର ଏକ ବିସ୍ତୃତ ଅଧ୍ୟାୟ । ତାହାର ବିଶଦ ବିବରଣୀ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିବା ଏଠାରେ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଉଦାହରଣତଃ କେବଳ ଦ୍ରୋଣ-ଅଭିମନ୍ୟୁ ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ରବ୍ୟୁହ ଭେଦକରିବା ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ବ୍ୟଗ୍ରତ ଅନ୍ୟ ପାଣ୍ଡବଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅସମ୍ଭବ ଥିଲା । ତେଣୁ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ପରାମର୍ଶାନୁସାରେ ଅଭିମନ୍ୟୁ ସେହି ଗୁରୁଦାୟିତ୍ବ ସହର୍ଷ ଚିତ୍ତରେ ବହନକଲେ । ସେତେବେଳେ ଅର୍ଜୁନ ଅନ୍ୟତ୍ର ଶସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କ ସହ ଯୁଦ୍ଧରତ ଥିଲେ । ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବେଶ ପୂର୍ବରୁ ଅଭିମନ୍ୟୁ ଶୁଷ୍କସାବରେ ଜଣାଇ ଦେଇଥିଲେ ଯେ ବ୍ୟୁହନିଗମନ ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ଫେରିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯୁଦ୍ଧ ଚଳାଇ ରଖିବା ନିମନ୍ତେ ଅନ୍ୟ ପାଣ୍ଡବଗଣଙ୍କ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି କ୍ରମେ ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରବ୍ୟୁହର ପ୍ରଥମ ଦ୍ବାରରେ ଗୁରୁଦେବ ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ସହ ତାଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ ହେଲା । ପ୍ରିୟତମ ଶିଷ୍ୟର ପରାକ୍ରମୀ ବାଳିତ୍ର ସନ୍ତାନକୁ ଦେଖି ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ଅନ୍ତରରେ ପ୍ରଶଂସାର ଫଲଗୁଧାର ବହିଗଲା । ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ପିତାଙ୍କର ଗୁରୁଦେବଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ ଜଣାଇବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବୀର ବାଳକ ଅଭିମନ୍ୟୁ ତାଙ୍କର ପଦପ୍ରାନ୍ତରେ ଶର ଅର୍ପଣ କଲେ । ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତରରେ ସେ ଫେରିପାଇଲେ ଆଶୀର୍ବାଦସୂଚକ ଶର । ଏହା ହେଉଛି ସାରଳାଙ୍କ ନିଜସ୍ବ ପରିକଳ୍ପନା—[୨୯]

ତାପରେ ଯଥାସ୍ଥିତି ଯୁଦ୍ଧର ଆରମ୍ଭ । ଅଭିମନ୍ୟୁ ବ୍ୟୁତ୍ଥରେ କରବାର ପ୍ରାଥମିକ ଆୟୋଜନ ସ୍ବରୂପ ଯଥାବିଧି ଶରବର୍ଷଣ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଗୁରୁଦେବ ଦ୍ରୋଣ କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ ବାଳକ ସହ ପ୍ରବଳ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବାକୁ ମର୍ମାଚୀନ ମନେକଲେ ନାହିଁ । ଇତିବସରରେ ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ବ୍ୟୁତ୍ଥରେ ସହଜ ହୋଇଗଲା । ହଠାତ୍ କୌରବ ପକ୍ଷରୁ ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ଚରୁକ୍ଷରରେ ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ହେଲେ ଯେ ବ୍ୟୁତ୍ଥରେ ପାଇଁ ସେ ଆସୁ । ଗୁରୁଦେବ ଲକ୍ଷ୍ୟକଲେ ଯେ ବାଳକ ସାମାନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସହ ଯୁଦ୍ଧ କ୍ଷୋରତର ଆକାର ଧାରଣ କରିବାକୁ ଯାଉଛି । ଦ୍ରୋଣ-ଅଭିମନ୍ୟୁ ପ୍ରତିଦ୍ବନ୍ଦତାର ଏହି ଅସୁମାରନ୍ତ ଦୃଶ୍ୟକୁ ସାରଳା ଯେପରି ନିପୁଣତାର ସହ ଅଜନ କରିଛନ୍ତି ତାହା ଭାବରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବାକୁ ପଡ଼େ । [ମୂଳ ମହାଭାରତରେ ଏହାର ସାମାନ୍ୟତମ ସୂଚନା ମଧ୍ୟ ନାହିଁ ।] [୩୦] ସାରଳା ଲେଖିଛନ୍ତି—

ଯେସନେକ ନିର୍ଦ୍ଦାତ ପଡ଼ିଲ ଗରୁ
ଭୁଅ ମନ୍ତ୍ରନ କଲା ସେ ଘୋରଦ୍ବାର ତରୁ ।
ଅଭିମନ୍ୟୁ ଶର ବିଦାତେଣ କରି
ଦ୍ରୋଣଙ୍କର ଅଶ୍ବ ସମରେ ଅପହରି ।
ଦ୍ରୋଣ ଅପସରିଗଲେ ବାଳକ ବୋଲକରି
ମୁକୁଳା ପାଇ ମନ୍ୟ ଅନେକ ସେ ମାରି ।

× × × ×

ହାରେ ଛାକ ଦିଅନ୍ତି ସୋମଦତ୍ତ ମହାଶୟୀ
ଭୁଅ ଭେଦ କରଇଲ ଦ୍ରୋଣ ସେନାପତି ।
ଶୁଣିଣ ବିକରଲ ଦ୍ରୋଣ ବିଦ୍ୟାଗୁରୁ
ବାଳୁତ କୁମର ବୋଲି ଆନ୍ତେ ଯେ ହେଲା ଯୁଦ୍ଧ କଲୁ [୩୧]

ଏହି ଯୁଦ୍ଧରେ କର୍ଣ୍ଣ, ଶଲ୍ୟ, ଭୀଷଣ, ଜୟଦ୍ରଥ, କୃପ ପ୍ରଭୃତି ବିରକ୍ଷଣ ବାରମାନେ ଅଭିମନ୍ୟୁର ରଣକୌଶଳ ନିକଟରେ ପରାଜୟ ସ୍ବୀକାର କରିଥିଲେ । କୌରବପକ୍ଷୀୟ ବହୁ ରାଜା, ରଥ, ଅଶ୍ବ, ଗଜ, ସୈନ୍ୟବଳ ଏହି ଶର ବାଳକର ଶରଦ୍ବାରରେ ନିହତ ହୋଇଥିଲେ । ପରିଶେଷରେ ଅନନ୍ୟୋପାୟ କୁରୁରାଜ

ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଅନ୍ୟାୟ ଯୁଦ୍ଧର ଆହ୍ୱାନ ଦେବା ଫଳରେ ଦୁଃଶାସନଙ୍କ ଗଦା-
 ଘାତରେ ଅଭିମନ୍ୟୁଙ୍କ ପ୍ରାଣବାୟୁ ଉଡ଼ିଯାଇଥିଲା । [୩୨] ମୂଳ ମହାଭାରତର
 ବର୍ଣ୍ଣନାନୁସାରେ ଗୁରୁଦେବ ଦ୍ରୋଣ ଅଭିମନ୍ୟୁର ମୃତ୍ୟୁଭେଦ କର୍ତ୍ତୃକ ନିକଟରେ
 ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ କବଚ ଧାରଣର ଯେଉଁ ସବୁ କୌଶଳ ସେ ଶିକ୍ଷା
 ଦେଇଥିଲେ ଏହି ଶରବାଳକ ତାହା ତାର ପିତାଙ୍କଠାରୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଆୟତ୍ତ
 କରିଅଛି । ତେଣୁ ତାହାକୁ ବିରଥ ଓ ଶରସନଶୂନ୍ୟ ନକଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେବାପୁର-
 ମାନେ ମଧ୍ୟ ବିଜୟୀ ହୋଇପାରିବେ ନାହିଁ । ତତ୍ତ୍ୱଶାସ୍ତ୍ର କର୍ତ୍ତୃ, କୃପ, ଶଲ୍ୟାଦି
 ମହାରଥୀଗଣଙ୍କ ପ୍ରବଳ ଆକ୍ରମଣରେ ଅଭିମନ୍ୟୁ ରଥସ୍ଥାନ ଓ ଛୁଲ୍ଲ ଶରସନ
 ହୋଇ ଦୁଃଶାସନ ଯୁଦ୍ଧର ଗଦାଘାତରେ ପ୍ରାଣ ବିସର୍ଜନ କଲେ । [୩୩]
 ଏଠାରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା ଯେ ସାରଳା ଦାସ ଅଭିମନ୍ୟୁର ମୃତ୍ୟୁ-
 ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଗୁରୁଦେବ ଦ୍ରୋଣଙ୍କୁ ଅନୁପସ୍ଥିତ ରଖିଛନ୍ତି । ପ୍ରିୟତମ ଶିଷ୍ୟ
 ଅର୍ଜୁନର ସନ୍ତାନ ପ୍ରତି ଯୁଦ୍ଧର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଯେଉଁ ଦୁଃକତା ତାଙ୍କଠାରେ
 ଦେଖାଦେଇଥିଲା ଏହାହିଁ ତାହାର ସଫଳ ପରିସମାପ୍ତି ହୋଇପାରେ ।
 ବୋଧହୁଏ ତାଙ୍କଦ୍ୱାରା ବା ତାଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ଅଭିମନ୍ୟୁର ମୃତ୍ୟୁ ଆଦୌ
 ଶୋଭନୀୟ ବା ସହର୍ଷାୟ ହୋଇନଥାନ୍ତା । ଦ୍ରୋଣ ଚରିତ୍ରର ଏଇ ସୁସ୍ଥ
 ମନସ୍ତାତ୍ମିକ ଦିଗ ପ୍ରତି ଆମର ମହାକବିଙ୍କ ସଚେତନ ଦୃଷ୍ଟି ତାଙ୍କ କବି
 ମହିମାକୁ ଗୌରବମଣ୍ଡିତ କରିଅଛି ।

ଦ୍ରୋଣାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ବୀରଭର କାହାଣୀ ସଂସ୍କୃତ ଓ ଓଡ଼ିଆ ଦୁଇ-
 ମହାଭାରତରେ ବିଶେଷଭାବେ ଜାଣିତ । ଅର୍ଜୁନ, ଶ୍ୟାମ ପ୍ରଭୃତି ବିଶିଷ୍ଟ ରଥୀ
 ମହାରଥୀଙ୍କ ସହ ସେ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ବିବିଧ ବ୍ୟୁତ୍ତରଚନା ଓ ଅସ୍ତ୍ର
 କୌଶଳ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ସେ ଯେପରି ଭୟଙ୍କର ରଣ ପରିଗୁଳନା କରୁଥିଲେ
 ତାହା ବିପକ୍ଷର ଅଶେଷ ଶକ୍ତି ସାଧନ କରିଥିଲା । ପାଣ୍ଡବ-ମଙ୍ଗଳାକାଶୀ-ଧୀମାନ୍
 ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଜାଣିପାରିଥିଲେ ଯେ ଆଉ କିଛି କାଳ ଏଭଳି ଘୋରତର ସମର
 ଅବ୍ୟାହତ ରହିଲେ କୌରବକୁଳର ବିଜୟ ସୁନିଶ୍ଚିତ । ତେଣୁ ସେ ଦ୍ରୋଣଙ୍କୁ
 ନିରସ୍ତ କରିବାର ଉପାୟ ସ୍ଥିରକଲେ ଓ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏହା ଗୃହୀତ
 ହେଲା । ଏକମାସ ପୁର ଅଶ୍ରୁତ୍ୟାମାର ମୃତ୍ୟୁ ସବାଦ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥ୍ତ
 ହେବା ପରେ ଦ୍ରୋଣ ବ୍ୟଥିତ ହୋଇ ଅସ୍ତ୍ର ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଧୃଷ୍ଣୟମ୍ନ
 କର୍ତ୍ତୃକ ନିହତ ହୋଇଥିଲେ ।

ସାରଳା ମହାଶ୍ୱରତରେ ବଞ୍ଚିତ ଅଛି ଯେ ଶୋକାତୁର ଦ୍ରୋଣାବୃନ୍ଦ୍ୟ
 ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ସମେତ କର୍ଣ୍ଣ, ଶଲ୍ୟ, ଶକୁନି, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କ ମଧ୍ୟ ପୁତ୍ରର ମୃତ୍ୟୁ-
 ସ୍ୱବାଦ ବିଷୟକ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିଥିଲେ । ମୂଳଗ୍ରନ୍ଥରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଗୁଞ୍ଜର
 ଶବ୍ଦ ଅବ୍ୟକ୍ତ ସ୍ୱରରେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୋଇଥିବାବେଳେ ସାରଳାଙ୍କ କୃତରେ
 ତାହାର ଉଲ୍ଲେଖ ସ୍ପଷ୍ଟ—

ଯୁଜେଷ୍ଠି ଦେବେ ବୋଇଲେ ଶୁଣି ଗୁରୁ ତାତ
 ନର କି ଗୁଞ୍ଜର ଯେ ଅଶ୍ରୁତ୍ୟାମା ହେ [୩୪]

ମୂଳ ମହାଶ୍ୱରତରେ ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ଦେହତ୍ୟାଗ ବିଷୟ ଅତ୍ୟଧିକ ପୌରାଣିକ
 ଆଡ଼ମ୍ବରରେ ପରିକଳ୍ପିତ । [୩୫] ସାରଳାଙ୍କ ଲେଖନୀରେ ଏହା ଅଧିକ
 ବାସ୍ତବ ଓ ମନୋରମ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ କଟିନାଥ, ଧୃଷ୍ଣଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ପିତୃଦ୍ରୋହର
 ପ୍ରତିଶୋଧ ଓ ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ପୁତ୍ର ବିପ୍ଳୋଗ ବିଚଳିତ-ଅବସ୍ଥା, ଏହି ସକଳ ସମସ୍ୟା
 ମାତ୍ର କେତୋଟି ପଂକ୍ତିରେ ଖାବନ୍ୟାସ ପାଇଅଛି ।

ଦୃଢ଼ାବତ ହୋଇ ହାଥରୁ ଛୁଡ଼ିଲେ କୃପାଣ
 ପଡ଼ିଣ ଅସାଷ୍ଟମ ଯେ ହୋଇଲେ ଗୁରୁଦ୍ରୋଣ ।
 ଧୃଷ୍ଣଦ୍ୟୁମ୍ନ ଯେ ଥିଲେ ଖଡ଼ଗା ଘେନିଣ ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ପଛକଡ଼
 ନୟନ ଠାରଣ ଦିଲେ ଦେବ ସେ ଶ୍ରୀପତି ।
 ପିତାଶତ୍ରୁ ତୋହର ଅଟନ୍ତି ଗୁରୁ ଦ୍ରୋଣ ।
 କିସ ଚାହୁଁ ଖଡ଼ଗ ଘେନିଣ ବେରେ ପ୍ରେତାକାଂକ୍ଷାଣ ।
 ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବଚନେ ଧୃଷ୍ଣ ଯେ ଦ୍ୟୁମ୍ନ
 ଦ୍ରୋଣଙ୍କର ବସସ୍ଥଳେ ଖଡ଼ଗ ଘେନି ହାଣିଲ ବହନ ।
 ବେନିଖଣ୍ଡ ହୋଇ ଛୁଡ଼ିପଡ଼ିଲ ତାହାଙ୍କର କାପ୍ପେ
 ଅଗ୍ନିପ୍ରେକ ଉଠିଲ ଆକାଶକୁ ବୁଢ଼ାଣ ଦହନ ପ୍ରାପ୍ତେ । [୩୬]

ଦ୍ରୋଣଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ପରେ କୌରବ ସୈନ୍ୟ ଛତୁରଙ୍ଗ ଦେଇ ପଳାୟନ
 କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ପାଣ୍ଡବ ଶିବିରରେ ଆନନ୍ଦର କୋଳାହଳ ପରିବର୍ତ୍ତେ ହୋଧ
 ଓ ବିଶାଦର ମେଘମାଳା ଘନୀଭୂତ ହୋଇ ରହିଥିଲା । ସେମାନଙ୍କ ଗଣରେ

ଗୁରୁଦେବଙ୍କ ଅସୁଜ୍ଞାତ ହିଁ ଯଥେଷ୍ଟ ଥିଲା । ଧୃଷ୍ଟଦ୍ୟୁମ୍ନ କର୍ତ୍ତୃକ ତାହାଙ୍କ ନିଧନ ଭଳି କଳସିତ କାର୍ଯ୍ୟକୁ କେହି ସମର୍ଥନ ଜଣାଇନଥିଲେ । ଶତ୍ରୁ ପକ୍ଷରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ଗୁରୁଦେବ ଦ୍ରୋଣାବୃତ୍ତ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରଜ୍ଞା, ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ବିଚକ୍ଷତା ପ୍ରତି ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ଅବଶିଷ୍ଟ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ସମ୍ମାନ ରହିଥିଲା । ସାରଳା ମହାଭାରତର ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ଉକ୍ତି ଏଠାରେ ସ୍ମରଣୀୟ—

କୃଷ୍ଣ ବୋଇଲେ ଅର୍ଜୁନ କେତେ ହୋଧକରୁ
ଅର୍ଜୁନ ବୋଇଲେ ସେ ମୋହର ଗୁରୁ ପରମଗୁରୁ
ପିତା ମାତାନ୍ତୁ ଅଧିକ କରି ମୋତେ ପାଳିଲେ ଗୁରୁ ଦ୍ରୋଣେ
ଅଶସ୍ତ୍ରମାତ୍ରୁ ଅଧିକ କରି ସ୍ନେହ କରନ୍ତି ଆପଣେ ଶତଗୁଣେ ।
ନୋହୁ ନୋହୁ ରାଜ୍ୟଭାର ଗୁଡ଼ିଲି ଯୋଦରମାନ
ଯୋଦର ବନ୍ଧୁ ନାଶ କରି କିସ ମୋହର ଜୀବନ । ୩୭

ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଗୁରୁଦେବ ଦ୍ରୋଣାବୃତ୍ତ୍ୟଙ୍କ ଜୀବନବିଧି ବାସ୍ତବିକ ବିବିଧ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ସମୃଦ୍ଧ । ବିପଦଗ୍ରସ୍ତ ବ୍ୟଥୁଙ୍କର ଜୀବନ ରକ୍ଷା ଲାଗି ସେ ଯେପରି ଉଦାର ମହାଇପାରିନ୍ତି, ଅପମାନରେ ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବାପାଇଁ ସେହିପରି କଠୋର ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରିନ୍ତି । ନିଜ ପୁତ୍ରର ମଙ୍ଗଳମୟ ଭବିଷ୍ୟତ କାମନାରେ ତାଙ୍କର ପିତୃପ୍ରାଣ ଯେପରି ଅଧୀର ହୋଇପାରେ, ପ୍ରିୟତମ ଶିଷ୍ୟର ଅସୁନେ-ପୁଣ୍ୟ ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଗୁରୁଦେବତ୍ୱ ସେହିପରି ଅକୃପଣ ହୋଇପାରେ । ଏକଲବ୍ୟ ଠାରୁ ଗୁରୁ ଦକ୍ଷିଣା ଗ୍ରହଣ କାଳରେ ସେ ନିଜର ମହିମାକୁ କଳଙ୍କିତ କରିପାରିନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ସ୍ୱର୍ଗର ସେନାପତି ରୂପେ ନିଜ ଖରବ୍ଧ ଓ ପୌରୁଷର ଅହଂକାରରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସୁନ୍ଦୀଭୂତ କରିପାରିନ୍ତି । ଜଣେ ବେଦବିତ୍ ତପୋନିଷ୍ଠ ଓ ରଣମର୍ମଜ୍ଞ ରୂପେ ତାଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ଯେପରି ଉଚ୍ଚ ସମ୍ମାନର ଅଧିକାରୀ, ଜଣେ ଅଭିମାନୀ, ଉଚ୍ଚାଭିଳାଷୀ ଓ ଦାନ୍ତ୍ରିକ ରୂପେ ତାଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ସେହିପରି ମାନବିକ ଗୁଣାଗୁଣରେ ଆଚ୍ଛନ୍ନ ।

ଆମର ବିଶ୍ୱାସ ସାମ୍ବନ୍ଧେ ମହାଭାରତ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଗୁରୁଦେବ ଦ୍ରୋଣାବୃତ୍ତ୍ୟଙ୍କ ଚରିତ୍ରର ଅସଫୁର୍ଣ୍ଣତା ଓ ଅସଫଳତା ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ସଫୁର୍ଣ୍ଣତା ଓ ସଫଳତା ଲଭି କରାଯିବ ।

୨୯ ।	ତହିଁବ	ପୃ ୫୮
୩୦ ।	ମହାଭରତ [ଅନୁବାଦ]	ପୃ ୧୪୧
୩୧ ।	ସାରଳା ମହାଭରତ ଦ୍ରୋଣ	ପୃ ୫୮-୫୯
୩୨ ।	ତହିଁବ	ପୃ ୧୧୮-୧୧୯
୩୩ ।	ମହାଭରତ [ଅନୁବାଦ] ଅଧ୍ୟାୟ ୪୯ (ଦ୍ରୋଣ)	ପୃ ୧୭୦-୧୭୫
୩୪ ।	ସାରଳା ମହାଭରତ ଦ୍ରୋଣ	ପୃ ୩୯୫
୩୫ ।	ମହାଭରତ [ଅନୁବାଦ] ଅଧ୍ୟାୟ ୧୯୨ (ଦ୍ରୋଣ)	ପୃ ୭୭୪-୭୭୫
୩୬ ।	ସାରଳା ମହାଭରତ ଦ୍ରୋଣ	ପୃ ୩୯୫
୩୭ ।	ତହିଁବ	ପୃ ୪୦୨

ପୂର୍ବ ଭାରତୀୟ ମହାଭରତ ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଭୀମ

ଡକ୍ଟର ନୀଳାଦ୍ରି ଭୂଷଣ ହରିଚନ୍ଦନ

ବ୍ୟାସଦେବକୃତ ସଂସ୍କୃତ ମହାଭରତର ଶ୍ରୀମ ଚରିତ୍ର ସହିତ ଆଞ୍ଚଳିକ ଭାଷାରେ ରଚିତ ମହାଭରତ ଗୁଡ଼ିକର ଶ୍ରୀମ ଚରିତ୍ରର କେତେକ ବୈଷମ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ । ଓଡ଼ିଆ ମହାଭରତକାର ସାରଳା ଦାସ, ଅସମୀୟା ମହାଭରତକାର ରାମ ସରସ୍ୱତୀ, ବଙ୍ଗଳା ମହାଭରତକାର କାଶୀରାମ ଦାସଙ୍କ ଶ୍ରୀମଚରିତ୍ରରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ନିଜ ନିଜ ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରଭାବ ରହିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସାମଗ୍ରିକ ଭାବରେ ଏକ ପୂର୍ବଭାରତୀୟ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧ ।

ରାମାୟଣ, ଭଗବତ ଭୂଲନାରେ ମହାଭରତର ଧର୍ମଚେତନା ଚୌଣ । କିନ୍ତୁ ଋତୁ ଶତ୍ରୁ ବର୍ଷ ଧରି ସାଧାରଣ ଜନତାର ରୋମାଞ୍ଚିକ୍ ଚେତନାକୁ ପରିତୃପ୍ତ କରି ଆସୁଥିବା ଯୋଗୁଁ ଏହା ପୁରପଲ୍ଲୀରେ ବିଶେଷ ଜନପ୍ରିୟତା ଲଭିକରିଛି । ମହାଭରତର ନାୟକ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଦୁଃସାହସୀ ଶ୍ରୀମ ଚରିତ୍ରଟି ଗ୍ରାମୀଣ ଜନତାର ସବାୟକ ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିଥାଏ । ଶ୍ରୀମର ଗ୍ରାମ୍ୟସ୍ୱଭାବ, ଅଲୌକିକ ବୀରତ୍ୱ, କୌତୁହଲୋଦ୍ଧୀପକ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ, ଦୁଃସାହସୀକ ଅଭିଯାନ,

ଅନ୍ୟାୟ ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରଚ୍ଛଦ ଫୋପ ଓ ପ୍ରତିଶୋଧ ପରାୟଣତା ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଆଲୋଚ୍ୟ ବସ୍ତୁ । ସାଧାରଣତଃ ଅନୁଭବ କରିହୁଏ ଯେ ଶ୍ରେଣୀ ଚରିତ୍ର ନଥିଲେ ବୋଧହୁଏ ମହାଭାରତର ସମସ୍ତ ରୋମାଞ୍ଚିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ କ୍ଷୁଣ୍ଣ ହୋଇଥାନ୍ତା ।

ହିଂସ୍ର ଓ କୋପନ ସ୍ୱଭାବ ସତ୍ତ୍ୱେ ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତର ଶ୍ରେଣୀ ଜଣେ ନୀତିବେତ୍ତା, ବିପୁଳ ପରାକ୍ରମ ଓ ସ୍ଥିରବୁଦ୍ଧି ସମ୍ପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଶ୍ରେଣୀର ଏହି ଚରିତ୍ର କୌଣସି ଆଞ୍ଚଳିକ ମହାଭାରତରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏ ସମସ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶ୍ରେଣୀ ଚରିତ୍ରରେ ବହୁ ପରିମାଣରେ ଲୌକିକତା ପରିହସ୍ତ ହୁଏ । ଅସର୍ମାୟା ମହାଭାରତ ଓ ବଂଗଳା ମହାଭାରତରେ ଶ୍ରେଣୀ ଅତି ଦୁର୍ଦ୍ଦୀନ ଓ ପ୍ରତିଶୋଧ ପରାୟଣ । ବାହୁବଳର ଉତ୍କର୍ଷ ପ୍ରଦର୍ଶନ ବ୍ୟତୀତ ତାର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ମାନବିକ ଗୁଣ ଉପରେ ପ୍ରାୟ ଆଲୋଚନାପାତ କରାଯାଇନାହିଁ । ବଂଗଳା ମହାଭାରତର ବର୍ଣ୍ଣନାଗୁଡ଼ିକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସକ୍ଷିପ୍ତ ଥିବାରୁ ଶ୍ରେଣୀର ଯଥାର୍ଥ ପରାକ୍ରମ ମଧ୍ୟ ପରିସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ପାରିନାହିଁ । ବରଂ ଅସର୍ମାୟା ମହାଭାରତରେ କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶ୍ରେଣୀର ବିରୁଦ୍ଧାନ୍ତ ବଳପ୍ରୟୋଗ ପାଠକ ମନରେ ହାସ୍ୟ ଓ ରୋମାଞ୍ଚ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଆ ମହାଭାରତରେ କ୍ଷେତ୍ର ବିଶେଷରେ ଶ୍ରେଣୀର ବହୁବଳ ଚରିତ୍ରଗତ ବିଶେଷତା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଶ୍ରେଣୀ ସାଧାରଣ ଦୁର୍ଦ୍ଦୀନ ଚରିତ୍ରଟି କେତେକ ବିଶେଷ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ ଭାବେ ମହନୀୟ । ଶ୍ରେଣୀ ସର୍ବଦା ଏକ ଧ୍ୟାନପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରତିମୁଖି ନୁହେଁ, ମାନବିକ ସ୍ନେହ, ପ୍ରେମ, ଦୟା, ସହାନୁଭୂତି, ବିରୁଦ୍ଧଶୀଳତା, ଦୁଃଖଗୋଳ ସବୁକିଛିର ସେ ଏକ ମୁଣ୍ଡିମନ୍ତ ପ୍ରଜ୍ଞାକ ।

ଦ୍ରୌପଦୀ ବସ୍ତ୍ରହରଣ ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ବିଷୟର ଆନୁପୂର୍ବିକ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତ ଅଧ୍ୟୟନର ପ୍ରମାଣ ମିଳୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ବିଷୟ ସଂଯୋଜନା, ଉପସ୍ଥାପନଶୈଳୀ, ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣ ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତ ଅନୁରୂପ ନୁହେଁ । ସାରଳା ମହାଭାରତର ଚରିତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଯଥାସତ୍ତ୍ୱେ ମାନବୀୟ । ଏଥିରେ ନଗରର ଚିତ୍ର ଅପେକ୍ଷା ଗ୍ରାମ୍ୟ ଚିତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଅଧିକ ପ୍ରାଣବନ୍ତ । ଶ୍ରେଣୀ ଚରିତ୍ରଟି ଜଣେ ଦୁର୍ଦ୍ଦୀନ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଯୁବକ ଭାବରେ ଚିତ୍ରିତ । ନିଜର ବାହୁବଳ ଉପରେ ସବୁ ସମୟରେ ନିର୍ଭର କରୁଥିବା ଚରିତ୍ରଟି ସାଧାରଣତଃ ମୂର୍ଖ, ନିବୋଧ

ଓ ବରୁଣକୁସ୍ମାନ ହେବା ସ୍ବାଭାବିକ । କିନ୍ତୁ ଏହିପରି ଚରିତ୍ର ବହୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସରଳ; ଅନ୍ୟକୁ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଯାଇ ନିଜର ଜୀବନ ବିସର୍ଜନ ଦେବାକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ । ଏ ଗୁଡ଼ିକ ସାଧାଶବ୍ଦ ସ୍ଥୁଳ ଚରିତ୍ର ହେବାକୁ ବାଧ୍ୟ । ସାରଳା ଦାସ ଶ୍ରୀମ ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣ କଲବେଳେ ଏହିପରି ଭାବରେ ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ବିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବରୁଣ କରିଛନ୍ତି । ମଣିଷକୁ କୌଣସି ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଗତ ଦୃଷ୍ଟିରେ ନ ଦେଖି ଏକାନ୍ତ ବାସ୍ତବବାଦୀ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିଛନ୍ତି । ସବୁ ମଣିଷ ହିଁ ଏଇ ମାଟିର ମଣିଷ । ମଣିଷର ଦୁଃଖସୁଖର ସେମାନେ କେତେବେଳେ ବେଦନା ବିହୀନ ତ କେତେବେଳେ ଆନନ୍ଦ ଉଚ୍ଚଳ ।

ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ଶ୍ରୀମତେନ ଦୁର୍ଦ୍ଦାନ୍ତ ସ୍ବାଭାବର । ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ପୁତ୍ରମାନଙ୍କର ପଣ୍ଡୁ ପୁତ୍ରମାନଙ୍କପ୍ରତି ସାମାନ୍ୟ ଅବିରୁଦ୍ଧ ଦେଖିଲେ ସେ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଭାବେ ହୋଯାଇଥିବେ । ନିଜ ହାତରେ ସେମାନଙ୍କର ନିର୍ମମ ଶାସ୍ତି ବିଧାନ କରେ । ଝିମିଟି ଖେଳରେ ଦୁଃଶାସନ ଗୋଡ଼ାଇ ଗୋଡ଼ାଇ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ଅସାଧୁମ କରିପକାଇଲା ତାର ହରୁ ଚପେଟାଘାତରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ନାକରୁ ରକ୍ତ ବୋହିଲା । ପ୍ରାଣର ଜ୍ୟେଷ୍ଠଭ୍ରାତାଙ୍କର ଏ ଦୁର୍ଦ୍ଦାଶା ଦେଖି ଶ୍ରୀମ ହୋଧାନଳରେ ପ୍ରଜ୍ଜ୍ୱଳିତ ହୋଇଉଠିଲା । ପ୍ରଳୟ ଭଳି କ୍ଷେପିଯାଇ ବଜ୍ର ଚପେଟାଘାତରେ ଦୁଃଶାସନ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ, କର୍ଣ୍ଣ, ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମା, ଶଲ୍ୟ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ମୁର୍ଚ୍ଛାଗତ କରିପକାଇଲା । [“ମୁର୍ଚ୍ଛାଗତେ ପଡ଼ିଲେ କୁରୁ ଯେ କୁମରେ” ଆଦିପର୍ବ ପୃ: ୪୩୫] କାହାର ମୁଣ୍ଡ ଫାଟିଲା ତ କାହାର ବୁକୁ ଘାଟିଲା । ପୁତ୍ରମାନଙ୍କର ଏ ଦୁର୍ଦ୍ଦାଶାରେ ଅଧ୍ୟ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଚିନ୍ତିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ଖେଳର କୁତୂହଳରେ ପ୍ରୀତି ଅପ୍ରୀତି ହୁଏ ବୋଲି ବିଦୁର ଯେତେ ବୁଝାଇଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ବୁଝିଲେ ନାହିଁ । ଦୁଃଶ ଓ ହୋଧରେ ଶ୍ରୀମର ମୃତ୍ୟୁଚିନ୍ତା କରିବମିଲେ । ତାଙ୍କର ପୁଷ୍ପ ଧାରଣା ହେଲା ଯେ “ଶ୍ରୀମର ଜୀବ ଥିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କ ପୁଅମାନଙ୍କର ଭଲ ଦଶା ନାହିଁ ।” ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପ୍ରବୋଧନା ଦେଇ କହିଲେ, ଶ୍ରୀମତେନ ପରି ମହାବଳବନ୍ତ ବୀର ସହିତ କୌରବମାନେ ଅପ୍ରୀତି ନ କରି ପ୍ରୀତି କରିବା ଉଚିତ ।

“ବାଲୁକା ବୟସେ ତାର ଯେଉଁଠିକ ମହିମା
ଜଗତ ଦର୍ପ ମର୍ଦ୍ଦିବ ସେ ପବନ ନନ୍ଦନ ଶ୍ରୀମା । (୫୯)

ପୁରନ୍ତ ତଥାରିଣ ତୋହୋର ଆଅସି ପ୍ରତିପାଳ
 ଶ୍ରମ ତୁଲେ କେହି ନୋହିବେ ବାରୁଆଳ । (୭୦)
 ଯାହାକୁ କରିବ ସେ ପ୍ରହାର ପରିହାସେ
 କେହି ନ ବଢ଼ିବଟି ଶ୍ରମର କୋପସାସେ । (୭୧)''

ଏଇ କେତୋଟି ଧାଡ଼ିରେ ଶ୍ରମର ବାଲ୍ୟକାଳର ଏକ ଜୀବନ୍ତ ଚିତ୍ର ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହୋଇଉଠେ । ବଂଶଳା ମହାଭାରତରେ ଶ୍ରମର ବାଲ୍ୟକାଳର ଚିତ୍ର ନଥିବା ସ୍ଥଳେ ଅସର୍ମାୟା ମହାଭାରତର ବାଳକ ଶ୍ରମ ଓଡ଼ି ଆମହାଭାରତ ଅନୁରୂପ ଦୁର୍ଦ୍ଦାନ୍ତ । ସେ କୌରବ ସନ୍ତାନମାନଙ୍କୁ ସବୁବେଳେ ଝେଳରେ ପ୍ରହାର କରେ- ନିର୍ଦ୍ଦୟତାରେ ଦଳିଦିଏ, ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ଶୀରଲଢ଼ୁ ଛଡ଼େଇ ଖାଇଯାଏ । କିଏ ଗାଳିଦେଲେ ମାଡ଼ ମାରି ଗାଲ ଘାଟିଦିଏ । [ଗାଲିକ ପାରିଲେ ଗାଲ ଘାଟି ଦିବୟ] ପାଞ୍ଚ ସାତ ଜଣକୁ ଲଙ୍ଗଳରେ ଯୋଗି ହଳ କରେ, ଶୁଲ ନ ପାରିଲେ ବେକଗଣ୍ଡାକୁ ଟାଣି ଦେହରୁ ଛୁଲ ଉତ୍ତରିଦିଏ । ଧନେ ତାକୁ ନ ଡାକି କୁରୁପୁରମାନେ ଜାମୁକୋଳି ତୋଳିବାକୁ ଶୁଲ ଯାଇଥିଲେ । ଶ୍ରମ ସେମାନଙ୍କ ପାଦବିନ୍ଦୁ ଅନୁସରଣ କରି ସେଠାରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ଶ୍ରମକୁ ଦେଖି ସେମାନେ ସଂଗେ ସଂଗେ କୋଳିତକ ଦେଇଦେଲେ, ଦୋଷ ସ୍ୱୀକାର କରି ଶମା ମାଗିଲେ । ତଥାପି ଶ୍ରମ ସେମାନଙ୍କୁ ନିଷ୍ଠୁର ଦେଲା ନାହିଁ । ଜାମୁକୋଳି ଗଛକୁ ମୂଳରୁ ଧରି ଏମିତି ଝାଙ୍କିଦେଲା ଯେ ଗଛ ଘାଟିଲା; କୌରବ ପୁରମାନେ ହାତଗୋଡ଼ ଘାଟି ତଳେ କରୁଡ଼ି ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ ।

ସାରଳା ଦାସ ଶ୍ରମର ବାଲ୍ୟକାଳୀନ ପରାଜୟ ବିଷୟରେ ବିବିଦ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇଛନ୍ତି । ବାରଂବାର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କସରତରେ ଶ୍ରମଠାରୁ ପରାଜିତ ହୋଇ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଆଦି କୌରବଗଣ ଶ୍ରମପ୍ରତି ଈଷତ୍ ଈର୍ଷାନୂତ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ଶ୍ରମ ଗଦା ବୁଲାଇ ଘୋଷଣା କରିଛୁ ଯେ ମେ କୁରୁପୁରମାନଙ୍କ ଲାଗି କେବଳ ଏ ଗଦାଭାର ବହନ କରୁଛି । ଏହା ଶୁଣି ଅନୁରାଗ ଦୁଃଖିତ ହୋଇ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ଶ୍ରମର ଦୁଷ୍ଟ ପ୍ରକୃତି ସଂପର୍କରେ ସଚେତନ କରିବା ଦେଇଛନ୍ତି । ଜନନୀ କୁନ୍ତୀ କୌରବମାନଙ୍କ ସହିତ ଦ୍ରୂପ ନ ଉପୁଜାଇବାକୁ ବହୁ ଉପଦେଶ ଦେଇଛନ୍ତି । ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ଦୁଃଖ ଅନିଷ୍ଟର କାରଣ ଭାବରେ ଶ୍ରମକୁ ଅଭିଯୁକ୍ତ

କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଝାମ ନିକଟରେ ସମସ୍ତ ଅଭିଯୋଗ, ଉପଦେଶ ନିଷ୍ଫଳ । ସେ କୌଣସି କଥାକୁ ଗ୍ରାହ୍ୟ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୁହେଁ । ସେ ଠିକ୍‌ବୋଲି ଯାହା ବୁଝିଥାଏ, ସେଥିରୁ ତାକୁ ନିବୃତ୍ତି କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

“ଝାମସେନ ଶୁଣଇ କୋଇଲିଆଙ୍କ ବାଣୀ
ହୃଦରେ ନ ଧରଇ ତାହା ବର୍ଣ୍ଣାର ମତ ଜାଣି ।”

[ଆଦିପର୍ବ-୪୪୦]

ଝାମର ମାତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଗଭୀର ଭକ୍ତି ଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ କେତେବେଳେ କିପରି ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ବିରକ୍ତ ହୋଇଉଠିଛି । ଏପରିକି ହାତ ଉଠାଇଛି ମଧ୍ୟ । ଗଦା ପର୍ବରେ କୁନ୍ତୀଙ୍କର ତା ନିଜପ୍ରତି ଭକ୍ତିଷ୍ଟ ସମସ୍ତ କଟୁ ଭଣ୍ଡନାକୁ ମାରବରେ ସହ୍ୟ କରିଛି । କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ସେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣକୁ କଟୁବଚନ କହିଛନ୍ତି ଝାମ ପକ୍ଷରେ ଅସହ୍ୟ ହୋଇଉଠିଛି । ସେ କୁନ୍ତୀଙ୍କୁ ମାରବାକୁ ଗୋଡ଼ାଇଛି । କିନ୍ତୁ କୃଷ୍ଣ ମାତା ଗର୍ଭଧାରଣୀ ମହାଗୁରୁ ବୋଲି ବୁଝାଇ ତାକୁ ନିରସ୍ତ୍ର କରାଇଛନ୍ତି ।

“ଅଧର ପୁଷ୍ପ କରି ହିଁକୋଦର କହଇ
ଗୋହୋର ବୋଲେ ଗୋ ପାଶାଣ ଝଡ଼ଇ ।
କର ଉଞ୍ଚାଇଣ ମାରିତେ ଲେଉଟଇ ଝାମ,
କୋଲ କରି ଧଇଲେ ତାକୁ ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମ ।”

(ଗଦାପର୍ବ ପୃ ୩୯)

ଗୋଲକପୁର ଉପାଖ୍ୟାନରେ ଝାମର ଗ୍ରାମ୍ୟ ନିବୋଧତା, ଦୁଃଖ, ହୋଧ ଅଭିମାନ ବଡ଼ ଉପଲକ୍ଷ୍ୟ । ଏହି ଚରିତ୍ରଟିକୁ ଜୀବନ୍ତ କରି ତୋଳିବା ଦିଗରେ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଅନନ୍ୟ କୃତିତ୍ୱ ଉଦ୍ଭୂତ ଅଂଶରୁ ସହଜରେ ଉପଲବ୍ଧ । ଏହି ଉପାଖ୍ୟାନଟି ସାରଳା ଦାସଙ୍କର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଜସ୍ୱ । ତେଣୁ ସଂସ୍କୃତ, ଆସମୀୟା ଓ ବଂଗଳା ମହାଭାରତରେ ଏହା ଅନୁପସ୍ଥିତ । ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷତ୍ୱମେ ପ୍ରତିଦିନ ପାଣ୍ଡବମାନେ ସ୍ନାନସାରି ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଯାଆନ୍ତି । ଏଇ ସୁଯୋଗରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ପଞ୍ଚପାଣ୍ଡବଙ୍କୁ ଯଥାକ୍ରମେ ଧର୍ମ ସୁତ, ପବନ ନନ୍ଦନ ବାସବ ପୁତ୍ର, ଅର୍ଜୁନକୁମାରଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ଭାବରେ ସମ୍ବୋଧନ କରି ସଭାରେ

ବସିବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଏ । ପାଞ୍ଚଭାଇଙ୍କୁ ପାଞ୍ଚପିତାଙ୍କ ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ କରାଇବାର
ଭାନଙ୍କଂଶିତକୁ ଅନ୍ୟମାନେ ସହ୍ୟ କରିଯାନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଭ୍ରମସେନ ପକ୍ଷରେ ଏହା
ନିତାନ୍ତ ଅସହ୍ୟ । ମାଆ କୋଇଲିଙ୍କ ନିକଟରେ ଅଭିଯୋଗ କଲେ ସେ ଭ୍ରମକୁ
ଏହା ଅପମାନଜନକ ନୁହେଁ ବରଂ ଗୌରବଜନକ ବୋଲି ବୁଝାଇବାକୁ
ଚେଷ୍ଟାକରନ୍ତି । ପଞ୍ଚଭ୍ରାତା ପଞ୍ଚଦେବତାଙ୍କର ଆତ୍ମା ସମନ୍ୱିତ ବୋଲି ଯୁକ୍ତି
ଦେଖାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଭ୍ରମର ଦୁଃସହ ଅପମାନ ସହିବା ଅପେକ୍ଷା ମୃତ୍ୟୁ ଶତଗୁଣେ
ଶ୍ରେୟସ୍କର ବୋଲି ସେ ବିଚାର କରେ ।

“ଆସ୍ତାନେ ଦ୍ରାଯୋଧନ ବୋଲଇ ଆମ୍ଭର ପଞ୍ଚ ପ୍ରତା
ଉପହାସ କରି ବୋଇଲେ ଧ୍ବକ ଧ୍ବକ ତୋହର ମାତା କୋନ୍ତା ।
ଆହୋ ଏ ବଚନମାନ କାହାର ବେଳେ ସହ
ପ୍ରାଣ ବିସର୍ଜିବି ଶରୀର ପଛେ ମୋର ଯାଉ ।”

[ଆଦି ପଦ ପୃ ୪୫୧]

କୁଳୀଂକ ଅପେକ୍ଷା ଭ୍ରମର ବେଶୀ ହୋଧ ଜାତହୁଏ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ
ଉପରେ । କାରଣ ସେ ହିଁ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରକୁ ଦର୍ଶନ କରାଇବାକୁ ନେଇ ଭ୍ରମମାନଙ୍କୁ
ଅପମାନ ସହିବାକୁ ବାଧ୍ୟ କରାଉଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଭ୍ରମ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିକଟରେ
ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅଭିଯୋଗ କରିଛି—

“ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଯୁଜେଷ୍ଠିଙ୍କ ହୋଇଲ କାଣୀ ଦେବତା
ତାହଙ୍କ ଦ୍ଵାଶନ କଲେ ମଣୋହି କରିଇ ନିନ୍ଦା ।
ସେ ଅଛ ଆଗ୍ୟାଂ ପୁଣି ଦିଅଇ ଆମ୍ଭକୁ
ପତନେ ପ୍ରତିଆଇଂ ସଭାରେ ଆମ୍ଭକୁ ହିଂସାସ କରିବାକୁ ।
ଯେ ଗୁଣ୍ଡାଳ ପୁଣି ତାହା ସହଇ କେମନ୍ତେ
କଞ୍ଚିତେହେଂ ଆଗ୍ୟାଂ ମୋତେ ନ ଦିଅଇ କଦାସ୍ତ୍ରିତେ ।
ମାର ବୋଲି ବୋଇଲେ ମୁଁ ଲେଟାଇ ଆସିବି ସେ ସବୁକୁ
ଭ୍ରଷ୍ଟ ଭୂରସବା ଶଲ୍ ଆଦି ସକଳ ମହାରଥୀ ।
ଛଦୀକୁଳେ ଜାତ ହୋଇ ଯେ ଅଟଇ ମହାପାତ୍ରୀ
ଅନୁବ୍ରତେଶ ଅଣକୋପିତ ଯେ ଅଟଇ ଅଦ୍ୟାପି ।”

(ଆଦି ପଦ ପୃ ୪୫୧)

ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତରେ ଯେଉଁ ଐମ ପରମ ତପସ୍ବୀ, ସେ ଗ୍ଳାନି, କ୍ରାନ୍ତରତା, ଶୋଭା, ମାହର୍ଯ୍ୟ ବିରହତ (ଅଧ୍ୟାୟ ୧୨-୨୨-୩୪), ତା ମୁହଁରୁ ଏପରି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ, ପ୍ରାଚୀ ଶାସ୍ତ୍ରବତ୍ ଓ ଧର୍ମନିଷ୍ଠ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଏକାନ୍ତ ଅସଙ୍ଗତ ହୋଇପାରେ ଏବଂ ଏଥିପାଇଁ ସେମାନେ ସାରଳା ଦାସଙ୍କୁ ପାଷାଣ୍ଡି ବୋଲି ଭର୍ତ୍ତିନା କରିପାରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ସାରଳାଙ୍କ ନିକଟରେ ରକ୍ତମାଂସର ମାନବ ଚରଣ ଧୂଳି ଧୁଆଁର ଧରଣୀର ହିସ୍ତା, ପ୍ରତିହିୟାଠାରୁ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳରେ ରହି-ନପାରେ । ସୁସ୍ଥ ଭାବରେ ବିରୁଦ୍ଧ କଲେ ଏହା ହିଁ ଐମର ଯଥାର୍ଥ ପ୍ରତିହିୟା ବୋଲି ମନେହୁଏ । ଉଜ୍ଜ୍ୱଳରେ ଐମର ହୋଧ ଅପେକ୍ଷା ଦୁଃଖ ଓ ଅଭିମାନ ଅଧିକ । ଯାହାର ବାହୁରେ ଭରି ରହିଛି ଅମିତ ବଳ, ମନରେ ଅସୀମ ସାହସ, ସେ କେବଳ ଏ ସମୟ ମାନ ଅପମାନକୁ ବଡ଼ଭାଇଙ୍କ ଖାତିରରେ ହିଁ ସହ୍ୟ କରିଯାଉଛି । ବଡ଼ଭାଇ ଆଦେଶ ଦେଲେ ସେ ଏହାର ଉପଯୁକ୍ତ ପ୍ରତିଶୋଧ ନେଇ-ପାରନ୍ତା । ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଲୋକ ପରିସ୍ଥିତି ରୂପରେ ଶକ୍ତିସ୍ଥାନ ଭଳି ଅଭିନୟ କରିବାଠାରୁ ଆଉ ଅଧିକ ଦୁଃଖ କଣ ଥାଇପାରେ ? ପୁଣି ଶହ ଶହ ହୋଇ ଯେ ଅପମାନର ପ୍ରତିଶୋଧ ନେଇନପାରେ, ଅଣକୋପିତ ରହି ପରାମର୍ଶ ଶୁଣିବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଏନାହିଁ, ତାକୁ ‘ଚଣ୍ଡାଳ’ ଓ ‘ମହାପାତ୍ରୀ’ ବୋଲି କହିବାରେ କୌଣସି ଅସମୀଚିନତା ନାହିଁ । ଶହ ଶହ ନିକଟରେ ଗୁରୁଜନମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ବଡ଼ନିକଟର ତାର ଅଭିମାନ । ଯେଉଁ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ସହିତ ଚିରଦିନ ଶହ ନା କର ଆସିଛନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ଗୁରୁଜନ ବୋଲି ପ୍ରତିଦିନ ଯାଇ ନମସ୍କାର କରିବା ଏବଂ ସେଠାରେ ଅପମାନତ ହୋଇ ଫେରିବା ମହାଦର୍ପୀ, ମହାସିଂହ ବିକ୍ରମୀ ଐମର ପୌରୁଷପ୍ରତି କେତେବଡ଼ ଆଘାତ, ତାହା ସହଜରେ ଅନୁମେୟ । ତେଣୁ ‘ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କୁ ସୁଜେଷ୍ଟିଙ୍କ କାଶୀଦେବତା’ କହି ପରିହାସ କରିବା ଭିତରେ ମଧ୍ୟ ଭରିରହିଛି ଐମର ଅପରିସୀମ ଆତ୍ମଗ୍ଳାନି ।

ଏସବୁ ସମ୍ବେଦିତ ଐମ କିନ୍ତୁ ସରଳ, ନିଷ୍ପତ୍ତି । ସେ କେବଳ ଦୁଇଟି କଥା ଜାଣେ ମାରିବା ଓ ମରବା । ଶକ୍ତି ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା ବ୍ୟଙ୍ଗତ କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ନିଜର ବୁଦ୍ଧି, କୌଶଳ, ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିପାରନାହିଁ । ଦୂର୍ଯ୍ୟୋଧନ ସଭାରେ ‘ହିଂସା’ କଲେ ମଧ୍ୟ ଐମ ‘କଟୁବଚନ’ କହିବାକୁ ଅସମର୍ଥ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତାର ସ୍ପଷ୍ଟ ସ୍ୱୀକାରୋକ୍ତି-‘ବୋଲଇ ମାରୁଡ଼ ମୁଁ ନଜାଣଇ ତାହା, କେଉଁଣ କଥାଟି କହିବା କାଳିନ୍ଦୀର ନାହା ।’ [ଅଦିପର୍ବ ଚ୍ୟୁ ୪୫୨] ଶୁଣି ବୁଦ୍ଧି ବତାଇ ଦେଇଛନ୍ତି-‘ତାହାର

ବଚନ ତୁ ସଭାରେ ନ ସହିବୁ, ଆହୋ ଗୋଲକପୁତ୍ର ମୁଁ ବଞ୍ଚୁଅଛି ବୋଲିବୁ ।’ [ଆଦିପର୍ବ ପୃ ୪୫୨] ହାସ୍ୟରସ ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ଶ୍ରୀମ ରବିବର କେତେକ ହାସ୍ୟକର ବିଶ୍ୱବର ସଂଯୋଜନା କରିଛନ୍ତି ସାରଳା ଦାସ । ଶ୍ରୀମର ମୂର୍ଖପଣ ବହୁସ୍ଥାନରେ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଛି । ତାର ସ୍ମରଣଶକ୍ତି ଅତି କ୍ଷୀଣ । କୃଷ୍ଣ ବଚାଇଥିବା “ଗୋଲକ ପୁତ୍ର” ପଦଟିକୁ ତେଣୁ ସେ ଅନୁକ୍ଷଣ ସ୍ମାଦାନ, ଭୋଜନ, ଆଶ୍ୱାବନ, ଶୟନ ସବୁ ସମୟରେ ସବୁ ସ୍ଥାନରେ ଘୋଷି ଦେଉଥାଏ । ତା ମନରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ଅପମାନ କଥା ଭାବି ଗୋଟିଏ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଦାରୁଣ ରୋଷ ତ ଅନ୍ୟ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ପ୍ରତିଶୋଧର ଉପାୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ହସ୍ତଗତ ଭାବି ବିପୁଳ ଦର୍ଷ ଦେଖାଦେଇଥାଏ । ଏଇ ବିବିଧ ଅନୁଭବ ଭିତରେ ଗୁଡ଼ାଏ ଅନ୍ୟ ଭ୍ରାନ୍ତିବାର ଚିନ୍ତା କୌତୂହଳୋଦ୍ଧୀପକ ଓ ମନସ୍ତାହିକ । “ଅନ୍ୟ ଗୁଡ଼ିପ୍ପେ ଭୁଞ୍ଜିଲ ମହା ରୋଷେ, ଗୋଲକ ପୁତ୍ର ଗୋଲକ ପୁତ୍ର ବୋଲଇ ହରଷେ ।” [ଆଦିପର୍ବ ପୃଷ୍ଠା ୪୫୩] ଗୋଲକପୁତ୍ର ଶବ୍ଦଟିକୁ ଘୋଷି ଘୋଷି ଆଗାମୀ ଦିନର ଆମୋଦଦାୟକ ଘଟଣାର ଉତ୍ତେଜନାରେ ସେ ରାତି ଭିନ୍ନ ପ୍ରହର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶୋଇ ପାରନ୍ତା ।

ପାହାନ୍ତା ବେଳକୁ ଆଳୁ ସମୟପାଇଁ ନିଦ ଲାଗିଯାଇଛି । ହଠାତ୍ ଯେତେବେଳେ ନିଦ ଭାଙ୍ଗି ଦେଖେ ଯେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବଚାଇଥିବା କଥାଟି କୁଆଡ଼େ ହଜିଯାଇଛି । ତେଣୁ ସେ ‘ଶୟନ’ର ‘ଚଉକିତ’ ଦର୍ଶାନ୍ତି । ଶେଷରେ ଉପାୟ-ସ୍ଥାନହୋଇ ସହଦେବକୁ ଉଠାଇ ପଚାରିଲେ । ସହଦେବ ବଚାଇ ଦେବାରୁ ବଡ଼ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଛି । [‘ନିନ୍ଦୁରିଲ ନିନ୍ଦୁରିଲ ବାବୁରେ ହରାଇଲୁ ପାଇଲି;’] ରାତିପାହିଲୁ: ହୁଏ ମଧ୍ୟରେ ତାର ଯେଇ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ପଦ । ସେଦିନ ବଡ଼ ଆନନ୍ଦରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରୁ ଡାକିଲୁ, ଚାଲି ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କୁ ଦେଖା କରିବାକୁ ଯିବା, ଯାହାକୁ ଆମେ କାଶୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ଜ୍ଞାନରେ ଦେବ, ପିତୃ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ଭକ୍ତି ଅର୍ପଣ କରୁଛୁ । ‘ସେ ଯେବେ ଆମ୍ଭେ ହୋଇଲେ ବିଶ୍ୱନାଥ ଦେବତା, ଦେବ ପିତୃଗୁଡ଼ିକ ଯେବେ ହୋଇଲେ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରରେ ଭରତା ।’ [ଆଦିପର୍ବ ପୃଷ୍ଠା ୪୫୪] ଶ୍ରୀମୁଖରେ ଏ ଶ୍ଳୋକୋକ୍ତିଟି ବଡ଼ ଉପଭୋଗ୍ୟ । ଶ୍ରୀମ ସବୁଦିନ ମନ ଦୁଃଖରେ ପଛେ ପଛେ ଚାଲିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ସେଦିନ ଉତ୍ତେଜନାରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ଦିଲୋଶ ପଛରେ ପକାଇ ଆଗରଇ ଚାଲିଲେ । ଅନବରତ ଘୋଷି ଚାଲିଲେ, ‘ଗୋଲକପୁତ୍ର, ଗୋଲକପୁତ୍ର’ ଶ୍ରୀମର ଏ ଅଭିନବସ୍ୱର ଦେଖି ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଆଶଙ୍କିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି, କାଳେ ଆଜି ଚକ୍ରରବ ପୁତ୍ରମାନଙ୍କ ସହିତ ଏହି ଉପୁଜାଇବ ।

ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଏପରି ଆଗେ ଆଗେ ଯିବାର କାରଣ ପଚାରିବାରୁ ଶ୍ରୀମଦେବ ସମସ୍ତଙ୍କ ପଛରେ ଚାଲିଛନ୍ତି । ସଭାରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ପଛରେ ଯାଇପହଞ୍ଚିଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଚରମ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଉପସ୍ଥିତ । ଏଥର ଶ୍ରୀମଦେବ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନକୁ ଗୁଡ଼ିଦେଉଛନ୍ତି କେଉଁଠି ? ପ୍ରଜ୍ଞାପୁର ତ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ରହିଛି ।

“ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ବୋଇଲୁ ପବନ ପୁଅ ବସ
ଆହୋ ଗୋଲକ ପୁଅ ମୁଁ ବସୁଛି ବୋଲି ବୋଇଲୁ ହରଷ ।
ଭୂରସବା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହସିଲେ କରତାଳି ଦେଇ
ପ୍ରେତେନେକ ମରମ ଖଣ୍ଡି ତୁ ଶ୍ରୀମା ଭ୍ରାତାଲୁ କାହିଁ । । ୩୦

ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନକୁ ସଭାମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବଣ ଅପମାନ ଦେଇ ଶ୍ରୀମଦେବ ଏକା-ଦିନକେ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ଆତ୍ମଗାନର ଅବସାନ ଘଟାଇଲୁ । ଯେ ଆକ୍ରମଣୀୟ କେବଳ ବାହୁବଳରେ ପ୍ରତିଶୋଧ ନେଉଥିଲୁ, ସେ ଆଜି ବୁଦ୍ଧି ବଳରେ ପ୍ରତିଶୋଧ ନେଲୁ । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ବାହୁବଳ ପ୍ରତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ସିନା ଅନୁମତି ଦେଇନାହାନ୍ତି, ବାକ୍ୟବଳ ପ୍ରତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ତ ବାରଣ କରି ନାହାନ୍ତି ।

ସବୁସତ୍ତ୍ୱେ ଶ୍ରୀମଦେବ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ଆଦେଶ ଅମାନ୍ୟ କରିନାହାଁ । ପାଣ୍ଡବମାନେ ମୃଗୟା ବିନୋଦରେ ଗୋଟିଏ ଗଣ୍ଡା ମାରିଛନ୍ତି । ଅସୁବ ପଦାର୍ଥ ବୋଲି ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଏହାକୁ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରକୁ ଭେଟି ଦେବାକୁ ସ୍ଥିର କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଆଦେଶରେ ଶ୍ରୀମଦେବ ବିନା ପ୍ରତିବାଦରେ ହସ୍ତିନାକୁ ବୋହି ନେଇଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଶ୍ରୀମତୀ ସରଳତାର ସୁଯୋଗ ନେଇ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ କୌରବମାନେ ସେଠାରେ ତାକୁ ବିଷଲଢୁ ଖିଆଇ ଦେଇଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଭୀମ ଶ୍ରୀରାମବଣତଃ ବଂଶ ଯାଇଛି । ପାଣ୍ଡବାସୁର କୌରବମାନଙ୍କୁ ଆହତ କରି ଖାଇବାକୁ ଯାଉଥିଲାବେଳେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ସେମାନଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଭୀମକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଭୀମ କହିଛି, “ଯେଉଁମାନେ ଅନ୍ୟର ଅପକାର ଚିନ୍ତା କରନ୍ତି, ହିଂସା କରନ୍ତି ସେମାନଙ୍କୁ ଦୈବ ଦଣ୍ଡ ଦିଏ । ଅନୁମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ପାପାଚରଣ କରିଥିବାରୁ ଆଜି ତାର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଫଳ ସ୍ୱରୂପ କୌରବମାନେ ନିହତ ହେଉଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନର ପରିସ୍ଥିତିରେ ମୋର ବିଚାର ହେଉଛି” —

“ଛୁଡ଼ି ଛୁଡ଼ି ଦେବ କଉରବନ୍ତ ପାଣ୍ଡବାସୁର ଖାଉ
 ଯାବତ କାଳକୁ ଆମ୍ଭର ଅରଣ୍ଧ୍ର ମାନ ଯାଉ ।
 ଯଦ୍ୟପି ଦ୍ଵିଯୋଧନ ସ୍ଵେଧୁ ପ୍ରାଣ ପାଇ ଯିବ
 ଅନେକ ଦୁଃଖ ପାଇବା ଦେବ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରାପତ ନୋହୁବ ।

(ଆଦି ପଦ-ପୃଷ୍ଠା ୫୦୩)

ଏହା ହେଉଛି ଜଣେ ରକ୍ତମାଂସଧାତୁ ମଣିଷର ବରୁର । ଶ୍ଵାମ ପରମ
 ଶତ୍ରୁକୁ ଜୀବନ ବିନମୟରେ ରକ୍ଷା କରିବା କଥା ଚିନ୍ତା କରି ପାରେ ନାହିଁ । ସେ
 ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ପରି ଜଣେ ମହାମାନବ ନୁହେଁ, ସାଧାରଣ ମଣିଷ ମାତ୍ର ।

ଶ୍ଵାମ ନିଜର ଅଜେମ୍ବୁ ଶକ୍ତି ସଫର୍କରେ ସବୁଦିନ ସଂଚାଳନ । ତେଣୁ ‘ଭୋଜନ,
 ରତି, ସଂଗ୍ରାମେ ଅତ୍ୟୁତ’ ଶ୍ଵାମ ପ୍ରତିମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ପ୍ରବଳ ଶକ୍ତିଧରମାନଙ୍କ ସହିତ
 ହଠାତ୍ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ । ସଂଗ୍ରାମ କରିବାରେ ହିଁ ତାର ଆନନ୍ଦ । କେବଳ ମାତା
 କୁନ୍ତୀ ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ହିଁ ଶ୍ଵାମର ଅସୀମ ଶକ୍ତି ସହିତ ପରିଚିତ । ତେଣୁ ସେ
 ନିର୍ଭୟରେ ଶ୍ଵାମକୁ କେତେବେଳେ କୁନ୍ତୀର ଦୈତ୍ୟ ମୁଖକୁ ତ, କେତେବେଳେ
 ବକାସୁରମୁଖକୁ ପଠାଇ ଦେଇ ପାରିଛନ୍ତି । ଏପରି ପରିସ୍ଥିତିରେ ଶ୍ଵାମସେନ
 ଜ୍ୟେଷ୍ଠଭ୍ରାତା ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଓ ଜନନୀ କୁନ୍ତୀଙ୍କର ତା ପ୍ରତି କେତେଦୂର ଶ୍ରଦ୍ଧାଅଛି
 ଜଳନା କରିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଛି । ତା ପ୍ରତି ସେମାନଙ୍କର ହୃଦୟସ୍ପନ୍ଦନତା
 କୁ ନେଇ ବ୍ୟଙ୍ଗ କରିଛି । ଜରୁରୀହେଲେ ପାଣ୍ଡବମାନେ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରି ସୁର
 ନଦୀରେ ପାରିହେବା ବେଳେ ଏପରି ଏକ ପରିସ୍ଥିତିର ଉଦ୍ଭବ ଘଟିଛି,
 ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଜଣେ ସ୍ଵେଚ୍ଛାରେ ଆହାର ହେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନ ହେଲେ
 କୁନ୍ତୀର ଦୈତ୍ୟ ଅକାରଣେ ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରାଣ ନାଶ କରିବ । ତେଣୁ ଯୁଧିଷ୍ଠିର
 ଶ୍ଵାମଙ୍କ ସହିତ ଏ ବିଷୟରେ ପରାମର୍ଶ କରିଛନ୍ତି, କାଳେ ସେ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିବାକୁ
 ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବେ । କିନ୍ତୁ ଚତୁରତାର ସହିତ ସେ ପରୀକ୍ଷିଛନ୍ତି—କାହାକୁ ଜଳପ୍ରସା
 କୁନ୍ତୀର ମୁଖରେ ଦେବା ? ଶ୍ଵାମସେନ ଉତ୍ତର ଦେଇଛି—ସହଦେବକୁ ବିଅ
 କାରଣ ସେ ମୁହଁ, ପାପିଷ୍ଠ, ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଭୁବନର ଦାଣ୍ଡା ଜାଣି ମଧ୍ୟ ସବୁବେଳେ
 ମୌନ ହୋଇ ରହୁଥାଏ । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଏହି ଭୂତଭବିଷ୍ୟତ-ଜ୍ଞାତା ମନ୍ତ୍ରୀପଣପାଇଁ
 ସୁଯୋଗ୍ୟ ଭାଇକୁ ମୃତ୍ୟୁମୁଖକୁ ପଠାଇବାକୁ ନାହିଁ କରିବାରୁ ଶ୍ଵାମ କହିଛି
 ସୁକୁମାର ନକୁଳକୁ ବିସର୍ଜନ କରାଇପାରେ, କାରଣ ସେ ଶତେପଳ ଚନ୍ଦନ

ଦେହର ବୋଲି ହୋଇଥାଏ, ହଂସୁଲୁକୁଳୀ ଉପରେ କର୍ପୁର ଗୁଣ୍ଡି ଛୁଆଁ ପଡ଼ିଥିଲେ ବି ତାକୁ ନଦ ହୁଏନାହିଁ, ସେପରି ଲୋକ ଅରଣ୍ୟର ଦୁଃଖ ସହି ନ ପାରି ମରିଯିବ । ପୁଣି ଅରଣ୍ୟ ଭିତରେ ଏସବୁ ଚିନ୍ତାସ ସାମଗ୍ରୀ ଯୋଗାଡ଼ କରିବା ବି କଷ୍ଟସାଧ୍ୟ । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ବିମାତା ପୁତ୍ରକୁ ଦେବା ଉଚିତ୍ ହେବ ନାହିଁ ବୋଲି କହିବାରୁ ଶ୍ରୀମଦେବେନ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅଂଗୁଳିନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରନ୍ତି । ତାର ଯୁକ୍ତି ହେଉଛି ପାପିଷ୍ଠ, ମୁଡ଼, ମନ୍ଦ ଅର୍ଜୁନ ଶରଣାଗତ କିମ୍ବା ଅସ୍ତ୍ରଶୂନ, ରଥଶୂନ ଶତ୍ରୁକୁ ନିଧନ କରେ ନାହିଁ, ତେଣୁ ସେ ପରୋକ୍ଷରେ ଶତ୍ରୁ ସହିତ ବଳପ୍ରଣ କରୁଥାଏ । ଏପରି ଦୟାବନ୍ତ ଷଡ଼ିୟୁ ଥିଲେ ଆମକୁ କଦାପି ରାଜ୍ୟପ୍ରାପ୍ତ ହେବ ନାହିଁ । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଯୁକ୍ତି ଦେଖାଇଲେ-ଅର୍ଜୁନ କୃଷ୍ଣସଖା ଏବଂ ବାସବପୁତ୍ର । ଅର୍ଜୁନ ଆମ ଯୋଗୁଁ ଆତ୍ମତ୍ୟାଗୀ ହେଲେ ଆମେ କୃଷ୍ଣ ଓ ବାସବଙ୍କ କୋପରୁ ବଞ୍ଚି ପାରିବା ନାହିଁ । ଦ୍ଵିତୀୟତଃ ଦ୍ରୋଣଗୁରୁ କହିଛନ୍ତି, ‘ଅର୍ଜୁନ ଶତ୍ରୁବନ ଜଣିବାକୁ ସମର୍ଥ । ରାଜ୍ୟ ପାଇବାକୁ ହେଲେ ଏହାକୁ ଯଦ୍ଵରେ ପରିପାଳନ କରିବ ।’ ତେଣୁ ଗୁରୁ ଆଜ୍ଞା ଅଲଂଘ୍ୟ । ଏହା ଶୁଣି ଶ୍ରୀମ ଉତ୍ତର ଦେଇଛନ୍ତି-ଯଦି ଏ ଭନିହେ ନ ଯିବେ ମାତା କୋଇଲିକୁ ପଠା ଯାଇପାରେ, କାରଣ ତୁମେ ଯିବ ନାହିଁ କିମ୍ବା ତୁମ ବୋଲରେ ମୁଁ ବି ଯିବି ନାହିଁ । ଆଉ କେବଳ ରହିଲେ କୋଇଲି? ମୋ କୁଞ୍ଜାହେଲେଣି, ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ମହିଷୀ ଭାବରେ ବହୁ ସଂସାରିକ ଭୋଗ କରୁଛନ୍ତି । ଏ ଆମ ସହିତ ବଣଭିତରେ ଚାଲି ପାରିବେ ନାହିଁ, ସବୁବେଳେ ଆମର ଜଂଜାଳ ହୋଇ ରହିବେ । ଶେଷରେ ବନବାସର କଷ୍ଟ ସହି ନ ପାରି ଆହୁରି ଜରୁରୀ ହୋଇ ମରିବେ । ପୁଣି ଏ ଆଉଁଆଉଁ ଆନ୍ଦେମାନେ ମଧ୍ୟ ଯିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । କାରଣ ପୁତ୍ରମାନଙ୍କ ଅଭାବରେ ତାଙ୍କ ମନରେ ଯେଉଁ ଦାରୁଣ ଦୁଃଖ ଜାତ ହେବ, ତାହା ସେ ସହ୍ୟ କରି ପାରିବେ ନାହିଁ ।

“ସୈନ୍ଦବୀଙ୍କର ଆଉଁ ଆନ୍ଦର ଯିବାର କି ମିଳଇ ଉଚିତ

ପୁତ୍ର ଅଭାବେ ତାଙ୍କ ଦୁଃଖ ହୋଇବ ବହୁତ ।”

[ଆଦି ପର୍ବ-ପୃଷ୍ଠା-୫୪୯]

ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଶ୍ରୀମଦେବେନର ଗର୍ଭଧାତ୍ରୀ ଜନମାଙ୍କୁ ତ୍ୟାଗ କରିବା ପରି ଖୁବ୍ ମନୋ-ଭାବକୁ ଧିକ୍କାର କରୁଛନ୍ତି । (‘ଆନ୍ଦେଜାଣିଲୁ ଶ୍ରୀମ ତୁ ବଡ଼ମୂର୍ଖ ହେଟି’-ପୃଷ୍ଠା ୫୪୯) ‘ଯେଉଁ ଗର୍ଭଧାତ୍ରୀ ମାତା ଆନ୍ଦମାନଙ୍କୁ ଆତ୍ମାରୁ ଜାତ କରି ମୁଖରେ ଶୀର ଦେଲା,

ଯାହା ଯୋଗୁଁ ଆମର ଧର୍ମ ଡିସ୍ ରହିଛି, ତାକୁ କପରି ଦୈତ୍ୟକୁ ଦେବା କଥା ବିଚାରକୁ ?” ଶ୍ରୀମତୀ ଶେଷରେ କହିଛନ୍ତି ‘ତାହେଲେ ଏ ନାଉରିଆକୁ ପାଣିକୁ ଠେଲ ଦେଇ ଆମେ ଭାଇମାନେ ମାତାକୁ ଦେନ ଆନନ୍ଦରେ ପାରି ହୋଇଯିବା’ । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଏଥର ମଧ୍ୟ ଅସମ୍ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି-‘ଯେଉଁ ଲୋକ ନଅ ବର୍ଷ ହେଲେ ନିଜର ଭରଦ୍ୱାର ଛାଡ଼ି ଖରା, ବର୍ଷା, ଶୀତକୁ ଖାଉଛନ୍ତି ନକରି ଶୁଣି ଶୁଣି ଅନିଦ୍ରା ରହି ଆମ ପାଇଁ ଜଳ ଅଂଧାର ଜଗିକରି ରହିଛନ୍ତି, ତାକୁ କପରି ମାରବା ?’

‘ପାପ ପୁଣ୍ୟ ଶ୍ରୀମା ଭୁବେ କିଛି ହିଁ ନ ବିଚାରୁ
ସେ ସେ ପର ଉପୁଗାସ୍ତ ତାକୁ ବାଟରେ ନେଇ ମାରୁ ।’

ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଅନ୍ୟୋନ୍ୟପାଦୁ ହୋଇ କୁନ୍ତୀଙ୍କୁ ଏକାନ୍ତରେ କହିଛନ୍ତି, ତୁମେ ତୁମର ନିଜ ପୁତ୍ର ତନିଜଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯାହାକୁ ଆଦେଶ ଦେବ, ସେ ଆଉ ବିସର୍ଜନ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବା । କୁନ୍ତୀ ଚତୁର୍ଥଶତ ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କୁ ଜାଣ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀମତୀ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ମନରେ ଯେତେକ ଅଶ୍ରୁକା ରହିଛି, ତା ଅପେକ୍ଷା ବେଶି ଅଶ୍ରୁକା ରହିଛି ଜନନୀ କୁନ୍ତୀଙ୍କ ମନରେ । ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ବିଚାରରେ ଭୀମ କେବଳ ମୂର୍ଖ, ଦୁଷ୍ଟ, ଅକୃତଜ୍ଞ; କିନ୍ତୁ କୁନ୍ତୀଙ୍କ ବିଚାରରେ ସେ ମନ୍ଦକର୍ମୀ, କଳହପ୍ରିୟ, ଉଦ୍ଭଟ, ଗୁରୁଗୌରବ ଜ୍ଞାନହୀନ, ବହୁ ଭୋଜନୀ, ଆନୁମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ କଷ୍ଟର କାରଣ, ତେଣୁ ପରିତ୍ୟାଜ୍ୟ ।

‘କୋଇଲାପେ ବୋଇଲେ ରେ ଦୁଷ୍ଟ ଅଟଇ ଭୀମ
ମନ୍ଦ ବିଷକେ ଏହାର ନାହିଁ ଆନ କର୍ମ ।
ସେହାରେ ସେ ଅନ୍ତର ଧଇଲେ ଆନୁକୁ ଧୃମରାଷ୍ଟ୍ର
ଗୁରୁ ଗୌରବେକ ମାନ୍ୟ ନାହିଁ ଅନୁବ୍ରତେ ଅଟଇ ମହାଦୁଷ୍ଟ ।
ଷାଠିଏପଡ଼ି ଆଣିଲେ ସେ ବେଳକୁ ସେ ନଅଶ୍ରୁ
ପେଟ ନ ପୂରିଲେ ସେ ହୋଉଥାଇ ମହାକଷ୍ଟ ।
ଭିକ୍ଷା ମାଗିତେ ସେ ନୟିବ କଦାହୁଁ
ଅଳପ ନୟନେ ଯାର ନ ବିଶଇ ଯୁଗତେ ।
ଯାଅ ହୋ ପାଣ୍ଡାଏ ବୋଲି ସେହୁଟି ବୋଲିବ
କୁଡ଼ିଆ ଗୋଟି ଉପାଡ଼ି ତାହାର ସବୁନ୍ନ ମାରିବ ।

ଯେତେ କୁ ଦୁଷ୍ଟ ଆମ୍ଭ ସଙ୍ଗତେ ନ ଥାଉ

ଭୀମାକୁ ଦେବା ଯେବେ ଯେ ଜଳପ୍ରସ୍ରା ଖାଉ ।

(ଆଦି ପଦ୍ୟ-ପୃ ୫୫୧)

ଭୀମର ସ୍ୱଭାବ ଚରିତ୍ର ନିଜର ସହୋଦର ଜ୍ୟେଷ୍ଠଭ୍ରାତା କିମ୍ବା ଗର୍ଭଧାରଣୀ ଜନମାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅସହଣୀୟ ହୋଇ ଉଠିଛି । ତାର ଅଦ୍ଭୁତ କର୍ମ ସେମାନଙ୍କୁ ଅଦ୍ଭୁତ କରି ପାରି ନାହିଁ । କେବଳ ତାର ବାହ୍ୟ ଦୁଷ୍ଟ ସ୍ୱଭାବ, ବିରୁଦ୍ଧବୃତ୍ତି-ସ୍ଥାନତା ଦେଖି ସମସ୍ତେ ଧ୍ବସ୍ତ । ଏ ବାହ୍ୟ ଆବରଣ ତଳେ ଯେ ତା ହୃଦୟରେ ମାଆ ଓ ଭାଇଙ୍କ ପାଇଁ ପୂର୍ବ ରହିଛି ଗର୍ଭୀର ଅନୁରାଗ, ଅନାବଳ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ଭକ୍ତି, ଓ ଅକପଟ ସାଧୁତା, ଅସୀମ ଜ୍ଞାନ, ତା କେହି ହୃଦୟ ଦେଇ ବୁଝିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରି ନାହାନ୍ତି । ଯେଉଁ ମାଆ ଭାଇଙ୍କର ସେ ଚରଦିନ ଅକୁଣ୍ଠିତ ସେବା କରି ଆସିଛି, ଯେ ନିଜର ଜୀବନକୁ ସଙ୍କଟାପନ୍ନ କରି ସେମାନଙ୍କୁ ବହୁ ବିପଦରୁ ରକ୍ଷା କରିଛି, ତାକୁ ଜ୍ଞାନ କରିବାକୁ ଯେତେବେଳେ ଗୋପନ ମନ୍ତ୍ରଣା ଚାଲିଛି, ତାହା ଶ୍ରେୟ ମନରେ ଗଭୀର ଯୋଉ ଓ ଆତ୍ମଗ୍ଳାନ ସୃଷ୍ଟି କରିଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଭିମାନରେ ଶ୍ରେୟ ନିୟା ଗର୍ଭକୁ ଡେଇଁ ପଡ଼ିଛି ଜଳପ୍ରସ୍ରା ଆହାର ହେବାକୁ । ତଥାପି ତାର ମାତୃଭକ୍ତି ହ୍ରାସ ପାଇନାହିଁ । ଜଳପ୍ରସ୍ରା ଗର୍ଭରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇ ପୁଣି ଦୌଡ଼ିଛି ଶରମାନଙ୍କ ପଥ ଅନୁସରଣ କରି । ସେଠାରେ ପଦ୍ମଞ୍ଜୁ କୋଇଲାଙ୍କ ପାଦ ତଳେ ପ୍ରଥମେ ଶ୍ରେୟ କରିଛି । ମାଆ ଓ ଭାଇମାନେ ଦୂର୍ଗମ ବନପଥରେ କଷ୍ଟ ପାଇବେ ବୋଲି ମଥା ଉପର କୁନୀକୁ ଦୁଇ କାନ୍ଧରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଓ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଦୁଇ କାନ୍ଧରେ ନକୁଳ ଓ ସହଦେବଙ୍କୁ ବହନ କରି ଚାଲିଛି । ଏହି ବୃତ୍ତନ୍ତଟି ସାରଳା ଦାସଙ୍କର ସଫୁର୍ଣ୍ଣ ନିଜସ୍ୱ । ଏହାର ପ୍ରତିଧ୍ୱନି ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟ ଭାଷାର ମହାଭାରତରେ ନାହିଁ । ଶ୍ରେୟ ନମମୟତା ସୃଷ୍ଟିବାକୁ ଯାଇ ସାରଳା ଦାସଙ୍କର ପରିଚିନ୍ତନ ଅଭିନନ୍ଦନୀୟ ।

ସହୋଦର ଓ ଜନମାଙ୍କ ପ୍ରତି ଶ୍ରେୟର ମମତାବୋଧର ନିଦର୍ଶନ ହିତମୁକ୍ତିକ ବଧ ଉପାଖ୍ୟାନରେ ଆହୁରଣ ସ୍ପଷ୍ଟ । ପାଣ୍ଡବମାନେ ହିତମୁକ୍ତିକ ବନରେ ପ୍ରବେଶ କରି ନାନାବିଧ ଧୂନ୍ଧୁର ଫଳଭୋଜନ କଲେ ତାପରେ ପଥଶ୍ରାନ୍ତି ଦୂର କରିବା ପାଇଁ ଚାରିଭାଇ ଓ ମାତା କୁନ୍ତୀ କାଶୀନଦୀ କୂଳରେ କୁଣ୍ଡ ଶାଳପତ୍ର ଶଯ୍ୟାରେ ଶୋଇଲେ । ଶ୍ରେୟେନ ନିଜେ ନ ଶୋଇ ଏମାନଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ପାଖେ ବସି ଜଣି

ରହିଲ, କାଳେ କୌଣସି ବିପ୍ଳବ ଉଠୁନିବ । ନିଦ୍ରାରେ ସହୋଦର ଓ ମାତାଙ୍କର ଏ ଦୟାଳୁ ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ଶ୍ରୀମସେନ ଗଭୀର ଦୁଃଖରେ ଭାଙ୍ଗି ପଡ଼ିଛି । କୁନ୍ତୀ ମୁଖକୁ ଚାହିଁ ଶୁଣୁଛି—ତୁ ଦିନେ ଥିଲୁ କୋଳ ଶ୍ରେୟସୀଙ୍କର ଦୁଇଣୀ, ସୋମବତୀ ମଣ୍ଡନ ପଣ୍ଡା ରାଜାଙ୍କର ପାଟରଣୀ, ଧର୍ମ, ପବନ, ବାସବଙ୍କର ଅନୁରାଗିଣୀ, ଆଜି କିନ୍ତୁ ଦୀନା, ହୀନା, ଅରକ୍ଷଣୀୟା । ଆମପରି ଅଧମ ପୁରମାନଙ୍କୁ ଜନ୍ମକରିଥିବାରୁ ସିନା ତୋର ଏ ଦୁର୍ଦ୍ଦେଶ, ଶାସ୍ତି । ଆମ ପରି ପୁରମାନଙ୍କର ବଞ୍ଚି ରହିବା ଥିବ ! ଥିବ ଆମର ଶରୀର ! ବଳଦର୍ପ ଥାଉଁଥାଉଁ ବି ଆମେ ସ୍ଥାନବଳ ପରି ଆଚରଣ କରୁଛୁ । ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ମୁଖକୁ ଚାହିଁ କହୁଛି, ଯେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ନିରଞ୍ଜନ । ନାରାୟଣ ଯାହାର ପଦ ବନ୍ଦନା କରନ୍ତି, ଯେ ଅଜାତିଶୟୀ, ଯେ କଠ ଲେଉଟାଇଲେ ନବସୃଷ୍ଟି ଲେଉଟେ, ଯେ ଦିବ୍ୟ ପୁରାଣ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଶୋଭିଥିଲୁ, ତାକୁ ଏଭୂମି ଶାସ୍ତ୍ରରେ କେମିତି ନିନ୍ଦା ମାଡ଼ିବ ? ଅର୍ଜୁନ ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ କହୁଛି, ଯେଉଁ ବାସବପୁତ୍ର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରୁ ଅଭିନ୍ନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଯାହାକୁ କୋଳରେ ବସାଇ ଦୁଃଶାସନ ନାମ ଦେଇଛନ୍ତି, ଏ ମହାମଣ୍ଡଳରେ ଯାହାର ସମକ୍ଷ ବଲବନ୍ତ ନାହାନ୍ତି, ଯେ ନିଭୁବନ ବିଜୟୀ, ସୁରବର ସୁନ୍ଦର ନେ ପୁଣି କାହା ଭୟରେ ଏ ଶାସ୍ତି ଶ୍ରେୟୁଛି ? ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ କୃତ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ସିନା ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଏ ଦୁର୍ଗତି ! ନକୁଳ ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ଶ୍ରୀମସେନ ବିକଳ ହୋଇ କହୁଛି—ତୁ ଅତି ସୁକୁମାର । ପୁଣ୍ୟମୀର ଚନ୍ଦ୍ର ପରି ତୋର ବଦନ ବିକଶିତ । ମାଛି ଗୋଟିଏ ଦେହରେ ବସିଲେ ଶତପଳ ଚନ୍ଦନ ଦେହରେ ବୋଲି ହେଉଥିଲୁ । ବେଲଗା ଭୂଳୀ ଉପରେ ନେତର ପୁରାଣ ପକାଇ ପୁଷ୍ପର ପାଖୁଡ଼ା ସହିତ କର୍ମର ଗୁଣ୍ଡି ସିଞ୍ଚାନ୍ତି ଶୋଭିଥିଲୁ, ଅଥଚ ତୋତେ ନିଦ ଆସୁ ନ ଥିଲା । ଆଜି କେମିତି ଶାଳପତ୍ର ଶାସ୍ତ୍ରରେ ନିନ୍ଦା ଯାଇଛି ? ସହଦେବ ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ କହିଛି ଯେ ମନ୍ତ୍ରୀ ଚକ୍ରାମଣି ସହଦେବ ! ହାତକୁ ଚାହିଁଲେ ତୁ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଭୁବନର ଭୂତ ଭବିଷ୍ୟତ ବାଣୀ କହିପାରୁ । ଆମ ସଙ୍ଗରେ ରହି ସିନା ଏ ଦୁଃଖ ପାଇଲୁ । ତୋର ଏ କଷ୍ଟ ଅବସ୍ଥା ଦେଖିବା ଅପେକ୍ଷା ନୋର ଆଖି ଦୁଇଟା କାହିଁକି ଯୋଡ଼ି ନ ଗଲା । ପୁଣି ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ଉଦୟଗିରିରେ ଗଭୀର ଅନୁରୋଧେନୀ ପ୍ରକାଶ କରୁଛି ।

“ କାହାକୁ ଭୟେ ଆତ୍ମନୁ ଅଛକି ସପ୍ନଲୋକେ

କୁରୁବଳ ଯାକ ସବୁନ୍ତି ମାରି ପାରଇ ମୁଁ ଦେବେ

ବଚନ ଦରଦ୍ର ହୋଇ ତୁ ନାଶଗଲୁ ସ୍ବାମୀ
ସମ୍ପଦ ଆଉଁ କମ୍ପେ ବିପଦେଶ ଭ୍ରମି ” ।

ଭ୍ରମସେନ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ଦୁଃଖର କାରଣ ଭାବରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ଦାୟୀ କରିଛି । ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ବିଚାର ବିଭ୍ରାନ୍ତ ଏବଂ ଅକାରଣ ସତ୍ୟ ଲଙ୍ଘନର ଉପରେ ସେମାନେ ଆଜି ସଫଳ ଡାକ କରି ବିପଦକୁ ବରଣ କରି ନେଇଛନ୍ତି ଏକାନ୍ତ ଯୁକ୍ତିସ୍ଥାନ ଭାବରେ । ଭ୍ରମସେନର ବିଚାରବୃତ୍ତି ଜଣେ ଆଧୁନିକ ମଣିଷର ବିଚାର ବୃତ୍ତିଠାରୁ ଭିନ୍ନ ନୁହେଁ । ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଅସମୀୟା ମହାଭାରତ ଓ ବଙ୍ଗଳା ମହାଭାରତର ଭୂଲନାମ୍ନକ ବିଚାର ପରେ କରାଯାଇଛି ।

ସ୍ବର୍ଗାରୋହଣ ପଦ୍ଧତିରେ ଦୌପଦ୍ୟ ଓ ଭାଇମାନେ ଜଣକ ପରେ ଜଣେ ଭୂପତିତ ହେବା ପରେ ଭ୍ରମ ଅନୁରୂପ ଭାବରେ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କର ମୃତପିଣ୍ଡକୁ ଧରି ଦାରୁଣ ଶୋକରେ ଭାଙ୍ଗିପଡ଼ିଛି । ମହତରୁଣ ସହିତ ମହାଭାରତ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କର ବିଶିଷ୍ଟ ଭୂମିକାକୁ ସ୍ମରଣ କରି ଉଚ୍ଚସ୍ବରରେ ରୋଦନ କରିଛି । କିନ୍ତୁ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଭ୍ରମକୁ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କର ପାପକର୍ମ ବିଷୟରେ ଅବହେଳା କରାଇ ମିଥ୍ୟା ସାଂସାରିକ ମାୟାରେ ଆଉ ଅଧିକକ୍ଷଣ ଜଡ଼ିତ ନ ହେବାକୁ ଉପଦେଶ ଦେଇଛନ୍ତି ! ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ମଣ୍ଡଳରେ ଜାତହେଲେ ମୃତ୍ୟୁ ଅବଶ୍ୟମ୍ବାସ । ଯେଉଁଠି ନିଜ ରକ୍ଷଣେ ଅସମ୍ଭବ, ସେଠାରେ ଧୀ ସୋଦର ପ୍ରତି ମୋହ ରହିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଯେତେ ଶୋକ କଲେବି ମୃତ ବ୍ୟକ୍ତି ଆଉ ଫେରି ଆସେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ମୃତପିଣ୍ଡକୁ ଡାକ କରି ଶ୍ମାଦ୍ର ମୋର ଅନୁସରଣ କର । ଏପରି ନିର୍ଦ୍ଦେଶକୁ ଭ୍ରମ ବଡ଼ କୁଣ୍ଡିତ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଛି । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁମାନେ ଆଜ୍ଞାବଦ ସେବାକର ଅସିଦ୍ଧନ୍ତ, ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କର ଏ ନିଷ୍ଠୁର ଆଚରଣରେ ଭ୍ରମ ଅତିଶୟ ସ୍ବରୂପ ।

ଆମ୍ଭେ ଗୁଡ଼ିବାକୁ ତୋର କେହ୍ନେ ବକଲୁ ସତ

କେବଣ ଦଇତ ହୋ ହରିଲୁ ତୁମ୍ଭ ଚିତ୍ତ ।

(ସ୍ବର୍ଗାରୋହଣ ପଦ୍ଧତି-ପୃ ୭୦)

ବଙ୍ଗଳା ମହାଶ୍ୱରତର ବିରାଟ ପର୍ବରେ ଦ୍ରୌପଦୀ ଯେତେବେଳେ ଶ୍ରୀମକୁ ଜାତକର ମନ୍ଦାଭିଳାଷ ଜଣାଇବାକୁ ଯାଇ ହିନ୍ଦନ କରିଛନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ଶ୍ରୀମ ମଧ୍ୟ ଦୁଃଖରେ କାନ୍ଦି ପକାଇଛନ୍ତି ।

‘ କୃଷ୍ଣାର ହିନ୍ଦନ ଦେଖି କାନ୍ଦେ ବୃକୋଦର ’

(ବଙ୍ଗଳା ମହାଶ୍ୱରତ-ବିରାଟପର୍ବ ପୃ ୨୯୩)

ଶ୍ରୀମର ଆଉ ଏକ କୋମଳ ଅନୁଭବ ମଧ୍ୟ ଏହି ପର୍ବରେ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ମହାଶକ୍ତିଧର ଶ୍ରୀମର ମନରେ ଗୋଟିଏ ଦିନରେ ଯେପରି ପ୍ରଚଣ୍ଡ ହୋଧ, ଅନ୍ୟ-ଦିଗରେ ସେପରି ସ୍ନେହ, ପ୍ରେମ, କରୁଣା । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟଞ୍ଜିତ ତାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟ ଅସାଧାରଣ । ପଞ୍ଚପାଣ୍ଡବଙ୍କ ହୃଦୟର କାବ୍ୟକ ଭବାବେଶ କୌଣସିଠାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇନାହିଁ, ଏକମାତ୍ର ଶ୍ରୀମଦେବନ ଛାଡ଼ା । ଭୂପତିତା ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କୁ ଦେଖି ଶ୍ରୀମସେନ ଶୋକ କରିଛି । ଏଥିରେ ଶ୍ରୀମ ମୁଖରେ ଦ୍ରୌପଦୀ-ଙ୍କର ଗୁଣ ବର୍ଣ୍ଣନା ବ୍ୟଞ୍ଜିତ ରୂପର ଯେଉଁ ଅସମାନ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି, ତାହା ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟର ଏକ ଅମୂଲ୍ୟ ସ୍ୱପଦ ।

“ ସ୍ୱାମୀ ଗୁମରାକ ନିନ୍ଦଇଟି ଯାହାର ଏ କେଶ

ଲୁ ବୁଧେ ମଧୁକରେ ଯେ ନ ଗୁଡ଼ନ୍ତି ଯାର ପାଶ ।

କୁସୁମ ନ ଗଛଇ ମଥାକୁ ହୋପେ ଶ୍ରେ

ଅଳଙ୍କାର ନ ବହଇ ଶରୀରକୁ ଭାବ ହୋଇବ ବୋଲି ।

ଭୁଲତା ଶୋଭାବନ ଜାଣି ମଦନର ରୂପ

ଦେଖିଲେ ମନସାସ କରଇ କନ୍ଦର୍ପ ।

ସ୍ୱାମୀ ମାଲେନ୍ଦୀ ଦଳ ଜାଣି ଦଶଇ ଯାର ଆଖି

ମୁନିଗଣେ ଧ୍ୟାନ ଗୁଡ଼ିବେ ଯାହାର ରୂପ ଦେଖି ।

ତାମୁଳ ବିହନେ ଯେ ଅଧର ପଙ୍କୁବନ୍ଧୁ ।

ନାସାପୁଲ ଭଲ ଜାଣି ମାଣିକ୍ୟ ଦନ୍ତ ସବୁ ।

କମ୍ବୁକ୍ଷି କରି ସ୍ୱାମୀ କଣ୍ଠ ଯାହାର ଶୋଭା

ବାହୁ ବେନି ମୃଣାଳ କି କଣ୍ଠପୁର ପ୍ରଭା ।

ସୁବର୍ଣ୍ଣ କୁନ୍ଦ ଜାଣି ଯାହା କୁଚ ଯୁଗଳ

ସିନ୍ଦୂ ମଝାଯାର ହୃଦୟ ବୃଣାଳ ।

ଉଲଟ କଦଳୀ ଜାଣି ଦଶଇ ବେନି ଜାନୁ
 ଶରତ ଚନ୍ଦ୍ର ଜାଣି ଯାହାର ଦଶେ ତନୁ ।
 ତମା କଢି ଜାଣିଣ ଯାହାର ଆଙ୍ଗ ଝୁସି
 କୁନ ପାଖୁଡ଼ା ଜାଣି ଦଶଲହ ଉକୁଟି ।
 ସ୍ବାମୀ ଶୂଳନ୍ଦେଶ ଶୋଭା ସେ ମଉରଜ ଠାଣି
 ବଚନ ସୁଲଳିତ ସେ ଅଣ୍ଟିର କୋକିଳ ଜାଣି ।
 ସ୍ବାମୀ ସେତେକ ଲକ୍ଷଣ ଜାଣି ଅଗ୍ନିରୁ ହେଲେ ଜାତ
 କେମନ୍ତେ ଗୁଡ଼ିବାକୁ ବଳଇ ତୁମ୍ଭର ସତ ।”

(ସ୍ବର୍ଗାରେହଣ ପଦ ପୃ ୫୯)

ଝମସେନ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ଗଞ୍ଜର ଆସକ୍ତ ଅଲେ ମଧ୍ୟ-ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନ,
 ସମୟ ଓ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଭିନ୍ନ ପତ୍ନୀ ମଧ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଅନ୍ୟ ପତ୍ନୀମାନଙ୍କ
 ସହିତ କାଳାନ୍ତପାତ ଓ ବିହାରରୁ ଝମଙ୍କର ପୁରସ୍କିତ ପ୍ରେମିକ ମନଟି ପରିସ୍ପୃହ ।
 ପାତାଳରେ ଅନନ୍ତ ନାଗପୁରୀରେ ଝମସେନ ନାଗୁଣୀମାନଙ୍କୁ ଦେଖି ପ୍ରଥମେ
 ହୋଧାନ୍ବିତ, ହୋଇ ‘ଏ ନାଗେଣୀ ବାଳାମାନଙ୍କୁ ପକାଇବି ମାରି ବୋଲି
 ମନରେ ବିଚାରିଛି । କିନ୍ତୁ ଅନନ୍ତ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭା ବେଲ୍‌ବାଳୀ ଝମକୁ କୋଳ କରି ସେ
 କିପରି ଅମୃତଦେଇ ତାକୁ ପ୍ରାଣଦାନ କରିଛି, ତାହା ବୁଝାଇ ପରିହାସ ଛଳରେ
 କହିଛି—ଆମେ ତୋର ମୃତ୍ୟୁଶବକୁ ଅଗାଧ ଜଳ ଭିତରୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ଆଣିଲୁ,
 ମୋର ପିତା ତୋତେ ଅମୃତ ନେଇ ଜୀବଦାନ କଲେ । ଅଥଚ ତୁ ଆମକୁ
 ବର୍ତ୍ତମାନ ମାରିବାକୁ ଲେଉଟୁଛୁ ?

“ପରକୁ ଉପଚାର କଲେ କି ଆପଣା ନାଶଯିବା
 ଲେଖି ଲେଖିଛୁ ହୋ ଉପଚାର ନ କରିବା ।”

ଏତିକରେ ଝମର ହୃଷ୍ଟାପଣ କୁଆଡ଼େ ଉଭେଇ ଯାଇଛି ରକ୍ଷାକର୍ତ୍ତୀ
 ନାଗକନ୍ୟା ପ୍ରତି ଗଞ୍ଜର ପ୍ରେମାସକ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଛି ।

“ନାଗେଣୀର ବଚନେ ଝମସେନ ପରମ ଶାନ୍ତ
 ଗୁଡ଼ିଲ୍ଲ କୋପଭର ବଢ଼ାଇଲୁ ପୀରତି ।”

[ଆଦିପଦ ପୃ ୪୯]

ଐମସେନ ବେଲବଳୀର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏପରି ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲ ଯେ ପ୍ରାଣର ସହୋଦରମାନଙ୍କୁ ପୂରୁପୁରି ଭୁଲିଗଲ । ସେମାନେ ଯେ ତାକୁ ବିକଳ ହୋଇ ଖୋଜୁଥିବେ ଓ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ତାର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅଛି, ସେକଥା ଅନୁଭବ କରିପାରିଲ ନାହିଁ ।

“ପାତାଳେ ରହିଲ ବାର ନାଗେଣୀ ରକ୍ତରସେ
ପାଶୋରିଲ ସୋହଦାନ୍ତ ସୁରକ୍ତ ସୁହୃଦସେ ।”

[ଆଦିପର୍ବ ପୃ ୪୯୭]

ବଡ଼ ପ୍ରମାଦରୁ ରକ୍ଷା କରିଥିବା ଐମସେନଙ୍କୁ କୌଣସିଠାରେ ନ ପାଇ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଅତି ବିକଳ ହେଲେ । ଫଳରେ ପାତାଳରେ ଐମସେନଙ୍କ ଆସନ କର୍ମ ଉଠିଲ । ଐମସେନ ଭାଇମାନଙ୍କର କରୁଣ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଅବସ୍ଥା ଅନୁମାନ କରିନେଲେ । ବେଲବଳୀଠାରୁ ବିଦାୟ ନେବାକୁ ଯାଇ କହିଲେ ମୁଁ କାହାକୁ କିଛି ନ କହି ଶୁଲିଆସିଥିଲି । ମାଆ ଓ ଭାଇମାନେ ମୋତେ ସ୍ମରଣ କରୁଛନ୍ତି ମୁଁ ସେମାନଙ୍କୁ ଦର୍ଶନକରି ପେଟିଆସିବି । ତୋତେ କଦାପି ଭୁଲି ରହିପାରିବି ନାହିଁ । କାରଣ ମାତାସିନୀ ଜନ୍ମଦେଇ ମୋର ଶରୀରର ଅଧିକାଂଶ, ତୁ କିନ୍ତୁ ହୃଦୟ ଦେଇ ମୋର ଆତ୍ମାର ଅଧିକାଂଶ ହୋଇ ପାରିଛୁ ।

“ଜାତଗୁରୁ ଯେ ଅଟନ୍ତି ମୋର ନିଜ ମାତା
ଆତ୍ମାଗୁରୁ ମୋର ତୁହି ପ୍ରାଣର ସଙ୍ଗାତ ।”

(ଆଦିପର୍ବ ପୃ ୫୦୧)

ହିଡ଼ିମ୍ବିକ ବଧ ବୃଷ୍ଟନ୍ତରେ ହିଡ଼ିମ୍ବିକା ଐମସେନର ରୂପରେ ମୁଗ୍ଧହୋଇ ପଡ଼ିଛି । ତାକୁ ହୃଦୟ ମଧ୍ୟରେ ନିଜର ପତି ଭାବରେ ବରଣ କରିନେଇଛି । ଐମସେନ ହିଡ଼ିମ୍ବିକାର ପ୍ରଣୟ ନିବେଦନରୁ ମୁକ୍ତିଲାଭ ପାଇଁ ବହୁ ଉପାୟ କରି ମଧ୍ୟ ବ୍ୟର୍ଥ ହୋଇଛି । ହିଡ଼ିମ୍ବିକା ନିଜକୁ ଐମଠାରୁ ଭଲକରି ଭାବ ପାରିନାହିଁ । ‘ତୋହୋର ମୋହୋର ତ ଏକଇ ଅଭେଦ’ । ଫଳରେ ନିଜ ଭାଇର ଜୀବନ ବିନିମୟରେ ମଧ୍ୟ ସେ ପ୍ରଣୟ ଲଭ ପାଇଁ ଆଶାନ୍ୱିତା । ଏପରି ପରିସ୍ଥିତିରେ ଗୁରୁଜନମାନଙ୍କର ଉପଦେଶନାମେ ଐମସେନ ତାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛି । ତା ପରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି —

‘ଝମ ହିଡ଼ମିଙ୍କର ବହୁତ ପୀରତି, ସୁରସ ସାନନେ କୁତୋହଲେ ଡାକି’
(ଆଦି ପଦ-୨୧୭) ଝମକୁ ଶୃଙ୍ଗାରୀ ଭାବରେ ମଧ୍ୟ ଉପସ୍ଥଳ ଉପାଖ୍ୟାନ ଓ
କାଳକ୍ଷ୍ମୀ ରାକ୍ଷସୀ ଝମର ଦୁଇଦିନ ଦୁଇରାତି ବ୍ୟାପୀ ଶୃଙ୍ଗାର ସହ୍ୟକରି ନ ପାରି
ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିଛି । ବେଲବାଳା ଓ ହିଡ଼ମିଙ୍କ ସହ ଏପରିକି ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ସହ
ଶୃଙ୍ଗାରର ନଗ୍ନ ଚିତ୍ର ସାରଳା ମହାଭାରତର କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ।
ଭୋଜନ ଓ ସଂଗ୍ରାମ ପରି ଶୃଙ୍ଗାରରେ ଝମର ସଦାସର୍ବଦା ଅତ୍ୟୁତ ।

“ଆଧାରେ ଶୃଙ୍ଗାରେ ଯେ ଅସି ପୁତ୍ର ଝମା
ସମରେ ଅସି ପୁତ୍ର ଅଟଇ ଗାରିମା ।”

[ବନପଦ-୨ୟ ଖଣ୍ଡ-ପୃଷ୍ଠା ୩୪୮]

ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେବଳ ଝମ ଓ ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ପୁଅ ଥିବାକୁ
ଜଣାଯାଏ । ଝମଙ୍କର ଦୁଇପୁଅ ଘଟୋକ୍ତ ଓ ବେଲଲସେନ ଝମଙ୍କ ପରି
ମହାବୀର । ଏହି ପୁଅ ଦ୍ଵୟଙ୍କ ପାଇଁ ଝମସେନ ନିଜକୁ ଗୌରବାନ୍ବିତ ମନେ
କରିଛନ୍ତି । ରାଜପୁତ୍ର ଯଜ୍ଞରେ ଯେତେବେଳେ ଘଟୋକ୍ତ ଆସି ପହଞ୍ଚିଛି ଝମ ତାକୁ
ବାହ୍ୟମମତା ବଶତଃ କୋଳ କରିଛନ୍ତି ।

“ପୁତ୍ରକଇଁ କୋଳକରି ସେ ପାଣ୍ଡବ ପଞ୍ଚାଳ
ଝମସେନ ପରୁରଇ ବାରତା କୁଶଳ ।”

[ସଭାପଦ-୨ୟ ଖଣ୍ଡ ପୃଷ୍ଠା ୧୯୭୭]

ଝମସେନ ପରି ଜଣେ ହୋଧୀ, ପ୍ରତିହଂସାପରାୟଣ ଦୁର୍ଦ୍ଦଳ । ଚରିତ୍ରର
ହୃଦୟରେ ବାହ୍ୟ ପ୍ରେମର କୋମଳତା ଉପଭୋଗ୍ୟ ।

ସାଧାରଣ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଜନତାର ବିଶେଷ କୌତୁହଳ ଝମର ଭୋଜନପ୍ରିୟତା
ବିଷୟରେ । ସେତେ ଖାଦ୍ୟ ଖାଇଲେବି ଝମର ତୃପ୍ତି ନାହିଁ । ଭୋଜନ ପ୍ରତି
ଅତ୍ୟଧିକ ଦୁର୍ବଳତା ଯୋଗୁଁ କୌରବମାନେ ତାକୁ ସହଜରେ ପ୍ରଚୁର ପରିମାଣରେ
ବିଷାକ୍ତ ଖାଦ୍ୟମାନ ଖୁଆଇ ଦେଇଛନ୍ତି ।

“ଭୋଜନେ ଅସି ପୁତ୍ର ଯେ ପବନର ବଳା

ଭୁଞ୍ଜଇ ବ୍ରୀକୋଦର ସେ ଆହାରେ ମତି ଭୋଲା ।”

(ଆଦିପଦ-୪୯୨)

ବେଲ୍‌ବାଳା ବାହା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଅନନ୍ତନାଗ ଯୋତୁକ ସ୍ବରୂପ ଯେଉଁ
ନଅଟି ଅମୃତ କୁଣ୍ଡ ଦେଇଥିଲା, ଓମ୍ ଋଷିବାରେ ଅସୁବିଧା ହେବ ବୋଲି ଏକା
ନିଃଶ୍ଵାସେ ସବୁ ପିଇ ଦେଇଥିଲା । ବକାସୁର ବଧ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବକାସୁର ପାଇଁ
ଶଗଡ଼େ ଭାତ ଓ ପିଠା ନେଇ ଓମ୍ ନେଇ ଘୋର ଅରଣ୍ୟରେ ପହଞ୍ଚିଥିଲା । ସେଠାରେ
ସ୍ଥାନ ସାରିଥିଲା । ଅସୁର ଆସିବା ପୂର୍ବରୁ ସବୁ ଖାଦ୍ୟ ଶେଷ କରି ଦେବାକୁ ଚାଲି
ଗଲା । ଚଞ୍ଚଳ ଚଞ୍ଚଳ ହସ୍ତାତରେ ଖାଇବାରେ ଲାଗିଥିଲା । ଏଠାରେ ଓମ୍‌ସେନର ଭୋଜନ
ବସ ବଡ଼ କୌତୁହଳଜ୍ଵାଳିତ ।

“ଡାହାଣ କରେଣ ଭାତ ବାମ କରେ ପିଠା
ବାମ ଆଶୁ ମାଡ଼ିଣ ଆକର୍ଷଣ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ।”

ଡାହାଣ କରେ ଭାତ ଗୁଣ୍ଡାପେକ ଖାଇ
ବାମ କରେ ପିଠା ଗୋଟାପେ ଗୋଟାପେ ଗର୍ଭକୁ ଖେପିଲେ ।

ମହା ଶୁଧାର୍ଥୀ ହୋଇଣ ଯେ ଓମ୍‌ସେନ
ପବନ ହୁଁ ବେଗ କରି ଯେ କରଇ ଭୋଜନ ।”

(ଆଦିପର୍ବ ପୃ-୭୨୭-୨୯)

ଅସୁର ଯେତେବେଳେ ଆସି ଏହା ଦେଖିଥିଲା, ହୋଧରେ ପ୍ରଜ୍ଜ୍ଵଳିତ ହୋଇ
ମୋର ମଣୋହିନୀ ଉଲ୍ଲସ କରୁଛି ବୋଲି ଚିତ୍କାର କରି ଉଠିଥିଲା । କିନ୍ତୁ
‘କ୍ବି କୋଦର ବଚନ ନ ଶୁଣଇ ଭୋଜନର ରସେ’ । ବକସୁରାସର ଗର୍ଜନରେ
ବନଭୂମି କମ୍ପି ଯାଉଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଓମ୍‌ସେନ ମନରେ ସାମାନ୍ୟ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ନାହିଁ ।
ସେ ଆହୁରି ଦୃଢ଼ଭାବେ ଖାଇ ଚାଲିଥିଲା । ସେ ଯେତେବେଳେ ବଧୀର; ରାକ୍ଷସର ଚିତ୍କାର
ଶୁଣି ପାରୁନାହିଁ । ରାକ୍ଷସ ଏଥିରେ ଆହୁରି ହୋଧାନ୍ବିତ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲା । ତାର ଶୂଳ
ପ୍ରହାର, ପବନ ପ୍ରହାରସତ୍ତ୍ବେ ଓମ୍‌ସେନ ଅବଚଳିତ । ଭୋଜନ ସରିବା ପରେ
ସେ ରାକ୍ଷସକୁ ଲେଉଟି ଚାଲିଥିଲା । ବାଁ ହାତରେ ରାକ୍ଷସର ହାତ ଦୁଇଟି ଦବଣ୍ଡି
ଧରି ତାକୁ ଶିଖା ଦେଇଥିଲା ।

“ଅଗ୍ନାନ ପାମରରେ ଗ୍ଧାନ ତୋର ନାହିଁ
ଭୁଞ୍ଜି ବାର ବେଳେ ଶବ୍ଦକୁ ମାରିତ ନ ଯୋଗାଇ ।”

(ଆଦିପର୍ବ-ପୃଷ୍ଠା ୭୨୮)

ବଙ୍ଗଳା ମହାଭାରତରେ ଶ୍ରୀମ ମଧ୍ୟ ଅନୁରୂପ ଭାବରେ ଶେଷସର ଚିତ୍ତକାର
ପ୍ରତି କର୍ତ୍ତୃପାତ୍ର ନ କରି ଆନନ୍ଦରେ ଭୋଜନ କରି ଚାଲିଛି ।

“ରାଜସେର ବାକ୍ୟ ଶ୍ରୀମ ନ ଶୁଣିଯା କାନେ
ଚାର ପୃଷ୍ଠ ଦିୟା ଅନ୍ନ ପୁରେନ ବଦନେ ।”

(ଆଦିପର୍ବ ୯୩)

ବିରାଟ ପର୍ବରେ ବିରାଟ ରାଜାର ଶେଷେଇ ଶାଳରେ ରହି ଶ୍ରୀମସେନ
ଲକ୍ଷେ ଲୋକଙ୍କର ଖାଦ୍ୟ ଖାଇ ତୃପ୍ତ ହୋଇଛି । ବିରାଟ ରାଜାକୁ କହିଛି—ସବୁ
ସୁପକାରକୁ ବାହାର କରିଦିଅ, ମୁଁ ଏକା ସବୁ ସମ୍ଭାଳିନେବି । କିନ୍ତୁ ମୋର ସେ
ଲକ୍ଷେ ଲୋକଙ୍କର ଖାଦ୍ୟ ଦରକାର ।

“ପୁରୁଷ ବାହାର କର ତୋ ଲକ୍ଷେ ସୁପକାରକୁ
ତାହାଙ୍କର ପଡ଼ି ମାସ ଦେବୁଥି ଶାୟେ ମୁକୁ ।”

[ବିରାଟ ପର୍ବ-୧୧୫]

ଶ୍ରୀମର ଆଲୋକିକ ବୀରତ୍ବ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ସମଗ୍ର ମହାଭାରତ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ।
କେବଳ ଦୁଃଶାସନ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଆଦି କୌରବମାନଙ୍କ ସହିତ ନୁହେଁ, ବହୁ
ଶେଷସକ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧକରି ସେ ସେମାନଙ୍କୁ ଅନାୟାସରେ ନିହତ କରିଛି । ଶ୍ରୀମର
ବୀରତ୍ବ ବର୍ଣ୍ଣନା ସାରଳାଙ୍କ ମହାଭାରତରେ ପ୍ରାଣପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ଗଭୀର ଉତ୍ତେଜନା
ବ୍ୟଞ୍ଜିତ । କିନ୍ତୁ ବଙ୍ଗଳା ଓ ଅସମୀୟା ମହାଭାରତରେ ଏପରି ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରାୟ
ଅନୁପସ୍ଥିତ । ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଜନ୍ମବେଳୁ ହିଁ ଭୀମସେନର ବୀରତ୍ବ
ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଛି । ଉପରକୁ ଗୋଡ଼ ଛୁଟି ଖେଳୁଥିବା ବେଳେ ପାଦ ବାଜି
ବ୍ୟାଘ୍ରର ମୂର୍ଦ୍ଧନା ଫାଟି ଯାଇଛି; ଶତଶୃଙ୍ଗ ପର୍ବତର ଶୃଙ୍ଗ ଭାଙ୍ଗି ଯାଇଛି । ବନ
ଭିତରେ ପାଣ୍ଡବାସୁର, କୁମ୍ଭୀର, କଳରା, ହିଡ଼ମ୍ବିକ, ବକାସୁର, ଗୋସିଂହ,
କୁମ୍ଭକ, ବୀରସିଂହ ଆଦି ବହୁ ଶେଷସକ୍ତ ସେ ବଧ କରିଛି । ଚଣ୍ଡାଳମାନଙ୍କୁ ପରସ୍ତ
କରି ଶିବପୁରକୁ ରକ୍ଷା କରିଛି । ଦ୍ରୌପଦୀ ସ୍ବୟମ୍ବର ବେଳେ ଆତ୍ମମଣିକାଣ୍ଡ
ରଜନୀମାନେ ଭୀମସେନ ହାତରୁ ପରାଭବ ପାଇଛନ୍ତି । ଦୁଃଶାସନ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ
ସମେତ ସମସ୍ତ କୌରବପୁତ୍ରଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁର କାରଣ ହୋଇଛି ଭୀମସେନ ।
ମହାଭାରତର ଅଧିକାଂଶ ପୃଷ୍ଠା ଭୀମର ବୀରତ୍ବମୟ ଯୁଦ୍ଧ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ବ୍ୟୟିତ ।

ବିରଟ ପଦରେ ବ୍ୟାଘ୍ର ଓ ପ୍ରଦେଶୀ ମଲ୍ଲ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ, ଜଗତ ଓ ତାର ଶତ୍ରୁ ଭାଇଙ୍କ ସହ ଯୁଦ୍ଧ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ବିନାଶ ସାଧନରେ ଭୀମର ଅପୂର୍ବ ବୀରତ୍ବ ପ୍ରକାଶିତ । ଜୟସାଧ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧରେ ଭୀମର ମଲ୍ଲଯୁଦ୍ଧ ନିୟୁତା ଶ୍ଳଷ୍ଟ । ଦୃଃଶାମନ ଓ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ସହ ଗଦା ଯୁଦ୍ଧର ବର୍ଣ୍ଣନା ବଡ଼ ଭୟଙ୍କର ।

ଅସୁରମାନଙ୍କ ସହିତ ଶ୍ଵମସେନର ଯୁଦ୍ଧ ପ୍ରାୟ ଏକପ୍ରକାର । କୃଷ୍ଣ ଓ ପଦ୍ମଚଣ୍ଡରେ ଯୁଦ୍ଧ, ଗଦାଯୁଦ୍ଧ, ମଲ୍ଲଯୁଦ୍ଧ — ଏହିପରି ବିଭିନ୍ନ ଯୁଦ୍ଧର ବର୍ଣ୍ଣନା ବଡ଼ ଚିତ୍ତକର୍ଷକ । ଅସୁରଙ୍କର ଓ ଶ୍ଵମର ଗର୍ଜନ ଚର୍ଜନ ଓ ବାକ୍ ବିଚାର୍ଯ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧର ଏକ ଭୟଙ୍କର ଚନ୍ଦ୍ର ଉପସ୍ଥାପନ କରିଥାଏ । ସାରଳାଙ୍କ ଲେଖନୀ ମୁନରେ ଶ୍ଵମ ବିଶାଳକାୟ ଅଭୁତକର୍ମୀ ରାକ୍ଷସମାନଙ୍କ ସହିତ ବଳ ଓ ବୟରେ ସମକକ୍ଷ । ଅସୁରମାନେ କାୟା ବିସ୍ତାର କଲବେଳକୁ ଶ୍ଵମସେନ କାୟା ବିସ୍ତାର କରୁଛି । ଅସୁର ନୋପରେ ଜର୍ଜରିତ ହୋଇ ଗର୍ଜନ କଲେ ଭୀମସେନ ଗର୍ଜନ କରୁଛି । ଅସୁର ପଦ୍ମଚଣ୍ଡେ ପିଟିଲ ବେଳକୁ ଶ୍ଵମ ବି ପଦ୍ମଚଣ୍ଡେ ପିଟୁଛି । ହିତମୁକି ବଧ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି “ପଡ଼ିବି ଗିରିବର ଶତେ ଶକ୍ତି ହୋଇଲି, ଶ୍ଵମସେନ ଶରୀରେ ପଡ଼ି ଧୁଳି ଯେ ହୋଇଲି” [ଆଦି ପଦ୍ମ-ପୃଷ୍ଠା ୬୧୦] ଶ୍ଵମସେନ କେତେବେଳେ ଅସୁରର ବଜ୍ରମୁଥ ସହ୍ୟ କରୁଛି ତ କେତେବେଳେ ବଜ୍ରମୁଥ ମାରି ଅସୁରକୁ ରକ୍ତାକ୍ତ କରୁଛି । କେତେବେଳେ ତଳେ ପଡ଼ିଯାଉଛି ତ କେତେବେଳେ ଅସୁର ର ବକ୍ଷସ୍ଥଳରେ ମାଡ଼ି ବସୁଛି । ସମଗ୍ର ଶରୀର ରକ୍ତାକ୍ତ । ଏ ଯୁଦ୍ଧ ସହଜରେ ସମାପ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ । ସମକକ୍ଷ ଯୋଦ୍ଧା ସହିତ ଶ୍ଵମସେନର ଯୁଦ୍ଧ ବଡ଼ ଚିତ୍ତକର୍ଷକ ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ।

“ ଶ୍ଵମସେନ ଆହୋଷି ଧଇଲ ଅସୁରକୁ

ବେନି ଭୁଜ ଭଡ଼ି ଧଇଲ ତାର ବୁକୁ ।

ଧରନ୍ତି ପଡ଼ନ୍ତି ଗଡ଼ନ୍ତି ମାଲବରେ

କେହି କାହାକୁ ଓହ୍ଲ ନୋହନ୍ତି ନା! ଯୁଦ୍ଧେ ।

ହିତମୁକି ଶ୍ଵମସେନର ବଢ଼ିଲ ସମର

ଦଶ ଯୋଜନ ପରିପନ୍ଥେ ବନସ୍ତ ହୋଇଗଲ ରୁର ।”

(ଆଦି ପଦ୍ମ-ପୃଷ୍ଠା ୧୨୭)

କୁନ୍ଦକ ଦୈତ୍ୟ ସହିତ ଝମସେନର ସଂଘର୍ଷ ଗଦା ଯୁଦ୍ଧରୁ ଆରମ୍ଭ । ଅସୁରର ଗଦାଦ୍ଵାରା ପ୍ରତି ଝମସେନ ଭୃଷେଇ କରୁନାହିଁ । ଝମସେନର ଦେହରେ ବାଜି ଗଦା ଚୂର୍ଣ୍ଣୀଭୂତ ହୋଇଯାଉଛି । ଗଦାଯୁଦ୍ଧ ସହିତ ଗର୍ଜନ ଚର୍ଚ୍ଚନ ପରିବେଶର ଭୟଂକରତା ସୂଚିତ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଗାର ରସର ସଂସ୍କର କରେ ।

“ କୋପେଣ ମାରୁତ ଯେ ଗର୍ଜଇ ପ୍ରତପ୍ତ
ରଡ଼ି ଘାଟେ କମ୍ପିଲ ଯେ ସପତ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ।
ପ୍ରଳୟେ ନିକଟେ ଯେହ୍ନେ ଗର୍ଜନ୍ତି ମେଘମାଳ
ସେହିମନ୍ତ ଶୁଭଇ ଯେ ଗଦାବର ପଡ଼ି ତାଳ ।”

(ମଧ୍ୟ ପଦ୍ୟ-୮୨୨)

ଉଭୟଙ୍କର ଗଦା ପରସ୍ପର ଦେହରେ ଖଣ୍ଡି ଖଣ୍ଡି ହୋଇଯିବା ପରେ ମଲ୍ଲୟୁଦ୍ଧ ଆରଂଭ ହୋଇଯାଇଛି ।

“ ଭୁଜେ ଭୁଜ ଭଞ୍ଜାଭଞ୍ଜ ପାଦେ ପାଦ ଛନ୍ଦାଛନ୍ଦ
ଶିରେ ଶିର ପଡ଼ିତାଳ ହୃଦେ ହୃଦ ବାନ୍ଧ ।”

[ମଧ୍ୟ ପଦ୍ୟ-୮୨୩]

ଗେଷରେ କିନ୍ତୁ ଝମସେନର ସବୁ ଷେଷରେ ବିଜୟ ସୁନିଶ୍ଚିତ । ମନ୍ଦରକୁ ହିମବନ୍ତ ମାଡ଼ି ବସିଲା ପରି ସେ ଅସୁରମାନଙ୍କୁ ମାଡ଼ିବସି ବଳୁମୁଥରେ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରାଣ ସଂହାର କରେ । ଅନୁରୂପ ଭାବରେ ଜଗସର ସହିତ ଝମସେନର ମଲ୍ଲୟୁଦ୍ଧର ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି । ମହାବୀର ଜଗସର ସହିତ ଦୈତ୍ୟକ ବଳରେ କେବଳ ସାମକଣ ହୋଇପାରେ ଝମସେନ । ତେଣୁ ଜଗସର ଶୀଘ୍ରବସୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ଝମସେନ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଆଗ୍ରହୀ ହୋଇଛି । ଝମସେନ ଶତଶତ୍କୁ ସ୍ଫୁରଣ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବରେ ଯୁଦ୍ଧ କରି କରି କ୍ଳାନ୍ତ ଶ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି ଯୁଦ୍ଧଟି ‘ଧାରାଧର’ ଗଞ୍ଜାଗଞ୍ଜ ହୁଅନ୍ତି ମରମର, ‘ମୁଖେ ମୁଖେ ପଡ଼ି ତାଳ ହୁଅନ୍ତେଶ ବେନି’ ‘ଗର୍ଜନ୍ତି ଚର୍ଚ୍ଚନ୍ତି ଯେ ଉଠନ୍ତି ଲୋଟନ୍ତି’ (ସଭାପଦ୍ୟ-୫୭) ଇତ୍ୟାଦି ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସଜୀବ ।

ଦ୍ରୌପଦୀ ସ୍ୱୟଂବର ପରେ କୌରବ ସମେତ ଈଶାନୁତ ରାଜାମାନଙ୍କ ସହିତ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ଯୁଦ୍ଧ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଭୀମସେନର ଯୁଦ୍ଧ ବିଶେଷ ରୋମହର୍ଷକାଣ୍ଡ ସୁଧର୍ଷ୍ଣ ରକ ଆଦେଶ ପାଇବା ମାତ୍ରେ ଭୀମ ଦୁଇଟି ଦୁଷ୍ଟପାତ୍ର ନିର୍ଯ୍ୟାସ ଅଗ୍ନିପରି ଆନନ୍ଦକାଣ୍ଡମାନଙ୍କ ଉପରୁ ଲମ୍ବା ଦେଇଛି । ସୁଧର୍ଷ୍ଣର ମଧ୍ୟ ଭାଗସ୍ଥ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି କାଳେ ସେ କୌରବମାନଙ୍କୁ ମାର୍ଗ ଅଭିରାଜାକୁ ଅନାଥ କରିଦେବ । ଭୀମ ଦୌଡ଼ିଯାଇ ଦୁଷ୍ଟର ଆଗାତରେ ଦୁଃଶାସନକୁ ଧସିଗାୟା କରି ତାର କେଶକୁ ଧରି ଘୋଷାଡ଼ି ଆଣିଛି । ଦୁଃଶାସନର ମୁଣ୍ଡ ମୋଡ଼ିବାକୁ ଗଲବେଳେ ଅର୍ଜୁନ ବାରଣ କରିଛନ୍ତି । ଫଳରେ ତାକୁ ଜାନୁତଳ ଗଲାଲ ତରମ ଅପମାନ ଦେଇଛି । ଭୀମ ଗଦାଘାତରେ କର୍ଣ୍ଣର ରଥକୁ ଚୁର୍ଣ୍ଣିଭୂତ କରିଛି । ଶଲ୍ୟ ଓ ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମା ଭୀମକୁ ନାହିତ ବିଦ୍ଧ ଥିବାବେଳେ ଶଲ୍ୟଙ୍କ ରଥକୁ ଆଣି ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମାର ରଥରେ ପିଟି ଦେଇଛି ।

ଭୀଷ୍ମାଣ ବେନ ରଥେ ହୋଇଲ ମର୍ଯ୍ୟା ଶୁଣ୍ଠା

ରଣ ରଙ୍ଗେ ନାଚଇ ମାରୁତ ପରତଣ୍ଡା

[ଆଦିପର୍ବ ପୃ-୩୭୦]

ଭୀମସେନ ରଥୀ ସାରଥୀ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଏକ ଏକ ପ୍ରହାରରେ ଚୁର୍ଣ୍ଣ କରିଛି । ସେହିପରି ଅସୁର ରାଜା ବଜ୍ରନାଭର ରଥକୁ ଧରି ବୁଲାଇ ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗକୁ ଫୋପାଡ଼ି ଦେଇଛି । ଭୀମସେନକୁ ଦେଖି ଅସୁରମାନେ ବାସଭଗ୍ନ ପକ୍ଷୀ ପରି ବିକଳରେ ପଳାଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ସେ କିନ୍ତୁ ଗଦା ପ୍ରହାରରେ ଏପରିକି ମୁଥ ପ୍ରହାରରେ ବିଶାଶରେ ରଥ, ଛନି କୋଟି ହାଥୀ, ଅସଂଖ୍ୟ ପାଦାନ୍ତକୁ ବାତ ବିଘାତରେ କଦଳୀ ବନ ପ୍ରାୟେ ଧ୍ୱଂସ କରି ଚାଲିଛନ୍ତି । ଭୀମସେନର ବଜ୍ର ମୁଥରେ କର୍ଣ୍ଣ ଅଚେତ ପ୍ରାୟ ହୋଇପଡ଼ିଛି । ଭୀଷ୍ମ ଓ ଦ୍ରୋଣ ମଧ୍ୟ ଭୀମସେନର କୋପରୁ ରକ୍ଷା ପାଇ ପାରିନାହାନ୍ତି । ଶୋଣିତରେ କାଶୁକ ପୁଷ୍ପ ପ୍ରାୟ ଦିଶୁଛନ୍ତି । ମାନ ଚନ୍ଦ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଅଠାନବେ ଭାଇଙ୍କ ସହିତ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରୁ ଭୀମସେନକୁ ଆକ୍ରମଣ କରିଛି । କିନ୍ତୁ ଭୀମସେନ ଅଳେଖରେ ଏମାନଙ୍କୁ ଭଗ୍ନବଳ କରି ଦେଇଛି । ଭୀମସେନର ପ୍ରତାପ କୋପମୁଖି ଓ ଧ୍ୱଂସବାଣ ଶକ୍ତିରେ ସମସ୍ତେ ଭୀତସ୍ଥ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ଏହି ସମୟରେ ଭୀମସେନର ରୂପ ବଡ଼ ଭୟଙ୍କର ।

“ ଗୁହଳ ସମର ଦେଖି କୋପେ କଲେବର
ଧାମଇ ରଣରଙ୍ଗେ ପାଣ୍ଡବ ସୁନ୍ଦର ।

ଅନ୍ତରାଳ ନୟନ ସେ ବଦନ ବିକଟ
ଭଲଭେବ ମୁଣ୍ଡି ସେ କଳାଳ ରୁଦ୍ରପେଟା ।

ବହନ ଦାଡ଼ କରାଳ ବିକଟ ବିକରାଳ
ଶାଙ୍କର କେଶ ନୟନ ଭ୍ରମର ଅନ୍ତରାଳ ।

ବେନି ଭୁଜେ ଦରଶି ଧଳଲ ଗଜବେନି
ଅନ୍ତରାଳେ ବୁଲାଇଲ ଉଦ୍ଧୱ ବାହୁ ଦେନି ।

ଘୋର ରଡ଼ି ଶବଦ କରି ଭୀମସେନ ଉଠି
ଭାଜିଲେ କଡ଼ଭେବ ବଳ ଅନ୍ତରାଳ ଦୁଷ୍ଟି ।”

(ଆଦି ପଦ ପୃ-୩୭୧)

ଦ୍ରୋଣ ପଦରେ ଅଶ୍ୱତ୍ଥମା ସହିତ ଯୁଦ୍ଧବେଳେ ଭୀମସେନ ମହାକୋପରେ ଅଶ୍ୱତ୍ଥମାର ରଥକୁ ବାଳକମାନେ ଟେକି ଫୋପାଡ଼ିଲେ ପରି ବୁଲାଇ ଫୋପାଡ଼ି ଦେଲା । ବାରୁଣାବନ୍ଧୁ ଓ ଯମୁନା ନଦୀ ଡେଇଁ ରଥ ବଢ଼ି ଯୋଜନ ଦୂରରେ ପଡ଼ିଲା ଏବଂ ରଥ ଅଖ ଚକ ଭାଙ୍ଗି ଅଶ୍ୱେ ହୋଇଲେକ ରୁଣ୍ଡି, ସାରଥୀ ସହିତେଣ ହୋଇଲେ ସବେ ଧୁଲି । (ଦ୍ରୋଣପଦ ପୃ-୩୭୯)

ସାରଳା ମହାଭାରତର ବହୁ ଅଂଶରେ ଭୀମର ପରାକ୍ରମ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ମୃଗସେନ, କରାତସେନ, କାମପାଳ ଦିଗର୍ଭ ପ୍ରଭୃତି ରାଜାଙ୍କ ସହିତ ତାର ଭୟଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧର ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି । କରାତସେନର ସୈନ୍ୟମାନେ ଭୀମସେନର ଆଦାତରେ ଅରଣ୍ୟର ବୃକ୍ଷ ପରି ଶୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ଶତ୍ରୁ ସୈନ୍ୟମାନେ ଭୀମସେନର ନାମ ଶ୍ରବଣ ମାତ୍ରେ ଭୀତସନ୍ତ୍ର ହୋଇ ଉଠୁଛନ୍ତି । ଭୀମସେନ ଯୋଗୁଁ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ବହୁ ସଙ୍କଟମୟ ମୁହୂର୍ତ୍ତକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ପାରିଛନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ଭୀମର ବୀରତ୍ୱ ପ୍ରତି ବହୁ ସମୟରେ ସପ୍ରଶଂସନାମୟ ମନ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ଦୁଃଶର୍ମିଷ୍ଠା ସମୟରେ ଭୀମକୁ ପୀଡ଼ି ରଖିଲା ବେଳେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଗୁଣଗାନ କରିଛନ୍ତି —

“ବାବୁ ପବନର ନନ୍ଦନ କଇଁଛା ଜଗଜ୍ଞେଠି
 ଶତଶୃଙ୍ଗ ରୁରଗରୁ ଲାଗି ଯାହାର ବାମପାଦ ଅଙ୍ଗୁଷ୍ଠି ।
 ପାଣ୍ଡବାସୁର ମାରି ପାରକଲୁ ବିଚଳିତ
 ବୀରମାନଙ୍କର ଦର୍ପ ରୁରକଲୁ ହିମାଣି ଖେଳ ଖେତୁ ।
 ନାଗେଣୀ ବଳ ଜିଣି ନରକୁ ବେଲୁବଳୀ
 କାମ୍ୟକ ବିବାଦେଶ ଧୀମିଳ ଦର୍ପକାଳୀ ।
 ଜହ୍ନଦର ଭୟଙ୍କର ରୁଡ଼ଣ ମଧୁଗିରି
 କୋପେଶ ନାଶ କଲୁ ଯେ କୁର୍ମାସା କିନ୍ତୁ ।
 ହିଡ଼ିମେକ ଧୀମିଳ ଓଡ଼ାଦ ଶିବପୁର
 ଶୁଣ୍ଠାଳ ବଳ ଧୀମିଳ ଆସିଲୁ ବିଷ୍ଣୁକର ।
 ବଳ ସନ୍ଧ୍ୟା ବଧୁଲ ଏ ଦୈବଚନ୍ଦାନରେ
 ରାଜାଙ୍କର ଦର୍ପ ଧୀମିଳ ପଞ୍ଚାଳୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ।
 ରାଜାଙ୍କର ବିକଳେଶ ବିଦାରୀଲୁ ଜର
 ରାଜାନ୍ତ ଉଦ୍ଧରିଲୁ ଚରଣେ ନିଆଳ ଭର ।
 ପଞ୍ଚମ ଦିଗ ନିମନ୍ତେଶ ରାଜାନ୍ତ କଲୁ ସାଧୁ
 ବିଦୁଲେଶ ଧୀମିଳ ଯାହାର ବୁଦ୍ଧି ।
 ସମର ଉପରକୁ ଯାହାର କାଳଦଣ୍ଡେ ଖରଧୁ
 ଲଢ଼େଶ ରାଜାର ମଉଡ଼ିମଣି ପ୍ରତାପୀ ଯାହାର ସାଧୁ
 ଦୁଷ୍ଟଙ୍କର ଦର୍ପଦଳନ ଶସିପଣେ ଜଗତବଳୁ ।
 ଶାରବର ବିକ୍ରୋଦର କଇଁଛା ଜଗଜ୍ଞେଠି
 ଆକାଶେ ଶୁଭର ସାଧୁ ଯାହାର ନାମ ଗୋଟି ।”

(ସଭାପତି ୨ୟ ଖଣ୍ଡ ପୃ ୪୫୩-୪୫୪)

ଭୀମ ଘୋର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପରାୟଣ । ପାଣ୍ଡବଙ୍କର ଅପମାନ ସେ କୌଣସି
 କ୍ଷେତ୍ରରେ ସହ୍ୟ କରି ନାହିଁ । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ଯୁଦ୍ଧପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ
 ଦେବାକୁ ଅସମ ହୋଇଛନ୍ତି, ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭୀମସେନର ହୃଦୟରେ ପ୍ରଚଣ୍ଡ
 ଜ୍ଞୋଧାଗ୍ନି ଜଳ ଉଠିଛି । ଦ୍ରୌପଦୀ ବସ୍ତ୍ରହରଣ କାଳରେ ମାରବରେ ପହଞ୍ଚି

ନିର୍ଯ୍ୟାତନା ଦେଖି ମରଣାନ୍ତକ କଷ୍ଟ ଅନୁଭବ କରିଛି । ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କର ଗର୍ଭୀର ଅଭିମାନ ବ୍ୟଞ୍ଜକ କରୁଣ କଟୁକ୍ତି ସହ୍ୟ କରି ନ ପାରି ଭୀମସେନ ହୋଧାନୁତ ହୋଇପଡ଼ିଛି ।

“ରେ ରେ ଶବଦ କରିଣ ଗୁଡ଼ିଲ ଖାର ରଡ଼ି
ଅଦଭୂତେ କି ମନ୍ଦର ଗିରି ପଡ଼ିଲକ ଝଡ଼ି ।”

(ସଭାପଦ ୨ୟ ଖଣ୍ଡ ୪୯୪)

ଯୁଧିଷ୍ଠିର ହୋଧ ପ୍ରଶମିତ କରିବାକୁ ଉପଦେଶ ଦେଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଆଜ୍ଞା ନ ଥିବାରୁ ଭୀମସେନ ପିଞ୍ଜରବନ୍ଧ ସିଂହପରି କେବଳ ଗର୍ଜନ କରିଛି । ଦୁଃଶାସନକୁ କହିଛି—

“ଯେବେ ଆଜ୍ଞା ଦିଅନ୍ତେ ମୋତେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର
ଭୂପୋତେ ମାରି ଶିର ଛୁଡ଼ାନ୍ତୁ ତୋହର ।”

(ସଭାପଦ ୨ୟ ଖଣ୍ଡ ୪୯୫)

ଭୀମହିଁ କେବଳ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରିଛି, ଦୁଃଶାସନର ରକ୍ତ ପାନ କରିବାକୁ, ତାର ବାହୁ ଉପାଡ଼ି ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କର କେଶ ବନ୍ଧନ କରିବାକୁ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଯେଉଁ ଜାନୁ ଦେଖାଇ ଅଶ୍ଳୀଳ ଇଙ୍ଗିତ କରିଥିଲା, ସେ ଜାନୁକୁ ଭଗ୍ନ କରି ତାକୁ ହତ୍ୟା କରିବାକୁ । ଏହି ପ୍ରତିଜ୍ଞା କାଳରେ ଭୀମସେନର ପ୍ରଚଣ୍ଡ ରୂପର ବର୍ଣ୍ଣନା ଲେଖନବର୍ଣ୍ଣନାକାରୀ । ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତର ସଭାପଦରେ ଭୀମସେନ ହୋଧାନୁତ ହୋଇ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କର ଯେଉଁ ହାତ ପଶାଖେଳ ପାଣ୍ଡବ ମାନଙ୍କୁ ଘୋର ଲଞ୍ଛନାର ସମ୍ମୁଖୀନ କରାଇଛି ସେ ହାତକୁ ଭସ୍ମୀଭୂତ କରି ଦେବାକୁ କହିଛି । ବନପଦରେ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କୁ ହରଣ କରିଥିବାରୁ ଜୟଦ୍ରଥକୁ ଭୀମସେନ ଚରମ ଅପମାନ ଦେଇଛି । ତାକୁ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ଭୃତ୍ୟ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରାଇଛି । ତା ଲଲଟରେ ଚିତା କୁଟାଇ ପାଣ୍ଡବଙ୍କ ଭୃତ୍ୟବୋଲି ଲେଖିଛି । ସାତବେଣ୍ଟି କରି ଜାନୁତଳେ ଗଲାଲ ଗୁଡ଼ି ଦେଇଛି । ଚରଟ ପଦରେ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ମୁଣରୁ କାତକର ପାପାସକ୍ତି ବିଷୟ ଶୁଣି ଭୀମ କଠୋର ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରିଛି । ପ୍ରଥମେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ନିର୍ଲିପ୍ତ ଭାବ ପ୍ରତି ଧିକ୍କାର କରିଛି ଏପରିକି ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ଆଦେଶ ନଥିଲେ

ମଧ୍ୟ ଜାତକକୁ ବଧକରି ଧର୍ମପତ୍ନୀର ଲକ୍ଷ୍ମୀନାର ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବାକୁ ସ୍ଥିର-
କରିଛି । କିନ୍ତୁ ପରମ୍ପରାରେ ଯେତେବେଳେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ଆଜ୍ଞା ଅଛି ବୋଲି
ଜାଣିଛି, ସେତେବେଳେ ଅତି ଆନନ୍ଦରେ ଜାତକ ବଧ ପାଇଁ ନିଜକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ
କରିଛି । ଜାତକର ହତ୍ୟାରେ ମଧ୍ୟ ସେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇନାହିଁ, ତାକୁ କୁଣ୍ଡଳାଫଳ ଫଳ
ପରି ଗୋଟିଏ ମେଞ୍ଚାକରି ଚାଲିଥିବା ଉପରେ ଥୋଇଦେଇଛି । ଦୁଃଶାସନ ବଧ
ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଶ୍ରୀମତୀ ପ୍ରତିହତା ପରାପୁରୀ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍ସାହର ସ୍ୱରରେ ଚିତ୍ତିତ ।
ଯେଉଁ ବାହୁରେ ଦୁଃଶାସନ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ କେଶକୁଧରି ନେଇଆସିଥିଲା ଏବଂ
ତାଙ୍କୁ ସଭା ମଧ୍ୟରେ ବିବସନ କରିଥିଲା, ସେ ଦକ୍ଷିଣ ବାହୁକୁ ଉପାଡ଼ି ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ
ଶିରରେ ରୁଧିର ଡାଳିଛି ଓ ଆକାଶକୁ ଫଙ୍ଗି ଦେଇଛି । ଯେଉଁ ବାହୁରେ ସେ
ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ସଜ୍ଜିତ କରାଯାଇଥିଲା, ସେ ବାମ ବାହୁକୁ ଉପାଡ଼ି ଆକାଶକୁ ଫଙ୍ଗି
ଦେଇଛି । ଏହିକ୍ଷେତ୍ରରେ ଶ୍ରୀମତୀ ମନରେ ଚିନ୍ତା ଆସିନାହିଁ । ଦୁଃଶାସନର ବନ୍ଧ
ସ୍ଥଳକୁ ବିଦାରି ରକ୍ତ ପାନ କରିଛି ।

ପୁଣି ପୁଣି କୋପ ତାର ଯନ୍ତ୍ର ନୋହିଲୁ ଶାନ୍ତି

ଦଶ ନନ୍ଦେ ବନ୍ଧସ୍ଥଳ ବିଦାରିଲୁ ତତ୍ତ୍ୱଶାନ୍ତି ।

କାଳୀନ୍ଦ୍ର ପୁରୁଷ ନରସିଂହ କଳା

କୋପରେ ବ୍ରହ୍ମକୋପର ଯେ ସେଧର ପାନକଲ ।

(କର୍ଣ୍ଣପଦ ୧୦୩)

ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧବେଳେ ଶ୍ରୀମତୀ ଗଦା ବୁଲାଇ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର
ଜାନ୍ତୁଦେଶକୁ ଆଘାତ କରିଛି । ପତନ ହେବାପରେ ପ୍ରତିହତା ବଶିଷ୍ଠ
ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ଦୁଇ ଜାନ୍ତୁ ଧରି ଶରି ଦେଇଛି ଓ ରକ୍ତଚିତା ଦେଇଛି । ପୁଣି
‘ଶ୍ରୀମତୀ ଯେ ଧଇଲ ବେନି ଜାନ୍ତୁ, ଲଭି ପରିସନ୍ନେ ଚିରିଲୁ ତାହାର ତନ୍ତୁ’
[ଗଦାପଦ ପୃଷ୍ଠା ୯୩] ଏହିକ୍ଷେତ୍ରରେ ଶ୍ରୀମତୀ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ଦ୍ରୌପଦୀ ବିବସନ
କାଳୀନ୍ଦ୍ର ଅପମାନକୁ ଭୁଲି ପାରିନାହିଁ । ଚରମ ଅପମାନ ଦେବାପାଇଁ ବାମ
ପାଦରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ଅନର୍ଥ ମଣି ମୁକୁଟକୁ ଦଳ ଦେଇଛି । ତାପରେ
ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ମୁଣ୍ଡକୁ ମୋଡ଼ିବାକୁ ମଧ୍ୟ ଉଦ୍ୟତ ହୋଇଛି ।

ଶ୍ରୀମତୀ ଆତ୍ମସମ୍ମାନବୋଧ ଏକ ଲକ୍ଷଣୀୟ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । ମାତ ଲୋକ ପାଖରେ
ନିଜକୁ ବିଦ୍ରବ କରିବା ଶ୍ରୀମତୀ ଆତ୍ମସମ୍ମାନକୁ ବାଧୁଛି । ଦାୟରେ ପଡ଼ି ଅଜ୍ଞାତ-

ବାସ ପାଇଁ ପାଣ୍ଡବମାନେ ବରଷ ଗଜାର ଆଶ୍ରୟ ନେଇଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଶ୍ୟାମ କଦାପି ଆଶ୍ରୟଦାତା ବରଷ ନିକଟରେ ମଥା ନତ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୁହେଁ । ସେ ସବୁବେଳେ ବରଷ ଗଜସଭାରେ କୋନ୍ତବେଶୀ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ହିଁ ନମସ୍କାର କରିଛି । ବ୍ୟାଘ୍ର ଓ ପ୍ରଦେଶୀମଲ୍ଲ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ବରଷ ଡାକିବାରୁ ଅବଜ୍ଞର ସହିତ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଛି, କିନ୍ତୁ କୋନ୍ତ ଡାକିବା ମାତ୍ରେ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଛି । ହି ଗର୍ଭ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ ବେଳେ ବରଷ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ତାର ମନ୍ତ୍ରୀ ହେବାକୁ ଅଯୋଗ୍ୟ, ‘ଆନ ଗଜ୍ୟକୁ ମନ୍ତ୍ରୀ ପଣେ ଯୋଗାଅ କୋନ୍ତଭଞ୍ଜ’ କହିବାରୁ ଶ୍ୟାମ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହୋଧା-ନୃତ । ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଭ୍ରାତାଙ୍କର ଏ ଅପମାନ ସେ ସହ୍ୟ କରି ପାରିନାହିଁ । ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ଆଦେଶ ଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ସେ ହି ଗର୍ଭ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ ନକରି ଅପସରି ଯାଇଛି । ଫଳରେ ପରାଜିତ ବରଷ ହି ଗର୍ଭର ରଥରେ ବନ୍ଧାହୋଇ ଅପମାନ ପାଇଛି । ଉପାୟହୀନ ହୋଇ ପାଣ୍ଡବମାନେ ଚାଲି କରୁଛନ୍ତି ବୋଲି ନିଜଠାରୁ ବହୁ ଗୁଣରେ ନିକୁଷ୍ଠ ପ୍ରଭୁ ଭୃତ୍ୟଜ୍ଞାନକରି ଅପମାନଦେବ ଏବଂ ସମସ୍ତ ଶକ୍ତି ସାମର୍ଥ୍ୟ ସତ୍ତ୍ୱେ ସେମାନେ ମାରବରେ ସବୁ ସହ୍ୟ କରିଥିବେ, ପୁଣି ନିଜର ପରାସ୍ତମକୁ ଅବିରୁଦ୍ଧିତ ଭାବରେ ତା ନିକଟରେ ବିହସ୍ତ କରି ଦେବେ—ଏ ଯୁକ୍ତିକୁ ଶ୍ୟାମସେନ ଗ୍ରହଣ କରି ପାରିନାହିଁ ।

ଶ୍ୟାମ ଚରିତ୍ରର ବିଶିଷ୍ଟତା କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ।

ଶ୍ୟାମ ବିପଦଗ୍ରସ୍ତ ହେଲାବେଳେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ତାର ଗୁଣ ବାହୁନି ଶୋକ କରିଛନ୍ତି । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ସଭା ପଦ୍ମରେ ଦୁଇଟି ସ୍ଥାନରେ ଅର୍ଥାତ ଗଜା ମାନଙ୍କର ସ୍ମୃତି ଓ ଶ୍ୟାମସେନଙ୍କ ବରଷ ରାଜା ପାଖକୁ ଶ୍ରୀମୁଖ ଲେଖନରେ ଶ୍ୟାମଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ଗୁଣର ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି ଜଗସନ୍ନିକୁ ବଧ କରି ବନ୍ଦୀ ଗଜାମାନଙ୍କୁ ମୁକ୍ତି ଦେବାରୁ ସେମାନେ କୃତଜ୍ଞତା ସ୍ୱରୂପ ଶ୍ୟାମସେନଙ୍କର ପାଦତଳେ ଅର୍ଥ୍ୟ ଦେଇ ସ୍ମୃତି କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଘର୍ଷ ସ୍ମୃତିରେ ଶ୍ୟାମଙ୍କୁ ସେମାନେ ବ୍ରହ୍ମକାନ୍ଦର, ଭାସ୍କେମଲ୍ଲ, ଶତଶିଙ୍ଗଭଞ୍ଜା, ନାଗେଶୀ ଦର୍ପଗଞ୍ଜା, ଯମ ଦର୍ପହରା, ବସଲଭୁ ପାରକାରୀ, ଜଡ଼ର ଭରୁ ଉତ୍ତରନ୍ତା, ଦଇତନିବାରନ୍ତା, କନ୍ଦରା ବିଦାରନ୍ତା, ହୃଦ୍‌ମେନ ନିବାରନ୍ତା ହୃଦ୍‌ମେନୀର ବଲ୍ଲଭ, କୁମ୍ଭାରୀ ପ୍ରାଣ ନାଶକ, ଶିବପୁରଭଞ୍ଜାର ଜାଗର ଦର୍ପହରା, ଦେବପୁର ଧୂମ୍ରୀ, କଉଶେବ ବଳ ଶଙ୍କା, ଅଭୟେ ରଶରକ । ଦୁର୍ଗତରୁଭଞ୍ଜାରୁ, ପ୍ରତାପ୍ୟ ସାରୁଗୁରୁ, କାଳଞ୍ଜନ ତୋଷି, ସବଞ୍ଜ ଗୁଣରାଣୀ, ଗଜାମାନଙ୍କର ଦର୍ପ ଧୂମ୍ରୀ, ଅଭୟେ ବିଶ୍ୱବାସୀ, ବକ ରାସସ ଧୂମ୍ରୀକାଳଦଣ୍ଡହସ୍ତା, ଶରଣ ଉଦ୍ଧରନ୍ତା,

କୁମ୍ଭେକ ଦର୍ପଧୂସା; ପୁଣ୍ୟମାନ ବନ୍ଦୀ ଉଦ୍ଧାରଣ ରକ୍ଷଣ, ପାଣ୍ଡବାସୁର ନାଶୀ,
 ଜଗତ ଉତ୍ତମା ଭବରେ ସମୋପନ କରିଛନ୍ତି (ସଭାପତି ୧୨ଶ ଶ୍ରୀ ୭୫-୭୭)
 ଅନୁରୂପ ଭାବରେ ଚିରାଟ ରାଜା ପାଶକୁ ଶ୍ରୀମୁଖ ଲେଖନରେ ଶ୍ରୀମଦେବଙ୍କର
 ବିରୁଦ୍ଧାବଳୀ ଭାବେ-ସୋମପାଳ ବୃଧରୁ ଶମ୍ଭୁରାଜ କୁଳମଣି ଯଯାତିଦେବ ରାଜ୍ୟ
 ରକ୍ଷାପାଳନ, ଜାହାଜୀପୁତ ରକ୍ଷଣ, ସୋମରାଜ୍ୟ କୁଳମଣି, ଶାପୁରନ୍ତ କୁଳଉଦ୍ଧାରଣ,
 ନୃପତି ବଂଶଧାରଣ, ସର୍ବରାଜା ମାନ ମର୍ଦ୍ଦନ ଜାନୁରୀ ଫସିଲନ, ବିଶିଷ୍ଟାର୍ଥ୍ୟ
 କୁଳନନ୍ଦନ, କୁମ୍ଭେକ ଦାନବ ବିଦାରଣ, ପାଣ୍ଡବାସୁର ଦର୍ପ ଚରଣ, କପିଳାସ
 ସ୍ୱର୍ଗ ଉଦ୍ଧାରଣ, କାଶି ଭୁବନ ରକ୍ଷାପାଳନ, ଦ୍ୱାରକାପୁର ବିମୁକ୍ତନ, କୁ ରୁଦ୍ରା
 ଉଦ୍ଧାରଣ, ଶତପଥ ଶରଣ ପଞ୍ଜର, କଉଶିକ ରକ୍ଷାପାଳନ ଅଇରକୂଳ
 ଧୂମକେତୁ, ବିଷଲଭ କପଟେ ଲକ୍ଷଣ, ନାଗେଶୀ ଦର୍ପ ଗଞ୍ଜନ, ବିନ୍ଦ୍ୟାବଳୀ ପ୍ରାଣ-
 ଗୁରୁ, ଶିବରାଜ ଭୁବନ ରକ୍ଷାପାଳନ, ଶିବରାଜା ମାନମର୍ଦ୍ଦନ ବେଳାବଳୀ
 ଶ୍ରୀଉଦ୍ଧାରଣ, ଜଗସର ନିଶୋଧନ, ଛପ୍ପାଶୋଇ ସସ୍ତ୍ର ରାଜାନ୍ତ ବନ୍ଦୀ ମୋକ୍ଷଣ,
 ଇନ୍ଦ୍ରପ୍ରସାଦ, ଯମପ୍ରସାଦ, ବାଲୁଣାବନ୍ତ ହସ୍ତିନାପୁର, ଜୟନ୍ତାପୁର ପଞ୍ଚୁରାଜ୍ୟ
 ରକ୍ଷାପାଳନ ସମର୍ଥ, କୁଣ୍ଡଳ ରକ୍ଷିତ ମାନରକ୍ଷଣ, ଶତଶିଖ ପଦ୍ମ ଚରଣ, ଜତୁର
 ଚୂଡ଼ ଉପାତକ, କନ୍ଦୀଶ ଦକ୍ଷ ବିଦାରକ, ଜଳପଥ ମୁକ୍ତି କାରଣ, ମଧୁବନେ
 କନ୍ଦରା ପ୍ରାଣ ହରଣ, ଶିବପୁର ଉଦ୍ଧାରଣ, ଶୁଣ୍ଠାଳ ବଳ ନିଶୋଧନ, ପୈକଚନ୍ଦ୍ର
 ନଗର ମଣ୍ଡପ, ବକାସୁର ମାନ ମର୍ଦ୍ଦନ, ହିଡ଼ିମ୍ବିକ ନିସୁଦନ, ହିଡ଼ିମ୍ବିକାର
 ପ୍ରାଣରୁ ରୁ ଦ୍ରୁପଦ ପୁର ମଣ୍ଡନ, ଲକ୍ଷେ ରାଜାଗଣ ମଉଡ଼ମଣି, ପଞ୍ଚାଳୀ ମାନ-
 ହରଣ, କାଳ କୃତାନ୍ତକ, କାଳ ଦଣ୍ଡପାଣି ଯମଦର୍ପ ନିଶୋଧନ, ଶୁଷ୍କ ଦ୍ରୋଣ କୃପ
 କର୍ଣ୍ଣ ଶଲ୍ୟ ଶକୁନି ଦର୍ପ ଧୂସନ, ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରାଣ ବଞ୍ଚିତ, ଅଭୟ ସୋମ-
 ବଂଶ ମାନପୁରଣ, କରୁଣ ଗର୍ବ ଶରଣ ଉଦ୍ଧାରଣ, ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ଭରଣଲ
 ମାନଗୋବିନ୍ଦ ଦର୍ପ ମର୍ଦ୍ଦନ, ଶରଣପଞ୍ଜର କଇଚ୍ଛା ଜଗଜ୍ଞେଠୀ ବଞ୍ଚିତସମପନ
 ଯୋଗୀଜନମାନ ବିନୟ ଶରଣ, ଦୁଷ୍ଟକାଳ କୃତାନ୍ତକ ସଙ୍ଗନ ରକ୍ଷାପାଳନ,
 ମହୁମା ମଉଗଜ ଦାରବ, କେଶରୀ କାମିନୀ ମନସିଜ, ମହାସୁଲୀ ରାଜାଗଣ
 ଭୁଜଙ୍ଗ, ଶପ୍ତଲ ରାଜାଗଣନ୍ତ ବର ପ୍ରସାଦ, ମନ୍ଥ ସାଧକ, ନିର୍ମଳ ଶାସ୍ତ୍ରବେଦ,
 ଯଦୁବଂଶଦାନ୍ତ, ବହୁବେଦମନ୍ତ୍ର ବୋଧନ, ବଳରାମ ଭରଣଲ, ଯୋଗୀଜନ
 ବହୁମଣ୍ଡନ, ତପୋବନ ରକ୍ଷାପାଳନ, ରକ୍ଷି ବିପ୍ର ଚରଣ ବନ୍ଦନ, ଗୁରୁ ପିତୃଗଣ
 ଭକ୍ତିଭଜନ, ରାକ୍ଷସ ବଳ ନିଶୋଧନ, କେଶରୀ ସହସ୍ର ପଞ୍ଚାଶ ଉଡ଼ଙ୍ଗବଳ,
 ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଚରଣେ ଶରଣ, କରୁଣାକର ରାଜାରାଜେଶ୍ୱର, କାଳାନ୍ତକ

କଳେବର, ଯମ ଉପରି ଦ୍ରୁତାୟମ, କାଳଦଣ୍ଡ ଘାଣା ଗୁରୁ, କାଳବିକାଳ ଭୁଜ ବନ୍ଧନ, ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ପାଦସନ, ଲେହଦଣ୍ଡ ରଥ ମଣ୍ଡନ, ଶାଂଲୁ କେତନ ବର୍ଣ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ର ମୁକୁଟବନ୍ଧା ଯୋଦ୍ଧାଗଣ ଶିର ଶେଖରମଣି, ପବନ ଦେବତାନ୍ତ ଶୟନ ସଦାରେକ ବାସୁଦେବର ମଉଡ଼ମଣି, ଉତ୍ତର ଦକ୍ଷିଣ ପୂର୍ବ ପଶ୍ଚିମ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ରାଜାଙ୍କ ଉପରେ ଭୁଜଙ୍ଗ, ମସ୍ତକ ଚୁଡ଼ାମଣି ସର୍ବ ନୃପଦେବ, ଗଦାଧର ଚୁଡ଼ାମଣି ପଶ୍ଚିମ ଦିଗପତି ପ୍ରଭୃତି ବିଶେଷଣ ଶ୍ରୀମତେନଙ୍କ ନାମ ପୂର୍ବରୁ ସଂଯୋଜିତ ହୋଇଛି । ଶ୍ରୀମଙ୍କର ବହୁବିଧ ଗୁଣ ଓ ବୀରଭୂଷଣ କାର୍ଯ୍ୟବଳୀର ସୂଚନା ଏଥିରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇଛି । ଶ୍ରୀମ ଯେପରି ସର୍ବଗୁଣର ଆଧାର ଏଥିରେ ଶ୍ରୀମଙ୍କର କେତୋଟି ଅନୁନାୟକ ଗୁଣର ସୂଚନା ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା ମନ୍ତ୍ର ସାଧକ ନିର୍ମଳ ଶାସ୍ତ୍ରବେତ୍ତା, ଯଦୁବେଦାନ୍ତ, ବହୁ ବେଦ ମନ୍ତ୍ର ବୋଧନ ରକ୍ଷି ବିପ୍ର ଚରଣେ ବନ୍ଧନ, କରୁଣାକର ପ୍ରଭୃତି । କିନ୍ତୁ ଶ୍ରୀମତେନ ଏହିପରି ଗୁଣ ସମନ୍ୱିତ ହୋଇଥିବାର ପ୍ରମାଣ ସାରଳା ମହାଭାରତର କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ନାହିଁ । କୌଣସି ଦକ୍ଷିଣ ମାଧ୍ୟମରେ ଏହି ଗୁଣଗୁଡ଼ିକର ପରଚୟ ମଧ୍ୟ ଦିଆଯାଇ ନାହିଁ । ବଙ୍ଗଳା ଅସମୀୟା ମହାଭାରତରେ ଶ୍ରୀମ ଗୋଟିଏ ଦୁର୍ଦ୍ଦର୍ଶ ହୋଧ ଚରିତ୍ର ମାତ୍ର । କିନ୍ତୁ ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତରେ ଶ୍ରୀମଙ୍କୁ କେତେକ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଗୁଣ ସମନ୍ୱିତ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ବନପର୍ବର ୧୭୦ତମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଶ୍ରୀମଙ୍କ ଗ୍ଳାନି, କାତରତା ଶୋଭା, ମାସ୍ତର୍ଯ୍ୟ, ବିରହିତ, ପରମ ଚପସ୍ତ୍ରୀ, ମଉସିଂହସମ ଗତିଶାଳୀ, ଶ୍ରୀମାନ୍ ବଳବାନ, ମନସ୍ତୀ, ଦର୍ପୀ, ମାମା, ଶୁଭ୍ର କାଞ୍ଚନପ୍ରସା, ଲେହିତ ନେତ୍ର, ପୃଥୁଲ ଶ୍ଵେତ, ମଉବାରଣ ବିନ୍ଦୁମ, ସିଂହଦଂଷ୍ଟ୍ରୀ, ଚରୁଣ ଶାଳ ବୃକ୍ଷସମ, ଉଦ୍ଗତ, ମହାମୁଖ, ସର୍ବାଙ୍ଗସୁନ୍ଦର, କମ୍ବୁଗ୍ରୀବ ଓ ମହାଭୁଜ ବୃକୋଦରର ବିଶେଷରେ ଭୃଷିତ କରାଯାଇଛି । ବୋଧହୁଏ ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତର ଅନ୍ୟସରରେ ଶ୍ରୀମଙ୍କର ପୂର୍ବୋକ୍ତ କେତେକ ମହତ୍ତ୍ୱ ଗୁଣର ସୂଚନା ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି ।

ଶ୍ରୀମ ସାରଳା ଦାସଙ୍କର ମାନସ ଧୁର । ଗୌର ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟି, ଗୁଣ୍ଡା ଅଥଚ ସରଳ ଯୁବକର ପ୍ରତିରୂପରେ ସେ ଶ୍ରୀମକୁ ଚିତ୍ରିତ । ଶ୍ରୀମର ଚିତ୍ରିତ ଗୁଣ ଓ ପରସ୍ପର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଲେଖନୀ ପ୍ରତିଶେଷରେ ମୁଖର ହୋଇ ଉଠିଛି । ଶ୍ରୀମ ଯଥାର୍ଥରେ ଜଣେ ଓଡ଼ିଆ ପୁଅ ଭାବରେ ଚିତ୍ରିତ । ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଶ୍ରୀମ ଚରିତ୍ର ସହିତ ବଙ୍ଗଳା ଓ ଆସାମର ଶ୍ରୀମ ଚରିତ୍ର

କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ବୈଷମ୍ୟ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ପୂର୍ବ ମହାଭାରତରେ ଶ୍ରୀମର ଅସାଧାରଣ ବୀରତ୍ବ ସହିତ ବିରୁଦ୍ଧବୃଦ୍ଧିସ୍ଥାନତାର ସମନ୍ୱୟ ଦର୍ଶିଛି । ଶ୍ରୀମ ଦ୍ଵାରା ବହୁ ରାସସ ଓ କୌରବ ମାନଙ୍କ ଧ୍ଵଂସ ସାଧନ ସମସ୍ତ ମହାଭାରତରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଶ୍ରୀମର ବୀରତ୍ବ ଓ ଯୁଦ୍ଧଜୟର ବର୍ଣ୍ଣନା ବଙ୍ଗଳା ଓ ଅସମୀୟା ମହାଭାରତରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସନ୍ଧିପ୍ତ । ବଙ୍ଗଳା ମହାଭାରତରେ ଏହିପରି ବର୍ଣ୍ଣନାର ଓଜଃ ଓ ଗାନ୍ଧୀର୍ଯ୍ୟ ନାହିଁ; ସମସ୍ତ ସରଳ ପଦ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ସାଧାରଣ, ପ୍ରାଣସ୍ଥାନ ବର୍ଣ୍ଣନା ମାତ୍ର । ଅସମୀୟା ମହାଭାରତରେ ଶ୍ରୀମର କର୍ମୀର, ବକାସୁର ସୋମବାହୁ, କାଳଧରା ଲଜ୍ୟାବଳ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧ ଉପସ୍ଥାପିତ । ଯୁଦ୍ଧବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଭୟ ଓ ଉଦ୍ଘେଜନାକାରୀ ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି ଓ ଏଥିପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ଭାଷାର ଅଭାବ ରହିଛି । କନ୍ଦୀର ବଧ ଉପାଖ୍ୟାନର ଯୁଦ୍ଧ ବର୍ଣ୍ଣନା ବଙ୍ଗଳା ମହାଭାରତର ଯୁଦ୍ଧ ବର୍ଣ୍ଣନା ଠାରୁ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଖର୍ଚ୍ଚ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ବୀରର ସଂଗୃହ ଦିଗରେ ଦୁର୍ବଳ । ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ —

“ ନିଗଦନ୍ତ ମୁନିବର ।
 ଯୁଦ୍ଧ ଶ୍ରୀମ କର୍ମୀରର ।
 ମିଳି ଗୋଲ ଘୋର ରଣ ।
 ହାତାହାତୀ ଘନେଘନ ।
 ବାହୁବାହୁ ଗୁରୁ ଧର ।
 ମାରେ ହାତ ଗରି କରି ।
 ମୁକୁଟି ଗୁପର ମାରେ ।
 ରାକ୍ଷସର ଦାନ୍ତ ସାରେ ।
 ଆସ୍ତ୍ରଳା ଆସ୍ତ୍ରଳ କରେ ।
 ଦୁୟୋ ମାଲ ବାରେ ଧରେ ।
 ଭରି ଭରି ଗୁରୁ ଧର ।
 ଥୋକେ ଜର ପୂର କରି ।
 ବୁକତ ଗୁପର ମାରେ ।
 ଜନିତେ ଆତ୍ମାନ କରେ ।
 କତୋ ମାରେ ଭାର କାତ ।
 ବାଗର ବାଗର ଆତି ।

କତୋ ଉଠି ଉଠି ପରେ ।
 ସନ୍ତାନେ ଧରଣୀ ଲରେ ।
 କପାଲେ କପାଲେ ହାନେ ।
 ଠାଡ଼ ଠାଡ଼ ମାରେ ଟାନେ ।
 କତୋ ଆଣ୍ଟୁ ଆଣ୍ଟୁ ହାନେ ।
 ସେନ ବାଜେ ବଜ୍ର ହାନେ ।”

[ଅନୁବାଦ-ସ୍ତମ୍ଭ ଓ କର୍ମୀରର ଯୁଦ୍ଧ କଥା ମୁନବର କହନ୍ତି । ଘୋର ରଣରେ ସେମାନେ ମିଳିତ ହେଲେ । ନିବିଡ଼ ଭାବେ ହାତକୁ ହାତ ଓ ବାହୁକୁ ବାହୁ ଛନ୍ଦାଛନ୍ଦ ହେଲେ । ପରସ୍ପରକୁ ହାତରେ ଆଘାତ କଲେ । ସ୍ତମ୍ଭ ବିଧା ଓ ଗୁପ୍ତା ମାରି ରାକ୍ଷସର ଦାନ୍ତସବୁ ଭାଙ୍ଗି ଦେଇ ପରସ୍ପର ଆତ୍ମାଳୀନ କଲେ । ଦୁଇଜଣ ମାଲବରରେ ନିବିଡ଼ ଭାବେ ଛନ୍ଦାଛନ୍ଦ ହେଲେ । ପରସ୍ପର ବୁକୁରେ ଗୁପ୍ତା ମାରି, କାନ୍ତ ମାରି ଜଣେ ଅନ୍ୟଜଣକୁ ଜିଣିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ଭୂଇଁରେ ଉଠିଲେ ପଡ଼ିଲେ । କପାଳକୁ କପାଳରେ ଏବଂ ଆଣ୍ଟୁକୁ ଆଣ୍ଟୁରେ ବଜ୍ରଭଳି ପିଟାପିଟି ହେଲେ । ଧରଣୀ ଥରି ଉଠିଲା । ବକାସୁର ବଧ ବିଷୟଟି ଓଡ଼ିଆ, ଅସମୀୟା ଓ ବଙ୍ଗଳା ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ମହାଭାରତରେ ରହିଛି । ବକ-ରାକ୍ଷସକୁ ଭୂଶେପ ନକରି ସ୍ତମ୍ଭର ଭୋଜନ କରୁଥିବା ଦୃଶ୍ୟ, ସବୁ ମହାଭାରତରେ ସମାନ । ଓଡ଼ିଆ ଓ ବଙ୍ଗଳା ମହାଭାରତରେ ଏହି ଅଂଶର ବର୍ଣ୍ଣନା ସଂପର୍କରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ସୂଚନା ଦିଆଯାଇଛି । ବଙ୍ଗଳା ମହାଭାରତରେ ବର୍ଣ୍ଣନାଟି ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଉଭୟର ବିଷୟ ସାମ୍ୟ ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ଅସମୀୟା ମହାଭାରତରେ ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଧିକ କୌତୁକାବହ । ବକାସୁରର ଲୋକମାନେ ସ୍ତମ୍ଭସେନକୁ ଲୁହା ଶିକୁଳରେ ବାନ୍ଧିନେଇ ପହଞ୍ଚିଛନ୍ତି । ବକାସୁର ଆସିବା ସମୟ ହେବାରୁ ସ୍ତମ୍ଭ ଶିକୁଳ ଛୁଣ୍ଟାଇ ଭାତ, ପିଠା, ପରମାନ୍ନ, ବ୍ୟଞ୍ଜନ ଖାଇସାରି ଥାଳି ଥାଳି ଭନ ଶୀର ଓ ମଧୁ ପିଇବାକୁ ଲାଗିଛି ।’ ରାକ୍ଷସକୁ ଦେଖି ବିଦ୍ୟୁତ୍ କରି ହସୁଥାଏ ଓ ଖାଇ ଚାଲିଥାଏ । ବକାସୁର ଆସି ଗର୍ଜନ କରି କହିଲା—ତୁ ମୋର ବଳି ହୋଇ କାହିଁକି ମୋର ଭାତ ସବୁ ଖାଇଲୁ । ସ୍ତମ୍ଭ ଉତ୍ତର ଦେଇ ଆରେ ବକାସୁର ଭାଇ ମୁଁ ଖାଇସାରି ତୋ ବାଟ ଚାହିଁ ବସିଛି । ତୁ ହେଉଛୁ ମୋର ସେବକ । ସେବକ ପରେ ଖାଇବା କଥା । ଶୁଦ୍ଧ ଖାଇ ନ ପାରି କଣ କୁକୁରକୁ ଖାଇବାକୁ ଦିଏ ? ଏଥିରେ ରାକ୍ଷସ ନୌପାନ୍ନ ହୋଇ ସ୍ତମ୍ଭର ମଥାରେ ବିଧାଏ ବସାଇଲା ।

ଅସମୀୟା ଝାମ ଚରନ୍ତର ଆଉଗୋଟିଏ ବିଶେଷତ୍ୱ କୃଷି କର୍ମରେ ନିୟୁତ । ଅନ୍ତେ କଣ୍ଟ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଘରେ ଆଉ ଅନ୍ତେ ଶିବଙ୍କ ଘରେ ରୁକର ରହି ଝାମ କୃଷି କରିଛି ଓ ପ୍ରଚୁର ଧାନ ଫଳାଇଛି । କଣ୍ଟ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଧାନ ବୁଣିବା ସ୍ଥାନ ଦେଖାଇ ଦେବା ପରେ ପାଞ୍ଚ ଛଅ ଦିନରେ ଝାମ ଏକ ଯୋଜନ ପରିମିତ ଗହନ ଅରଣ୍ୟକୁ ଗଛକାଟି ପରିଷ୍କାର କଲେ । କୋଦାଳରେ ସବୁ ଖାଲ ପୋତିଦେଲେ । ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଶାଳଗଛରେ ମଇଦେଇ ଜମି ସମାନ କଲେ । ସେଥିରେ ପତଣ ହଜାର କଠିଆ ଧାନ ବୁଣିଲେ । ଧାନ ବଢିଯିବାରୁ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ବରହ ହରିଣଙ୍କ ମୁହଁରୁ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ମଞ୍ଜାବାନ୍ଧ ଜଗିଲେ । ଧାନ ଖାଇବାକୁ ଆସିବାରୁ ଶଙ୍ଖ ଧବଳ ସମେତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ହାତୀମାନଙ୍କୁ ହଟା କଲେ । ଝାମର ଅଭୂତ ପରାମ୍ପରା, କୃଷି କର୍ମରେ ନିଷ୍ଠା ଓ ପ୍ରଭୁ ପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧା ଭକ୍ତି ଦେଖି ବ୍ରାହ୍ମଣ ସନ୍ଦେହ କରି ପରୁରିଲେ—

ତୋମାର କର୍ମ କ ଦେଖି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ସବାର

ନ ଶୁଣି ପୁା କହା ତୁମି କାହିଁମା ତୋମାର ।

(ଆଦି ବନପଦ୍ୟ ପଦ-୯୩୭-ପୃଷ୍ଠା-୭୯)

ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତରେ ଝାମ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କର କର୍ମକୁ ସମର୍ଥନ ନ କରି ଭର୍ତ୍ତନାପୂର୍ଣ୍ଣ ଉପଦେଶ ଦେଇଛି । ତାଙ୍କୁ ପଞ୍ଚପାଣ୍ଡବ ଓ ଦ୍ରୌପଦଙ୍କର ଦୁଃଖର କାରଣ ବୋଲି ଅଭିହିତ କରିଛି । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନକରି ଅଜଗର ପରି ଭୁଲ ରହିଛନ୍ତି । ପାଣ୍ଡବମାନେ ଯଥେଷ୍ଟ ବଳଶାଳୀ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ସହିତ ସଂଘର୍ଷ ନ କରିବା ଏକ ନିନ୍ଦନୀୟ କର୍ମ ବୋଲି ତାର ମତ [ବନ ପଦ୍ୟ ୧୩୪] ଅସମୀୟା ମହାଭାରତରେ ମଧ୍ୟ ଝାମର ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନୁରୂପ ଭର୍ତ୍ତନା ରହିଛି । ଅବଶ୍ୟ ଏହା ସଂସ୍କୃତର ସଂସଦ, ଶାଳୀନ, ଯୁକ୍ତିସମ୍ମତ, ଉପଦେଶ ନୁହେଁ ଏଥିରେ ଭରି ରହିଛି ଜଣେ ଉପାୟହୀନ ବୀର ପୁରୁଷର ଦୁଃଖ, ହୋପ, ଅଭିମାନ ତଥା ଭାଇମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଓ ପତ୍ନୀପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତି । ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ଯେତେ କାଣ୍ଡ, ସେମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ଦୁର୍ଭେଗ ପାଇଁ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ହିଁ ଦାୟୀ । ଏତ ମାତ୍ର ଦୁଃଖର ଆରମ୍ଭ, ଆହୁରି ଅନେକ ଦୁଃଖ ଭେଗିବାକୁ ଅଛି ।

“ଶୁନା ରାଜା ମହାଧର୍ମ ତୋମାର ତ ଯତ କର୍ମ

ଆମି ଦୁଃଖ ପାଇଁ ଯତ ଯତ

ଆରୁ ମହା ଦୁଃଖବର ମିଳିବେକ ବହୁତର
ତାକ ତୁମି ଜାନାହା ମନତ” [ଆଦି ବନପର୍ବ-୩୭]

ଭୀମର ଶେଷ ରାମ ସରସ୍ବତୀଙ୍କ ଲେଖନୀରେ ବଡ଼ ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ ।

ଅନୁବାଦ—

ବନବାସ କାଳରେ କେତେ ଦୁଃଖ ଯେ ଭୋଗ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ, ତୁମେ ଜାଣ । ଗର୍ଭର ଦୁଃଖ ଶୋକ ଭିତରେ ମହା ଉପ୍ସାନକ ବନରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସ୍ବପନର ମନେହେବ । ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କର କେତେ ଦୁଃଖ ହେବ, ତୁମେ ଅନୁଭବ କରି ପାରୁନାହିଁ । ସୁକୁମାରୀ ସଙ୍ଗ ରାଜକୁମାରୀ ଚନ୍ଦ୍ର, ସୂର୍ଯ୍ୟ, ବାୟୁ, ଆଲୋକ ସହ୍ୟ କରି ପାରିବେ ନାହିଁ ! କଷ୍ଟକମୟ ବନପର୍ବତରେ ଗୁଲିବା ବେଳେ ବହୁ ଦୁଃଖ ପାଇବେ । ଆଉ ଦୁଇଟି ଛୋଟ ଭାଇ ନକୁଳ ସହଦେବଙ୍କ କଥା ଭାବିଲେ ବେଳକୁ ମୋର ଭୁତ ଫାଟି ଯାଉଛି । ପୋକ, ଜୋକ, ମଶା ଡାଉଁଶ ସେମାନଙ୍କୁ ଯେତେବେଳେ ଖାଇବେ, ତୁମ ମନରେ ଦୁଃଖ ହେବନି ? ଅତି ସୁକୁମାର ଅର୍ଜୁନ, ହଂସୁଲ ତୁଳୀରେ ଶୋଇ ବି ଯାହାର ଦେହକୁ କଷ୍ଟ ହେଉଥିଲା ସେ କେମିତି ମାଟି, ପଥର, ଭାସ ଉପରେ ପସ ଶଯ୍ୟାରେ ଶୋଇବ ? ତାର ଦୁଃଖ ଦେଖି ତୁମେ ଗର୍ଭର ଦୁଃଖରେ ନିର୍ବାକ ହୋଇଯିବ । ତୁମର ମଧ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବରେ ଯେ ଦୁଃଖର ଶେଷ ନାହିଁ, ତା କଣ ତୁମେ ଜାଣ ନାହିଁ ?”

[ଆଦି ବନପର୍ବ-ପୃଷ୍ଠା ୩୭]

ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଭୀମସେନ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କର ଏକାନ୍ତ ଅନୁଗତ ଓ ଆଜ୍ଞାବହ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ବହୁ ସ୍ଥାନରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ପ୍ରତି ତାର ଦୁଃଖ ଓ ଅଭିମାନ ସ୍ପଷ୍ଟ । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ହିଁ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ଲକ୍ଷ୍ମୀନା ଓ ଦୁଃଖ ଭୋଗର କାରଣ ବୋଲି ତାର ମତ । ସଭାପର୍ବରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଦୁଃଖୀତାରେ ହାର ଯାଇ ଭାଇମାନଙ୍କ ସହ ସଭାତଳେ ବସିବାବେଳେ ଭୀମସେନ ମହାକୋପରେ କର୍ମ-ଉଠିଛି । ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ଠାରୁ ଆଦେଶ ନ ପାଇ ଗର୍ଭର ଦୁଃଖରେ ଆତ୍ମହତ୍ୟା-ଶ୍ରେୟସ୍କର ବୋଲି ମନେକରିଛି ।

ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ବଦନ ଭୀମ ଚୁଢ଼ଙ୍ଗ ନରେପତି
କର୍ମେ ମଉନ ହୋଇ ସ୍ବାମୀ ଆଜ୍ଞା ନଦେଉ ଅଦ୍ୟାପି ।

ଶସ୍ତ୍ରର କିଆଁସା ହୋ ସହିତେ କି ପାରି
ବଳ ବୀର୍ଯ୍ୟ ଥାଇ କଂପେ ହୃଦ ହୁଁ ଅପସରି ।
ଅତି ହିଁ ଧର୍ମପଣେ ସ୍ବାମୀ ବୁଢ଼ାଇଲୁ ରାଜ୍ୟ
ଫତ୍ତାଥେଣ ପଶାଖେଳ ହରାଇଲୁ ଅଇଶ୍ବର୍ଯ୍ୟ ।
ଆବର ଜୀବନେ ଆତ୍ମର ପ୍ରୟୋଜନ କିଏ
ଅବଶ୍ୟ ମରବୁ ଆମ୍ଭେ ଖାଇଣ କାଳକୁଟି ବିଷ ।

[ଓଡ଼ିଆ ମହାଭାରତ-ସମ୍ଭାଷଣ-୨ୟ-ପୃ ୪୨୯]

ବଙ୍ଗଳା ମହାଭାରତର ଶ୍ରୀମ ଘ୍ରୋପଦା ବସୁହରଣ ସମୟରେ ଶୃଙ୍ଗଳାବଦ୍ଧ
କେଶରୀ ପରି ହୋଧରେ କମ୍ପାନ ହୋଇ ଗର୍ଜନ ଚର୍ଚ୍ଚନ କରନ୍ତି । କୌରବ
ମାନଙ୍କୁ ଧ୍ବଂସ କରିବା ଲାଗି ପୁନଃ ପୁନଃ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ
ଆଦେଶ ନଥିବାରୁ ଉପସ୍ଥିତ କେତେକେ କୌଣସି ପ୍ରତିକାର କରି ପାରୁନାହାଁ ।
କୌରବମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଶ୍ରୀମର ଉତ୍ତରରେ ପଶେଷ ଭାବରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ପ୍ରତି
ଅଭିମାନ ଫୁଟି ଉଠିଛି । ତାର ବକ୍ତବ୍ୟ ହେଉଛି, ଯୁଧିଷ୍ଠିର ପାଣ୍ଡବଙ୍କର ପ୍ରଭୁ
ନ ହୋଇଥିଲେ ବର୍ତ୍ତମାନ କୌଣସି କୌରବଙ୍କୁ ସେ ଜାଣିତ ଅବସ୍ଥାରେ ରଖି ନ
ଥାନ୍ତା ।

ଚନ୍ଦନ ଲେପିତ ଭୁଜ ଭୂଲି ସଭା ମାୟେ
କହିତେ ଲାଗିଲ ଯେନ କେଶରୀ ଗରଜେ ।
ଏଇ ରାଜା ଯୁଧିଷ୍ଠିର ପାଣ୍ଡବେର ପତି
ପାଣ୍ଡବଗଣେ ନାହିଁ ଇହାଦିନା ଗତି ।
ଇନି ଯଦି ନହିବେନ ପାଣ୍ଡବ ଶିଶୁର
ଏତ ଶଶି କଭୁ ବାଟେ କୌରବ ପାମର ।
ଆରେ ଦୁଷ୍ଟଗଣ ତୋର ହେନ ଲହେ ମତି
ଏତେକେ ସହିତେ ପାରେ କାହାର ଶକତି ।

×

×

×

ଯୁଧିଷ୍ଠିର ପ୍ରତି ବଳେ କୌରବ ପ୍ରଧାନ
ଭୂମି କେନ ନାହିଁ କର ଇହାର ବିଧାନ ।

(ସମ୍ଭାଷଣ ପୃ-୧୭୭)

ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନକୁ ଫୋପ କରି କହିଛି--“ଧର୍ମ ପାଶେ ବନ୍ଧ ଏଇ ଧର୍ମ ଅଧିକାରୀ, ସେଇ କାରଣରୁ ମୁଁ ତୋତେ ବଧ କରି ପାରୁନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ରେ ପଶୁ, ନିଲ୍ଲଜ, ପାମର ତୁ ଯେଉଁ ଉଚ୍ଛ୍ୱସ ଭିତରେ ଦେଖାଇଛୁ, ମୁଁ ସଭାଜନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରି କହୁଛି, ଯୁଦ୍ଧରେ ସେଇ ଉଚ୍ଛ୍ୱସକୁ ଛାଡ଼ି ତୋତେ ନିପାତ କରିବି ।” ତଥାପି କର୍ଣ୍ଣର କଟୁକ୍ତ ଶ୍ରୀମତ ଅସହ୍ୟ ହେବାରୁ ସେ ଅର୍ଜୁନ, ନକୂଳ, ସହଦେବଙ୍କୁ ଆହ୍ୱାନ କରି କହିଛି, ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଯଦି ଧର୍ମ ମୁକ୍ତ ହେଲେ ତେବେ ଆଉ ଶତ୍ରୁ ସଂହାରରେ ବାଧା କେଉଁଠି ? ଆଜି ମୁଁ ସବୁ ଶତ୍ରୁଙ୍କୁ ସଂହାର କରିବି । ଉଠ ସମସ୍ତେ । ଦ୍ୱିପଦ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ବାପା ଦେଇ ନଥିଲେ ଏ ଗୁରୁଜଣ କୌରବ-ସଂହାରରେ ବାହାରି ପଡ଼ିଥାନ୍ତେ । ଏଠାରେ ଶ୍ରୀମତ ଶରତପୂର୍ଣ୍ଣ ଉକ୍ତି କାଶୀରାମ ଦାସଙ୍କ ଲେଖନୀରେ ଉଦ୍ଭବ୍ତ ସ୍ୱଳ ପ୍ରକାଶ ଲଭ କରିଛି ।

ଦୃଢ଼ବାର ଭାର ଆଜି କରିବ ନିର୍ମୂଳ
ନିପାତ କରିବ ଆଜି ଭାରତେଇ କୁଳ ।
କହିତେ କହିତେ ଶ୍ରୀମ ଫୋପେ କମ୍ପେ ଅଙ୍ଗ
ଜୁଳନ୍ତ ଅନଳ ଯେନ ନୟନ ତରଙ୍ଗ ।
ନୟନ ତରଙ୍ଗ ହେତେ ଅଗ୍ନି ବାହିରସ୍ତ
ଭୟଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି ଯୁଗାନ୍ତେଇ ସମ ପ୍ରାୟ ।

[ପୃଷ୍ଠା-୧୭୯]

ବଙ୍ଗଳା ମହାଭାରତର ଶ୍ରୀମଦେନ ମଧ୍ୟ ମହାପରାକ୍ରାନ୍ତ । ଓଡ଼ିଆ ଶ୍ରୀମତର ସେ ପୁରୋଦାନର ଦ୍ୱାରରେ ଅଗ୍ନି ଲଗାଇ ସୁଡ଼ଙ୍ଗରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ନେଇ ବାହାରି ଯାଉଛି । ମାତା ଓ ଭାଇମାନଙ୍କୁ କାନ୍ଧରେ ଧରି ବନ ଭିତରେ ପବନ ବେଗରେ ଚାଲୁଛି । ତାର ଚରଣରେ ବୃକ୍ଷ ଶିଳାମାନ ଚୁର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଯାଉଛି । ଶ୍ରୀମ ହିଡ଼ମ୍ବି, ବକାସୁର ଆଦି ରାକ୍ଷସଙ୍କୁ ବଧ କରିଛି । କିନ୍ତୁ ଭୟଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧ କରି ଲୁହେ, ବିଧା, ଶୂପଡ଼ା, ଓ ଗୋଇଁଠା ମାର । ହିଡ଼ମ୍ବ ରାକ୍ଷସ ଏହିପରି ଅନାୟାସରେ ନିହତ ହୋଇଛି —

ଚଢ଼ ଆଉ ଶୂପଡ଼ା ମୁଣ୍ଡିକ ପଦାଘାତ
ପକ୍ଷୀବତ କରି ତାରେ କରିଲ ନିପାତ ।

(ଆଦିପର୍ବ-୮୯)

କର୍ମୀର ଶୁଦ୍ଧ ସହୃଦ ଯୁଦ୍ଧରେ ଅନୁରୂପ ଚକ୍ର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଛି । ଅଧିକ ହେଉଛି ରାମ ଛା, ରାମ ଛା, କାମୁଡ଼ା କାମୁଡ଼ା, ମୁଣ୍ଡ ଓ ବାହରେ ପିଟା ପିଟି ‘ପଦାଦାତେ କରାଦାତେ ମୁଣ୍ଡେ ମୁଣ୍ଡେ ବାଡ଼ି । ଆଚଡ଼ କାମଡ଼ ଚକ୍ର ଭୁଜେ ଭୁଜ ଚାଡ଼ି ।’ ତେଣୁ ଶୁଦ୍ଧସମାନଙ୍କ ସହୃଦ ଯୁଦ୍ଧରେ ଶ୍ଯମର ଦୁର୍ଜୟ ପରାଜୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାର ସୁଯୋଗକୁ କବି କାଶୀରାମ ଏଡ଼ାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ସାରଳା ମହାଭାରତର ବଳ, ହୃଦୟିକଙ୍କ ସହ ଶ୍ଯମର ଯୁଦ୍ଧ ବର୍ଣ୍ଣନାଠାରୁ ଏହାର ଆକାଶ ପାତାଳ ତପାତ୍ । ଏପରିକି ଦୁଃଶାସନ ଓ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ସହ ଭୀମର ଯୁଦ୍ଧ ମଧ୍ୟ ଭୟଙ୍କର-ତାହାନ୍ । ଯୁଦ୍ଧ ବର୍ଣ୍ଣନା ପତି ପାଠକ ମାନଙ୍କ ମନରେ ସାମାନ୍ୟ ମାତ୍ର ଉତ୍ତେଜନା ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ନାହିଁ । ସବୁଠାରେ ଯୁଦ୍ଧ ପୂର୍ବର ପ୍ରଚଣ୍ଡ ରେରେକାର ଧ୍ବନି ଓ ଆଶ୍ଵାଳନ ପ୍ରାୟ ଅନୁପସ୍ଥିତ । ମାଗୁଡ଼ୁକ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ଦ୍ଵାରା ପରଶୁରକୁ ଆଘାତ ଏବଂ ଚକ୍ରନିତ ରକ୍ତ ସ୍ରୋତର ବିଶ୍ଵସିକାମୟ ବର୍ଣ୍ଣନାର ପ୍ରୟାସ ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଶ୍ଯମ ଦୁଃଶାସନ ଯୁଦ୍ଧ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ—ଦୁଃଶାସନର ଶରଦାତରେ ଯିତ ବିଷିତ ହେବାରୁ ଶ୍ଯମ ଦୁଃଶାସନ ମୁଣ୍ଡକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ଗଦା ଫୋପାଡ଼ିଲା । ଦୁଃଶାସନ ଶତ ଯୋଜନ ଦୂରରେ ଯାଇ ପଡ଼ିଲା । ତାପରେ ପୂର୍ବ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ପୁରଣକରି ଶ୍ଯମ ଖଡ୍ଗରେ ତାର ବନ୍ଧ ବିଦାରି ରକ୍ତପାନ କଲା । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଉରୁଭଙ୍ଗ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବାକ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧ ଆଗେ କରେ ‘ଦୋହେଁରାଗେ’ ବାକ୍ୟାଂଶ ଭିତରେ ଯୁଦ୍ଧ ବର୍ଣ୍ଣନାର ସମସ୍ତ ଗର୍ଜନ ଚର୍ଚ୍ଚନ ଶେଷ । ଯୁଦ୍ଧ ବର୍ଣ୍ଣନାର ସବୁଠାରୁ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଅଂଶ ବୋଧହୁଏ—

ପୁରୁଷାସନାନ	କୌରବ ପ୍ରଧାନ
ଶ୍ଯମେ ମାରିଲ ଗଦା	
ପୁଷ୍ପମାଲ ପ୍ରାୟ	ବୃକୋଦର ତାୟ
ନାହିଁ କିଛି ପାୟ ବ୍ୟଥା ।	
ଦୁଇ ଗଦାଦାତ	ଦେନ ବଜ୍ରପାତ
ଠନ ଠନ ଶବ୍ଦ ଶୁନି	
ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଅଙ୍ଗେ	ଶ୍ଯମ ମହାରଙ୍ଗେ
କରେ ଗଦାର ଘାତନ । (ଗଦାପବ ପୃ ୫୧୫)	

ସାରଳାଙ୍କ ପୃଷ୍ଠା ପୃଷ୍ଠା ବ୍ୟାପୀ ଯୁଦ୍ଧ ବର୍ଣ୍ଣନା ଏଥିରେ ନାହିଁ । ଅତି ସଂକ୍ଷେପ ବର୍ଣ୍ଣନା ଭିତରେ ଯୁଦ୍ଧ ଶେଷ । ପାଠକ ଶ୍ରବାବେଗରେ ପଡ଼ି ପଡ଼ି ହୁଏତ ଯୁଦ୍ଧର ଆରମ୍ଭ କେତେବେଳେ ହେଲା, ଶେଷ କେତେବେଳେ ହେଲା ସହଜରେ

ଧରପାରେ ନାହିଁ । ପୁଣି ଭାଷା ଓ ଛନ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗର ଅକ୍ଷମତା ଯୋଗୁଁ ବାରରସ ସୃଷ୍ଟିରେ ବାଧା ଉପୁଜିଛି । ପୟାର ଛନ୍ଦରେ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଗୁଣ ସମନ୍ୱିତଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର ଗୁରୁଗନ୍ଧୀର ଯୁଦ୍ଧ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଲଘୁ କରିଛି । ‘ଗଦାଘାତ’ ସହିତ ‘ସୁଷ୍ପମାଳା’ ‘ବଜ୍ରପାତ’ ସହିତ ‘ଠନ୍ଠନ ଶବ୍ଦ’ ଏ ପ୍ରକାର ରସାଭାସ ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ଦାୟୀ ।

ଭୀମକୁ ଧୂଳିମାଟିର ମଣିଷ କରି ଗଢ଼ିବାରେ ସାରଳାଙ୍କ କୃତତ୍ତ୍ୱ ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ । ଭୀମ ଚରିତ୍ରକୁ ଦେବ ଭାବାପନ୍ନ ନ କରି ସାଧାରଣ ମଣିଷର ଇର୍ଷା, କ୍ରୋଧ ଦୁଃଖ ଶୋକ, ପ୍ରେମ ସହାନୁଭୂତି ଭିତରେ ସେ ଆବଦ୍ଧ କରି ରଖିଛନ୍ତି । ଯେଉଁ ମଣିଷ ରକ୍ତର ନିଶାରେ ପାଗଳ ହୋଇଉଠେ, ତା ହୃଦୟରେ ମଧ୍ୟ ବିଶେଷ ପରିବେଶରେ କବିଭର କୋମଳ ଅନୁରୋଧ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇପାରେ । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଭୀମ ହିଁ ଏହାର ସାର୍ଥକ ଉଦାହରଣ । ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ଭୀମ ହୃଦୟର ସହିତ ଭକ୍ତି କରେ, ସେମାନଙ୍କୁ କେତେବେଳେ ଗଭୀର ଅଭିମାନରେ ତ କେତେବେଳେ ପ୍ରତାପ କ୍ରୋଧରେ ଭସିବା କରେ । ଭୀମର ଯୁକ୍ତି ପ୍ରବଣତା, ବିରୁଦ୍ଧୀଳତା ଓ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ବାରମ୍ବାର ପ୍ରଭାବିତ କରେ । ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ପରି ସେ ଅବିଶ୍ୱାସେ ଧର୍ମ ଛଳରେ ଅନ୍ୟାୟକୁ ସହ୍ୟ କରିପାରେ ନାହିଁ । ଅନ୍ୟାୟର ପ୍ରତିରୋଧ ନ କରି ଉପାୟହୀନ ପଶୁପରି ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରିବାକୁ ସେ ପ୍ରାଣରେ ଘୃଣାକରେ । ଭରଣ ପୋଷଣ ପାଇଁ ମାତଲୋକ ନିକଟରେ ଆତ୍ମା ବିକ୍ରୟ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ତାର ପ୍ରବଳ କୁଣ୍ଠା । ଭୀମ ହେଉଛି ଜଣେ ଆଧୁନିକ ବ୍ୟକ୍ତି ସତେତନ ଯୁକ୍ତବାଦୀ ମଣିଷ, ଯେ ଦୁଷ୍ଟତାକୁ ମାରବରେ ସହ୍ୟ ନ କରି ତାର ମୂଲୋପାତନ ଲାଗି ସତତ ଚେଷ୍ଟିତ । ଲୋକ ମାନସରେ ଯେଉଁ ଭୀମ ମନ୍ଦ ଦୁଷ୍ଟ ଭାବରେ ପରିଚିତ ସାରଳା ଦାସ ଚରିତ୍ର ବିସଣର ଅପୂର୍ବ ଅଭିବ୍ୟଞ୍ଜନ ଭିତରେ ତାକୁ ମହାଭାରତର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ପୁରୁଷ ଭାବରେ ପ୍ରତିପନ୍ନ କରିଛନ୍ତି । ବାହ୍ୟତଃ ଭୀମକୁ ମନ୍ଦ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରି ସୁସ୍ଥ ଭାବରେ ତାର ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ତାଙ୍କର ଲେଖନୀ ଏପରି ସମର୍ଥନ କରି ଗୁଲିଛି ଯାହାଫଳରେ ପାଠକ ବା ଶ୍ରୋତାମାନେ ଏହି ଚରିତ୍ରଟି ପ୍ରତି ସ୍ୱତଃସ୍ପୂର୍ତ୍ତ ଭାବରେ ସହାନୁଭୂତିଶୀଳ ହୋଇଉଠନ୍ତି ଏବଂ ନିଜର ବାହ୍ୟ ଆବରଣଟିକୁ ଫିଙ୍ଗିଦେଇ ଭୀମ ସହିତ ଏକାତ୍ମବୋଧ କରନ୍ତି ।

ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଓଡ଼ିଆ ଭୀମ, ରାମ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ ଅସମୀୟା ଭୀମ ଓ କାଶୀରାମ ଦାସଙ୍କ ବଙ୍ଗାଳୀ ଭୀମ ପୂର୍ବଭାରତର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଆଞ୍ଚଳିକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ

ନେଇ ଆମ ଆଗରେ ଠିଆ ହୋଇଛନ୍ତି । ଏହି ଭିନ୍ନଜଣ ବର୍ଣ୍ଣିଷ୍ଠ କବି ଶ୍ରୀମକୁ ମହାଦୁର୍ଦ୍ଦୀନ, ପ୍ରବଳ ପରାଜାତ ଚରିତଟିଏ କରି ଠିଆ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ପ୍ରଖର କାବ୍ୟଦୃଷ୍ଟି, ବିପୁଳ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଶକ୍ତି, ବିସ୍ମୃତ ବର୍ଣ୍ଣନା ବୈରହ୍ୟ, ମାନବିକ ଅନୁଭୂତିର ଗଭୀର ଡିଗ୍ରୀ ଅଭାବରୁ ଶେଷୋକ୍ତ କବି ଦୁଇଜଣ ଯଥାର୍ଥ ଶ୍ରୀମର ରୂପଟିକୁ ଫୁଟାଇବାକୁ ଅସମର୍ଥ । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଶାସ୍ତ୍ରାଧ୍ୟୟନ ଅପେକ୍ଷା ଅନୁଭୂତିର ପ୍ରଖରତା ଅଧିକ । ୧୫ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ସମ୍ରାଟ କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ବ କାଳରେ ସାରଳା ଦାସ ହୁଏତ ନିଜ ଆଖିରେ ବହୁ ଯୁଦ୍ଧ ସନ୍ତ୍ରାମ ଦର୍ଶନମୟ ଦେଖିଛନ୍ତି, ଦୁଃସାହସୀ ଗରମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଆସିଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ଦୁଃସାହସିକ ଅଭିଯାନ, ଲେମ୍ବୁହରଣକାରୀ ବର୍ଣ୍ଣନା ଶୁଣିଛନ୍ତି । ହୁଏତ ସେ ନିଜେ ଯୁବାକାଳରେ ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇପାରିଥାନ୍ତୁ । ଫଳରେ ଜଣେ ଦୁର୍ଦ୍ଦମମୟ ତେଜସ୍ବୀ ଗୀର ପୁରୁଷର ପ୍ରତିରୂପରେ ଶ୍ରୀମକୁ ସାର୍ଥକ ଭାବେ ଗଢ଼ି ତୋଳିବା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି । ୧୭ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ରାମଭକ୍ତ ରାମ ସରସ୍ବତୀ ଓ ୧୭ଶ ଶତାବ୍ଦୀର କୃଷ୍ଣଭକ୍ତ କାଶୀରାମ ଦାସ ଯଥାକ୍ରମେ ଆସାମ ଓ ବଙ୍ଗଳାରେ ଏହିପରି ଯୁଦ୍ଧ ବିଗ୍ରହର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ବା ପରୋକ୍ଷ ଅନୁଭୂତିରେ ଆସି ପାରିନାହାନ୍ତି । ଏହି ସମୟରେ ବଙ୍ଗଳା ଓ ଆସାମରେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ପ୍ରାବନ୍ଧ ଥିବାରୁ ଗୀର ରସାତ୍ମକ କାବ୍ୟ ରଚନା ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ପରାଜିତ ହୋଇଛି । ତେଣୁ ଶ୍ରୀପୁରୀ ଜଣେ ମହାଭାରତୀୟ ଗୀରର ମହିମାମୟ ଚିନ୍ତ ପ୍ରଦାନ କରିବାରେ ଏକମାତ୍ର ସାରଳା ଦାସ ହିଁ ସମର୍ଥ ହୋଇଛନ୍ତି । ସାରଳା ମହାଭାରତର ଉତ୍କର୍ଷକୁ ଶ୍ରୀମ ଚରିତ ନିକଟରେ ବଙ୍ଗଳା ମହାଭାରତ ଓ ଅସମୀୟା ମହାଭାରତର ଶ୍ରୀମ ଚରିତ ଏକାନ୍ତ ନିଷ୍ପତ୍ତି ।

ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ସାମାଜିକ, ଜୀବନାଦର୍ଶର ନୈତିକ ପରଂପରା

ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ ଡକ୍ଟର ବନମାଳୀ ରଥ

ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତ ବ୍ୟାସ ବିରଚିତ ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ନୁହେଁ, ସ୍ୱଳ୍ପମ୍ବ ମହିମାରେ ରଚିତ ଗୋଟିଏ ପୁନଃସୃଷ୍ଟି । ଲେଖକ ଜୀବନବୋଧର କେତେକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଆଦର୍ଶମୁଖ୍ୟ ନେଇ ଅନେକ ସୁପ୍ରଚଳିତ ମାତ୍ର, ପ୍ରଥା ଓ ଚଳଣିର ମହତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ନିଜର ବିଶ୍ୱର ଅନୁକୂଳ ଚିନ୍ତା ଓ ଚେତନା ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । ମୂଳ ମହାଭାରତର ବର୍ଣ୍ଣିତ ଉପାଖ୍ୟାନ-ମାନଙ୍କରେ ସେଥିପାଇଁ ବହୁ ପରିବର୍ତ୍ତନର ଧାରା ସ୍ପଷ୍ଟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଜଣେ ସଫଳ କଥାକାରର ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରି ଲେଖକ କଥାବସ୍ତୁର ପରିକଳ୍ପନାରେ ଯେଉଁ ନୂତନତା ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିଛନ୍ତି, ସେଥିରେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳାୟ, ମହାଭାରତଶାୟ ତଥା ବିଶ୍ୱମାନବିକତାର ବହୁ ବୈବିଧ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ନୈତିକ ଜୀବନାଦର୍ଶର ପରଂପରା ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇପାରିଛି ।

କେବଳ ଗୋଟିଏ ବିରାଟ ସାହିତ୍ୟିକ କୃତି ଭାବରେ ସାରଳା ମହାଭାରତ, ତାହାର ଅର୍ଥାତ୍ ପାଠକମାନଙ୍କର ଅକୁଣ୍ଠ ଜନପ୍ରିୟତା ହାସଲ କରିନାହିଁ; ବରଂ ସେଥିରେ ଥିବା ବିପୁଳ ଜୀବନର ବ୍ୟାପ୍ତି ଓ ପୁଷ୍ପଳ ଆଦର୍ଶର ନୈତିକ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାର୍ଥ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ତାହାକୁ ସମଗ୍ର ଜାତୀୟ ଜୀବନର ଗୋଟିଏ ମହାପ୍ରାଣରେ ପରିଣତ କରିଦେଇଛି । ଯଦ୍ୟପି ସାହିତ୍ୟରେ ମାତ୍ରପ୍ରବେଶ ଗୋଟିଏ ବିବଦମାନ ସମସ୍ୟାଭାବରେ ଏବେ ସମାଲୋଚକ ମହଲରେ ଆଲୋଚିତ ହେଉଛି, ତଥାପି ପୃଥିବୀ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସମସ୍ତ ଲୌକିକ (Classical) ସାହିତ୍ୟରେ ସମଗ୍ର ମାନବ ସମାଜ ପାଇଁ କେତେକ ପରିନିଷ୍ପିତ ନୈତିକ ସନ୍ଦେଶର ସୁନିୟମ ବିନ୍ୟାସ ହିଁ ସେଗୁଡ଼ିକର ମହତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଖ୍ୟାପନରେ ଏକାନ୍ତ ସହାୟକ ହୋଇ ପାରିଛି । ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟତତ୍ତ୍ୱବେଦୀମାନେ ସାହିତ୍ୟର ରସାସକତା ଉପରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆବେପ କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହାର ଶୈଷିକ ତଥା ନୈତିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ପ୍ରତି ଉଦାହରଣ ନୁହନ୍ତି (୧) । ଏଣୁ ସର୍ବ

ସମସ୍ତ ଉନ୍ନତ ସାହିତ୍ୟରେ ନୈତିକ ଜୀବନାଦର୍ଶର ଧାରା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଏହି ପରମ୍ପରାର ବିକଟ ବିକାଶ ପ୍ରଣୀଧାନଯୋଗ୍ୟ ।

ମାନବ ସମାଜର ସୁଦୃଢ଼ ସ୍ଥିତି, କେତେକ ଆଦର୍ଶ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରୀକ୍ ଓ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ଲେଖକମାନେ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧ Tragedy ଓ କାବ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଏହାର ଗୋଟିଏ ଚମତ୍କାର ପରମ୍ପରା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଛନ୍ତି । ଗ୍ରୀକ୍ ଲେଖକମାନଙ୍କ ମତରେ ବ୍ୟକ୍ତି ହେଉଛି ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମ ଓ ଶୃଙ୍ଖଳାରେ ପରିଚାଳିତ ସମାଜର ଅଂଶ ବିଶେଷ । ମଣିଷ, ତାହାର ଭାଗ୍ୟ ଓ ତାହାର ଦେବତାମାନଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ— ଏହି ତିନୋଟି ମାତ୍ର ଉପରେ ସମଗ୍ର ଗ୍ରୀକ୍ ସାହିତ୍ୟ ଆଧାରିତ (୨) । ମଣିଷ ତାହାର ପାରିପାର୍ଶ୍ବିକ ପରିବେଶ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ରକ୍ଷା କରି କିଭଳି ଚଳିବା ଉଚିତ୍, ତାହା ହୋମର ଆଦି ଗ୍ରୀକ୍ ଲେଖକମାନେ ଦେଖାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ଗ୍ରୀକ୍ ସଂସ୍କୃତିର ଏହି ଔଚିତ୍ୟ ଚିନ୍ତା କେତେକ ସାବଜନାନ ମୌଳିକ ମାତ୍ର ଉପରେ ଆଧାରିତ । ସେ ଗୁଡ଼ିକ ହେଲା (1) arete' (Law of Self- honour), (2) aidos' (sense of duty), (3) dike' (Law of justice or world order) (4) soprosyne' (Law of balance), (5) hybris (breach of world order) ଅର୍ଥାତ୍ ସାମାଜିକ ଜୀବନରେ ମଣିଷ ନିଜ ମହତ୍ତ୍ୱ (arete') ନିଜେ ରକ୍ଷାକରି କର୍ତ୍ତବ୍ୟକର୍ମ (aidos) କରିଥିବ । ତାର ସେହି କର୍ମ ନ୍ୟାୟସଙ୍ଗତ ହେବା ଉଚିତ୍ ଓ କେବେହେଲେ ସଂସାରର ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମ (dike) କୁ ଲଙ୍ଘନ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଏହିପରି ଶୃଙ୍ଖଳିତ ଓ ସୁସଂଗଠିତ କର୍ମ (Sophrosyne) ର କର୍ତ୍ତା ଯଶସ୍ବୀ ହୁଏ ଏବଂ ଏହାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ (Hybris) ମଣିଷର ଅଶେଷ ଅକଲ୍ୟାଣ ସାଧନ କରେ । ଭାରତ ବର୍ଷରେ ମଧ୍ୟ ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ଉପନିଷଦାଦି ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ଏହି କଥା ଗୁଡ଼ିକ ବହୁଭାବରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟାତ ହୋଇଛି । ତାହାର ପ୍ରତିଧ୍ବନି ଓ ସଫଳ ରୂପାୟନ ସମଗ୍ର ସଂସ୍କୃତ ଓ ପ୍ରାଦେଶିକ ସାହିତ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରମୁଖ ପ୍ରବକ୍ତା ସାରଳାଙ୍କ ମହାଭାରତର ଶତାଧିକ କାହାଣୀ ପରିକଳ୍ପନାରେ ଏ ମୌଳିକ ଜୀବନାଧାରା ମାତ୍ର ଗୁଡ଼ିକ କିପରି ରୂପ ନେଇଛି, ତାହା ଏକାନ୍ତ ବିବେଚ୍ୟ ଓ ମନନଯୋଗ୍ୟ ।

ମହାଭାରତ ଯୁଦ୍ଧର ନାଁ ଦିଆ ଯାଇଛି—‘ଧର୍ମଯୁଦ୍ଧ’ । ଉପନିଷଦରେ କୁହାଯାଇଛି—‘ଅହିଂସା ସତ୍ୟମସ୍ତେୟଂ ଧର୍ମୋଽୟଂ ସାବବର୍ଣ୍ଣିକଃ’ । ‘ଧର୍ମ’ ମାନେ କାୟ ମନୋବାକ୍ୟରେ କାହାର ହେଲେ ଅମଙ୍ଗଳ ଚିନ୍ତା ନ କରିବା, ସତ୍ୟ ଆଚରଣ କରିବା ଓ ଚୋରି ନ କରିବା । କୌରବମାନେ ଏହି ଧର୍ମ (**world-Order**) ର ଘୋର ବିରୁଦ୍ଧାଚରଣ (**hybris**) କରିବାରୁ ଧର୍ମ ଯୁଦ୍ଧରେ ନିଶ୍ଚିହ୍ନ ହୋଇଗଲେ । ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସାରଳା ମହାଭାରତର କେତୋଟି କଥା ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସ୍ବରୂପ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇପାରେ ।

ସାରଳା ଦାସ ସାମାଜିକ ସଦାଚରଣକୁ ଧର୍ମ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ପରଂପରାଦ୍ୱୟମେ ପ୍ରଚଳିତ କେତେକ ଚଳଣି ଓ ସାମାଜିକ ମୁଲ୍ୟବୋଧ ପ୍ରତି ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଅକୁଣ୍ଠ ଆନୁଗତ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ପାଇ ଆସି ଥିବାରୁ ସୁସ୍ଥ ସାମାଜିକ ଜୀବନ ଯାପନ ଶେଷରେ ତାହା ସବୁବେଳେ ସହାୟକ ହୋଇ ଆସିଛି । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ମତରେ ତାହାହିଁ ଧର୍ମ ଓ ଗ୍ରୀକ୍ ଫିଲୋସଫିରେ ତାହାହିଁ **Law of World-order, or dike**. ଏହାର ବିରୁଦ୍ଧାଚରଣ କଲେ ପରିଣତ ଭୟଙ୍କର ହୁଏ । ସେଥିପାଇଁ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଓ ଧର୍ମବକ ଉପାଖ୍ୟାନରେ ସାରଳା ଦାସ ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି—

ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଧର୍ମେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ବର୍ଦ୍ଧିତରେ ବାହୁ (ବୁ ?)

ଧର୍ମେ ଚଳଇରେ ଭ୍ରାତ ଚରଣର ସବୁ ।

ଧର୍ମେଥିଲେ ହିଂସାନାଶ ନାହିଁଟି ପ୍ରାଣୀର

ଧର୍ମ ହିଁ କରି ପାରଇ ବିପଦରୁ ପାର

ଅଧର୍ମୀ ଲୋକର ଧର୍ମ ସଦା କରୁଥିବା

ସେହି ନାଶଯିବ ଅନ୍ୟେ ଧର୍ମରେ ତରିବା (ଆ.ପ)

ଅନ୍ୟଥ :—

ବାବୁ ଧର୍ମ ଅଂଶେ ଥିଲେ ହେ ମାନ ଗୋବିନ୍ଦ

କଦାଚିତେ ପ୍ରାଣୀଙ୍କି ନ ପଡେ ପରମାଦ (ବି. ପ)

ରାଜ୍ୟକର ବାବୁ ଏବେ ଧର୍ମ ପ୍ରତିପାଳ

ଅଧର୍ମ କଲେ ସହବ ନାହିଁ ମନ୍ତ୍ରପୁଳ (ଶା. ପ)

ଧର୍ମ ଲଢ଼ିବା ପାଇଁକ ଇଚ୍ଛେ ଯେଉଁ ପ୍ରାଣୀ

ଆୟୁ ଶୟ ଯାଏ ତାର ଶିଶୁ ହୁଏ ହାନ । (ବି. ପ)

ମଣିଷର କାମ ପ୍ରକୃତି ଅଙ୍ଗୁଳି ପ୍ରବଳ । ତାହାକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରିବାପାଇଁ
ବହୁ ସାମାଜିକ ବିଧି ନିଷେଧ ତଳି ଆସିଛି । ଜାଣି ବା ନଜାଣି ଏହି ସାମାଜିକ
ନିୟମ ଉଲ୍ଲଙ୍ଘନ କଲେ ଯେତେ ପ୍ରତାପଶାଳୀ ବ୍ୟକ୍ତି ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେହି ଅପକର୍ମର
ଉତ୍ସୁକର ପରିଣାମ ତାହାକୁ ଭୋଗ କରିବାକୁ ପଡ଼େ । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଭୂଳାକର୍ଣ୍ଣ
ଉପାଖ୍ୟାନ ଏହାର ଗୋଟିଏ ଚମତ୍କାର ଉଦାହରଣ । ଭୂଳାକର୍ଣ୍ଣ ବିଦ୍ୟାଧର-
ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସବୁଠାରୁ ସୁନ୍ଦର ଥିଲା । ତା ରୂପରେ ମୂର୍ତ୍ତ୍ୟ ହୋଇ ବିଦ୍ୟାଧାରୀ
ମାନେ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପାଖକୁ ମଧ୍ୟ ଗଲେ ନାହିଁ । ରୂପ ଗର୍ବରେ ଭଲଭଲ ଭୂଳାକର୍ଣ୍ଣ
ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ନିଜର ମା ଅଙ୍ଗୁଳି ସୁନ୍ଦର ପଦ୍ମାବତୀଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଅପହରଣ
କଲେ । ଫଳରେ ସେ ଶାପଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ମହାଦୁଃଖରେ ବଣରେ ବୁଲି ବୁଲି ପାପର
ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ଖୋଜୁଥିଲେ । ଶେଷରେ ନୟନସକ ଶିଖଣ୍ଡିକୁ ନିଜର ପୁରୁଷକୁ
ପ୍ରଦାନ କରି ପାପମୁକ୍ତ ହେଲେ । ଗ୍ରୀକ୍ ସାହିତ୍ୟର Oedipus ଚରିତ୍ରଟି ଠିକ୍
ଏହିପରି । ସେ ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ପିତୃହତ୍ୟା ଓ ମାତୃ ହରଣ କରିଥିବାରୁ ତାହାର
ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାଷା ବିକା ପରିଣତ ତାହାକୁ ଭୋଗ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ମହାପ୍ରତାପୀ
ଜାତକ ସାମାଜିକ ନୀତି ନିୟମକୁ ବେଶାନ୍ତର କରି ସୈରିନ୍ଦ୍ରୀଙ୍କ ପ୍ରତି ବଳାତ୍କାର
କରିବାରୁ ସେ ଶୋଚନୀୟଭାବେ ମୃତ୍ୟୁ ମୁଖରେ ପଡ଼ିଥିଲା । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନାଦି ଶହେ
ଭାଇ ଜୀବ ଶବରର ପତ୍ନୀପ୍ରତି ଅସଦାଚରଣ କରିବାରୁ ସମସ୍ତେ ମୃତ୍ୟୁ ମୁଖରେ
ପଡ଼ିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ଅପାର କରୁଣାରୁ ପରେ ବଞ୍ଚି ଉଠିଲେ । ସାରଳା
ଦାସ ସୁସ୍ଥ ସମାଜ ଗଠନ ପାଇଁ ନାଶର ସଙ୍ଗରେ ଉପରେ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ବ
ଆରୋପ କରୁଥିଲେ । ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

ଦ୍ରୋପଦୀ ବୋଇଲେ ଏହା ନୁହଇ ଯୁକତେ,
ଯଦି ସଖା ବିନା ପୃଥ୍ବୀ ରହନ୍ତା କେମନ୍ତେ ।
ଚନ୍ଦ୍ର ହରଣ କରିଲୁ ତାର ମହାସଖା,
ବୃହସ୍ପତି ଶାପେ ରହୁ ଗିଲେ ତାଙ୍କ ମୁଖି ।
ଇନ୍ଦ୍ର ହରଣ କରିଲୁ ଗଉଡମ ପତ୍ନୀ,
ରବି ଶାପେ ସେହି ହେଲୁ ସଂହସ୍ତେକ ଯୋନି ।

ସୀତାଙ୍କୁ ଚୋରାଇ ନେଇ ରାବଣ ମଣିଲା

ସୁଗ୍ରୀବ ଭାରିଯା ହରି ବାଳ ଭୟ ହେଲା । (ଚ.ପ)

ସେଥିପାଇଁ ବଳାଭକାରରେ କାହାର ସଫାଉ ଅପହରଣ କରିବା ଯେପରି
ଦୋଷାବହ, ପର ପୁରୁଷ ଓ ପର ନାରୀ ପ୍ରତି ଲୋଲୁପ ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରିବା
ସେହିପରି ଗର୍ହିତ ବ୍ୟାପାର । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପରଦାର ହରଣ କରିଥିବାରୁ ସେ ମଧ୍ୟ
ନିନ୍ଦା ଓ ଅପମାନର ମୁକ୍ତି ପାଇନାହାନ୍ତି । ମଧ୍ୟପର୍ବରେ ଯମରାଜ ସେଥିପାଇଁ
ଭର୍ତ୍ତନା କରିଛନ୍ତି । —

ଦ୍ଵାପରେ ହୋଇଲୁ ନାଥ ରଙ୍ଗା ଅବତାର

ଧର୍ମ ଲଢ଼ିଲୁ ଅବିରତେ କଲୁ ପରଦାର ।

ଅବଛିନ୍ନେ ଶୃଙ୍ଗାର କଲୁ ହୋ ଶ୍ରୀବତ୍ସ

ମାତକର୍ମ ପୁରୁଷ ହୋଇଲୁ ଅମାତ ।

× × × × ×

ପରଦାର ଶୃଙ୍ଗାର ଦୋଷ ପୋଡ଼ୁ ପୋଡ଼ୁ

ପରଦାରକୁ ଯେ ଆଣି କରଇ ଜୀବନ ତାର ଛୁଡ଼ୁ ।

ଖନିକାର ଜନ୍ମ ବୃତ୍ତନ୍ତ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସମାଜ ଜୀବନକୁ ସଫା ଓ ରୁଚିଶୀଳ କରିବା
ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସାରଳା ଦାସ ଚେତାବନୀ ଶୁଣାଇଛନ୍ତି —

କାମ ସାଗର ଅଗାଧ ଅପ୍ରମିତ ଜଳ

କାହାକୁ ହିଁ ଦୃଶ୍ୟ ନାହିଁ ନାହିଁ ଅଳକ୍ଷ୍ମ ।

ଭାଙ୍ଗିଲୁ ଜଗମୋହନ ପୁରୁଷର ଦର୍ପ

ଉତ୍ସୁକଇ ପରଦାର କଲେ ସବ ପାପ ।

କ୍ଷଣିକ ସୁଖ ସେ ପରଦାର ରସ ରଙ୍ଗ

କ୍ଷଣିକ ଭିତରେ ସବ ବସୁ ହୋଏ ଭଙ୍ଗ ।

ସେଥିପାଇଁ ଶାନ୍ତପର୍ବରେ ଶୁଦ୍ଧ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଦେଇ କହିଛନ୍ତି —

ପରଦାର ପରଧନେ ଲୋଭ ନ କରିବୁ

ଦିବାହିତା ନାରୀ ସଙ୍ଗେ କେବଳ ରହିବୁ ।

ଦେଖିବାର କଥା, ସାରଳା ଦାସ ସଫଳ ମହାଭାରତ ଅନୁସରଣରେ
ତାଙ୍କ ମହାଭାରତ ରଚନା କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଯେଉଁଠି ମୂଳ ମହାଭାରତରେ
ପ୍ରଚଳିତ ପରଂପରା ପ୍ରତି ଆକାତ ଲାଗିଛି, ବର୍ଣ୍ଣିତ କଥା ବସ୍ତୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ରୁଚି

ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅପାଞ୍ଚକ୍ରେୟ ମନେ ହୋଇଛି, ତାହାକୁ ସେ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ପ୍ରକୃତି ବଳରେ ବଦଳାଇ ଦେଇ ପ୍ରଚଳିତ ପରମ୍ପରା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପାଞ୍ଚକ୍ରେୟ କରି ପ୍ରକାଶ କରିବାରେ ଅସୁବିଧା କଲା କୁଶଳତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି । ଏପରି ଅର୍ଥାଂଶ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ଉପାଖ୍ୟାନ ମଧ୍ୟରୁ ସତ୍ୟବତୀ, ପରଶର, ଝଷ୍ଟ ଓ ଶାନ୍ତନୁଙ୍କ ଉପାଖ୍ୟାନ ଏଠାରେ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସ୍ୱରୂପ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରାଯାଇ ପାରେ ।

ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତରେ ରାଜା ଶାନ୍ତନୁ ପ୍ରଥମେ ବିବାହିତା ପତ୍ନୀ ଗଙ୍ଗାଙ୍କ ଔରସରୁ ଦେବବ୍ରତ ବା ଝଷ୍ଟ ନାମକ ପୁଅଟିଏ ପାଇଥିଲେ । ପରେ ଗଙ୍ଗା ଛୁଟି-ରୁଲିଯିବାରୁ ସେ କୈବର୍ତ୍ତ କନ୍ୟା ସତ୍ୟବତୀଙ୍କୁ ପତ୍ନୀ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କଲେ । କିନ୍ତୁ ବିବାହ ପୂର୍ବରୁ ସତ୍ୟବତୀଙ୍କ ପିତା ଦାସ ରାଜା ସତ୍ତ୍ୱ ରଖିଥିଲେ ଯେ ସତ୍ୟବତୀଙ୍କ ଔରସରୁ ଜନ୍ମିତ ପୁଅ ହିଁ ଶାନ୍ତନୁଙ୍କ ଅନ୍ତେ ସୋମବଂଶର ରାଜା ହେବ ! ସତ୍ୟବତୀଙ୍କର ଦୁଇ ପୁଅ ହେଲେ ଚିତ୍ରାଙ୍ଗଦ ଓ ବିଚିତ୍ରବୀର୍ଯ୍ୟ । ଚିତ୍ରାଙ୍ଗଦ ଅଳ୍ପ ବୟସରେ ମରଗଲେ ଓ ବିଚିତ୍ରବୀର୍ଯ୍ୟ କାଶୀ ରାଜଜେମା ଅମ୍ବିକା ଓ ଅମ୍ବାଳିକାଙ୍କୁ ବିବାହ କଲେ; କିନ୍ତୁ ସେ ମଧ୍ୟ ନିଃସନ୍ତାନ ଅବସ୍ଥାରେ ଦେହତ୍ୟାଗ କଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାଲେଣି ପଡ଼ିଲେ; ସୋମବଂଶ ରକ୍ଷା ହେବ କିପରି । ଏଣୁ ଝଷ୍ଟବତୀ ନିଜର ବିଧବା ବଧୂଦ୍ରବ୍ୟଙ୍କ ଔରସରୁ ବଂଶରକ୍ଷା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପୁନଃ ଉତ୍ପାଦନ କରିବାପାଇଁ ଝଷ୍ଟଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ଝଷ୍ଟ ଏଥିରେ ରାଜି ନ ହେବାରୁ ସତ୍ୟବତୀ ପରଶରଙ୍କ ଆଜ୍ଞା ନାବ ମଧ୍ୟରେ ଜନ୍ମିତ ନିଜର ପୁଅ ବ୍ୟାସଦେବଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରି ଅମ୍ବିକା ଓ ଅମ୍ବାଳିକାଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ ପଣ୍ଡିତ ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର ନାମକ ଦୁଇ ପୁଅ ଉତ୍ପନ୍ନ କରାଇ ବଂଶ ରକ୍ଷା କଲେ ।

ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତର ଏହି ଉପାଖ୍ୟାନରେ କେତେକ ଅନୈତିକ ତଥା ସାମାଜିକ ସଦାଚାର ବିରୁଦ୍ଧ କଥା ରହିଛି । ପ୍ରଥମେ ଶାଶୁ ସତ୍ୟବତୀ ପୁଅ ବିଚିତ୍ରବୀର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ବିଧବା ବଧୂଦ୍ରବ୍ୟଙ୍କୁ ଏପରି ଅମାତ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ପାପକର୍ମରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବାକୁ କହିବେ କିପରି ? ପୁଣି ଝଷ୍ଟ ଓ ବ୍ୟାସ ଦୁହେଁ ଅମ୍ବିକା ଓ ଅମ୍ବାଳିକାଙ୍କ ଦେହଶୁର, ସେନାନିକ ମଧ୍ୟରେ ସମାଗମ ହେବ କିପରି ? ଏସବୁ କଥା ପ୍ରଚଳିତ ସାମାଜିକ ଶୁଦ୍ଧ ମାନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅପାଞ୍ଚକ୍ରେୟ ଓ ଗହ୍ୱିତ ବ୍ୟାପାର । ତେଣୁପାଇଁ ସାରଳା ଦାସ ଏହି ସଂସ୍କୃତ କଥାକୁ ଗ୍ରହଣ ନ କରି ଅନ୍ୟାୟବଳେ କଥାଟିର ପରିକଳ୍ପନା କରିଛନ୍ତି । ଯାହା ଫଳରେ ମୂଳକଥାର ଅଙ୍ଗହୀନ

ହେଉନାହିଁ ଓ ତାହା ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସାୟର ବିରୁଦ୍ଧାବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ କରୁନାହିଁ । ପ୍ରଥମ କଥା ହେଲା ନଦୀ ପାର ହେଉଥିବା ବେଳେ କାମାର୍ତ୍ତ ପରାଗର ମୁନିଙ୍କ କୈବର୍ତ୍ତ ଦୁହିତା ସଙ୍ଗବଂଶୀଙ୍କ ସହିତ ମିଳନ ଓ ବ୍ୟାସ ଦେବଙ୍କ ଜନ୍ମ । ସାରଳା ଦାସ ମୁନି ପୁରାଣ ଏ କାମପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ ଆଦୌ ପସନ୍ଦ କରିନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ମୁନିଙ୍କଠାରୁ ଏ ଉପାଖ୍ୟାନକୁ ବାଦଦେବା ସମ୍ଭବ ହେଉ ନଥିବାରୁ ସେ ପରାଗର ମୁନି ଓ ସଙ୍ଗବଂଶୀଙ୍କୁ ବିବାହ ବନ୍ଧନରେ ବାନ୍ଧି ସାମାଜିକ ସ୍ୱୀକୃତି ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତରେ ଶାନ୍ତନୁଙ୍କ ବିବାହିତା ପତ୍ନୀଭାବେ ପରିଚିତା ସତ୍ୟବତୀ ଏଠାରେ ଶାନ୍ତନୁଙ୍କ ଜଣେ ବନ୍ଧୁ ପତ୍ନୀଭାବରେ ଗୃହୀତ । ସଂସ୍କୃତରେ ଚିନ୍ତାଙ୍ଗଦ ଓ ବିଚିତ୍ରବୀର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ମାତାଥିଲେ ସତ୍ୟବତୀ । ଏଥିରେ ସେ ହେଲେ ସେମାନଙ୍କର ପାଳୟିଣୀ । କାମାର୍ତ୍ତ ଶାନ୍ତନୁ ଗଙ୍ଗାଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ର ଆଲିଙ୍ଗନ କରିବାରୁ ଏ ଦୁଇପୁତ୍ର ଜନ୍ମିଥିଲେ ଓ ସେମାନଙ୍କର ଲାଳନ ପାଳନ ଭାର ନେଇଥିଲେ ସତ୍ୟବତୀ । ସଂସ୍କୃତରେ ସେ ଥିଲେ ଭୀଷ୍ମଙ୍କ ବିମାତା ଓ ଅର୍ଯ୍ୟକା ଅମ୍ବାଳିକାଙ୍କ ଶାଶୁ, କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ସେ ଆଉ ଶାଶୁ ନୁହନ୍ତି, ଜନୈକା ହୃଦୈଷିଣୀ ମାତ୍ର । ଏହିପରି ସୋମ-ବଂଶର ଜଣେ ହୃଦୈଷିଣୀ ବ୍ରାହ୍ମଣ ରକ୍ଷିଙ୍କ ସଙ୍ଗମରେ ପୁତ୍ର ଜନ୍ମ କରି ବଂଶ ରକ୍ଷା ପାଇଁ ପରମର୍ଶ ଦେଇପାରେ; କିନ୍ତୁ ନିଜର ଶାଶୁ ପୁତ୍ରବ୍ୟୁତ୍ଥାନକୁ ଏପରି ପାପ-କର୍ମରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବାପାଇଁ ପରମର୍ଶ ଦେବା କଥା ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସାୟର ଘୋର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଭାବରେ ଗୃହୀତ ହୋଇଥାନ୍ତା । ପୁଣି ବ୍ୟାସଦେବ ଏଠାରେ ଜଣେ ମୁନିଶ୍ରେଷ୍ଠ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଭାବରେ ଚିହ୍ନିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଦେବଗୁରୁ ହୋଇ ଭାଇବୋହୁମାନଙ୍କ ସହିତ କାମଲୀଳାରେ ଲୀନ ହେବାପରି କୁହିତ ସାମାଜିକ ଅପକର୍ମକୁ ସାରଳା ଦାସ ଏତାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ମୁନିଙ୍କଠାରେ ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ସାମାଜିକ ଜୀବନାଦର୍ଶ ଓ ତାହାର ନୈତିକ ପରାମର୍ଶରେ ସାରଳା ଦାସ କିପରି ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସୀ ଥିଲେ, ତାହା ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ ।

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅନେକ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ନୈତିକ ଜୀବନାଦର୍ଶ ମଧ୍ୟରୁ ସମସ୍ତ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଓ ଜୀବନ ବିନିମୟରେ ସତ୍ୟରକ୍ଷା କରିବା ଗୋଟିଏ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଷ୍ଟର ସାମାଜିକ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ସେହି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଳନପାଇଁ ମହାଭାରତର ସର୍ବସ୍ତ ସେ ଶତ ଜନ୍ମ ହୋଇଉଠିଛନ୍ତି । ଅର୍ଜୁନ ସତ୍ୟ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଯାଇ ମହାଦେବଙ୍କ ସହିତ, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ, ବଳରାମଙ୍କ ସହିତ, ଏପରିକି ନିଜର ପିତା ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସହିତ ମଧ୍ୟ

ଘୋର ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି ଓ ଶେଷରେ ଜୟମାଲରେ ବିଭୂଷିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ପୃଥ୍ବୀର ସ୍ଥିତି ସତ୍ୟ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇପାରେ କହିଛନ୍ତି—

ଆଗୋ ସୁଦେଶ୍ୟ ସତ୍ୟକୁ ଲଙ୍ଘିଲେଟି ମହି
ସାବିତର ସମସ୍ତେ ନ ବଢ଼ିବେ କେହି । (ବି. ପ)

ଏହିପରି ମହାଭାରତର ସର୍ବତ୍ର ନାନା ଉପାଖ୍ୟାନ ମାଧ୍ୟମରେ ସତ୍ୟ, ଅହିଂସା ଓ ସଦାଚାରର ନୈତିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ସାରଳା ଦାସ ଧର୍ମାନୁମୋଦିତ ଯୁଗଳ ଜୀବନଯାପନ ପାଇଁ ଆହ୍ୱାନ ଦେଇଛନ୍ତି ।

କିଛି ତ୍ୟାଗ ସ୍ୱୀକାର ନକରି କେବେହେଲେ କେହି ନିଜର ଚର ଅଭିଳାଷିତ ଲକ୍ଷ୍ୟ ପଥରେ ପହଞ୍ଚି ପାରନାହାନ୍ତି । କିଛି ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ବସ୍ତୁ ପାଇବାକୁ ହେଲେ ସେଥିପାଇଁ ବହୁ ମୂଲ୍ୟ ଦେବାକୁ ପଡ଼େ ଏବଂ ଯାହା କରାଯାଏ ତାହାର ଗୋଟିଏ ନିଶ୍ଚିତ ଭଲ ମନ୍ଦ ପରିଣତି ଥାଏ । ନିଷ୍କାମ କର୍ମ କଲେ ମଧ୍ୟ ତାହାର ଫଳ ପ୍ରାପ୍ତି ଅବଶ୍ୟକ୍ଷର । ଆମ ଶାସ୍ତ୍ରକାର ଓ ପୌରାଣିକମାନେ ଏହି ଦର୍ଶନ ପ୍ରଚାର କରି ଆସିଛନ୍ତି । ସାହିତ୍ୟକମାନେ ଏହାର ବିକଟ ବିକାଶ ଘଟାଇଛନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରୀକ୍ ଓ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ ସହିତ ବିଶ୍ୱ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ସାଧାରଣ କଥାଟି ବହୁଭାବରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଛି । ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପୀ ହାନ୍ତଧର୍ମୀ କବିମାନଙ୍କର ସାମାଜିକ ଜୀବନାଦର୍ଶ ଓ ନୈତିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଗୁଡ଼ିକ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ମଣିଷ ସମାଜକୁ ଅନୁପ୍ରାଣିତ କରି ଆସିଛି । ସାରଳାଦାସ ଏହି ସାବଜମାନ ନୈତିକ ପରମ୍ପରାର ଜଣେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପୁରୋଧା ଭାବରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରକାଶ ମହାଭାରତର ଯେଉଁ ଶାଶ୍ୱତ ସାରସ୍ୱତ ସମ୍ପଦ ସୃଷ୍ଟି କରି ଯାଇଛନ୍ତି, ତାହା ଆଜି ଦେଖିବାର କଥା ଓ ଅନୁଭବ କରିବାର କଥା ।

ପାଦଟୀକା :—

(୧) ମନ୍ତ୍ରଚଉତି—କାବ୍ୟ ଯଶସୋଫଳକୃତ ବ୍ୟବହାରବିଦେ ଶିବେନ୍ଦ୍ର ଯତସ୍ତେ K.P.V.L.

(୨) Paideia, trasulatcd by Gilbert Highet, vol, I.
(Second Edn. New york, 1962) Introducton PP.
XVII ff. by Werner Jaeger.

କବି ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଚଉଷଠି ଯୋଗିନୀ ମୂର୍ତ୍ତି

ଡକ୍ଟର ବୃନ୍ଦାବନ ଚନ୍ଦ୍ର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ

ସାରଳା ଦାସ କବି ଥିଲେ ସିଦ୍ଧ ସାଧକ । ସାରଳା ଚଣ୍ଡୀଙ୍କ ପ୍ରସାଦରୁ
ସେ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ କବିତ୍ୱ ଶକ୍ତିର ଅଧିକାରୀ ହୋଇ ମହାଭାରତାଦି ବ୍ରହ୍ମ ରଚନା
କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ । କବିଙ୍କ ସମୟକୁ ବୈଷ୍ଣବ, ଶୈବ ଓ ଶାକ୍ତ
ମତର ମଧୁର ସମନ୍ୱୟ ସାଧିତ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ସମୟକୁ ଯେପରି
ଶୈବ ଓ ବୈଷ୍ଣବ ଭକ୍ତିମୁଳକ କାବ୍ୟ, ପୁରାଣ ଭଜନ ଜଣାଣ ରଚିତ
ହୋଇଥିଲା, ସେହିପରି ଶାକ୍ତ ମତର ପ୍ରସାର ମଧ୍ୟ କମ୍ ହୋଇନଥିଲା । ‘ଦେବୀ
ଭାଗବତ’ ଓ ‘ସପ୍ତଶଯ୍ୟା ଚଣ୍ଡୀ’ ଅନୁସରଣରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଦେବୀ ଦୁର୍ଗାଙ୍କର
ବିଭିନ୍ନ ରୂପ ଓ ଆବତାରବିହାର ବର୍ଣ୍ଣନାମୁଳକ କେତେକ ପୁରାଣ, କାବ୍ୟ, ଖଣ୍ଡକାବ୍ୟ,
ଜଣାଣ ଭଜନ ଚଉଚ୍ଚଶାଦି ରଚିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ମହାକବି
ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ରଚନାବଳୀ ମଧ୍ୟରେ ଶକ୍ତି ଉପାସନା ଓ ଶାକ୍ତ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଥମ
ନିଦର୍ଶନମାନ ଅଙ୍କିତ ଥିବା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟ ଭାଗରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇ ଓଡ଼ିଶାର
ବ୍ୟାସ କବି ସାରଳା ଦାସ ଅଷ୍ଟାଦଶପଦ ବିଶିଷ୍ଟ ମହାଭାରତ, ବିଲଙ୍କା ରାମାୟଣ,
ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣାଦି ରଚନା କରି ସେ ସମସ୍ତ ରଚନାର ବହୁ ସ୍ଥଳରେ ଦେବୀଙ୍କ ବିଭିନ୍ନ
ଆବତାର ଓ ଝଙ୍କଡ଼ବାସିନୀ ସାରଳା ଚଣ୍ଡୀଙ୍କ ସଫଳରେ ଭକ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଉଲ୍ଲେଖ
କରିଥିବା ଦେଖାଯାଏ —

ନମସ୍ତେ ସାରଳୋ ଗୋ ଜଙ୍ଗେର ପୁରବାସୀ,
ଅନଳ ସମୁଦ୍ରା ଗୋ ମୁଖ ପୌର୍ଣ୍ଣମୀର ଶାଖୀ ।
କୃପାଜଳ ନନ୍ଦନ ଗୋ ନର୍ମଦା ସରସ୍ୱତୀ,
ଶ୍ରୀଚନ୍ଦ୍ର ଭାଗା ଶୀର୍ଷେ ଗୋ ଯୋଗଲୟେ ସ୍ଥିତି ।
ସୁରସିଦ୍ଧ ମୁନି ମାଗୋ ଚୋଡ଼ର ନାମ ଦୋଷି,

ଧଂସିଲୁ ଅସୁର ମାଗୋ ରଣରଙ୍ଗେ ପଣି ।
 କେଶୀ ଧିଠିରେ ବଜେ ମାଗୋ ଦୁରତ ବନାଣୀ,
 କର ଅନୁବୃତ୍ତ ମାଗୋ ମୋତେ ଅଭୟବର ଦେସି ।

× × ×

ସେ ଦେବୀଙ୍କ ଶ୍ରୀଚରଣକୁ ନିଜେ ମୋର ଆଶ,
 ଜନ୍ମେ ଜନ୍ମେ ଅଟଇ ମୁଁ ଶୁଭ୍ରମୁନି ସାରଳାଦେବୀଙ୍କର ଦାସ ।

× × ×

ନମସ୍ତେ ବିମଳା ଗୋ ନମୋ ନାରାୟଣି,
 ସଂସାର ଜଳେ ମାଗୋ ତୋ ନାମ ବଖାଣି ।
 ଦୁର୍ଗତି ଖଣ୍ଡିନୀ ଗୋ ପଦ୍ମା ଯେ ଆସନା
 ଅରକ୍ଷ ଲୋକର ଦୁଃଖ ବନାଣିନୀ ।
 ନିଜେ ତୋର ନାମ ଯେହୁ କରଇ ସ୍ମରଣ,
 ନାନା ଦୁର୍ଗତିରୁ ହୋଏ ସେ ମୋକ୍ଷଣ ।
 ସଦୟା ଚିତ୍ତେ ମାଗୋ ଦୟାକର ମୋତେ
 ସାବେଲ ଦାସକୁ ଗୋ ରଖ ଜଗତ ମାତେ ।
 ଜୟ ଗୋ ମଙ୍ଗଳା ସଙ୍କଟତାରେଣୀ,
 କାକଟପୁର ମାଗୋ ବସିଛୁ ଗୋସାମଣି ।
 ପ୍ରାଚୀନଦୀ ଶ୍ରେଣେ ପୂର୍ବକାଶେ ସ୍ଥିତି
 ପୋତୁଅ ବୋଦା ଗୋ ଖାଉ ଭଗବତୀ ।
 ରାଜାଘରେ ତୋତେ ଶ୍ରେଣ ଖଞ୍ଜା ନାହିଁ,
 ସଂସାରଜନଙ୍କୁ ଗୋ ମୋହିପାରୁ ତୁହି ।
 ମୈତ୍ରୀ ନାଶିବଲ ଗୋ ଛୋଡ଼ିବୁ ବୁଦ୍ଧି ବଳେ
 ରକତବର୍ଣ୍ଣକୁ ଭସିଲୁ ଖପରେ ।
 ଅଶୁଭ ନାଶେନା ଗୋ ନାମ ବିଦ୍ଧସେନ,
 ଦୁର୍ଗତି ନାଶି ସ୍ଥିତି କଲୁ ଏ ମେଦନୀ ।
 ମୁହିଁ ଅରକ୍ଷିତ ସାବେଲ ଚଣ୍ଡୀ ଦାସ ” (୧)

‘ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣ’ କବିଙ୍କର ଏକ ମୌଳିକ କଳ୍ପନାପ୍ରସୂତ ରଚନା । ସଂସ୍କୃତ ଦେବୀ ଭାବବତ ଅବଲମ୍ବନରେ କବି ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରି ଓଡ଼ିଆ ଶାକ୍ତ ଯାହାଙ୍କର ମୂଳଭୂମି ପକାଇଛନ୍ତି । ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତକୁ ଅନୁସରଣ କରି ଅଷ୍ଟାଦଶ ପଦ୍ମବିଶିଷ୍ଟ ବିରାଟ ମହାଭାରତ ଗ୍ରନ୍ଥ କବି ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ବିରାଟ କଳ୍ପନା-ସୌଧ ଉପରେ ଯେପରି ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଛି, ସେହିପରି ଦେବୀ ଭାବବତ, ସପ୍ତଶଳା ଚଣ୍ଡୀ ଆଦି ବହୁ ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଆଧାରରେ କବିଙ୍କ ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣ ରଚନା ସମ୍ପନ୍ନ । ତାଙ୍କର ଦୁର୍ନିଶ୍ଚୟ କଳ୍ପନା ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣକୁ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ରଚନାର ଭୌତ୍ୟ ଦେଇଅଛି । ଏଥିରେ ଦେବୀଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ରୂପର ବର୍ଣ୍ଣନା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଚଉଷଠି ଯୋଗିନୀ ବର୍ଣ୍ଣନା ବିଶେଷ ଆକର୍ଷକ ହୋଇଅଛି ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ଯୋମଦଶାୟୀ ରାଜାମାନଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ (ଖ୍ରୀ. ୯୫୦ - ୧୧୧୨) ଏକାଧାରରେ ବୈଷ୍ଣବ, ଶୈବ ଓ ଶାକ୍ତ ମତାବଲମ୍ବୀ ମାନଙ୍କର ଉପାସନା ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ଉପାସକମାନେ ନିଜନିଜର ବିଶ୍ୱାସ ଓ ଉପାସନା ପଦ୍ଧତିକୁ ଉତ୍ତିକରି ଦେବଦେବୀଙ୍କ ପ୍ରତିମା ଓ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ । ପୂର୍ବରୁ ଲୋକସାଧାରଣରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା ମାତୃକା ଉପାସନା ଅଧିକ ପ୍ରସାର ଲାଭ କରିଥିଲା । ଆଲୋଚ୍ୟ ସମୟରେ ରାଜ୍ୟର ରାଜଧାନୀ ଥିଲା ପାଳନଗର । ଏଠାରେ ମାତୃକା ମୁଖି ଉପାସିତା ହେଉଥିଲେ । ଏହା ସାଙ୍ଗକୁ ପୁରୀର ମାର୍କଣ୍ଡେଶ୍ୱରଙ୍କ ନିକଟରେ ସପ୍ତମାତୃକା ମୁଖି ପୂଜିତା ହେଉଥିଲେ । ପୁରୀ, ଭୁବନେଶ୍ୱର ଓ ସାଜପୁର ବ୍ୟତୀତ ବେଲଗଣ୍ଡି, ଟିଟିଲଗଡ଼, ଶିଙ୍ଗ, ଧର୍ମଶାଳା, କୁଣ୍ଡିଶ୍ୱର, ଶେରଗଡ଼ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥାନରେ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ସପ୍ତମାତୃକା ବା ଅଷ୍ଟମାତୃକା ବା ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ଏକ ବା ଏକାଧିକ ମାତୃକାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ବୈଦିକ ଓ ତାନ୍ତ୍ରିକ ଉଭୟ ପଦ୍ଧତିର ଉପାସନା ବିଧାନ ମାନ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରାଯାଇଥିଲା । ଏହି ଅଷ୍ଟମାତୃକା ପୁରୀ ଓ ତନ୍ତ୍ର ଯାହାଙ୍କରେ କାମ, ହୋଧ, ଲୋଭ, ମୋହ, ମଦ, ମାହର୍ଯ୍ୟ, ଯୌଗୁନ୍ୟ ଏବଂ ଅସୁୟାଦି ସଂଜ୍ଞାସବୁ ତଥା, ଅଶିମା, ଲଘିମା, ବ୍ୟାଧି, ପ୍ରାକାମ୍ୟ, ମହିମା, ଇଶିଭୁ, ବଶିଭୁ ଓ କାମାବଶାୟିତାଦି ଅଶ୍ଳେଷ୍ମର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରଣାଳୀଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛନ୍ତି (୨) । ବିଶେଷ କରି ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ପୁରାଣ ଓ ସପ୍ତଶଳା ଚଣ୍ଡୀର ଉଲ୍ଲେଖ ଅନୁସାରେ ମାତୃଶାସ୍ତ୍ର ଅସୁର ବିନାଶ ପାଇଁ ଦୁର୍ଗା ବା ଗୁମୁଣ୍ଡାକଠାରୁ ଆବର୍ତ୍ତତା

ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କୁ ଶାନ୍ତ ମତରେ ଅହଂସାର ମୁଣ୍ଡି ଭାବରେ ଉପାସନା କରିବାର ବିଧି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ।

ଆନିଲତା ସମୟରୁ ବାଣପୁରରେ ଭଗବତ୍ତା, ବଡ଼ମ୍ବାର ଭଟ୍ଟାରିକା ନାମରେ ନାମିତା ଦଶଭୁଜା ଦୁର୍ଗା. ଖିଞ୍ଜରେ କାଚକେଶୁରୀ, ଚୌରାସୀଠାରେ ବାଗୁସ୍ତ୍ରୀ, ପାଟଣାଗଡ଼ଠାରେ ପାଟଣେଶୁରୀ, ମୋତିଆଠାରେ ଚତୁର୍ଭୁଜା ମହିଷା-ମର୍ଦ୍ଦିନୀ ଦୁର୍ଗା ଓ ଷଡ଼ଭୁଜା କୁତାମରଣୀ. କେନ୍ଦୁଲିଠାରେ ଅମ୍ବା ଓ ଅମ୍ବାଳିକା, ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ଉତ୍ତରାସ, ବାଙ୍କିରେ ଶ୍ୟାମାକାଳୀ. ଚଢ଼ିକା, ପୁରୀର ଝଙ୍କଡ଼ରେ ସାରଳା; ସମ୍ବଲପୁରରେ ସମଲେଶ୍ୱରୀ, ଗଞ୍ଜାମରେ ତାରାରେଣୀ, ଖମ୍ବେଶ୍ୱରୀ, ବାରଦେବୀ ନାରାୟଣୀ ଭୈରବୀ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ସହିତ ଓଡ଼ିଶାର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ବହୁ ଶାନ୍ତ ମୁଣ୍ଡି ସେମାନଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ନିର୍ମିତ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ମନ୍ଦିରରେ ଉପାସିତା ହେଉଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଐତିହାସିକମାନଙ୍କ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ଅନୁଯାୟୀ ଓଡ଼ିଶାର ସର୍ବତ୍ର ବିଶେଷତଃ ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ବହୁ ତାନ୍ତ୍ରିକ ଗୁମୁଣ୍ଡା ମୁଣ୍ଡିଙ୍କର ଉପାସନା ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା ।

ଯୋଗିନୀ ଉପାସନା ଯୋମବଂଶୀ ରାଜତ୍ୱ କାଳର ଏକ ବିଶେଷ ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ ଘଟଣା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶୁଭ ଅନୁଷ୍ଠାନ ବା ମାଙ୍ଗଳିକ କାର୍ଯ୍ୟର ଆରମ୍ଭରେ କାର୍ଯ୍ୟାନୁଷ୍ଠାନର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପରିସୀମା ନିମିତ୍ତ ଯୋଗିନୀ ମାନଙ୍କୁ ପୂଜା କରାଯାଉଥିଲା । ଅଷ୍ଟମାତୃକାଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରାନ୍ତ୍ୟକର ଆଠ ଆଠ ଜଣ ସହକାରିଣୀ । ଏହି ହସାବରେ ଚଉଷଠି ଯୋଗିନୀ ପରାକଳ୍ପିତା ହୋଇଥିଲେ । ଯୋଗିନୀମାନଙ୍କ ନାମ, ଆୟୁଧ, ବାହନ ଓ ହସ୍ତସଂଖ୍ୟା ବିଷୟରେ ବିଭିନ୍ନ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ନାନାବିଧ ଉଲ୍ଲେଖକୁ ଭିତ୍ତିକରି ଆଲୋଚକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବହୁବିଧ ମତଭେଦ ଥିବାର ଜଣାଯାଏ । ଭାରତର ମୁଖ୍ୟ ଗୁରୁଗୋଷ୍ଠି ଯୋଗିନୀ ପୀଠ ମଧ୍ୟରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ସ୍ୱାସ୍ଥପୁର ଓ ରାଣିପୁର-ଝରିଆଲଠାରେ ଦୁଇଟି ଓ ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶରେ ଖଜୁରାହୋ ଓ ଭେରାସାଟ ଠାରେ ଦୁଇଟି ଥିବାର ଜଣାଯାଇଛି । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ କାଳହସ୍ତ ଅନୁଯାୟୀ ସ୍ୱାସ୍ଥପୁର ପ୍ରଥମ ଓ ରାଣିପୁର-ଝରିଆଲ ପୀଠ ଦ୍ୱିତୀୟ ବୋଲି ଐତିହାସିକମାନେ ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି (୩) । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ହିଁ ଯୋଗିନୀ ଉପାସନାର

(୩) ଓଡ଼ିଶାର ଶାକ୍ତ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ - ପୃ: ୧୧୫. ଡକ୍ଟର ଅର୍ଜୁନ ଯୋଶୀଙ୍କ ପ୍ରବନ୍ଧ ।

ଅପ୍ପମାରନ୍ତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଏହା ଭାରତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳକୁ ପ୍ରସାରିତ ହୋଇଥିଲା ।

କବି ସାରଳା ଦାସ ଚଣ୍ଡୀପୁରଣରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ବିଭିନ୍ନ ଦେଶଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଚଉଷଠି ଯୋଗିନୀର ଅବତାରଣା କରିଛନ୍ତି । କେବଳ ଓଡ଼ିଶାରେ କାହିଁକି, ସବୁଭାରତୀୟ ସ୍ତରରେ ଚଉଷଠି ଯୋଗିନୀଙ୍କର ପରିକଳ୍ପନା ଶ୍ରୀକ୍ଷୀୟ ଅଷ୍ଟମ ନବମ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିବା ପୂର୍ବେ କୁହାଯାଇଛି । ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ଚଉଷଠି ଯୋଗିନୀ ମନ୍ଦିର ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ; କିନ୍ତୁ କବି ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ନିଜ ଜନ୍ମ ଭୂମିରେ ଭୁବନେଶ୍ୱର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ୱାସ୍ଥପୁର ଗ୍ରାମର ଚଉଷଠି ଯୋଗିନୀ ମନ୍ଦିର ଓ ଟିଟିଲଗଡ଼ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଗୁଣୀପୁର-ଝରଆଲର ଚଉଷଠି ଯୋଗିନୀ ମନ୍ଦିର ଓ ସେଥିରେ ଅବସ୍ଥାପିତ ମୂର୍ତ୍ତିମାନ ରହିଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ଚଉଷଠି ଯୋଗିନୀଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଶତକିଛି ହୋଇ-ଉଠିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । କାଳିକା ପୁରାଣାଦି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଚଉଷଠି ଯୋଗିନୀଙ୍କର ନାମ ତାଲିକା ପ୍ରଦତ୍ତ । କିନ୍ତୁ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ତାହା ଭିନ୍ନ ରୂପେ ଅଙ୍କିତ ହୋଇଛି । ସେ ଚଉଷଠି ଯୋଗିନୀଙ୍କର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରିବାକୁ ଯାଇ ଲେଖିଛନ୍ତି —

ଛୁପ୍ପା, ମାୟା, ନାରାୟଣୀ, ବ୍ରହ୍ମାୟଣୀ, ଉଦ୍ରାୟଣୀ, ଇନ୍ଦ୍ରାୟଣୀ, ଭୈରବୀ, ଚନ୍ଦ୍ରବାଣେଳୀ, ମାହେଶ୍ୱରୀ, ବାଣେଳୀ, ଟିପୁରୀ, ଉତ୍ତରୀ, ଚର୍ଚ୍ଚିକା, ଅମ୍ବିକା, କୋଠାରୀ, ଭଗବତୀ, କମଳା, ଶାନ୍ତି, କାନ୍ତି, ମାଧବୀ, ଚାମୁଣ୍ଡା, ବିମଳା, ଗୁରୋଶ୍ୱରୀ, ଆନନ୍ଦାୟୀ, ବାସନ୍ତୀ, ସୁରପା, ବିରୁପା, ଖେଚରୀ, ଭୂରୀ, କଙ୍କାଳୀ, ବେତାଳୀ, ଭଦ୍ରକାଳୀ, ରେହଣୀକେଶ୍ୱରୀ, କାମାକ୍ଷୀ, ଉଲ୍ଲୁକା, ଉଲ୍ଲୋକା, ସମୁଦ୍ର ତାରଣୀ, ଅନୁଗ୍ରହା, ଗୋପାଳୀ, ବନଦେବତା, ମୋହିନୀ, କାମସେଣୀ, ପୁଷ୍ପମଣି, ସନ୍ଧ୍ୟାୟୀ, ବିରାୟୀ କାମଭଦ୍ରା, କାମେନୀ, ଅମ୍ବିକା, ଭଦ୍ରାୟଣୀ, କପାଳୀ, ଶୁକ୍ଳା, ଚନ୍ଦ୍ରାୟଣୀ, ସୋମଭଦ୍ରା, ଟିଲ୍ଲେକମୋହିନୀ, ଡାକେଶ୍ୱରୀ, ପିଙ୍ଗଳେଶ୍ୱରୀ, ସବାଜିନୀ, ପୋପେଳାମା, କୋଠାରୀ, ସୁରେଶ୍ୱରୀ, ଭଗବତୀ, ସରସ୍ୱତୀ, ହିଙ୍ଗୁଳା, ଚଞ୍ଚଳାୟୀ, ବିରଜା, ସୁରେଶା, ଟିପୁରୀ ।

ଉକ୍ତ ତାଲିକାରୁ ଜଣାଯାଏ, କବି ସାରଳା ଦାସ ଯୋଗିନୀମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ନାମାବଳୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଛନ୍ତି ତାହା ତାଙ୍କର ନିଜସ୍ୱ । ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣର ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ

ରହସ୍ୟ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବାକୁ ଯାଇ କବି ଯୋଗିନୀମାନଙ୍କ ମହାତ୍ମ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ଦେଶଙ୍କ ପ୍ରସାଦରୁ ସେ ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣ ରଚନା କରିଥିବାର ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି :—

ଆଜ୍ଞା ହେଲ ମୋତେ ଶୁଣରେ ବାଲୁତ
ଏ ମୋହର ମହିମା ତୁ ସଂସାରେ କର ବିଖ୍ୟାତ ।
ସେ ଦେଶଙ୍କର ଆଜ୍ଞାରେ ମୁଁ ପୁରାଣର ବାଣୀ
ସଂସାର ଜନ ଅର୍ଥେ ବିଖ୍ୟାତ କଲ ପୁଣି ।

ବୃହତ୍ସାମରେ ଚନ୍ଦ୍ରକ ଦ୍ଵାରା ସାତ ଦିନ ପରେ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିବା ଲାଗି ପରୀକ୍ଷିତ ରାଜା ଅଭିଶପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ମୃତ୍ୟୁ ପୂର୍ବରୁ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ଶୁଣିବା ଲାଗି ନୈମିଷାରଣ୍ୟବାସୀ ଶୁକ ମୁନିଙ୍କର ଶରଣାପନ୍ନ ହେଲେ । ଶୁକ ମୁନି ଅଭିଶପ୍ତ ରାଜା ପରୀକ୍ଷିତଙ୍କୁ ଭାଗବତ ଶୁଣାଇ କୃତାର୍ଥ କରିଥିଲେ । କବି ସାରଳା ଦାସ ଏହି ଆଶ୍ୟାଦ୍ଵିକାଟିକୁ ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣ ରଚନାର ମୂଳ ଭସ୍ତ୍ର ବୋଲି ଅତି ଚତୁରତାର ସହିତ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି । ମହର୍ଷି ଅଙ୍ଗିରା ରାଜା ପରୀକ୍ଷିତଙ୍କୁ ଅଗରେ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିବା ଲାଗି କଠୋର ଅଭିଶାପ ଦେଇଥିଲେ । ରାଜା ପରୀକ୍ଷିତ ମୃତ୍ୟୁ ବିରୁଦ୍ଧିକାରେ ଶ୍ଵେତ ହୋଇ ଶୁକ ମୁନିଙ୍କଠାରୁ ଦୁର୍ଗା ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଶୁଣିବା ପାଇଁ ବ୍ୟାକୁଳତା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ସେହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସେ ଦୁର୍ଗାଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ରୂପ, ଅବତାର ଓ ବିଶେଷ କରି ଚଉଷଠୀ ଯୋଗିନୀଙ୍କ ପରଚୟ ଓ କୃତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜାଣିବା ପାଇଁ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ମହର୍ଷି ଶୁକମୁନି ରାଜା । ପରୀକ୍ଷିତଙ୍କର ଚିତ୍ତ ବ୍ୟାକୁଳତା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ତାଙ୍କୁ ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣ ଶୁଣାଇବାକୁ ଯାଇ ଚଣ୍ଡୀଙ୍କର ଚଉଷଠି ଯୋଗିନୀ ରୂପ ପ୍ରସଙ୍ଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାଇଛନ୍ତି ।

ଅହୋ ପରୀକ୍ଷିତ ଶୁଣ କହନ୍ତି ଶୁକବ୍ରହ୍ମା
ସଂସେପି କହିବା ଚଉଷଠି ଯୋଗିନୀଙ୍କ ମହିମା ।
ସ୍ତ୍ରୀ ମାୟା ନାରୀଏଣୀ ବ୍ରହ୍ମାଏଣୀ ରୁଦ୍ରାଏଣୀ
ଭୈରବୀ ଚନ୍ଦ୍ର ବାସେଲୀ ଇନ୍ଦ୍ରାୟେଣୀ । (୪) ଇତ୍ୟାଦି

ଏଥିରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଥିବା ଚଉଷଠି ଯୋଗିନୀଙ୍କର ତାଲିକାଟି ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ଜଣାପଡ଼େ ଓ ସାରଳା ଦାସଙ୍କର ଏହା ସ୍ବ କଳ୍ପନା ପ୍ରସ୍ତୁତ ମନେହୁଏ । ତାଙ୍କ ତାଲିକା ସହିତ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରରେ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସଂସ୍କୃତ ପୁରାଣରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଚୌଷଠି ଯୋଗିନୀଙ୍କର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ନଥିବା ଦେଖାଯାଏ । କବି ସାରଳା ଦାସ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରକରଣରେ କେଉଁ ଯୋଗିନୀ କିପରି ଜାତ ହେଲେ, ତାଙ୍କର ହସ୍ତ ସଂଖ୍ୟା, ଆୟୁଧ ଇତ୍ୟାଦିର ବିବରଣୀ ଦେଇଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ କବି ବିବରଣୀଟିକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନକରି ଯେନକେନ ପ୍ରକାରରେ ଛୟାଳିଗଟି ଦେବାଙ୍କର ପରିଚୟ ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ।

ଭାରତର ତାନ୍ତ୍ରିକ ଛତୁଷ୍ପାଠ ମଧ୍ୟରେ ଉଦ୍ରପାଠ ବା ଉଦ୍‌ଉଦାନ ପାଠ ପ୍ରଥମ ପାଠ ରୂପେ ଖ୍ୟାତ ଲାଭ କରିଥିଲା । ତାନ୍ତ୍ରିକମାନଙ୍କର ଧାରଣା ଥିଲା— ପ୍ରତ୍ୟେକ ପାଠରେ ଚତୁଷ୍ପଥ ଯୋଗିନୀଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ଓ ମନ୍ଦିର ସ୍ଥାପନ କରି ସେହି ପାଠରେ ସିଦ୍ଧି ଲାଭ କଲେ ଖ୍ୟାତ ଓ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିବେ । ସେହି ଦୃଷ୍ଟି-କୋଣରୁ ପୂଜାଞ୍ଜଳୀୟ ସିଦ୍ଧାର୍ଥମାନେ ଉତ୍କଳର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ରାଜବଂଶ ଭୌମଙ୍କର ରାଜାମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରାଇ ଉଦ୍ର ପାଠରେ ଗୋଟିଏ ଚଉଷଠି ଯୋଗିନୀ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ । ଭୌମବଂଶର ଜନେକା ରାଣୀ ସ୍ବାସ ଦେବୀ ଭୁବ-ନେଶ୍ବରର ଅନନ୍ତ ଦୁରରେ ଗୋଟିଏ ଚଉଷଠି ଯୋଗିନୀ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରାଇ ସେଥିରେ ନବକୋଟି କାତ୍ୟାୟନୀ, ଦ୍ବାରପାଳ ଭୈରବ, ଅଜୈକପାଦ ଶିବଙ୍କ ସମେତ ଚଉଷଠି ଯୋଗିନୀଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ମନ୍ଦିରର ସେବାକାର୍ଯ୍ୟ ସୁଚ୍ଚରୁ ରୂପେ ପରିଚାଳନା କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେଠାରେ ନିଜ ନାମରେ ଏକ ଶାସନ ବସାଇ ଶାସନାଧ୍ୟକ୍ଷ ରୂପେ କେତେକ ସିଦ୍ଧ ତାନ୍ତ୍ରିକ ରଖାଇଥିଲେ । ସ୍ବାସପୁରର ଏହି ଯୋଗିନୀ ପାଠ ଭାରତର ପ୍ରାଚୀନତମ ଯୋଗିନୀ ପାଠ ରୂପେ ଖ୍ୟାତ ଲାଭ କରିଥିଲା । ଏହି ଯୋଗିନୀ ପାଠ ନିର୍ମାଣର ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ପଣ୍ଡିତ ଓଡ଼ିଶାର ବଲ୍ଲଙ୍ଗିର ଜିଲ୍ଲା ଅନ୍ତର୍ଗତ ରାଣୀପୁର ଝରିଆଲଠାରେ ପଣ୍ଡିତ ଓଡ଼ିଶାର ସାଧକମାନେ ଆଉ ଏକ ଯୋଗିନୀ ପାଠ ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ । ଏହି କ୍ଷେତ୍ରଟି ପୂର୍ବେ ସୋମଘାଟି ରୂପେ ବିଖ୍ୟାତ ଥିଲା । ସବ୍‌ଭରତାୟ ସ୍ବରରେ ସ୍ବାସପୁର ଓ ରାଣୀପୁର ଝରିଆଲର ଚଉଷଠି ଯୋଗିନୀ ମନ୍ଦିର ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିବା ପରେ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଦେଶରେ ଅନ୍ୟ ଦୁଇଟି ଯୋଗିନୀ ପାଠ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିବା ଜଣାଯାଏ —

କବି ସାରଳା ଦାସ ଷଡ଼ଟି ଯୋଗିନୀଙ୍କ ନାମତାଲିକା ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ଏବଂ କେଉଁ ଯୋଗିନୀ କପର ଜାତ ହେଲେ, ତାଙ୍କର ହସ୍ତସଂଖ୍ୟା, ଆୟୁଧ ଇତ୍ୟାଦିର ବିବରଣୀ ଦେଇଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ କବି ବିବରଣୀଟିକୁ ସଫର୍ପଣ ନକରି ସେନକେନ ପ୍ରକାରେଣ ଛପ୍ପାଳଣଟି ଦେବାଙ୍କର ପରବସୁ ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣରେ ଦେଇଛନ୍ତି । ସେ ସେଥିରେ ଅନ୍ୟତ୍ର ଚଉଷଠି ଯୋଗିନୀଙ୍କର ବାହନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଉକ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନାଟି ସଫର୍ପଣ ନୁହେଁ । ଏଥିରେ ମାତ୍ର ଚରିଣଟି ଯୋଗିନୀଙ୍କର ବାହନ ସଫର୍ପଣରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦିଆଯାଇଛି :--

(୧) ବ୍ରହ୍ମାୟଣୀ-ହଂସ (୨) ନାରାୟଣୀ-ଗରୁଡ଼ (୩) ଇନ୍ଦ୍ରାୟଣୀ-ହସ୍ତୀ
(୪) ରୁଦ୍ରାୟଣୀ-ଘୃଷ୍ଣ (୫) ଭୈରବୀ-ସମ୍ପାତ (୬) ଭଦ୍ରକାଳୀ-ବ୍ୟାଘ୍ର
(୭) ଚର୍ଚ୍ଚିକା-ଶବ (୮) ଉଗ୍ରନାରୀ-ବରାହ (୯) ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣା ମହାମାୟା-ସିଂହ
(୧୦) ବିରଜା-ବୃଣ୍ଡିକ (୧୧) ଶୁକ୍ଳା-ଉଲୁକ (୧୨) କଳାଳୀ-ମୟୂର
(୧୩) ମୁରୁଗୀ-ଓଟ (୧୪) ମାତଙ୍ଗୀ-ଗର୍ଭର (୧୫) ମହାମାୟା-ହରିଣ
(୧୬) ବାସନ୍ତୀ-କୃଷ୍ଣଶୂନ (୧୭) ଗୁପ୍ତା-ସମ୍ବର (୧୮) ମାୟା-ସମ୍ବର
(୧୯) ବାହନୀ-ବରାହ (୨୦) ବିକରାଳୀ-ଶୃଗାଳ (୨୧) ବିମଳା-ସିଂହ
(୨୨) ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତ-ମେଷ (୨୩) କାମାର୍ଗୀ-କୁଳକୁଟ (୨୪) ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତ-ବାହୁଟିଆ
(୨୫) ବେତାଳ-ବଳିଆ କୁକୁର (୨୬) କପାଳୀ-ଶାଫଲ (୨୭) ଚଞ୍ଚଳା—
ମହିଷ (୨୮) ସିଂହରା-ସମ୍ବର (୨୯) ହେଙ୍ଗୁଳା-ଶାଫଲ (୩୦) ବିରୂପା—
ଉଲୁକ ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ପୂର୍ବରୁ ଚଉଷଠି ଯୋଗିନୀ ପୀଠ ଓ ତତ୍ ସଫର୍ପଣ ପରଂପରା ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ କବି ସାରଳା ଦାସ ଷଡ଼ଟି ଯୋଗିନୀଙ୍କ ନାମ ଓ ସେଥିଉତ୍ତରୁ ୩୦ଟି ଯୋଗିନୀଙ୍କ ବାହନ ଉଲ୍ଲେଖ କଲେ କପର ଓ କାହିଁକି ? ସାରଳାଙ୍କ ଚଉଷଠି ଯୋଗିନୀଙ୍କ ଖଣ୍ଡିତ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଜଣାଯାଉଛି ଯେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ବୈଷ୍ଣବ ମତବାଦ ଲୋକରେ ପ୍ରସାର ଲାଭ କରିଥିବା ହେତୁ ଓ ଆଦୃତ ହୋଇଥିବା ହେତୁ ଚନ୍ଦ୍ରମତବାଦ ଓ ଶାକ୍ତ ପୀଠ ଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତି ଲୋକଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧା କମି ଆସିଥିଲା । ଫଳରେ ଚଉଷଠି ଯୋଗିନୀଙ୍କ ସହିତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଶାକ୍ତପୀଠଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାୟ ମୁମୂର୍ଷୁ ଅବସ୍ଥା ଲାଭ କରିଥିଲା । ସମ୍ଭବତଃ ଏହି କାରଣରୁ ଚଉଷଠି ଯୋଗିନୀଙ୍କ ନାମ ତାଲିକା, ଆୟୁଧ ଓ ବାହନ ପ୍ରଭୃତି କବି ସାରଳା ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ଭାବରେ ଦେଇ ପାରିନାହାନ୍ତି ।

ରାଣୀପୁର ଝରଆଳଠାରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବା ଚଉଷଠୀ ଯୋଗିନୀ ପୀଠର ଆୟତନ ଗ୍ରାସପୁର ଯୋଗିନୀ ପୀଠଠାରୁ ଆୟତନରେ ବଡ଼ । ଏଠାରେ ଏକ ପରିଣା ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଚତୁଃସ୍ତମ୍ଭଯୁକ୍ତ ଏକ ସ୍ତୁବ୍ଧ ମଣ୍ଡପରେ ଡଳମୁଣ୍ଡ ଓ ଅଷ୍ଟସ୍ତମ୍ଭ-ଯୁକ୍ତ ଶିବମୂର୍ତ୍ତି ଚାଣୁବ ନୃତ୍ୟ ରଙ୍ଗରେ ବିଦ୍ୟମାନ । ଏଠାରେ କାନ୍ଥରେ ୬୪ଟି ଠଣା ଚଉଷଠିଟି ଯୋଗିନୀ ମୂର୍ତ୍ତି ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିବାର ଏବେକି ଦେଖାଯାଏ । ମାତ୍ର ୪୮ଟି ଯୋଗିନୀ ମୂର୍ତ୍ତି ପରିଦୃଷ୍ଟ ଓ ଅନ୍ୟ ୧୬ଟି ମୂର୍ତ୍ତି ଅଦୃଶ୍ୟ ଥିବା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ ।

* * *

ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର କେତେଟି ବଖାନି ସୃଷ୍ଟି ମୂଳରେ

✽ ଶାରଳା ମହାଭାରତର ପ୍ରଭାବ ✽

ଅଧ୍ୟାପକ ଶ୍ରୀ ଦୋଳଗୋବିନ୍ଦ ବିଶୀ

ବିଶ୍ୱ ସାହିତ୍ୟରେ ବିଦଗ୍ଧ ସାହିତ୍ୟର ବିଧିବଦ୍ଧ ସୃଷ୍ଟି ପୂର୍ବରୁ ଲୋକ ସାହିତ୍ୟର ସନାତନାସ୍ଥିତି ସର୍ବଜନ ସ୍ୱୀକୃତ । ବେଦ ଭିତ୍ତିକ ଦୃଷ୍ଟି ଭଙ୍ଗୀ ମାଧ୍ୟମରେ ତଥା ବିଶ୍ୱର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳର ସୁପ୍ରାଚୀନ ଲୋକ ସାହିତ୍ୟ ଅନୁଶୀଳନରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣା ପଡ଼େ, ଲୋକ ସାହିତ୍ୟ ଅନ୍ୟତମ ନାହିଁ (ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ) ର ମଧ୍ୟ ସନାତନା ସ୍ଥିତି ରହିଛି । ବୈଦିକ ଓ ଚତୁର୍ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗର ପାଞ୍ଜିକି ହିନ୍ଦୁକର୍ମରେ ଆନୁଷ୍ଠାନିକ ଭାବରେ ପ୍ରତ୍ନୋଦ୍ଧୃତ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା ଦୀର୍ଘତମ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଅଧିକାରରେ ନାହିଁ । ବାହ୍ୟାୟନ ମଧ୍ୟ ଏହାକୁ ଚୌଷଠି କଳାର ଅନ୍ୟତମ କରାଅଛନ୍ତି । ୧ । । ବୈଦିକ ଯୁଗର ଏହି ବୌଦ୍ଧିକ ଗଭୀରତାର ପରିମାପକ ଧାରା ହିମେ ଭାରତୀୟ ଲୋକ ସାହିତ୍ୟ ମାଧ୍ୟମରେ ଦୃଢ଼ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କରି ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱସ୍ତରରେ ପରିପ୍ରସାର ଲାଭ କରିଥିଲା । “ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରୀକ୍ ସେମାନ ଓ ଆଙ୍ଗ୍ଲୋ ଫେକ୍ସନ୍ ମାନଙ୍କ ଶ୍ରେଣି ସଭ୍ୟରେ ଏହା ଯେପରି ଆଦୃତ ହେଉଥିଲା, ଆଫ୍ରିକା ଓ ଏସିଆର ଆଦିମ ଅଧିବାସୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏହା ସେପରି ସମାଦୃତ ହେଉଥିଲା । ୨ । ଶତ୍ରୁ ଶତ୍ରୁତାର ଆଲଂକାରକ ଆରୁର୍ଯ୍ୟ ଭ୍ରମହୀନ ସମୟରେ ଏହି ପ୍ରତ୍ନୋଦ୍ଧୃତ ପ୍ରବଳ ପ୍ରଚଳନ ଥିଲା । ଏ ସଫଳତା ପ୍ରାଚୀନ ଆଲେକ୍ସାନ୍ଦର ଆରୁର୍ଯ୍ୟ ଦଣ୍ଡୀ ପ୍ରତ୍ନୋଦ୍ଧୃତ ୧୭ ପ୍ରକାର ବିଭାଗ, ସେମାନଙ୍କର ସଞ୍ଜା ଓ ଉଦାହରଣ ସହ ଅନ୍ୟ

୧୪ ପ୍ରକାରର କ୍ଳିଷ୍ଟ ପ୍ରହେଳିକାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ସୁପ୍ରାଚୀନ ସଂସ୍କୃତଭାଷା ସାହିତ୍ୟର ଏହି ପ୍ରହେଳିକାର ଓଡ଼ିଆନାମାନ୍ତର ହେଉଛି ନା'ଦିଆ" । ଲୋକ ସାହିତ୍ୟର ଏହି ଧାରାକୁ ହିନ୍ଦୀ ଇଂରାଜୀ ଓ ବଙ୍ଗଳାରେ ଯଥାକ୍ରମେ ପାହେଲୀ ଓ ବୁଝେବଲ୍, Riddle ଓ Puzzle, ଧନ୍ଦା, ହେପ୍ପା'ଲୀ ଓ ଛଡା ବୋଲି ଆଖ୍ୟାୟିତ କରାଯାଇଛି । ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାରେ ଏହାର ବିବିଧ ନାମକରଣ ରହିଛି । ଏଗୁଡ଼ିକହେଲା:-ଭେକାନି,ବଖାନି ଓ କଥାରଠାସ୍ । ପରସ୍ପରଆଲୋଚନା ରତ ବ୍ୟକ୍ତି ମାନସର ବୁଦ୍ଧିଗତ ଗଞ୍ଜରତାର ପରିମାପକ ଭାବରେ ବିଶେଷତଃ ପଞ୍ଜୀ କୈନ୍ଦ୍ରୀକ ଲୋକ ସମାଜ ମଧ୍ୟରେ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ଶ୍ଳୋକ, ଆବଧାନଙ୍କ ମାନସାଙ୍କ ପରି ଏହା ଜନସାଧାରଣଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ ଅନାଦିକାଳରୁ ମଣ୍ଡନ କରିଆସୁଛି । ମଣିଷର ବିଜ୍ଞ ପ୍ରବୃତ୍ତି (୩) ରୁ ଏହି ଧାରା ଉନ୍ନେଷ ହେଉଥିବାରୁ ଓ ସରସ ରୂପକର ଆବରଣରେ ଉଦ୍ଧିଷ୍ଟ ବସ୍ତୁକୁ ଲୁଚ୍ଚକାୟିତ ରଖାଯାଉଥିବାରୁ, ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତାଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନ-ରେ ଉତ୍ତରଦାନୀ ସୁଗ୍ରବତଃ ବୋକା ବନିଯାଇଥାନ୍ତି ବା ଭେକ୍ଲ (ଭେକ୍ଲ-ଜୋଶ୍‌ଲୀଶବ୍ଦ) ହୋଇଯାଆନ୍ତି । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପଶ୍ଚିମାଞ୍ଚଳୀୟ ନାମକରଣ "ଭେକାନି" ଯଥାଯୋଗ୍ୟ ମନେହୁଏ । ସୁନଶ୍ଚ; କେବଳ ନା'ଦିଆରେ (ନା'ଦେଇଦେଲେ) ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କେତେକାଂଶରେ ହିଁ ହୋଇଥାଏ ଯଥା ହଏହଏ ହେଟା ? ଉତ୍ତର-କିଟା (କଣ୍ଟା) କିନ୍ତୁ ସବୁର ଶେଷନେହେଁ । ଅନେକ ସ୍ଥଳେ ଏହାର ଉପଯୁକ୍ତ ଉତ୍ତରଦେବାକୁ ହେଲେ ଟିଖିନଖିଗ୍ରାବେ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବା ନିତାନ୍ତ ବାଞ୍ଛନୀୟ । ଯେପରି :— ବୁଆର୍ ମରନ୍ ପୋରୁଦଣା, ଘରେ କରଛେ ବାବାଜୀ ବସା, ମା'କେ ମିଲ୍ଲ ବର୍ ଆରୁ ହିଁ'ପିବା ଶଶୁରୁ'ବର୍" ଏହି ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ପ୍ରାକ୍ ରାମାୟଣ କାହାଣୀ ତଥା ସୀତାକନ୍ଦୁ ବୁଝନ୍ତ ଓ ରାମ ରାବଣ ଯୁଦ୍ଧକୁ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଗ୍ରାବେ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ନକଲେ ଉତ୍ତର ଶୁଷ୍କ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନମୂଳକ ଉତ୍ତର ପ୍ରଦାନ ବା ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଶବ୍ଦକୁ ଭୂତିକରି ପ୍ରଦତ୍ତ ବଖାନି ନାମ କରଣ ଆହୁରି ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ । "କଥାରଠାସ୍" ନାମକରଣ ମୂଳରେ ପ୍ରବଚନ, କାମ୍ବଦନୀ ଓ ଉପାଖ୍ୟାନ ଭୂତିକ ମୁଖ୍ୟବୋଧ ରହିଛି ଯାହାକି ଶୀଘ୍ର ପ୍ରବଚନ ର ମୁଖ୍ୟ ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟ ।

- (୧) ଓଡ଼ିଆ ଲୋକଗୀତ ଓ କାହାଣୀ — ଲୋକଗୀତ ତଃ କୁନଳବିହାରୀ ଦାଶ ପୃ ୨୫୦
 (୨) ପ୍ରହେଳିକ- ତଃ ଜାନକୀବନ୍ଧନ ମହାନ୍ତି/ଆସନ୍ତାକାଳି ସୁଜା ସଂଖ୍ୟା ୧୧୨୨ ପୃ ୧୪୭
 (୩) ଓଡ଼ିଆ ଲୋକଗୀତ ଓ କାହାଣୀ

ପ୍ରାଥମିକ ସ୍ତରରେ ପ୍ରଚଳିତ ବ୍ୟାଧି ଗୁଡ଼ିକ ମୁଖ୍ୟତଃ ଗ୍ରାମ୍ୟ ସମାଜ, ଘରଫାରିରେ ନିଜପ୍ରତି ଆତଯାତ ବିଧି, ବିଭିନ୍ନ ପଦାର୍ଥ, ଦୃଶ୍ୟମାନ ଜୀବଜନ୍ତୁ, ନିଷ୍ୟଦରକାରୀ ତଥା ବ୍ୟବହାରୀୟ ଜନଶ୍ରେଣୀ, ଗୃହପାଳିତ ପଶୁପକ୍ଷୀ ଆଦିର ପରିଚିତ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ ଦୃଷ୍ଟାବଳୀ ଦୃଶ୍ୟ ସହିତ ଆପଣାର ଅନୁଭୂତିକୁ ଲଗ୍ନ କରି ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଉଥିଲା । କ୍ରମେ ବିଭିନ୍ନ ସୂକ୍ଷ୍ମଜୀବ ବିଧିବିଧି ସାହାଯ୍ୟ ଯଥା ପୁରୁଣା, କାବ୍ୟ, ଶାସ୍ତ୍ରାବ୍ୟ, ନିର୍ଗୁଣାସାହିତ୍ୟ, ପୋଟଳ, ଲୋକ ସଂପର୍କ ସଂପର୍କିତ ସରଳ ସହଜ-ବୋଧ ସାହାଯ୍ୟ ଆଦିର ସୃଷ୍ଟି ଓ କ୍ରମବିକାଶ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବ୍ୟାଧି ମାରବା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରେ ମଧ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ପ୍ରଣାଳୀର ଅନୁପ୍ରାଣ ହେଲା । ଏହାର ମୁଖ୍ୟ କାରଣ ଦେଖିଲେ, ଆମର ତଥାକଥିତ ସାମାଜିକ ଜୀବନ ପାର୍ମିକ ପରଂପରା ମାଧ୍ୟମରେ ଗଠିତ ହେଉଥିଲା । ଗ୍ରାମ ବୈଠକ ମାନଙ୍କରେ ପୁରୁଣା ଚର୍ଚ୍ଚାର ପ୍ରବଳ ପ୍ରସାର ପଡ଼ିଥିଲା । ଫଳରେ ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତା ସ୍ତ୍ରୀୟ ଜ୍ଞାନ ଗର୍ଭର ବଳିଷ୍ଠ ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ଯାଇ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପୁରୁଣା ପୁସ୍ତକରୁ କିଛି ତଥା ରହସ୍ୟ-ଗର୍ଭିତ ଆଖ୍ୟାନ ମାନ ପ୍ରଶ୍ନାକାରରେ ବୈଠକରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରୁଥିଲେ । ଏ ସମୟର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବାରେ ଓ ଶୁଣିବାରେ ସହଜ ସ୍ୱାଭାବିକ କୁହାଯାଇ ରସ ଆସାଦନ କରୁଥିଲେ ।

ଚିରାଚରିତ ପରଂପରାମୟରେ ବ୍ୟାଧି ପଦଯୋଜନା କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ନୂଆ ନୂଆ ପୌରାଣିକ ଉପାଖ୍ୟାନକୁ ପ୍ରତ୍ୟେକକ୍ରମେ ପ୍ରଶ୍ନ ରୂପରେ ବ୍ୟାଧିରେ ସଂଯୋଗ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ; ଫଳରେ ତାଙ୍କର ଏକ ମହାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧିତ ହେଲା, -ସେ ବଢ଼ା ବଢ଼ା ଜ୍ଞାନଜନଙ୍କୁ ବା ବ୍ୟାଧିପ୍ରିୟ ବୈଠକ ଜନତାଙ୍କୁ ପରସ୍ତ ଓ ବୋକା କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହେଉଥିଲେ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଆଦିକାଳରେ ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିବା ଶାରଳା ଦାସ କୃତ ପ୍ରାକୃତ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଅମର କୃଷ୍ଣ ଅସ୍ଥାବଶ ପଦ ବିଶିଷ୍ଟ ବିଶାଳ ମହାଭାରତକୁ ଏହି କ୍ରମରେ ବ୍ୟାଧି, ଲୋକ ସାହିତ୍ୟ କଳ୍ପିତରୁ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଓଡ଼ିଆରେ ପ୍ରଚଳିତ ବହୁ ନୌଆ ଯେପରି ଶାରଳା ମହାଭାରତ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର କେତେକମଧ୍ୟ ତଦନୁରୂପ ଏହି ମହାଭାରତର ପ୍ରସାରରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । ପୁନଶ୍ଚ କୌତୁହଳପ୍ରଦ ବିଷୟ ଏହିଯେ, ମୂଳ ସମ୍ପୃକ୍ତ ମହାଭାରତ ସହିତ ଶାରଳା ମହାଭାରତର ବୈଷମ୍ୟଗତ ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ହିଁ ଅଧିକାଂଶ ବ୍ୟାଧି ଆଧାରିତ । ସତେ ଯେପରି ପୂଜ୍ୟ ପୂଜାର ସମ୍ମାନ ଦେବାକୁ ଯାଇ ଏହି ଆଦି-

ଲୋକ ସମାଜ ମାଟିର କବକ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳୀୟ ଧାର୍ମିକ ଓ ସାମାଜିକ ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ
କଳ୍ପିତ ଆଖ୍ୟାନ ଭାଗକୁ ହିଁ ଉପାଦାନ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଛୁ । ପ୍ରାସାଙ୍ଗିକତା
ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇପାରେ ଯେ, ପୌରାଣିକ ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ
ସୃଷ୍ଟି ବଂଶାନ ଗୋପୀୟାସୁ କେତେକାଂଶରେ ଲୋକଗୀତ (୪) ଓ ଲୋକନୃତ୍ୟ
ଗୁଡ଼ିକରେ ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇଥାଏ । ଦଣ୍ଡଗୀତରେ ପ୍ରଶ୍ନକର୍ତ୍ତାଙ୍କ ମୁଖରେ
ବ୍ୟବହୃତ ଗୀତର ଠାଏ ରହିଛି,—

କହୁଛେ ପ୍ରଶନ ଦିଅ ଉତର
କହି ଅଛନ୍ ଯାହା କୁମ କୁମର
କହ କେ ଜନ୍ମ ଅଛେ ଦୁଇ ଯୋନିରୁ
କେ ଜନ୍ମ ମାତାମାରି ବାପରଠାରୁ ଯେ,
କେ ଅବବାହିରୁ ଜନ୍ମ
କେ ଭର୍ତ୍ତା ନାହିଁଥାଇ ଡେଡ଼ିଶଶୁର ବ୍ୟବହରୁ ସଂଯୋଗୁଁ ଉତ୍ପନ୍ନ

ଦଣ୍ଡରେ ଏହାର ଉତ୍ତର ନିମ୍ନମତେ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଉଛି,—

“ କହୁଛେ ଶୁନ ତୋର ପରୁର ଶୁଭ
ଦୁଇ ଯୋନିରୁ ଜନ୍ମବନ୍ଧୁ ଉତ୍ପତ୍ତି
× × × ×
ରସି ଡେଡ଼ିଶଶୁର ବ୍ୟାସକେ ଏକା
ରତି ଦେଲେ ସେ ଅମ୍ବା ଅମ୍ବାଳିକା
ପ୍ରତ୍ନରାଷ୍ଟ୍ର ପଶୁ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଜନ୍ମ
ଇଟା ଭାଇ ଭାଇବନ୍ଧୁ ହରଣତ
ଭରତରୁ କଥାରେ ଭାଇ (୫)

× × × ×

ଉଲ୍ଲିଖିତ ଭାରତରୁ କଥା ବା ଏହି କ୍ଷେତ୍ରର ଭାବ ପ୍ରକାଶକ ଅନୁସୃଷ୍ଟି ହିଁ ପଶ୍ଚିମା-
ଧରା ସାହିତ୍ୟରେ “କଥାରୁ ଠାସ୍” ସୃଷ୍ଟି କରିଛୁ । ପୂର୍ବରୁ କୁହାଯାଇଛିଯେ,

(୪) ବାଣଗୀତ ର ସିଦ୍ଧମଧ୍ୟରେ ସଂଯୋଜିତ ଧନ୍ଦା (ଯାଦବ ସପ୍ତଦାୟରେ)

(୫) ସଂସ୍କୃତ, ଡେଡ଼ିଶ, (-ବାନାକାଶିଆ ଲତେଇ)

“କଥାରୁଠାସ୍” ଶବ୍ଦଟିରେ ପ୍ରବଚନ ତଥା ଉପାଖ୍ୟାନ ଭୂତିକ ମୂଲ୍ୟ ବୋଧ ରହିଛି । ଯାହାକି ବେଶି ପରିମାଣରେ ଶାରଳା ମହାଭାରତକୁ ଆଶ୍ରୟ କରିଥାଏ । ଏହା ଯେ “କଥାରୁଠାସ୍” ସେ କଥା ଅନେକସ୍ଥଳରେ ଉଲ୍ଲେଖ ମଧ୍ୟ କରାଯାଇଛି । ଯେପରି,—

“କହରେ ଭାଇ କଥାରୁଠାସ୍ ମୁହଁଭରତରୁ ଶୁଭ
ପାଞ୍ଚଟା ନାଶରୁ ମନ ରପଡ଼ି”

ଏହି କଥାରୁ ଠାସର ସମାଧାନ ପାଇଁ କୁନ୍ତୀ, ପାଞ୍ଚାଳୀ ଓ ଗୋମାତା (ଏକବଳୀ ପାଦାଂଶ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଦ୍ରୌପଦୀ ସ୍ୱୟଂମ୍ବର ଆଖ୍ୟାନରେ ଆଲୋଚିତ) କର ପତିବରଣ ଉପାଖ୍ୟାନ ମାନ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ କେତୋଟି ବଖାନର ଆଲୋଚନା ନିମ୍ନରେ ପଦ୍ଧତି ହେଲା—

ଶାରଳା ମହାଭାରତ ପ୍ରବଚନ ଗତିପ୍ରଣାଳୀ ଭୂତିକ ବଖାନ ବା “କଥାରୁ ଠାସ୍”

(ଉପାଖ୍ୟାନ ବା ଚରିତ ଭୂତିକ ପ୍ରଣାଳୀ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାହୋଇପାରେ)

ବଖାନ :— ଇ ମୁକ୍ତିଧୁଁ ଏଡ଼ିକତରୁ, ମୂଲ୍ୟ ହୁଏଲ୍ ରଜାକୁରୁ
ପଥର ଭରତ ଯେନ୍ଦବନ୍ଦୀ ସେ ଜାନ୍ସି ଇ କଥାରସନ୍ଧ୍ୟା”

[ଶିକାର୍ଥ-ଇ-ଏହି । ମୁକ୍ତିଧୁଁ ଗଜରୁ । ଏଡ଼ିକ-ଏଡେବଡ଼ । ମୂଲ୍ୟହୁଏ-ମୃଦୁମୃଦୁ ହୁଏବା । ଯେନ୍-ଯିଏ-ଜାନ୍ସି ଜାଣେ । କଥାରସନ୍ଧ୍ୟା—କଥାର ରହସ୍ୟ]

ଆଶଙ୍କକଅର୍ଥ :— ଏହି ଶିକାର୍ଥପିତୃତ୍ୱ ଗଜରୁ ଏଡ଼ିକତରୁର ସୃଷ୍ଟି ! ଏହା ଭାବ କରୁରଜ ମୃଦୁମୃଦୁ ହୁଏଲେ । ଯିଏ ପଥରଭରତେ ବନ୍ଦୀ ହୋଇ ରହିଛି । ସେ ଏକା ଏହି କଥାର ରହସ୍ୟ ଭେଦ କରିଛି ।

ସାପ୍ତକବିଧ୍ୟ :— ସର୍ବଶ ଗାନ୍ଧାରସେନର ପଥରଭରତେ ବନ୍ଦୀ ଓ ଶକୁନର ମନ୍ତ୍ରୀଭୁଲଭ ।

ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ :— ମହାଭାରତର ଆଦିପର୍ବରେ କଥାବସ୍ତୁର ଅଗ୍ରଗତି ପାଇଁ ଏହା ଏକମୂଳସୂତ୍ର । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରଭେଚନାକ୍ରମେ ଭୀମମୁଖରୁ ଗୋଲକ ପୁଷ ନାମ ଶୁଣି ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ କୁରୁପତ୍ନୀରେ ଅପମାନିତ ହେଲା ଓ କୌଶଳକ୍ରମେ ସର୍ବଶ ଗାନ୍ଧାର-ସେନକୁ ପଥର ଭରତ ଭୂତିକର ବାହାରୁ ବନ୍ଧୁ କଲଣୀ ମାରିଦେଲା । କ୍ରମେ କ୍ରମେ

ଶିବଛପ୍ପାଣି ଲେଖି ଦେଇଲେ ପ୍ରାଣ ।” ନିର୍ଦ୍ଦୀର କଣ୍ଠରେ ମାଳତୀ ହୃଦୟରୁ
ରଜଦଉ ଅନୁଶାଳ ଏକ ମାତ୍ର ଶବ୍ଦର ରହିଲା ଜୀବନ ଏମିତି ଭାବରେ କିଛିଦିନ
ବିତିଯାଇଛି, ଦିନକର ଘଟଣା :—

“ ଅସ୍ଥାନୁ ଉଠି ନୃପତି ପ୍ରସା କରଗଲ
ବଟବୃକ୍ଷର ତଳରେ ଯାଇଣ ବସିଲ ।
ତାହାର ପ୍ରସାରେ ଭାସିଗଲ ବଟମଞ୍ଜୀ
ଦେଖି ନୃପତି ହସିଲ କରି ମୁଖଭଙ୍ଗୀ — କାରଣ —
ମଦେ ପାଣିଲ ଜାତଏ ଗାଳୁଁ ଏତେତରୁ

ଏମନ୍ତ ପାଣିଣ ରଜା ହସେ କୁରୁକୁରୁ

ଏମନ୍ତ ବୋଲଣ ଢ଼ଢ଼ ନୃପତି ହସିଲ
ଏତେ ତରୁର ମଞ୍ଜୀ ମୋ ମୁଣେ ଭାସିଗଲ” — (ଆଦିପଦ)

ଠିକ୍ ଏହି ସମୟରେ ପଥର ଘରେ ଶବ୍ଦକୁ ଅନୁଦେଇ ମାଳତୀ
ବାହୁଡ଼ି ଆସୁଥାଏ :—

“ ପାଣିଟର ଦେନ ଯାଉଥିଲ ଯେ ମାଳତୀ
ନୃପତିର ହସ ଦେଖି ସେ ହସେ ଝଟିତ
ନୃପତି ବୋଲିଲେ ଆଲେ ହସିଲୁ କାହିଁକି
ବେଗେ କରିଣ କହୁଛୁ ବରୁଣ ତହିଁକି
ଏହା ମୋତେ ମୋଡ଼ି ଆଲେ କହସି ବରୁଣ
ନୋହିଲେ ନାସା ଶ୍ରବଣ ଛେଦକ ତୋହର (ଆଦିପଦ)

ଏକେତ ରଜାଦେଶ ! ଦୁର୍ଜେୟୁଣି ଚଣ୍ଡରଜନ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ବଚନ । ତାପରଦିନ
ଶବ୍ଦକୁ ଅନୁଦେବା ସମୟରେ ମାଳତୀ ମୁହଁ ଶୁଖାଇ ମନକଥା କହିଲ —
“ବାପପନ ! ଆଜଦିନଟି ମୋ ହାତରୁ ଖାଇଥାଅ କାଲି ଆଉ ମୁଁ ନଥିବି ।” ଶବ୍ଦକୁ
ନିଜର ପ୍ରାଣରକ୍ଷିଣୀ ଅନୁଦାରୀ ଧର୍ମଜନମାର ଏହି କଥାରେ ମର୍ମାହତ ହେଲେ ଓ
କାରଣ ଜାଣିପା କଲେ । ମାଳତୀ ସବୁ ଗପିଗଲ । ଦିବ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥା ଶବ୍ଦକୁ ତାକୁ ଅଭୟ
ଦେଇ ସବୁ କହିଦେଲେ :—“ଯା ଭୟ କରନାହିଁ, ରଜାପରୁରିଲେ କହିବୁଯେ”-

“ ତୁମେ ଯେ ବଟବୃକ୍ଷର ତଳେ ବସିଥିଲ
 ପରିସ୍ଥାରେ ମଞ୍ଜିତାର ଭସିବା ଦେଖିଲ
 ମନେ ପାଞ୍ଜିଲ ଯେ ଏଡ଼େ ଖଜୁଁ ଏଡ଼େତରୁ
 ପ୍ରସାରେ ବହିଯାଉଥିଲା ହସ କୁରୁକୁରୁ (ଆଦିପଦ୍ୟ)

ମାଳତୀ ମନରେ ପୁଣି ସ୍ବାଭାବିକ ଭୟ ସମ୍ଭାର ହେଲା । ଯଦି ଅବୁଝା ଗୋଜାଗଜା
 ପରୁରେ ତୁ ଏ କଥା କେମିତି ଜାଣିଲୁ ? ଶକୁନି ମାଳତୀକୁ ପୁଣି ଅଭୟ ଦେଇ
 କହିଲେ—

ଶକୁନି ବୋଲେ ମାତଗୋ କହିବୁ ତୁ ଯାଇ
ପଥର ଘରେ ଅଛି ସେ କହିଲା ଗୋସାଇଁ (ଆଦିପଦ୍ୟ)

ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଆଗରେ ମାଳତୀ ଠିକ୍ ସେହି କଥାହିଁ କହିଲା । ମାଳତୀ କଥାରେ
 ପୁଣି ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଆତମ୍ବିତ ହୋଇଗଲା । ଏହି ଅଗମ୍ୟ ବ୍ୟାପାରକୁ ଗମି
 ପାରିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ତ ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟ ହୋଇନପାରେ ! ପଥର ଗୃହରେ ଥାଇ
 ମୁହଁ ସ୍ତ୍ରୋତରେ ଭାସମାନ ବଟଗଜ କୈନ୍ଦ୍ରକ ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ବିକ ଭାବାବେଗକୁ ଯିଏ
 ଜାଣିପାରେ, “ ମନ୍ତ୍ରୀପଣକୁ ଭଜନ ଅଟଇ ସେ ତହୁଁ ” । ପରିଶେଷରେ ଶକୁନି
 ମହାଭାରତୀୟ ମନ୍ତ୍ରୀର ପାଇଲେ । ବଖାନରେ ରାଜାଙ୍କର ଚନ୍ଦ୍ରାଧାର ଓ ମାଳତୀର
 ଜାଣିବାର କାରଣ ଦୁଇଟିର ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି । ଉପରୋକ୍ତ ରେଖାଙ୍କିତ
 ପଦ ଦୁଇଟିର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ରଭାବରେ ବଖାନର ପଦଯୋଜନା କରାଯାଇଛି ।

ବଖାନ :— ମରୁଦର୍ପିତା ତରୁଦର୍ପିତା ଦୁଇବନ୍ଧନର ଏଖେଇ ଚିତା
 ଶାଏପ ପାଇଛେ
 ଦର୍ପିତାର ଜିନିଷ ଦର୍ପିତାକେ ଦେଲେ
 ଦର୍ପିତା ମରୁଛେ

[ଶବ୍ଦାର୍ଥ :— ଦର୍ପିତା-ସ୍ବାମୀ ବନ୍ଧନ:- ଭଉଣୀ, ଚିତା-ଚନ୍ଦ୍ରା । ଶାଏପ-ଶାୟ୍ୟ]
 ଆକ୍ଷରିକ ଅର୍ଥ :— [କୁନ୍ତ କହୁଛନ୍ତି ମାତ୍ରୀଙ୍କୁ] ତୋର ସ୍ବାମୀ ଓ ମୋର ସ୍ବାମୀ
 ଦୁଇ ଭଉଣୀ [ସପତଣୀ] ଏକା ସ୍ବାମୀ । ସେହି ସ୍ବାମୀ ଅଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଚନ୍ଦ୍ରା ହିଁ ଆମ
 ଦୁଇଜଣଙ୍କ ହସେ ଏକ ବଡ଼ ଚନ୍ଦ୍ରା । କିନ୍ତୁ ଦଇବ ଏଡ଼େ ଦାରୁଣ ଯେ, ସ୍ବାମୀଙ୍କ

ଉପରେ ଶାପ ପଡ଼ିଛି । ତାଙ୍କ ଯୌବନ ସମୟ ଚାହୁଁ ଅର୍ପଣ କଲେ ସେ ମରିଯିବେ । ଦୁଇ ଭଉଣୀଙ୍କର ଦାମ୍ପତ୍ୟ ଜୀବନ ନିୟତ୍ତିର ହିରୁକର୍କଣ ପରିହାସ ଭଲ ଆଉ କିଛି ନୁହେଁ ।

ସଂପୃକ୍ତ ବସ୍ତୁ:- ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ପ୍ରତି ଅଗ୍ନି କ ଉଷିଙ୍କର ଅଭିଶାପ ବୃତ୍ତାନ୍ତରୁ ଚୁଷ୍ଟିତ ।
ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ:- କୁଣ ଦ୍ଵୀପର ରାଜା ଅନଙ୍ଗସେନଙ୍କର ରାଣୀ ରତ୍ନାବତୀ ଥିଲେ କୁଳଟାକୁଳମଣି ଘୋର ବ୍ୟଭିଚାରୀ । ଏକଦା ସିନ୍ଧୁ ସ୍ଥାନରୁ ବାହୁଡ଼ିବା ବେଳେ ବନ ପଥରେ କାମାଭୁଷ ରାଣୀ ଅଖିରେ ପଡ଼ିଗଲେ ମହାତେଜସ୍ଵୀ ଯତି ଅଗ୍ନି କ ମହର୍ଷି । ରତ୍ନାବତୀ ଅତି ବଳବତୀ କାମ ଭବାପନ୍ନ ହୋଇ ଯତିଙ୍କୁ ରତି ଭିକ୍ଷା କଲେ, ଋଷି ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣାୟ ଆଦର୍ଶ ଓ ଆଚରଣ ଦେଖାଇବାକୁ ଯାଇ ନାଶ୍ଵରତନର ଦାସୀ ପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ ନମ୍ରତାର ସହ ଉପେକ୍ଷା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଅଗତ୍ୟା କାମରଣ ରକ୍ତାଣୀ ନାଶ୍ଵ ରତ୍ନାବତୀ କାମସୁରରେ ଜଡ଼ିବା ପାଇଁ ମାଲଭଙ୍ଗୀରେ ରୁଷିଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ କଲୁ ଏହି ସମୟରେ ଅନଙ୍ଗସେନ ରାଜା ସେଠାରେ ପ୍ରବେଶ କରି କାମ ପ୍ରମତ୍ତ ବ୍ୟଭିଚାରୀ ରାଣୀର ଶିର ଛେଦନ କଲେ । ଏହାର ବିଚାରହେଲା ଧର୍ମପୁର ଯମପୁରରେ । ରାଣୀ ରମଣ ବିମୁଖ ଅଗ୍ନି କଙ୍କୁହିଁ ଏହି ହତ୍ୟାଦୋଷ ଲାଗିଥିଲା । ମୃତାରାଣୀ ହରିଶ ହରିଣୀ ରୂପେ ପୁନର୍ଜନ୍ମ ଲାଭକଲେ । ହରିଣର ମନୋରମ ଯୌବନକୁ ଅବଲୋକନ କରି ଅଗ୍ନି କ କାମଭିନ୍ନତ୍ଵ ଅବସ୍ଥାରେ ତାକୁ ଗାଡ଼ି ଆଲିଙ୍ଗନ କଲାବେଳେ ଶସ୍ତ୍ରାସ୍ତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ଶୃଙ୍ଗାର ରମ୍ଭ ଭଙ୍ଗ ହେଲା ।

“ ଅଗ୍ନି କ ମହର୍ଷି ତାହା ଅନ୍ତର୍ଗତେ ଦେଖି
ଧଇଲେ ସେ ଧାତକାରେ ଯାଇ ମୃଗୁଣୀକ

ମୃଗୀର ଭୁଲେ ଶୃଙ୍ଗାର କରନ୍ତେଣ ଯତି
ଗାଡ଼ି ଆଲିଙ୍ଗନ ପାଇ ଧରେ ସେ ବିମତ୍ତ ” [ଆଦିପଦ]

ଏପରି ରତି ରସପୂର୍ଣ୍ଣ ସୁରନ୍ତର୍ୟ୍ୟା ସୁଖରେ ରତଥିବା ବେଳେ ପୃଥ୍ଵୀଶାପ ଯୋଗୁଁ ମୃଗୟା ବିନାଦେ ଭ୍ରମଣ କରୁଥିବା ପଣ୍ଡିତ ଶରସ୍ଵତରେ ଅଗ୍ନି କ ଆହତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ପୁଣି ହିରୁ ହୋଧ ବଶରେ ପଣ୍ଡିତ୍କୁ ଅଭିଶାପ ଦେଲେ ତୁ-

ସେପରି ମୋର ଶୃଙ୍ଗାର ଭଙ୍ଗକଲୁ-ସ୍ତ୍ରୀ ସହବାସ ସମୟରେ ତୋର ଅଙ୍ଗରେ ମଧ୍ୟ ସେପରି ବଜ୍ରପାତ ହେଉ ?” ଅନାକାଂକ୍ଷିତଭାବେ ଦାରୁଣ ଅଭୀଷାପକୁ ପଶ୍ଚି ଶ୍ରଦ୍ଧା କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲେ କାହା ପଣସ କାହା ମୁଣ୍ଡରେ ଅଠା । ଏହି ଆଖ୍ୟାନକୁ ଆଲୋଚ୍ୟ ବଖାନିରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବାକୁ କୁହାଯାଇଛି ।

ବଖାନି:—କାଣା ଦେଖଲୁ ଫାରିଆଁ, ଦୁ ଅଖିରେଁ ଶହେ ନାଁ

(ଶବ୍ଦାର୍ଥ:—କାଣା-କ’ଣ । ଫାରିଆଁ-ପାଟି ମେଲକରି ଚାହିଁବା ! ଅଖିରେଁ-ଅକ୍ଷରରେ ଶହେ ନାଁ-ଶହେଟି ନାମ)

ଆକ୍ଷରିକ ଅର୍ଥ:—ବୋକାଙ୍କ ଭଲ ପାଟି ମେଲକରି ଚାହିଁଛୁ କଣ ? ଦୁ ଆଦ୍ୟାକ୍ଷର-ରେ ଶହେଟି ନାମ କୁହ ।

ଫସ୍ତକ୍ ବିଷୟ:—ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନାଦି ଶତେକ୍ତକ କୌରବଙ୍କର ନାମକରଣ ।

ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ:—ଶାରଳା ମହାଭାରତାନୁସାରେ ଦୁର୍ବାସା ମନ୍ତ୍ର ବଳରେ ଗାନ୍ଧାରୀ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନାଦି ଶତସନ୍ତାନର ଜନନୀ ହୋଇଥିଲେ । ଶତପୁତ୍ରଙ୍କର ନାମକରଣ ସମୟରେ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କର ନାମାଦ୍ୟାକ୍ଷରଥିଲା “ଦୁ” । ଫସ୍ତକ୍ ମହାଭାରତରେ ଏପରି କଳ୍ପନା ନଥିଲେହେଁ କୌରବଙ୍କର କୁର୍ମାବଳୀକୁ ଆଳକରି ଶାରଳା-ଦାସଙ୍କର ଦୁ ଆଦ୍ୟ ଦୁର୍ନାମା ବ୍ୟକ୍ତ ନାମକରଣ ଯଥୋଚିତ ହୋଇଛି । ଯୁଦ୍ଧ ବିଷୟ କହିଛନ୍ତି— ଦୁର୍ବାସା ମନ୍ତ୍ରରେ ଉତ୍ପତ୍ତି ଦୁର୍ନାମା ସଭ୍ୟ

ବଖାନି:— ମୁହଁଭରତର କୁଷ୍ଠ ମାଲ

ଭନ୍ତା ମାହେଜର ଗୁଟେପିଲ

(ବା) ଦୁଇଟା ମାହେଜର ଗୁଟେପିଲ

[ଶବ୍ଦାର୍ଥ-ମାହେଜ:- ନାଗ ଗୁଟେ-ଗୋଟିଏ । ପିଲ-ପୁଅ]

ଆକ୍ଷରିକ ଅର୍ଥ:- ମହାଭାରତର କୃଷ୍ଣଲୀଳା ଭିତ୍ତିକ କଥା (ସିନ୍ଧୁର୍ଯ୍ୟଲୀଳା) ରୁ ଏପରି ଏକ ଚରିତ୍ରର ନାମ କହ ଯିଏକି, ତିନୋଟି ନାଗଙ୍କଠାରୁ ଜନ୍ମିଥିବ ବା ଦୁଇଟି ନାଗଙ୍କଠାରୁ ଜନ୍ମିଥିବା ।

ସଂସ୍କୃତ ବିଷୟ:- ଜରାସନ୍ଧ ଜନ୍ମ ବୃତ୍ତାନ୍ତ (ସଭାପର୍ବରୁ)

ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ:- ମହାଭାରତ ସଭାପର୍ବରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କୌଶଳ କ୍ରମେ ଶ୍ରୀମଦ୍ରାଜା
ଜରାସନ୍ଧ ବଧ କରାଇଛନ୍ତି ଏହି ଜରାସନ୍ଧର ଜନ୍ମ ରହସ୍ୟ ଅଟାଏ ବିବିଧ ।
ଯାହାକୁ ଦଣ୍ଡରେ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଛି “ଦୁଇ ଯୋନିଥିଁ ଜରାସନ୍ଧର
ଉତ୍ପତ୍ତି” ।

ନିଃସନ୍ତାନ ଦୋଷ ମୋଚନକଲ୍ପେ ଏକ ପରେ ଏକ ତାପରେ ଅନେକ
ଏପରି ଅଷ୍ଟୋତ୍ତର ଶତକନାୟକର ପାଣିବ୍ରହ୍ମଣ ପରେ ମଧ୍ୟ ବୃହଦ୍ରଥ ନୃପତିଙ୍କର
ସନ୍ତାନ ସନ୍ତବ ହେଲାନାହିଁ । ସନ୍ତାନ ଚିନ୍ତାରେ ମିଥୁମାଣ ରାଜା ପରିଶେଷରେ
କଠୋର ତପଶ୍ଚରଣ ପୂର୍ବକ ଦୁର୍ବାସାଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରିବାରୁ ଦୁର୍ବାସା ରାଜାଙ୍କୁ
“ଦୁଇ ଉଦ୍ୟାନ” ମଧ୍ୟରୁ ଏକ ମନୋରମ ଫଳ ଆଣିବାକୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ ।
ରାଜା ଚିତ୍ତ ଫଳଟିଏ ଆଣି ଦୁର୍ବାସାଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ କରନ୍ତେ ଦୁର୍ବାସା ପୁଷ୍କଳସ୍ତର୍ପେ
ଆଶୀର୍ବାଦ କରି କହିଲେ:-“ଚୋଡ଼ ପ୍ରିୟରାଣୀ ଯେହୁ ତାହାକୁ ଖୁଆଅ” । ରାଜାଙ୍କ
ଯାବତ୍ତାପୁ ରାଣୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ “-ସୁମତୀ ସେ ଗୁରୁମତୀ ତାର ବେନିରାଣୀ”
ପ୍ରିୟ ଥିଲେ । ସେ ମଧ୍ୟରୁ ପୁଣି ପ୍ରିୟତମା ଥିଲେ ସୁମତୀ; ତେଣୁ—

“ସୁମତୀ ରାଣୀ କି ରାଜା ଏକାନ୍ତେ ଡାକିଣ

ରୁଚିଫଳ ଗୋଟିଦେଲୁ ତାହାର କରେଣ”- ସପତଣୀ ହୁଏ ରହିତ
ସୁମତୀ କିନ୍ତୁ ଉଦାର ମନରେ ସ୍ନେହରଙ୍କୁଣୀ ଗୁରୁଣୀଳା ଗୁରୁମତୀ କଥା ଭାବିଲୁ,
“—ନଦେଲେ ଖାଇଲେ ପୁର ଦୁଃଖ ହେବ ଭାରି ।” ତେଣୁ ବେନି ସପତଣୀ ଏକ
ଅଭିନବ ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କଲେ,—

“ରୁଚିଫଳ ଗୋଟି ବେନିଫଳ କରି କାଟି

ଦୁଇ ସପତଣୀ ତାହା ଭୁଞ୍ଜିଲେଯେ ବାଣି”- ପରିଶ୍ରମ ରେ,—

“ ଗୁଣିଙ୍କର ବାକ୍ୟ କେବେ ନୋହିଲୁକ ଆନ

ଏକାବେଲେ ଗର୍ଭବାସ ହେଲେ ଦୁଇଜଣ”

ଉପଯୁକ୍ତ ସମୟରେ ଅପୂର୍ବ ପ୍ରସବ ହେଲା; ପ୍ରସବ ବୋଲି ଯାହା ବିଧିର
ବିଜୟନା ମାତ୍ର

“ପ୍ରସବ କରିଲେ ତହିଁ ସେ ବେନି ସୁବର୍ଣ୍ଣ
ଅର୍ଦ୍ଧ’ଅର୍ଦ୍ଧ’ ଅଙ୍ଗହୋଇ ପୁଅ ଉତ୍ତପତ୍ତି”

ସୁମଙ୍ଗଳ ବାର୍ତ୍ତା ଶୁଣି ଆନନ୍ଦରେ ଧାଇଁ ଆସିଥିବା ନୃପତି ଯେତେବେଳେ ଦେଖିଦେଲା ଯେ, “ଅର୍ଦ୍ଧ’ଅର୍ଦ୍ଧ’ କାୟହୋଇ ଜନ୍ମିଲି ପ୍ରପଞ୍ଚ,” ସେ ମନଦୁଃଖରେ ଅର୍ଦ୍ଧ’ପୁଅ “ବେନିଶକ୍ତି ଶୁଶାନ୍ତରେ ପକାଇଣ ଦେଲୁ” ଏତିକିରେ ଏହି ଅପୂର୍ବ ଉପାଖ୍ୟାନର ଇତି ହୋଇନାହିଁ ପୁଣି ଦଇବର ଯୋଗସ୍ପନ୍ଦ, “—

“ଅର୍ଦ୍ଧ’ରାସେ ଶମଶାନେ ସେ ଜରା ରାଶିସୀ
ଶାଢ଼ିବା ପାଇଁ ଧାଇଁଲୁ ଦୁହିଁଙ୍କ ଆକର୍ଷି
ମହାବିଶ୍ଵରୂପ ସେହୁ ଶୁଶାନ୍ତ ବାସିନୀ
ଦୁହିଁଙ୍କୁ ଗିଳିଲୁ ଯେହ୍ନେ ପିଇଦ୍ୟନ୍ତ ପାଣି”—

ଫଳହେଲ ବପରାଜ, ଆହାର ଜ୍ଞାନରେ ସିନା ଜରା ଗିଳିଦେଲୁ, ଆହାର କିନ୍ତୁ ଜୀବନୀ ଶକ୍ତି ଲଭ କରି ବାହାରକୁ ବାହାରିବା ପାଇଁ ବ୍ୟସ୍ତ ହେଲୁ । ଶେଷରେ ଆହାର ନାଶିଲୁ ଜରାକୁ,—

“ଗର୍ଭର ଭିତରେ ଦୁହେଁ ହୋଇଗଲେ ଯୋଡ଼ି
ଏକକାୟା ହୋଇ ତହିଁ ମଧ୍ୟେ ପଥ ଲେଖି

× × × × ×

ଗର୍ଭର ଭିତରୁ ଥାଇ ମୁଥେକ ସେ ମାରି
ବାହାର ହୋଇଲେ ତାର ପଞ୍ଜିର ବିଦାରି, (ସରାପବ)

ଜରା ରାଶିସୀକୁ ବିଦାରି ଜନ୍ମ ହୋଇଥିବାରୁ “ଜରାସନ୍ଧ ନାମ ହେଲୁ ସେହି-
କୁମରର” । ଏହି ଉପାଖ୍ୟାନରେ କେବଳ ସୁମଙ୍ଗଳ ଓ ଶୁଭମଙ୍ଗଳକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ବିରୁର କଲେ ଜରାସନ୍ଧ ହେବ “ଦୁଇଟା ମାହେଜିରୁ ଗୁଟେ ପିଲୁ” ପୁଣି ଜରା ରାଶିସୀକୁ ବିରୁରକୁ ଆଣିଲେ “ଢେନ୍‌ଟା ମାହେଜିରୁ” ମଧ୍ୟ “ଗୁଟେ ପିଲୁ” ହୋଇପାରେ, ବଳରାମଙ୍କର ଜନ୍ମ ବୃତ୍ତନ୍ତକୁ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ଏହିପରି ଭାବରେ ବଖାନ ରୂପଦିଆଯାଇଛି । ଯଥା = ରାମନାମା କୁହୁଁ ମାଲା, ଦୁଇଟା ମାହେଜିରୁ ଗୁଟେପିଲା (ଦେବକୀ ଓ ରୋହିଣୀଙ୍କ ଠାରୁ ବଳରାମ ସମୂତ ହୋଇଥିଲେ)

ବଖାନ :- ଦୁଇକୁଡ଼ୁଟା ବେଲକୁଡ଼ୁଟା ଖ ଖେନାକେ ଗାଉଁଲୁ ଖୁଟା ।

ଖୁଟା ଦେବତାଙ୍କେ ମୁନୁଷ୍ୟ ଝନେ
ମାହେକି ବିକ ଖାଏସି ଦିନେ
ହୁଟାରେ ତେଲ। ଗୁଡ଼ରୁ କଟା
କୁଲିହା କହେଲା ମେଟା” ।

[ଶବ୍ଦାର୍ଥ :- ଖ ଖେନା = ଅର୍ଜୁନ ବୃକ୍ଷର ଶାଖା । ଗାଡ଼ଲି = ପୋଡ଼ିଲି ।
ଖୁଟା = ଫୁଲ । ମୁନୁଷ୍ୟଝନେ = ମଣିଷ ବଳୀଟିଏ ମାହେକି ବିକ ଖାଏସି ଦିନେ :-
ସ୍ତ୍ରୀର ଦାସୀ ବୃତ୍ତିକୁ ଆଶ୍ରୟକରି ପେଟ ପୋଷେ ବା ସ୍ତ୍ରୀର ଦେହବନ୍ଦୀ କରି ତଳେ ।
ହୁଟା = କାତିଦିଆ (ବାହାରକର) ତେଲ = ଶିଷ୍ୟ, କଟା = କଟକ, କୁଲିହା =
ଶୃଗାଳ = ସେଟା = ସେହିକଥା।]

ଆଶ୍ଚର୍ୟ ଅର୍ଥ :- ଶୁଭ୍ରସ୍ତମ୍ଭ ସ୍ଥାପନ ପରେ ସେହିସ୍ତମ୍ଭ ଦେବତାଙ୍କୁ ଉତ୍ସର୍ଗକରି
ଏକ ମଣିଷ ବିକ ଦିଆଗଲା । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି କି ନିଜ ସ୍ତ୍ରୀର ଦାସୀ ବୃତ୍ତିକୁ ଆଶ୍ରୟକରି
ପେଟ ପୋଷିଥାଏ । ଏହି ସମ୍ପର୍କର ସମାଧାନ କର ବା ଧର୍ମର ଉତ୍ତର ଦିଅ ।
ଯେଉଁ ଉପାଖ୍ୟାନ କି ଶୃଗାଳ କହିଥିଲା ।

ସଂସ୍କୃତ ବିଷୟ :- ଉଦ୍‌ଯୋଗପଦ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଶରଦା ଉପାଖ୍ୟାନର ପ୍ରଭବ
ସୃଷ୍ଟି ।

ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ :- ଏହି ବଖାନିରେ ଲୋକ ବିଶ୍ୱାସ ମାଧ୍ୟମରେ ଶରଦା ବର୍ଣ୍ଣିତ
ଶରଦା ଉପାଖ୍ୟାନର କଥା କୁହାଯାଇଛି । ଶୁଭ୍ର ସ୍ତମ୍ଭକୁ ଏହି ଅଞ୍ଚଳର ଭ୍ରାତା
(ଦେଶଜଗନ୍ନାଥ) ଶେଷେ ବୋଲି କହିବା ଓ ଏହି ସ୍ତମ୍ଭର ସ୍ଥାପନାର୍ଥେ ଯୁକ୍ତି
ବଳୀର ପ୍ରୟୋଜନକୁ ସୂଚକବାରେ ଆଞ୍ଚଳିକ ଧାର୍ମିକ ବିଶ୍ୱାସର ପରଂପରାକୁ
ବୁଝିହୁଏ । ମହାଭାରତରେ ଏହି ଉପାଖ୍ୟାନର ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରାରମ୍ଭରେ କିଛି ଭିନ୍ନ ।
ଏ ପ୍ରକାର ସୁରୁସୁତା ଭେଦ ବଖାନି ମୂଳରେ ରହିବା ମଧ୍ୟ ସ୍ୱାଭାବିକ କାରଣ ପୂର୍ଣ୍ଣ
ଅନୁକରଣ ଓ ଅନୁସରଣ ତଥା ଅର୍ଥ ବସାଣ ହେଲେ କାଳେ ପ୍ରତିପତ୍ତି ଜନନୀ
ସହଜରେ ଉତ୍ତରକୁ ପାଇଯିବେ ? ତେଣୁ ଏହି ବଖାନି ସୃଷ୍ଟି କାରକ ସମନ୍ୱୟ
ଧର୍ମୀ, ସୃଷ୍ଟି ମାନସକୁ ଶତ ପ୍ରଶଂସା ଅର୍ପିବାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟହୁଏ । ଉଦ୍‌ଯୋଗ
ପଦର କଥା । ରାଣ ପ୍ରମତ୍ତ ପ୍ରବଳ କୁରୁଥାଟର ଅପ୍ରିମିତ ସୈନ୍ୟବଳ ତଥା ବିରାଟ
ସମରସନ୍ଧ୍ୟା ପ୍ରାବର୍ତ୍ତନ କରି ଧର୍ମରାଜ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଉଦ୍‌ବିଷୟ ଫଳାଫଳ ଜାଣିବାପାଇଁ

ଭୂତ ଭବିଷ୍ୟତ ଜ୍ଞାତା ମନ୍ତ୍ରୀ ସହଦେବଙ୍କୁ ଆଦେଶ କଲେ ନିଜ ଉଦ୍‌ଯୋଗ ଯୁଦ୍ଧର
 ଫଳାଫଳ ନିଜେ ନକହି ମହାଦେବ “ଭରଦ୍ୱାର ଆଶ୍ରୟ ନେବାପାଇଁ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ-
 ଭ୍ରାତାଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ । ଅଗତ୍ୟା ଭରଦ୍ୱା ଆନୟନ କଲେ ଶ୍ରୀମତ୍ସ୍ନ ପଠାଗଲା ।
 ସବଜନ ଆକାଞ୍ଛାକ୍ଷିତ ଏହି ମହାପୁରୁଷ ଭରଦ୍ୱାର ବାସସ୍ଥଳୀ ଥିଲା ବୈତରଣୀ
 ନଦୀ ଖରସ୍ଥ ଧବଳ ପବନର ପଶ୍ଚିମ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଅବସ୍ଥିତ ଯାଜପୁର ନଗ୍ର । ଶ୍ରୀମ
 ପବନ ଗଡ଼ରେ ଯାଇ ଯାହା ଦେଖିଲା, ସେଥିରେ ସେ ଦୃଶ୍ୟ ଓ ହୋଧରେ
 ବିସ୍ମିତ ତଥା ଜର୍ଜରିତ ହୋଇଗଲା । ଭରଦ୍ୱାର ଜୀବକା ନିବାସ ପତ୍ନୀ ଓ
 ପୁରୁଷାକାର ଶମତା ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡରେ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ । ପାପପାଗର ସଞ୍ଚାରୀ ମାନ
 ଭରଦ୍ୱା ସବଦା ଘୋର ପାପରେ ମଜ୍ଜମାନ । ସେ ପ୍ରତ୍ୟହ ଭୃତ୍ୟାନ୍ତରାତ୍ମ୍ୟ ପରି
 ନିଜ ପତ୍ନୀର ନଖିଣି ସାନ ଶୟନ ସେବା କରେ । ବିବାହିତା ପତ୍ନୀର ଅପୂର୍ବ
 କୋମଳ ତନ୍ତୁକୁ ଅନ୍ୟର ଉପଭୋଗ ପାଇଁ ବିକ୍ରୟ କରି ତତ୍ତ୍ୱଲବ୍ଧ ବିଷରେ ସେ
 ଜୀବକା ନିବାସକରେ । ଶ୍ରୀମସେନଙ୍କର ଅବସ୍ଥା “ଚନ୍ଦ୍ରମାକୁ ନାଶ ପାଇଲା”
 ପରିହେଲା । ଏପରି ପାର୍ପାକୁଳ ମୁକୁଟମଣି ଭରଦ୍ୱାକୁ ହସ୍ତିନାକୁ ନେବାପାଇଁ ସେ
 ଦୃଶ୍ୟବୋଧ କଲେ । ପସାନ୍ତର ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କର ଆଜ୍ଞା ଅବଜ୍ଞା କରିବାର ନୂହେଁ,
 ହୋଧୀ ଶ୍ରୀମସେନ ନିଜ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଭରଦ୍ୱାର ଚଢ଼ିକୁଧରି “ଶୂନ୍ୟ ଶୂନ୍ୟ
 ଟେକିନେଇ” ସଭ୍ରତ୍ୱ ସଭ୍ରଜନ ସମକ୍ଷରେ କରୁଛି ଦେଲେ । ମହାମନ୍ତ୍ରୀ ସହଦେବ-
 ଙ୍କର ନିର୍ଦ୍ଦେଶାନୁସାରେ ଭରଦ୍ୱାକୁ ଶୁଭସ୍ତମ୍ଭରେ ବାନ୍ଧି ଦିଆଗଲା । ବଶାନ୍ତି
 କହିଲା “ଖଟା ଦେବତା କେ ମୁରୁଷ ଝିନେ,”

ଅର୍ଦ୍ଧରାତ୍ରେ ଭୋଜନ ଅନ୍ୱେଷଣାର୍ଥେ ଭ୍ରମୁଥିବା ଶୁଗାଳ ଶ୍ରୀୟା ଓ
 ଶୁଗାଳ ପତ୍ନୀ ତାରାଣୀ କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ରଣସ୍ଥଳୀରେ ପ୍ରବେଶ ହେଲେ । ବନ୍ଧ
 ହୋଇଥିବା ସୁନ୍ଦର ଯୁବା ପୁରୁଷର ସୁକୋମଳ ମାଂସ ଖାଇବା ପାଇଁ ଶୁଗାଳୁଣୀର
 ନାଶ ଜନ ସୁଲଭ ମନ ବଳବତ୍ତର ହେଲା । କାନ୍ତ ଶୁଦ୍ଧିରେ ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବ
 ଶୁଣାନ୍ତେ ଶୁଗାଳପତି ମାନବେତର ସ୍ୱାନ୍ତରାବ ମଧ୍ୟ ପାର୍ପା ଭରଦ୍ୱାକୁ ଗ୍ରସ୍ତ
 କରିବାରେ ଦୃଶ୍ୟବୋଧ କଲା ଓ ପତ୍ନୀର ଗୋଚରାର୍ଥେ ଜଣାଇଲା

“ଶୁଗାଳ ବୋଇଲା ସ୍ୱରୂପେ ଏ ଅଟଇ ଭରଦ୍ୱା
 ଆପଣା ଭାରିଯା ସେବଇ ଏ ପରେ ପରମଦା
 ପୁରୁଷ ଅପାଠକ ଏତିଶାକୁ ଭୃତ୍ୟ ପଣେ ଖଟଇ
 ପୁରୁଷଙ୍କ ମଧ୍ୟେ ଏ କୁଜନ ଅଟଇ — ।”

ତଦ୍‌ପରେ ସେ ଯୁଧାମତ୍ୟୁ ବାନ୍ଧବୀକୁ ପ୍ରବୋଧନା କଲ ଯେ, ଆଉ ବଂଶଟି
 ଦିବସ ଗଢ଼ିଗଲେ ମହାଭାରତ ସମରର ପ୍ରଭାବରୁ ଭୁରି ଭେଜନ ମିଳିବ । ତେଣୁ
 ଏବେ ଏପରି ବ୍ୟସ୍ତହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଏହାଠାରେ ଜାତିପୁର ଶୂରାଳ
 ସୁପତ୍ନୀର ଜଞ୍ଜାସାସବର ଅସ୍ତବ କରିବାକୁ ଯାଇ ହେବାକୁ ଥିବା ମହାଭାରତ
 ଯୁଦ୍ଧର କାରଣ ଓ ଅସ୍ଥାବସ୍ୟ ଦିବସ ବ୍ୟାପି ମହାସମରର ଭବିଷ୍ୟତ ଫଳାଫଳକୁ
 ଏକ ଠାରେ ଏକ ଏପରି ବଖାଣିଗଲା । ଏସବୁ କଥାବାଣୀ ଶୁଣିଥାଏ ।
 ପର ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କର ସଭାରେ ସହଦେବଙ୍କର ସଭାପତି ଭାବେ ଉପସ୍ଥ
 ହାସ ଏହି କଥା କଥିତ ପାପାମ୍ନା ଟେପ୍ ରେକର୍ଡର (ଶବ୍ଦଗ୍ରାହୀ ଯନ୍ତ୍ର) କୁ ହାଜର
 କରାଗଲା । ଭାରତୀ ଶୁଣିଥିଲା ଯାହା ପାଣ୍ଡବ ସଭାରେ କହିଗଲା ତାହା ।
 ମର୍ମହେଲା — ନିତାନ୍ତ ହେୟ ଓ ନଗଣ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ମଧ୍ୟ ସମୟ ହିମେ
 ଉପାଦେୟ ରୂପେ କର୍ମକୁ ଆଣିଥାନ୍ତି । ବଖାନରେ କୁହାଗଲା — “କୁଲିଙ୍ଗା
 କହେଲା ସେଟା” —

ବଖାନ: — ଯୁଜନେଁ ଲମା ଦୁହିଁ ପଟ୍ଟକା ସାହସାହଟା ଆଁଶି
 ଯୁଜନେଁ ଲମର୍ ୦ଟ୍ଟ, ଧରିଛେ ମୁହାଭାରତର ପଟି

ଶବ୍ଦାର୍ଥ: — ଯୁଜନେ — ଯୋଜନେ, ଲମା-ଲମ୍, ଦୁହିଁ-ଦୁଇ ପଟ୍ଟକା = ଡେଣା
 ୦ଟ୍ଟ = ଥଣ୍ଡା, ପଟି-ପଟା

ଆସନ୍ତକ ଅର୍ଥ: = ମହାଭାରତରେ ଏପରି ଗୋଟିଏ ପଟି ରହିଛି ଯେ, ତାର
 ଡେଣା ଯୋଜନେ ବ୍ୟାପୀ ଲମ୍ । ଥଣ୍ଡା ଲମ୍ ମଧ୍ୟ ଏକ ଯୋଜନ ଓ ତାର
 ପୁଣି ସାତଟି ଆଖି ରହିଛି ।

ସଂସ୍କୃତ ବିଷୟ: — ମହାଭାରତ ବର୍ଣ୍ଣିତ ମୁଣ୍ଡଳୀ ପବର “ନୋକୁଆ” ଉପାଖ୍ୟାନରୁ
 ଗୃହୀତ ।

ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ: = ଶାରଳାଦାସଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାନୁସାରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣାବତାରର ଚରମ
 ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା ମହାଭାରତରୁ, ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟର ପରିପୂରଣ ପାଇଁ ଏକ ମହାଭୟ-
 ସମ୍ମାଣ ଲୋମହର୍ଷଣକାଣ୍ଡ ମହାଭାରତ ସମରର ସୁସ୍ଥପାତ ମଧ୍ୟ ହୋଇଗଲା ।
 ମହାଯୁଦ୍ଧରେ ମହାମହା ଭାଗସଂସ୍ଥାପକାଣ୍ଡ ରଥୀମାନେ ଟଳି ପଡ଼ିଲେ । କିଛିପରିମାଣରେ
 ଧରଣୀର ଭାଗ ମୋଚନ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ସୁସ୍ଥପର କୃଷ୍ଣଙ୍କର ସ୍ଥିର ସକଳ୍ପ ଦୃଢ଼

ପ୍ରତିଜ୍ଞମାନ ପୁଣି ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା, ନିଜର ବିଶାଳ ବୀଣକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ବଟବୃକ୍ଷର ପ୍ରସାରଣ ଶାଖା ପ୍ରଶାଖା ଭୂଲ୍ୟ ବିଶାଳ ଯଦୁବୀଣ ଦ୍ରୁମର ଧ୍ବଂସ ସାଧନ କରାନଗଲେ ପୃଥ୍ବୀ ପୁଣି ଭାବ ଜର୍ଜରୀତ ହେବ । ଯୁବପୁରୁଷଙ୍କର ଧର୍ମ-ରାଜ୍ୟ ସମ୍ଭାପନ ଅତିରେ ପଣ୍ଡ ହୋଇଯିବ । ତେଣୁ ସେ ଏକ ଅଭିନବ ଉପାୟରେ ଯଦୁବୀଣର ଧ୍ବଂସ କାମନା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଏହି ସୁଗନ୍ଧିତ ଜାତିମାରଣ ଉପାୟ ହେଉଛି ଶାରଳାଙ୍କ ଆତ୍ମବାକ୍ୟ ବା ପ୍ରବଚନ ସୃଷ୍ଟି “କୋକୁଆଭୟ” କୋକୁଆଭୟର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଲା ଅଜାତ ଅଦୃଶ୍ୟ ଶ୍ରୀ ତତ୍ତ୍ଵାନ ଏକ ଭୟଙ୍କର ବିବିଧ ଜୀବର ବିଚରଣ ଆଶଙ୍କାରେ ଦ୍ଵାରକାବାସୀ ଏପରି ଭୟଭ୍ରମପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇପଡ଼ିଲେ ଯେ ଶେଷରେ କୃଷ୍ଣ ମାୟାବଳରେ କୋକୁଆ-ନାମରେ ଆପଣା ଆପଣା ଭିତରେ ହଣା କଟା ହୋଇ ମଲେ । ମୂଳ ମହାଭାରତର ବିବରଣୀ ଅନୁସାରେ ଯଦୁବୀଣ ଧ୍ବଂସ ପୂର୍ବରୁ ଦ୍ଵାରକା ମଣ୍ଡଳରେ ଅମଳକର ସଙ୍କେତ ସ୍ଵରୂପ ଏକ କରଳଗୁପ୍ତା ପଡ଼ିଥିଲା ସେହି ଅଣସାର କରାଳଗୁପ୍ତା କୁ ଶାରଳା ଦାସ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଵରୂପ ଓ ଆକାଶିକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରି ଭୟଙ୍କର ପକ୍ଷୀଜୀବ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଏହି କୋକୁଆର ବର୍ଣ୍ଣନା ଉପରୋକ୍ତ ବଖାନିର ମୂଳକଥା ମହାଭାରତରେ—

“ସେ କୋକୁଆ ଦେହ କୃଷ୍ଣ ପିଙ୍ଗଳ ବରନ
ସର୍ବାଙ୍ଗ ଶରୀରେ ଶିରା ଦିଶେ ଅପଚ୍ଚନ୍ନ
ଯୋଜନେ ଲମ୍ବ ତା ଭ୍ରମ ସାତଗୋଟି ଆଖି

ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ବ୍ୟାପି ଉଡ଼ଇ ଅଛି ନବପକ୍ଷୀ
ଯୁକ୍ତ ଲମ୍ବ ଭୃଶ୍ଚାର ପାଞ୍ଚ ଯୁଗ ଗର୍ଭ

ହୀ ପୁରୁଷ ସେ ପଡ଼ଇ ଶିଳଇ ସେ ସର୍ବ” (ମୁଖ୍ୟାଧିକ)

ପଣ୍ଡିତ ଓଡ଼ିଶାର ବଖାନି ସୃଷ୍ଟିମୂଳରେ ଶାରଳା ମହାଭାରତରୁ ଏଭଳି ଅଗଣିତ ସାମ୍ୟ ଓ ପ୍ରଭାବ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରାଯାଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ସେ ସକଳ ଚତୁର ଅନୁସନ୍ଧାନ ସାପେକ୍ଷ । ବଖାନି ଗୁଡ଼ିକ କେବଳ ସରଳ ପଦଯୋଜନା ମାଧ୍ୟମରେ ଜଟିଳ ସମସ୍ୟା ଯୁକ୍ତ ହୋଇନଥାନ୍ତି, ଅଧିକନ୍ତୁ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରକାଶକ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଉତ୍କଳର ଜନ-ଜୀବନରେ ଶାରଳା ମହାଭାରତର ପ୍ରଭାବ ଯେପରି ପ୍ରତି ଧନରେ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ । ଠିକ୍ ସେହିପରି ଲୋକ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ଅବଶିଷ୍ଟ ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିଛି । ଆଲୋଚନାର ସୀମିତ କାଳେବର ମଧ୍ୟରେ ସେ ସକଳର

ସାମଗ୍ରିକ ଆନ୍ଦୋଳନ ଓ ଅବତାରଣା ତ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ତଥାପି ଜିଜ୍ଞାସୁ ପାଠକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ନିମ୍ନରେ ଆଉ କେତୋଟି ବଖାନର ପରିଚୟାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପ୍ରଦାନ କରାଗଲା, —

ବଖାନ

- (୧) ଋଷିରତ୍ନରେ କିଏରେ ମିତ
ବାର ମୁହଁ କେ ବାରହାତ

ଉତ୍ତର ବା ସଂସ୍କୃତ ଉପାଖ୍ୟାନ

ଉ:- ଦ୍ରାଦଶ ବିଶ୍ୱଦେବାଙ୍କ ଭିତରୁ ଶାପଗ୍ରସ୍ତା କାମସେନା ବାବୁଳୀ ଗଭରୁ ସମ୍ଭୂତ ଭରଦ୍ୱାଜ ଋଷି । ଆଦିପବରେ ଅଛି, —

“ଦ୍ରାଦଶ ବଦନ ତାର ଦ୍ରାଦଶ ପେ ଭୁଜ । ଆଦିତ୍ୟେ ଲାଗିଲ ଯାଇ କୁମାରର ତେଜ, ପୁଣି—

“ସୁରୂପ ଦେଖିଣ ତୋଷ ହେଲେ ମହା-ଯତି । ଦ୍ରାଦଶ ବଦନ ଦିଶେ ସବୁଙ୍କର ମୁଖି ॥ ମହାଶ୍ୱରା ପାଇଣ ତା ମାତା ନାଶରଲା । ଦ୍ରାଦଶ ବିଶ୍ୱଦେବାଙ୍କ ବାର୍ଯ୍ୟ ଜାତହେଲା ॥ ପୁତ୍ରକୁ କୋଳେ ଧରିଣ ଦ୍ରାଦଶ ପୁରୁଷେ । ଭରଦ୍ୱାଜ ବୋଲି ନାମ ଦେଲେ ଅନ୍ତତୋଷେ ॥

- (୨) ଠିକ୍ କହିଦେ ବଖେନ୍ ମାରୁ
କେନ୍ ମୁନିଜାତ୍ ହେଇଛେ ଗାରୁ
(ଗାରୁ-ଅଣ୍ଡାରୁ)

ଉ:- ଦ୍ରୋଣଜନ୍ମ ଉପାଖ୍ୟାନ । ଦ୍ରୋଣ ପଣି ଅନୁବ୍ରତ କରି ଦେଇଥିବା ଡମ୍ବରୁ ପୁତ୍ରଲାଭ ହୋଇଥିବାରୁ ଭରଦ୍ୱାଜ; ଋଷି ପୁତ୍ରର ନାମ ଦ୍ରୋଣ ରଖିଥିଲେ—

“ପୁତ୍ରୁଲ୍ଲୀକ ପଞ୍ଚଦଶ ବର୍ଷେ ଡମ୍ବ ଗୋଟି ଅପୂର୍ବ ବ୍ରହ୍ମ ପୁତ୍ରବେକ ଜନ୍ମହେଲା ପାଟି ॥ ମନୁଷ୍ୟ ଶରୀର ପୁଣି ପଣିର ବଦନ । ସୁରମୁଖ ରକ୍ତଓଷ୍ଠ ତାର ତାମ୍ରବର୍ଣ୍ଣ । ”

- (୩) ଅଧାବ୍ରତ ରତସରଲା
ରତକରି କରି କାଏଲା ହେଲା,

ଉ:-ସ୍ତମ ସହ ସହବାସ ପରେ ରତ-କ୍ଳାନ୍ତ । ଦୌପଦ୍ୟ ଶୀତଳ ସମୀର ଚାହିଁ—

ଶୁନ୍ରେ ତେଲା ଗୁରୁକହେସି
ଶଶୁର କେ ଫେର ମନକରୁସି ।

(୪) କହ କହ ମୋର କଥାରୁ-
ଠାସ୍ ସଲ୍ଖା ତୋର ଶୀର୍ଷ
ଜେଜ୍ଜିରୁ ପଞ୍ଜେ କାଏଁ କରି
ନାହିଁ ବାଜି ଶୀର୍ଷ ।

(୫) ଅଲପ୍ସନେ ଗୁରୁଦ୍ବରୁନା
କୁସୁମ ଗଛର ଡେଁକ, ହଣନ୍ ଗଛେ
ଗାର୍ ପାରିଛେ ମୁହଁଭରତର ପଣୀ ।

(୬) କିଏ ଜୁହାରୁ କରି ମଲ୍ଲ
କିଏ ଜୁହାର ନାହିଁକରି ମଲ୍ଲ ।

(୭) ସାତ ଶରନ୍ କେ ସାତ ହରନ୍
ତହିଁ ହେଇଥିବା ସାତ ମରନ୍ ।
ଜାନିଥିଲେ କହରେ ଭାଇ,
ନାହିଁ ଜାନିଲେ ଯା ପଲେଇ ।

ଥିଲେ । ଯଦୁମଣି ମହାପାତ୍ର ମଧ୍ୟ ଏପରି
ପଦ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସୃଷ୍ଟି କରି-
ଛନ୍ତି ।

ଉ:- ବିଦୁର ନ ଆସିବାରୁ

ଉ:- ଭରତଥା ପଣୀ

ଉ:- ମାମା ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଜୁହାର ନକରି
(କୃଷ୍ଣକୁ ନମାନି) ମଲ୍ଲ ।

ଉ:- ଶାରଳା ମହାଭାରତରେ ଏପରି
କଳ୍ପନାର ସମାବେଶ ବାସ୍ତବିକ କୌତୁ-
ହଳପ୍ରଦ । ତାଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ ସାତଟି
ହରଣ ବିଷୟକ ଆଖ୍ୟାନରେ ଜଣ
କରି ହରଣ, ଜଣକରି ମରଣ ଓ
ଜଣକରି ଶରଣ ହୋଇଥାଏ । ଯେପରି:-
ଶିବାଜିତ ମରଣ, ସ୍ୟାମନ୍ତକ ମଣି ହରଣ
ଓ ଶତଧନୁ ଶରଣ । କାତକ ମରଣ
(ମତାନ୍ତରେ ବୀରବାହୁ) ଗୋଧନ
ହରଣ ଓ ହିରଣ୍ଯ ଶରଣ । ଇତ୍ୟାଦି ।
ଏପରି ସାତ ଶରଣ, ହରଣ ମରଣ ।
କୁ ବଖାନିରେ ପ୍ରଶ୍ନ କରାଯାଇଛି । ଦଣ୍ଡ
ଓଗାଳରେ ମଧ୍ୟ ଅଛି-

କେତେ ଶରଣ ହରଣ ମରଣ
କେତେ ଯୁଧି ଜାଇଥିଲେ ଜୀବନହୋ ।

କାଏଁ ନାମ ତାହାକର
କହିଦେବୁ ଭାଇ ଅର୍ଜୁନର ଦଣ ନାମକେ
ମୋହର ଆଗର ।

ଶାରଳା ସାହିତ୍ୟରେ ବୈପ୍ଳବିକ ଚେତନା

ଡକ୍ଟର ଉମାଚରଣ ପୂଜାରୀ

ଉପକ୍ରମ:—

ଏ ମାଟିର ମହାକବି ଶାରଳା ଦାସ ଏକ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ପ୍ରଭା—ଏହା ସବୁ-ବାଦୀ ସମ୍ବେଦୀ । ସେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସେ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଚିର ନମସ୍ୟ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଆଦି ସାହିତ୍ୟିକ ରୂପେ ତାଙ୍କର ନାମ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାକ୍ଷର ରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିବ; ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ । କାରଣ, ସେ କେବଳ କେତେଗଣ ପୁରାଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ଯଥା ‘ବିଲଙ୍କା ରାମାୟଣ’, ‘ମହାଭାରତ’ ଏବଂ ‘ଚଣ୍ଡୀ ପୁରାଣ’ । ୧ । ଲେଖି ଯାଇନାହାନ୍ତି; ବରଂ ଓଡ଼ିଆ ସଂସ୍କୃତି ଓ ପରଂପରାକୁ ନୂତନ ଚାହାଣୀରେ ଭରିଦେଇ ଏ ଜାତିର ଚଳଣୀକୁ ବାଞ୍ଛନୀୟ ରୂପ ଦେଇ ଯାଇଅଛନ୍ତି ।

କବିଙ୍କର ଅପରିସୀମ ସାଧନା ତଥା ଲେଖନୀର ସାମୁକ୍ଷିକ ସ୍ପର୍ଶରେ ଚିତ୍ତାନ୍ତରଣ ଓଡ଼ିଶାର ବିପୁଳ ବିଭବ ଦୀର୍ଘ ପାଞ୍ଚ ଶହ ବର୍ଷ ଧରି ଚିର ଭାସୁର ହୋଇ ରହି ଆସିଛି । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଶାରଳା ଦାସଙ୍କୁ ହିନ୍ଦୀ କବି ଚାନ୍ଦବର ଦାସୀଙ୍କ ସହ କେତେକ ସମାଲୋଚକ ଭୁଲନା କରିଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଚାନ୍ଦ କବି ତାଙ୍କର ‘ପୃଥ୍ୱୀରାଜ ରାସୋ’ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଇତିହାସକୁ ପୁରାଣ ରୂପ ଦେଇଥିବା ସ୍ଥଳେ ଶାରଳା ଦାସ ପୁରାଣକୁ ଇତିହାସ ରୂପ ଦେଇ ଯାଇଅଛନ୍ତି । ୨ । ବସୁନ୍ଧର, ଶାରଳା ଦାସ ଓଡ଼ିଆ ଜାତୀୟ ଜୀବନକୁ ମୁଖରତ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଚିର ଚଳଣୀକ କରି ତୋଳି ଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଲେଖନୀରେ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ସଂସ୍କୃତି, ପରଂପରା ତଥା ସାମାଜିକ ଶକ୍ତି ନୀତି ଅମ୍ଳାନ ରୂପବ୍ରହ୍ମ ଧାରଣ କରିଅଛି । କାରଣ, ମହାଭାରତ, ଚଣ୍ଡୀ ପୁରାଣ ତଥା ବିଲଙ୍କା ରାମାୟଣରେ ଯଥାକ୍ରମେ ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତ, ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ଚଣ୍ଡୀ ଏବଂ ଅଭିରାମ ରାମାୟଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ଆଦର ମୂଳ ଆଖ୍ୟାନ ଭାଗ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ହେଁ, ସୁଯୋଗ ଓ ସୁବିଧାକ୍ରମେ ଚରଣ ଚିନ୍ତା, ଚାଲିଚଳନ, ଖାଦ୍ୟପେୟ ପ୍ରଭୃତି ସାମାଜିକ ଚିନ୍ତା ତଥା ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ପୌରାଣିକ ସ୍ଥାନ । ୩ । ଏବଂ ପ୍ରାକୃତିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଓଡ଼ିଶାକୁ ହିଁ ଦୃଷ୍ଟି ସମ୍ପର୍କରେ ରଖିଥିଲେ ।

ଭଣ୍ଡା:— ବାରମ୍ବାର ନିଜଦ୍ୱାରା ଉଦ୍‌ଘୋଷିତ ସ୍ୱ-ସ୍ୱସ୍ତୁତ ଗ୍ରନ୍ଥାଞ୍ଜନ ସ୍ଥାନତା ଏହି ସେସରେ ଅଭିଶାପ ପରିବର୍ତ୍ତେ ପ୍ରକାଶକ୍ରମରେ ଆଶୀର୍ବାଦରେ ପରିଣତ ହୋଇ ପାରିଅଛି । ନିଜକୁ ବର୍ଣ୍ଣରେ ‘ଶୁଦ୍ଧ’, ଜାତିରେ ‘ମୁନି’ ଏବଂ ଜ୍ଞାନରେ ‘ଅପଣ୍ଡିତ’ । ୪ । କହି ନିଜର ମହାନୁଭବତାର ପରିଚୟ ଦେଇ ଯାଇଛନ୍ତି:—

(କ) “ମୁନିଅଂଶ ହୋଇଣ ମୁଁ ଜାତ ଶୁଦ୍ଧ ଯୋନି” (ବିରାଟପଦ-୭୧୧)

(ଖ) ସୁଜନ ଜନ ସଙ୍ଗରେ ମୁହିଁ ଯେ ନଥାଇ
ପଣ୍ଡିତ ଜନଙ୍କର ନ ବସିଲି ଯାଙ୍ଗେ । (ମଧ୍ୟପଦ-୪୦୧)

(ଗ) ନ ପତି ପଣ୍ଡିତ ମୁଁ ନ ଜାଣି ଶାସ୍ତ୍ରବାଣୀ (ବନପଦ-୪୩୨)

ଏ ସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ମା ଶାବେଳଚଣ୍ଡୀଙ୍କର ଅପାର କରୁଣାରୁ ସେ ଏତେ ବିରାଟକାୟ ପୁରୁଷ ରଚନା କରିଥିବା ନିଜେ ସ୍ୱୀକାର କରି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି:—

(କ) ଆହୋ ବୁଧଜନେ ନ ଦେନିମା ମୋର ଦୋଷ
ସେ ଯାହା କହନ୍ତି ମୁଁ ତାହା କରଇ ପ୍ରକାଶ
ମାନବ ହୋଇ ମୁଁ ତାହାଙ୍କର ରୂପ ଯେ ଦେଖିଲି
ସେ ଯାହା ଗୁପ୍ତ କହଇ ମୁଁ ତାହା ଲେଖିଲି । (ଉଦ୍‌ଯୋଗ ପଦ-୨୭)

(ଖ) ପ୍ରସନ୍ନେ ଆଗ୍ୟାଂ ମୁକୁଇ ଦେଲେକ ଶାକମ୍ବରୀ
ଲଭ ତୁ କପିଳାସ ମହାସରତ ବ୍ରହ୍ମ କରି । (ଆଦି ପଦ-୩୪)

(ଗ) ମୋତେ ସେ ଯାହା କହଇ ନିଶିରେ ସୁପନେ
ମୁଁ ତା ବଖାଣଇ ତାର ଆଜ୍ଞା ପରମାଣେ । (ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣ-୧୦୯)

ପୁନଶ୍ଚ, କବି ଶାରଳା ଦେଶଙ୍କୁ ଅଷ୍ଟଭୂଜା ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି, ସେଥିରୁ ଶିଷ୍ଟ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ, ମା ଶାବେଳ ଦେଶ ସାରଦା ବା ବାକଦେଶ ସରସ୍ୱତୀ ରୂପେ ପୂଜିତ ହେଉଥିଲେ । କାରଣ, ସ୍ୱସ୍ତୁତ ଚଣ୍ଡୀ ବ୍ରହ୍ମ ଅନୁଯାୟୀ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀ ଷୋଡ଼ଶ ଭୂଜା, ମହାକାଳୀ ଦଶଭୂଜା ଏବଂ ମହାସରସ୍ୱତୀ ଅଷ୍ଟଭୂଜା । କବିଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ :—

“ସିଦ୍ଧ କାନ୍ତାୟେନା ଗୋ. ସାବେଳ ଚଣ୍ଡୀମୁଖି
ସିଦ୍ଧ ସାରଦା ସେ ନର୍ମଦା ସରସ୍ୱତୀ” (ମଧ୍ୟପଦ ପୃ ୩୧୮)

ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ:- ଏସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ଶାରଳା ଦାସ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଏକ ପ୍ରେରଣାବନ୍ତ ତଥା ସର୍ଜନ ଶୀଳ ମୁହୂର୍ତ୍ତର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳତମ ପ୍ରତିନିଧି । କବିଙ୍କର ପୂର୍ବଜନ ତଥା ସମସାମୟିକ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଭାରତୀୟ-ପୁରାଣକାର ମାନଙ୍କର କଥା ଚିନ୍ତା କଲେ ଏକଥା ଅତି ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ଉଠେ । କାରଣ, ମୈଥଳୀ କବି ଚଣ୍ଡୀଦାସ, ବଙ୍ଗଳା କବି ବଟୁଚଣ୍ଡୀଦାସ, କୃତ୍ତିବାସ ଓଷା, କାଶୀରାମ ଦାସ, ଅସମୀୟା କବି ଶଙ୍କର ଦେବ ଓ ରାମ ସରସ୍ୱତୀ, କନ୍ନଡ଼ କବି ନାରାୟଣପା ଓ ତମିଲ, ହିନ୍ଦୀ କବି ଭୁଲସୀ ଦାସ ପ୍ରମୁଖଙ୍କର ଲେଖି ଥିଲା ସଂସ୍କୃତ ପ୍ରଭାବିତ । କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଆ ପୁରାଣ ଥିଲା ଭାଷା ଓ ବିଷୟ ବିନ୍ୟାସ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଏବଂ ଅଭିନବ ।

ଶାରଳା ଦାସଙ୍କର ରଚନାବଳୀକୁ ପୁରାଣ ନ କହି ମହାକାବ୍ୟ କହିବା ଅଧିକ ସମୀଚୀନ ମନେହୁଏ । ଗ୍ରୀକ୍ କବି ହୋମରଙ୍କ ପରି ଶାରଳା ଦାସ ଓଡ଼ିଆରେ ଇଲିଅଡ୍ ; ଓଡ଼େଶୀ ରଚନା କରିଯାଇ ଅସ୍ତନ୍ତି ; ଯେଉଁଥିରେ ଓଡ଼ିଶାର ଐତିହାସିକ, ରାଜନୈତିକ, ସାମାଜିକ ଏବଂ ସାଂସ୍କୃତିକ ଆଲୋଚନା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ରହିଛି । “ସାରଳାଙ୍କ ଓଡ଼ିଆ ମହାଭାରତ ପ୍ରାଚୀନ କାବ୍ୟର ଏକ ମହାପ୍ରବାହ । ଏହା କେଉଁଠାରେ ଅପହ ବିନ୍ୟସ୍ତ ଓ ରୁଚି, କେଉଁଠାରେ ରୁଦ୍ର ଓ ଭୟଙ୍କର, କେଉଁଠାରେ ବିଭୀଷ ଓ ବିକଟ; ପୁଣି କେଉଁଠାରେ କାନ୍ତ କମଳାୟ, ପ୍ରସାଦଗୁଣ ଯୁକ୍ତ ଓ କାବ୍ୟୋତ୍ସର୍ଗ୍ୟମୟ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଉତ୍ତି ସାରଳାଙ୍କର ଏହି ଗୌରବମୟ ଉତ୍ତି ଉପରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇ-ନଥିଲା; ସାରଳାଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ଆଧୁନିକ ଯୁଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟକୁ ଓତଶପ୍ରୋତଶ ଭାବେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା ।” । ୫ ।

ଐତିହାସିକତା:- ଶାରଳା ଦାସ କୃଷକ ଥିଲେହେଁ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଳୀନ ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ବିଜୟ ସମ୍ରାଟ ।୬। କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କର ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଅଭିଯାନରେ ଜଣେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଦର୍ଶୀ ଯୌନକ ହୋଇଥିବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ୭। କାରଣ, ମହାଭାରତରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଯୁଦ୍ଧ ଗୁଡ଼ିକ ଏତେ ଜୀବନ୍ତ ହୋଇଯାଇଛି ଚାହା ଅନୁମାନ ସିଦ୍ଧି ପରି ମନେ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯୁନସ୍କ, ଯୁଦ୍ଧର ସ୍ଥାନ, ସ୍ଥାନାନ୍ତର ଏବଂ ଯୁଦ୍ଧ ଗୁଡ଼ିକୁ ପରିକ୍ଷା କଲେ କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧର ଅନୁରୂପ ମନେହୁଏ । ୮। ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ, ଯୁଦ୍ଧରେ ବ୍ୟବହୃତ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ଗୁଡ଼ିକ ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ । ୯। ପୁଣି ମଧ୍ୟଯୁଗରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଏକ ବିରାଟ କୃଷକ

ବାହ୍ୟମାନେ, ଯେଉଁମାନେ ନିଜକୁ ଖଣ୍ଡାୟତ ରୂପେ ଅଭିହିତ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଆବଶ୍ୟକ ବେଳେ ଯୁଦ୍ଧରେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସେମାନେ ଦଶମାସି ବରତନ ଓ ଜାଗିର ପାଉଥିଲେ ବୋଲି ମାଦଳା ପାଞ୍ଜିରୁ ଜଣାଯାଏ । ୧୦ ।

ମୌଳିକତା:- ଶାରଳା ଦାସ ତନୋଟିଆଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ମୂଳ ସଂସ୍କୃତ ପୁରାଣର ଆକ୍ଷରିକ ଅନୁବାଦ ପ୍ରଦାନ ନ କରି କଥାବସ୍ତୁର ଛୁଅ ଉପରେ କଳ୍ପନା ପ୍ରସେପର ଯେଉଁ ପ୍ରଲେପ ବୋଲି ଦେଖିଛନ୍ତି, ତହା ତାଙ୍କର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଜସ୍ବ ମୌଳିକତା ଓ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବର ପରିଚ୍ଛେଦ । ୧୧ । ଏପରିକି ମୂଳଗ୍ରନ୍ଥର ପଦ-ଅନୁବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଯାଇଛନ୍ତି:-

ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତ	ଶାରଳା ମହାଭାରତ
୧. ଆଦ୍ୟପର୍ବ	ଆଦ୍ୟପର୍ବ
୨. ସଭାପର୍ବ	ସଭାପର୍ବ
୩. ବନପର୍ବ	ବନପର୍ବ
୪. ବିରାଟପର୍ବ	ବିରାଟପର୍ବ
୫. ଉଦ୍‌ଯୋଗପର୍ବ	ଉଦ୍‌ଯୋଗପର୍ବ
୬. ଝଙ୍କୁପର୍ବ	ଝଙ୍କୁପର୍ବ
୭. ଦ୍ରୋଣପର୍ବ	ଦ୍ରୋଣପର୍ବ
୮. କର୍ଣ୍ଣପର୍ବ	କର୍ଣ୍ଣପର୍ବ
୯. ଶଲ୍ୟପର୍ବ	ଶଲ୍ୟପର୍ବ ରତ୍ନାପର୍ବ
୧୦. ବୌଦ୍ଧିକପର୍ବ	କର୍ଣ୍ଣସିକାପର୍ବ
୧୧. ସ୍ତ୍ରୀ ପର୍ବ	ନାରୀପର୍ବ
୧୨. ଶାନ୍ତିପର୍ବ ଓ, ୧୩. ଅନୁଶାସନକପର୍ବ	ଶାନ୍ତିପର୍ବ
୧୪. ଆଶ୍ରମିକପର୍ବ	ଆଶ୍ରମିକପର୍ବ
୧୫. ଅଶ୍ବମେଧ ପର୍ବ	ଅଶ୍ବମେଧପର୍ବ

୧୭. ମୌଷଳ ପଦ

ମୁଷଳପଦ

୧୫. ମହାପ୍ରସାଦକ ପଦଓ,

୧୮. ସ୍ୱର୍ଗାରେହଣ ପଦ

ସ୍ୱର୍ଗାରେହଣ ପଦ

ପୁନଶ୍ଚ, ଅନେକ ନୂତନ ନୂତନ ଆଖ୍ୟାନମାନ ଏଥିରେ ସଂଯୁକ୍ତ କରି ପୁରାଣକୁ କାବ୍ୟରୂପ ପ୍ରଦାନ ପୂର୍ବକ ରସାଳ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଯାହା ତାଙ୍କ କବି ପ୍ରତିଭାର ଦେଖାତକ ରୂପେ ପାଠକ ସମ୍ମୁଖରେ ପ୍ରତିଭାବିତ ହୁଏ । ସେସବୁ ମଧ୍ୟରେ ଅନୁଭୂତ ସ୍ଥାନୀୟ ରଙ୍ଗ ତାଙ୍କର ମୌଳିକତାର ପରିଚୟ ଦିଏ:—

ମଧ୍ୟପଦ:—ଅର୍ଜୁନ ହନୁମାନ ଭେଟ, ସୁଗନ୍ଧିକା ହରଣ, ନିଲେନ୍ଦ୍ରୀ ହରଣ,
ଚନ୍ଦ୍ରାବତୀ ହରଣ, ଶୋଭାବତୀ ହରଣ, କୁଣ୍ଡଳା ଦୈତ୍ୟ ବଧ,
ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ କେତୁକାରୂପ, ଚକ୍ରାଳୟା ପଣ୍ଡା କଥା ।

ସଭାପଦ:—ମେରୁଶ୍ଳା ରକ୍ଷି ଚରିତ, ଯୁଗନାୟାସ ରାଜା ଚରିତ, ଧନୁମୁନରେ
ଧରାଧାରଣ, ଜୟସିଂହ ଦୈତ୍ୟ ବଧ, ନାଗାର୍ଜୁନ ଯୁଦ୍ଧ, ରକ୍ଷ୍ୟ-
ଶୂଳ ଜନ୍ମ, ରହସ୍ୟ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଗପପାଦ ଧାରଣ, ସିଂହ ଶୃଗାଳ
କଥା ।

ବନପଦ:—ବଶିଷ୍ଠଙ୍କ ଗାଈ ହରଣ, ସାହାଡ଼ା ବୃକ୍ଷ ନାହାମ୍ୟ । କାଠୁରିଆ ଓ
ଦାରୁବୃକ୍ଷ ସତ୍ୟ ଆତ୍ମକଥା ।

ଉଦ୍‌ଯୋଗପଦ:—ବଳି ବାମନ ଚରିତ, ଭରଦ୍ୱା ଓ ଖଲ୍ୟଙ୍କାର ବୃତ୍ତାନ୍ତ, ବେଲ୍ଲା-
ଜୟେନ ଚରିତ, ବାବନାଭୂତ କଥା ।

ଝୁମ୍ପପଦ:—କଳିଙ୍ଗସେନ ପ୍ରସଙ୍ଗ, ନୃସିଂହ ଅବତାର ପ୍ରସଙ୍ଗ, ଶ୍ରେତ କଳ୍ପନା
ରାଜା ଚରିତ, କାମଦେବ ରାଜା ଚରିତ, ଅଶ୍ୱତ୍ଥାମା ବିବାଦ,
ଝୁମ୍ପଙ୍କ ଖଡ୍ଗ ପରିକ୍ଷା ।

ଗଦାପଦ:—ବେଲ୍ଲାବଳୀ ଚରିତ, ଝୁମ୍ପଙ୍କ ସିଂହନାଦ ପ୍ରାପ୍ତି

ଅଶ୍ୱମେଧପଦ:—ଶାମ୍ବକ ଶାପମୁକ୍ତି, ବସୁକଳ୍ପ ହରଣ ଚରିତ, କଦମ୍ବାସୁର
ଉପାଖ୍ୟାନ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ

ମୁଷଳପଦ:—ମାଳଗିରିରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପିଣ୍ଡ ପୂଜା ଏବଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚତୁର୍ଦ୍ଦାମୂର୍ତ୍ତି
ଧାରଣ ପୂର୍ବକ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ଆବର୍ତ୍ତାବ

ସୁର୍ଗାରୋହଣପଦ୍ମ:—ତନ୍ତ୍ରାଳା ହରଣ ଦୃଢ଼ାନ୍ତ, ହରି ସାହୁ ଚରିତ ଓ ସୁଧୂଷ୍ଟିର-
ଙ୍କର ଯାଜମୁରରେ ସୁହାଣୀ କନ୍ୟା ବିବାହ କାର୍ତ୍ତିବାସ ଓ
କୃତବାସ ବଧ ।

ତତ୍କାଳୀନ ଭାଷା ସାହିତ୍ୟର ସ୍ଥାନାବସ୍ଥା । ୧୨ । ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏବଂ ବିଧି
ପ୍ରସେପୋକ୍ତି, ଉକ୍ତ ନିଷେପାଦି । ୧୩ । ଶାରଳା ଦାସଙ୍କର ବୈପ୍ଳବିକ ମନୋ-
ବୃତ୍ତିର ପରିଚୟ ଦିଏ । ଏତାଦୃଶ, କବି ମୂଳ ମହାଭାରତର ବିଷୟ ବସ୍ତୁର
୧୨ଟି ପ୍ରସଙ୍ଗର ନିମ୍ନ ପରିବର୍ତ୍ତନ, ୮ଟି ପ୍ରସଙ୍ଗ ବର୍ଜନ ଏବଂ ୩୫ଟି ପ୍ରସଙ୍ଗ
ସଂଯୋଗ । ୧୪ । ତାଙ୍କରୁ ମୌଳିକ ଚିନ୍ତାଧାରାର ଦେଖାତକ ! ଏଥିରେ
ସିଦ୍ଧେନ୍ଦ୍ରର ଅବକାଶ ନାହିଁ । ସାରଳା ସାହିତ୍ୟର ସର୍ବ ପ୍ରଥମ ତଥା ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ
ସମାଲୋଚନା ପଣ୍ଡିତ ଗୋପୀନାଥ ନନ୍ଦଙ୍କ ମତରେ—“କବି ମୂଳ ବ୍ରହ୍ମର
ଅନୁବାଦ କରି ନାହାନ୍ତି କିମ୍ବା ଅବିକଳାନୁକରଣରେ ଲେଖି ନାହାନ୍ତି । ମୂଳ
ବ୍ରହ୍ମର ପ୍ରଚାଡ଼ ଶୁଣୁଣାରେ ଏକାନ୍ତ ଅନୁରକ୍ତ ଥାଇ ସମସ୍ତ ଭାରତର ସୁଲ ସୁଲ
ବିଷୟ ଓ ଆତ୍ମଲୀଳା ଘଟଣାଂଶମାନ ମାତ୍ର ସ୍ୱୀୟ ଅବ୍ୟାହତ ସ୍ମୃତିକୋଷରେ
ପ୍ରାୟ ୧୨ଟି ଅସାମାନ୍ୟ କଳ୍ପନା ଶକ୍ତି ଓ ବିଷୟ ସଂବିଧାନ ପ୍ରସାରିତା ବଳରେ
ବର୍ତ୍ତାୟାନ ହୋଇ ଅଳ୍ପା କରଣ, ବିସ୍ମୟ କରଣ, ଅନୁକ୍ରମ ପ୍ରସେପ ଓ ଉକ୍ତ
ନିଷେପାଦି ନିମ୍ନରେ ଏହି ପ୍ରକାଶିତ ବ୍ରହ୍ମକୁ ଲେଖି ଯାଇଅଛନ୍ତି ।” ୧୫ । କବି
ନିଜେ ମଧ୍ୟ ଏ କଥା ସ୍ୱୀକାର କରି ଲେଖି ଯାଇଅଛନ୍ତି:—

“ଅଗାଧ ସାଗର ଏହି ଶ୍ରୀମହାଭାରତ
ସବୁ ସଞ୍ଚି କହିଲେ ହେବ ଅସମ୍ଭବ
ଏସନ ବିଚାର ଯେ ଠିକ୍ ଠିକ୍ କହିବ
ମୋ ହୃଦେ ମାଳା ପରମ ମାହେଶ୍ୱର ।”

ଚରିତ ଚିନ୍ତଣ— ବସ୍ତୁବିନ୍ୟାସ, ବର୍ଣ୍ଣନା ବୈଚିତ୍ର୍ୟ, ଆଙ୍ଗିକ ରୂପବିଭବ,
କାବ୍ୟିକ ଉଲ୍ଲସ ସଦୃଶ ଚରିତ ଚିନ୍ତଣ ଏବଂ ସାମାଜିକ ପରମ୍ପରାର ସଂରକ୍ଷଣ
ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତାଙ୍କର ମହାଭାରତ ବ୍ରହ୍ମ ଏକ ସୁବିନ୍ୟାସ କଳା ସୌଧ । ଚରିତ
ଚିନ୍ତଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଭୀମ, ଶକୁନୀ, ଦ୍ରୌପଦୀ ଏବଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚରିତ ସର୍ବାଦୌତ୍ତରାଣ୍ୟ ।
ଭୀମା ବାସୁବରେ ଶାରଳା ମହାଭାରତର ମହାନାୟକ । ଓଡ଼ିଶାର ଅସଂଖ୍ୟ

ରାଣି ପୁଅ ଅନନ୍ତା ସଦୃଶ ସେ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ଅନୁଲେଖ, ହୁଣ୍ଡା, ହୁରୁମା । ସମ୍ବୃତ ମହାଭାରତର ଐମସେନ ଠାରୁ ଶାରଳା ମହାଭାରତର ଐମା ସପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ ଓ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । କାରଣ, ଐମାଠାରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କର ଶୀଳତା ନାହିଁ କି ଅର୍ଜୁନର ସ୍ୱାଭିମାନ ନାହିଁ କିମ୍ବା ନକୁଳର ବିଳାସ ପ୍ରିୟତା ନାହିଁ କି ସହଦେବର କୃଷ୍ଣତା ନାହିଁ । ସେହିପରି କେତୁକା ରୂପୀ ଦ୍ରୌପଦୀ ଘୋର ପ୍ରତିଶୋଧ ପରାୟଣା ହେଲାବେଳେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଘୋର କାମୁକ ଏବଂ ସବୁ ନାଟର ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ । କଣ କିନ୍ତୁ ଶକୁନକୁ ଏହି ମହାନାଟକର ସୂକ୍ଷ୍ମର ଖଳନାୟକ ରୂପେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ କରାଇ ଅଛନ୍ତି । ପ୍ରତିହଂସା ପରାୟଣ କୁଚକ୍ଷୀ ଶକୁନୀ ଚରଣ ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେକ୍ସ ପିଅରୁଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସଜ୍ଜାନ ଚରଣ ଇଆଗୋ ଠାରୁ ମଧ୍ୟ ଭୟଙ୍କର ମନେହୁଏ । ଡକ୍ଟର ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ମତରେ ଶାରଳା ଦାସ ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେକ୍ସପିଅରଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଟପି ଯାଇଛନ୍ତି । ୧୭ ।

ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କର ଚରଣ ଅଧ୍ୟୟନ କଲାବେଳେ ପାଠକ ସମ୍ମୁଖରେ ଜଣେ ଓଡ଼ିଆଣୀର ଚନ୍ଦ୍ର ଝଲସି ଉଠେ । ଦ୍ରୌପଦୀ ଓ ହିଡ଼ମ୍ବିକା କଳହ ଗ୍ରାମ୍ୟ ସପତ୍ନୀ ବନାଦ ଅନୁରୂପ ଉପଭୋଗ୍ୟ ହୋଇଅଛି ।

ଦ୍ରୌପଦୀ:— ଆରେ ଦଟୋଡ଼କର ଭୁଞ୍ଜି ମାତା ଶିଶାପାଇ
ଅବଜ୍ଞାରେ ନମସ୍କାର ନ ହେଲୁରେ ବାଲି

× × ×

ତୋର ମାତା ଅଲକ୍ଷଣୀ ଅଟଇ ଅସୁଖ
ବ୍ରାହ୍ମଣ ରଜା ଦ୍ରାପଦ, ମୁଁ ତାର କୁମାରୀ

ହିଡ଼ମ୍ବିକା:— ଆଲେ ଦେଖୁଛୁନ ମୁଁ ତୁ ବଡ଼ ଅସଖ
ତୁ ତୋଟାଏ ନାରୀ ହୋଇ ତୋର ପାଞ୍ଚପତି

× × ×

ଆଲେ ଆଶୁ କୁଡ଼ି ତୋର ନାହାନ୍ତି ସନ୍ତାନ
ଯେଉଁ ରୂପେ ଶାପ ଦେବ ଶୁଣି ତା ବିଧାନ ।

ଅନୁରୂପ ଲକ୍ଷ୍ମୀ-ପାଦ୍ୟ କଳ ମଧ୍ୟ ବିଶେଷ ଉପଭୋଗ୍ୟ ହୋଇପାରିଛି ।

ଓଡ଼ିଶାର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମାଜ ଚିନ୍ତା ଦେବାକୁ ଯାଇ କବି ଭୁଲସୀ ପୂଜା, ଶ୍ରୀଓଷା, କାର୍ତ୍ତିକ ସ୍ନାନ ମହାତ୍ମ୍ୟ, ସାମୁଦ୍ରିକ ବନ୍ୟା, ପୋଡ଼ିପିଠା, ଚିତଉପିଠା ଆଦିର ଟିକିନିଶି ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଯାଇଛନ୍ତି । ସେ ସମୟରେ ସମାଜରେ ବାଲ୍ୟ-ବିବାହ ଯେ ନଥିଲା, ତାହାର ସୂଚନା ମଧ୍ୟ କବି ଦେଇଛନ୍ତି:-

ଭରଣି ବରଷ ଯେବେ ହୋଇବ ପୁରୁଷ
 ତତ୍ତ୍ୱେକ ହୋଇବ ଯେ ଛଡ଼ିଦଶ ବରଷ
 ସେସନେକ ଯୋଗ ଯେ ଆନୁକୁଲ ଘଟି
 ଫୁଲ ପୁରୁଷ ଦୁହେଁ ହେବେ ଭେଟା ଭେଟି” । (ମଧ୍ୟପଦ, —୨୫୮)

ରାଜନୈତିକ ଚିନ୍ତା—

ଶାରଳା ଦାସଙ୍କ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜପତି କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ଥିଲେ ଜଣେ ମହାନ ଦରବରଜୟୀ ଶାସକ । ନିଜ ବାହୁବଳରେ ସେ ଓଡ଼ିଶାର ସାମ୍ରାଜ୍ୟକୁ ଗଙ୍ଗାନଦୀ ଠାରୁ କାବେରୀ ନଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ କରିଥିଲେ । ଫଳତଃ, ଏତେ ବଡ଼ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ସୁଶାସନ ପାଇଁ ସେ ଛାତ୍ରାକୁ ନବ ଖଣ୍ଡ କରି ନଅଟି ମଣ୍ଡଳ ଗଠନ କରିଥିଲେ:—

“ ଏ ପୃଥିବୀରେ ପୁଣି ସ୍ଥାନ ମାନ ମୂଳ କଲେ
 ମଣ୍ଡଳ କରିଣ ନବ ସୃଷ୍ଟି ଭିଆଇଲେ
 × × ×
 ଏକାଶତ୍ରୁକ ସେ ଯଦୁଁ କଲ ନବଖଣ୍ଡ
 ମଣ୍ଡଳ ଭିଆଇ ଭିଆଇଲ ପାରିଦଣ୍ଡ । (ଆଦିପଦ)

ଐତିହାସିକମାନଙ୍କ ମତରେ ଏହି ନବକୋଟ ବା ନବଦଣ୍ଡପାଟ ଗୁଡ଼ିକ ହେଲା:—

ଜଳେଶ୍ୱର ଦଣ୍ଡପାଟ:—

ମହାରନ୍ ଓ ମେଦିନୀପୁର ଅଞ୍ଚଳ

ଭଦ୍ରାଶ ଦଣ୍ଡ ପାଟ:—

ରେମୁଣା ଓ ସୋର ଅଞ୍ଚଳ

ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ଦଣ୍ଡପାଟ:—

ଆଧୁନିକ ଭୈରବନାମାଳ ଲକ୍ଷ୍ମୀ

ଆଳ ଦଣ୍ଡପାଟ:—

ଆଧୁନିକ କଟକ ଲକ୍ଷ୍ମୀ

ଲେନ୍ଦାଇଁ ଦଣ୍ଡପାଟ:— ଆଧୁନିକ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା
 କଳିଙ୍ଗ ଦଣ୍ଡପାଟ:— ଆଧୁନିକ ରାଜ୍ୟ ଜିଲ୍ଲା
 ରାଜମହେନ୍ଦ୍ରୀ ଦଣ୍ଡପାଟ:— ବିଶାଖପାଟଣା ଏବଂ ଗୋଦାବରୀ ଜିଲ୍ଲା
 କୋଣ୍ଡବିନ୍ଦୁ ଦଣ୍ଡପାଟ:— କୃଷ୍ଣାନଦୀ ଉପତ୍ୟକାଞ୍ଚଳ
 ଉଦୟନଗର ଦଣ୍ଡପାଟ:— ପେନ୍ନାର ଠାରୁ କାବେରୀ ନଦୀ
 ଉପତ୍ୟକାଞ୍ଚଳ

କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ଗଜପତି ଅନଙ୍ଗ ଶ୍ୟାମ ଦେବଙ୍କ ପରି । ୧୭ ।
 ସମ୍ରାଟ କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ମଧ୍ୟ ରାଜ୍ୟର ସମସ୍ତ ଜମି ଜମା ଜରିପ କରି
 ଭୁବନୋଦୟ କରି ରାଜସ୍ୱ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିଥିଲେ—

“କୋଡ଼ିଏ ହାତ ଭୂମି କରିବୁ ନଳ କାଠି
 ପଞ୍ଚାଶ ନଳରେ ମାଣେକ ପ୍ରକଟି
 ବୀଣ ମାଣରେ ଯେ କରିବୁ ଏକ ବାଟି
 ବାଟିକେ ଚିନାଏ କରି ଦେନଥିବ ସଞ୍ଜା
 ଆମ୍ଭର ଆୟୁଷ ଭେନି ବ୍ରତଥିବୁ ରାଜା (ଶାନ୍ତିପଦ-୩)

ପୁନଶ୍ଚ:—

ଆପଣା କର ପ୍ରମାଣେ କାଠି ଦେଲେ କାଟି
 ପଞ୍ଚବୀଣ ହାତେ ଭିଆଇଲେ ନଳ ଗୋଟି

× × ×

ଗୋରର ଗୋଦାଣ୍ଡି ଛୁଡ଼ି ଉଠିଆ ଯେ ଭୂମି
 ତହିଁରୁ କର ଆଦାୟ କଲେ ଦେବ ସ୍ୱାମୀ
 ଆନି ଜାଗିରର କର ଛୁଡ଼ି ପରଜାକୁ
 ବିହନ ଭିଆଣ କଲ ଭଣ୍ଡାର ଦେବାକୁ ।

× × ×

ବାଟିଏ ଯେ ଗେଷେ ଦିଏ ପଡ଼ିଟିଏ ସଞ୍ଜା
 ଦ୍ଵାଦଶ ଫଳ ଜନ୍ମାଇ ସୁଖେ ଦିଏ ପ୍ରଜା (ଆଦିପଦ)

ସାଂସ୍କୃତିକ ପୃଷ୍ଠଭୂମି:— ପଞ୍ଚଦଶ ଶତକରେ ଶାରଳା ଦାସଙ୍କ (ଖ୍ରୀ:ଅ: ୧୪୩୫-୭୫ମଧ୍ୟରେ) ରଚିତ ଓଡ଼ିଆ ମହାଭାରତର ସାଂସ୍କୃତିକ ପୃଷ୍ଠଭୂମି ତୃତୀୟ/ଚତୁର୍ଥ ଶତକରେ ରଚିତ ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତର ସାଂସ୍କୃତିକ ପରିବେଶଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୃଥକ ରହିବା ଏକାନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ । ଅତଏବ, ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତରେ ଯେପରି ଗୁପ୍ତ ଯୁଗର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଭାବନା ତଥା ସାଂସ୍କୃତିକ ଚେତନା ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା ଶାରଳା ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଅନୁରୂପ ସୂର୍ଯ୍ୟବର୍ଣ୍ଣାୟ ରଜତ କାଳୀନ ସାଂସ୍କୃତିକ ଚେତନା ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇଅଛି ।

ଫଳତଃ, ମହାଯାମା ଶୂନ୍ୟବାଦ, ବଜ୍ରଯାମା ସହଜିଆ ସାଧନା, ନାଥ ଧର୍ମ ତଥା ତନ୍ତ୍ରାଗୁରର ମିଶ୍ରିତ ରୂପ ଧାରଣ କରି ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ସଂସ୍କୃତି ବିପକ୍ଷରେ ପ୍ରବଳ ପ୍ରତିଫିୟା ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ଶାରଳାଙ୍କ କାଳ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଧର୍ମର ବିଦ୍ରୋହର କାଳ । ୧ । ପୁନଶ୍ଚ, ସହଜ ସାଧନାର ଭ୍ରଷ୍ଟାଚାର କାଳରେ କବି ସଂସ୍କାରକ ରୂପେ ସମାଜକୁ ଯୌନ ବ୍ୟଭିଚାରର ଅତଳ ପଙ୍କରୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସାଧନାର ବାଣୀ ପ୍ରଚାର କରି ଥିଲେ । ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତର ଆଦ୍ୟପର୍ବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ମହର୍ଷି ଉଦ୍ଦାଳକଙ୍କ ପତ୍ନୀଙ୍କୁ ସ୍ୱାମୀ ଓ ପୁତ୍ରଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଅନ୍ୟଜଣେ ପୁରୁଷ ରଚି ପାଇଁ ଅହ୍ୱାନ କରିବାରୁ ପୁତ୍ର ଶ୍ରେତକେତୁ ସେହି ବିଭୀଷ ଦୃଶ୍ୟ ସହ୍ୟ କରି ନ ପାରି ଆତ୍ମମଣ ପାଇଁ ଉଦ୍ୟତ ହେଲେ । କିନ୍ତୁ ମହର୍ଷି ଉଦ୍ଦାଳକ ପୁତ୍ରକୁ ନିବୃତ୍ତ କରି ନାରାୟଣଙ୍କୁ କାମୋନ୍ମାଦିନୀ ଅବାରତା କହି ପଶୁମାନଙ୍କ ସହ ଭୁଲନା କରିଅଛନ୍ତି । ୧୯ । କିନ୍ତୁ ଶାରଳା ଦାସଙ୍କ ସମୟରେ ସାମଜିକ ଚଳଣୀରେ ଏହା କଳ୍ପନାଶୀତ ଥିବାରୁ ସେ ତାହାକୁ ବାଦ ଦେଇ ‘ସତ୍ୟଆତ୍ମ’ ଉପାଖ୍ୟାନରେ ନାରୀର ସେହି ଅନୁରୂପ ମନଃସ୍ଥିତିକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରି କହିଅଛନ୍ତି:—

“ମନହିଁ ଜାଣେ ସିନା ଯାର ଯେତେ ପାପ
ମାତାହିଁ ଜାଣଇ ସିନା ପୁତ୍ରଙ୍କର ବାପ ।” (ସଭାପର୍ବ)

“ସଦ୍ୟପି ମୋହର ପତି ଛନ୍ତି ପାଞ୍ଚଜଣ,
କର୍ଣ୍ଣ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ମୋର ଭୁଲିଯାଏ ମନ ।” (ବନପର୍ବ)

ଏହି ଆଖ୍ୟାନ ଭରଣି ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତରେ ଉପଲବ୍ଧ ନୁହେଁ । ଏସବୁ ଭିତରେ ମୂଳ କଥାବସ୍ତୁର ପରିବର୍ତ୍ତନ ସତ୍ତ୍ୱେ ନୈତିକ ମୁଦ୍ଦବୋଧ ତଥା

ରୁଚି ସପନ ସାମାଜିକ ଜୀବନାଦର୍ଶ ରହିତ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଯମଙ୍କ ମୁଖରେ
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଭର୍ତ୍ତିନା କରିଛନ୍ତି:—

“ଦ୍ଵାପରେ ହୋଇଲୁ ନାଥ ରଞ୍ଜାଅବତାର
ଧର୍ମ ଲାଘିଲୁ ଅବରତେ କଲୁ ପରଦାର
ଅବଚ୍ଛିନ୍ନେ ଶୃଙ୍ଗାର କଲୁ ହୋ ଶ୍ରୀବତ୍ସ
ମାତ କର୍ମ ପୁରୁଷ ହୋଇଲୁ ଅମାତ ।” (ମଧ୍ୟପର୍ବ)

ପୁନଶ୍ଚ ଶ୍ଵଷ୍ଟଙ୍କ ମୁଖରେ ଉପଦେଶ ଛଳରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ କହିଛନ୍ତି:—

“ପରଦାର ପରଧନେ ଲୋଭ ନ କରିବୁ
ବିବାହିତା ନାରୀ ସଙ୍ଗେ କେବଳ ରହିବୁ ।” (ଶାନ୍ତିପର୍ବ)

ଅନ୍ୟଥା, ଏହାର ବିରୁଦ୍ଧାଚରଣ କଲେ ପରିଣାମ ଭୟଙ୍କର ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ:—

“ଚନ୍ଦ୍ର ହରଣ କରିଲୁ ତାର ମହାସତ୍ତା
ବୃହସ୍ପତି ଶାପେ ରାହୁ ଗିଳେ ତାଙ୍କ ମୁଖି
ଇନ୍ଦ୍ର ହରଣ କରିଲୁ ଗଉଡମ ପତ୍ନୀ
ରୁଷି ଶାପେ ସେହୁ ହେଲୁ ସହସ୍ରେକ ଯୋନି ।
ସୀତାଙ୍କୁ ଚୋରାଇ ନେଇ ରାବଣ ମରିଲୁ ।
ପୁରୀବ ଭାରିଜା ହରି ବାଳ ଭୟ ହେଲୁ ।” (ବିରାଟପର୍ବ)

ଭୂଷିକ ବିଭବ:— ଭ୍ରଷା ବ୍ୟବହାର ରେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଲୌକିକ ରୂପ ଓ ଶକ୍ତି
ବିଭବର ସ୍ଵଚ୍ଛନ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟିକ ପ୍ରାଣ ପ୍ରାଚୁର୍ଯ୍ୟର କାରଣ । ଏହାର
ପ୍ରଭାବ ଏତେ ସୁଦୂର ପ୍ରସାରୀ ଯେ ତାହା ପରବର୍ତ୍ତୀ ଓଡ଼ିଆ ଜନ ଜୀବନକୁ
ବହୁଳାଂଶରେ ପ୍ରଭାବିତ କରି ପାରୁଅଛି । ତାଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରଚଳିତ ଶଶ୍ଵତାକ୍ୟ
ଗୁଡ଼ିକ ଅଦ୍ୟାବଧି “ରୁଡ଼ୀ” ରୂପ ଧାରଣ କରି ଓଡ଼ିଆର ଭାବରାଜ୍ୟର ଗନ୍ତାଘରକୁ
ରୁଦ୍ଧି ମନ୍ତ୍ର କରିଅଛି; ଯଥା:— ‘କୋକୁଆ ଭୟ,’ ‘ଭୁଲସୀ ବଣିଆ ବାଘ,’ ‘ଭୁଲ-
ମୁହଁ କାଙ୍କ,’ ‘ବାବନା ଭୂତ,’ ‘ଝିମିଣିଖେଳରୁ ମହାଭାରତ,’ ‘ଗଙ୍ଗା ବୋଇଲେ

ଥିବ' 'ଗାଙ୍ଗୀ ବୋଇଲେ ଯିବ' 'ଉଆଁ ସୀ ଜନ୍ମାକୁ ସାହା ଡା ବର,' 'ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରକୁ ଗାନ୍ଧାରୀ,' 'ଭ୍ରମବଳ କୁନ୍ତୀକ ଜଣା,' 'କର୍ଣ୍ଣ ମଲେ ପାଞ୍ଚ, ଅର୍ଜୁନ ମଲେ ପାଞ୍ଚ,' 'ପଦ୍ମିନୀ ଯୁଦ୍ଧେ ଭ୍ରମ ହାରେ,' 'କଟକ ବଳେ ବରଷ ଗଜା,' 'ଆବଶ୍ୟକ ସ୍ଥଳେ ଗପ ପାଦ ଧରିବା,' 'ଯାଚିଲ ଜନ୍ମା,' 'ଭାରିଜା ନିମନ୍ତେ ସାନ ଶଳାକୁ ଜୁହାର' ଇତ୍ୟାଦି । ଏହା ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରାଣର ମାର୍ମିକ ଭାବ ପ୍ରକାଶନର ସଙ୍କେତ ବହନ କରିଥିବା ହେତୁ ଅମୂଲ୍ୟ ସପଦ ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୋଇଅଛି ।

ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ, ପଞ୍ଚଦଶ ଶତକର ଓଡ଼ିଆ ଲୌକିକ ଭାଷାକୁ ସାହିତ୍ୟିକ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଦାନ କରି ଏହି ଜାତିକୁ ଗୌରବାନ୍ୱିତ କରିଛନ୍ତି, ଫଳତଃ, ଆଜି ସୁଦ୍ଧା ପାଞ୍ଚଶତ ବର୍ଷ ତଳର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ରୂପବିଭବ, ରୂପ ତତ୍ତ୍ୱ ତଥା ପୁନର୍ଗୁ ଉନ୍ନୀବିତ ରହି ଦର୍ପଣ ସଦୃଶ ଆମ ସମ୍ମୁଖରେ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହେଉଅଛି । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଶ୍ରମବିକାଶ ଧାରାର ଆଲୋଚନାରେ ଭାଷାବିତ୍‌ମାନଙ୍କୁ ଯଥେଷ୍ଟ ଉପାଦାନ ଯୋଗାଇ ଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ: ସେତେବେଳକୁ ପୁନର୍ଗୁ ରୂପେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ଅର୍ଦ୍ଧମାଗଧ୍ୟୀ କବଳରୁ ମୁକ୍ତି ଲାଭ କରି ବଙ୍ଗଳା, ଅହମିୟା ଏବଂ ବିହାରୀ ହିନ୍ଦୀ ଠାରୁ ମହାପ୍ରଥମେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାଷଣ କରିଥିଲା ।

ଫଳତଃ, ସ୍ୱଳ୍ପତ ଭାଷାରେ ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ ଧାର୍ଯ୍ୟସ୍ୱର ଚିନ୍ତା ଦ୍ୱିସ୍ୱର ଗୁଡ଼ିକ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ପରିହୃତ ହୋଇ ଛଅ ଗୋଟି ସ୍ୱର ପୁନରେ ସୀମିତ ହେଲା; ଯଥା — ଅ, ଆ, ଇ, ଉ, ଏ, ଓ; ଯହା ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ଓଡ଼ିଆ ସ୍ୱରପୁନରେ ଅବକଳ ସଂରକ୍ଷିତ ହୋଇଅଛି । ଚାନ୍ଦୁଣ, ବ୍ୟଞ୍ଜନ ପୁନରେ । ଙ୍ଗ ଏବଂ । ଙ୍ଗ ଅନୁନାସିକ ପୁନ ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା । ସେହିପରି । ଙ୍ଗ । ବା ରୂପେ ଏବଂ । ଙ୍ଗ । ଙ୍ଗ ଏବଂ । ଯା ଦନ୍ତ ସା ରୂପେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହେଉଥିଲା । ଅଦ୍ୟବଧି ସେହି ଉଚ୍ଚାରଣ ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ସେ କାଳର ଅନେକ ରୂପଗୁ ସାଂପ୍ରତିକ ପ୍ରୟୋଗରେ ନାହିଁ । ଯଥା-ଦ୍ୱିତୀୟା ବିଭକ୍ତି କଇ, କଇଁ, କୁଇ କୁଇଁ ଏ, ରେ, ତେ, ନ, ନ୍ତ, ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତି ଚିହ୍ନ ଏ ଏଂ, ଏଣ; ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି ଚିହ୍ନ କଇ, କଇଁ, କୁଇ, କୁଇଁ, ଏ, ତେ; ପଞ୍ଚମୀ ବିଭକ୍ତି ଚିହ୍ନ କର, କରି, କ, ରି ଏବଂ ସପ୍ତମୀ ବିଭକ୍ତି ଚିହ୍ନ ଇ. ଇ, ଏଣ. ତେ ଆଦି ରୂପ ପ୍ରଚଳିତ ଧାରାରୁ ବାଦ ପଡ଼ି ଯାଇଛନ୍ତି ।

ଏତଦ୍‌ବ୍ୟଞ୍ଜିତ ଚତୁର୍ଥୀ ବିଭକ୍ତି ‘ମୋତେ,’ ‘ତୋତେ’ ପରିବର୍ତ୍ତେ
 ତୁ + କୁ = ତୁକୁ ଏବଂ ମୁଁ + କୁ = ମୁକୁ ଏବଂ ତୃତୀୟା ବିଭକ୍ତିରେ ‘ଯାହାଦ୍‌ବାସ,’
 ‘ଆମ୍ଭ ଦ୍‌ବାସ’ ପରିବର୍ତ୍ତେ ‘ଯାହାରେ’ (ଯାହା + ରେ), ‘ଆମ୍ଭରେ’ (ଆମ୍ଭ + ରେ)
 ବ୍ୟବହାର ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ସେହିପରି ‘ଆଅନ୍ତେ’ (ଥିବାରୁ) ପରିବର୍ତ୍ତେ
 ‘ଅଛନ୍ତେ’ ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତରେ ବହୁଳ ପ୍ରୟୋଗ ଯଥା—‘ଦେନିବାହେଉ’
 ‘ଶୁଣିବାହେଉ,’ ‘ଜାଣିବାହେଉ,’ ‘ଲେଖିବାହେଉ;’ ସଂସ୍କୃତ ଶାବ୍ଦରେ ‘କହସି,’
 ‘ନିଅସି,’ ‘ଯାଅସି,’ ‘ଶୁଣସି’ ର ପ୍ରାଚୀନ ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଯାଏ ! କେତେକ
 ସ୍ଥଳରେ ବିଶେଷ୍ୟ—ବିଶେଷଣର ବ୍ୟବହାର ଗତ ସୂକ୍ଷ୍ମ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ—
 ନାହିଁ । ପୁଣି ‘କେରୁଆଳ,’ ‘ଅଗୁଳ,’ ‘ଅଧାମ,’ ‘ଉକୁର,’ ‘ଉଡ଼ାଉଳ,’ ‘ପହଳ,’
 ‘ପାଏଡ଼ା,’ ‘କଳତ,’ ‘ଭୁରଣି,’ ‘ଗଡ଼ଗାଳ,’ ‘ଗୁଆଣି,’ ‘ତଡ଼କ,’ ‘ତହୁଡ଼ି’
 ‘ବାସସ,’ ‘ମୁଦୁସୁଳ,’ ‘ମୁରଟ,’ ‘ଉରହ,’ ପରିମୁଣ୍ଡା,’ ‘ସଇନ୍ଦୁ,’ ‘ନିର୍ଜିତ’
 ପ୍ରଭୃତି ଅସଂଖ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନ ଶବ୍ଦ ବିଭବର ସନ୍ଧାନ ମିଳେ । ଏହିରୂପେ ଶାରଳା-
 ଦାସ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାକୁ ସ୍ଥିର ରୂପ ଦେଇ ତାହାର ପ୍ରାଣ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଯାଇଛନ୍ତି ।

ମଧ୍ୟ ପଦରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବିଦ୍ୟାଶିକ୍ଷା ପ୍ରସଙ୍ଗ ନମେ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି:—

“ ଚଉତିରିଶି ଅଟଇ ପୁଣି ବାର ହିଁ ଯେ ମାତା
 ଦେଖି ଶିଖିଲେ ସ୍ବାମୀ ଧାର୍ମିକ ବୁଦ୍ଧି ବନ୍ଧା
 ସିଦ୍ଧି କଂ କ୍ୟ କ୍ର କୁ କୁ କୁ କୁ କୁ କୁ କୁ କୁ କୁ
 ଶିଖିଲୁନି ଗୁରୁଦେ ଆବର କି ପାଠ କହ ।
 କୁଁ କୁଁ କୁଁ କୁଁ କୁଁ କୁଁ କୁଁ କୁଁ କୁଁ କୁଁ କୁଁ କୁଁ କୁଁ କୁଁ
 ଏତେକ ଗୁରୁ ହୋଇଲକ୍ଷ୍ମୀ ତ ଭାଗ ।

ଏହା ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ଶାରଳା ଦାସଙ୍କ ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାର ଗୁଡ଼ିଶାଳୀ ମାନଙ୍କରେ
 ପ୍ରଚଳିତ ଲିପିତତ୍ତ୍ୱ ଓ ବର୍ଣ୍ଣବିନ୍ୟାସ ପଦ୍ଧତି, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ ।

ସାହିତ୍ୟିକ ଉଦ୍ଦର୍ଶ:—

ଭାଷାବିଭବ ପରି କାବ୍ୟିକ ଉଦ୍ଦର୍ଶ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମଧ୍ୟ ସାରଳା ମହାଭାରତ
 ପୁରାବ୍ୟ । ରୂପକଲ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗର ମୌଳିକତା ଏବଂ ଉପଯୁକ୍ତ ଶବ୍ଦ ଗୁଂଘନରେ
 ଆଧୁନିକତାର ରୂପ ଗ୍ରହଣ । ଯଥା:—

(କ) ରୂପରେ କର୍ଦ୍ଦମ ଯେ ହୋଇଲ ସବକାୟେ
ଶରୀର ଦିଶିଲ ଯେ କିଂଶୁକ ପୁଷ୍ପପ୍ରାୟେ । (ବନପଦ୍ୟ)

ଏଠାରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ରକ୍ତନୟା ସନ୍ତରଣ କାଳୀନ ରକ୍ତସ୍ନାତ ଶରୀରକୁ
କିଂଶୁକ ଫୁଲ ସହ ତୁଳନା କରାଯାଇ ଯେଉଁ ଏକ ଅପୂର୍ବ ରୂପକାନ୍ତ ସୃଷ୍ଟି
କରାଯାଇଅଛି ତାହା ଅତି ବାସ୍ତବ ମନେହୁଏ ।

(ଖ) ବଦନ୍ତ ଅଗସ୍ତି ଯେଉଁପରି କୃଷିକାରୀ
ବଳଦ ହଜାଇ ଏଣେ ତେଣେ ଖୋଜେ ବୁଲି
ଖୁଷ୍ଟ ଅଭାବେ ରଜା ହେଲ ସେହିପରି । (ଦ୍ରୋଣପଦ୍ୟ)

ଏଠାରେ ଯେଉଁ ଗ୍ରାମୀଣ ରୂପକାନ୍ତ ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇଅଛି, ତାହା ଅତି ବାସ୍ତବ
ମନେହୁଏ ! କାରଣ, ଖୁଷ୍ଟ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥା କଣ
ତାହାକୁ ଚଷାର ବଳଦ ହଜିବା ସଙ୍ଗେ ତୁଳନା କରିଅଛନ୍ତି ।

(ଗ) ବୃକ୍ଷକୁ ପିଟିଲେ ଯଥା ଝଡ଼େ ପକ୍ୱଫଳ
ନାଚନ୍ତି କବଚ ଛୁଡ଼ି ପଡ଼େ ବନ୍ଧୁସ୍ଥଳ । (ଦ୍ରୋଣପଦ୍ୟ)

ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟରେ ଅବନ ଇମେଜେର ସୃଷ୍ଟି ହେଲାପରି ଏଠାରେ କବି
ଏକ ଗ୍ରାମୀଣ ବାସ୍ତବ ଦୃଶ୍ୟର ଅନୁ କଳ୍ପନରେ ଅତି ବାସ୍ତବ ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ ଏକ
ରୂପକାନ୍ତ ସୃଷ୍ଟି କରିଅଛନ୍ତି । ଯୁଦ୍ଧର ଭନଭଟା ମଧ୍ୟରେ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଲୋକଙ୍କର
ମୁଣ୍ଡ ବନ୍ଧରୁ ଛିନ୍ନହୋଇ ପଡ଼ୁଅଛି ଏବଂ କବି ସେହି ଦୃଶ୍ୟକୁ ଲକ୍ଷ କରି
କହିଛନ୍ତି ସତେ ଯେପରି ସାମାନ୍ୟ ଆଦାତ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ବୃକ୍ଷ ଦେହରୁ ପାଚିଲା
ଫଳମାନ ଝଡ଼ି ପଡ଼ୁଅଛି ।

କବି ନିଜକୁ ମୁର୍ଖ ଅପଣ୍ଡିତ କହିଲେ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ
ପ୍ରୟୋଗ କରିବାରେ ସିଦ୍ଧହସ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି:—

“ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ବୋଇଲେ ହେ ବାପୁ ସୁତ ବସ
ଗୋଲକ ପୁଅ ବସୁଛି ହୋ ହୋଇ ହସ ହସ । (ସଭାପଦ୍ୟ)

ମହାଶ୍ୱରତ ଯୁଦ୍ଧର ମୂଳଦାମ୍ନ ଯେଉଁ ଘଟଣା ଉପରେ ବସିତ, କବି ତାହାକୁ ଅତି ଚତୁରତାର ସହିତ ଦୌର୍ବିକାରକରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । କାରଣ, ଏଠାରେ ଗୋଲକ ପୁତ୍ର ଉଭୟ ଜାରକ ସନ୍ତାନ ଏବଂ ସାହାଡ଼ାଦୁଇ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ । ସେହିପରି କୌରବ ଶତ ଭ୍ରାତଙ୍କର ନାମକରଣରେ ଶାରଳା ଦାସ ବ୍ୟାସ ଦେବଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଅତିନୀତି କରିଯାଇଛନ୍ତି । କୌରବଗଣ ଅନ୍ୟାୟ ଓ ମନ୍ଦ-ପ୍ରଜାକ ହୋଇଥିବା ହେତୁ ସେମାନଙ୍କର ନାମ ‘ଦୁଃ’ ଆଦ୍ୟାକ୍ଷର ହେବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ । କିନ୍ତୁ ବ୍ୟାସଦେବ ମାତ୍ର ମୁଷ୍ଟିମେୟ ଭ୍ରାତାଙ୍କ ନାମୋଲ୍ଲେଖ କରିଥିବା ସ୍ଥଳେ ଶାରଳା ଦାସ ଶତ ଭ୍ରାତା ଓ ଏକମାତ୍ର ଭଗ୍ନୀର ଯଥାର୍ଥ ନାମ କରଣ କରିଯାଇଛନ୍ତି । ଏତାଦୃଶ କବିଙ୍କର କାଳଜୟୀ ତଥା କଳାଜୟୀ ଅମ୍ଳାନ ଗ୍ରନ୍ଥ-ସୂଚୀ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଅମୂଲ୍ୟ ସମ୍ପଦ ହୋଇ ରହିବ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ଉପସଂହାର—

ବିପ୍ଳବ ଚିତ୍ର ନୂତନ ହେଲେହେଁ ଏହା ଏକ ଆଦେଶିକ ଗଳ୍ପ । କାରଣ, ଆଜି ଯାହା ବୈପ୍ଳବିକ ଚିନ୍ତାଧାରା ରୂପେ ଜନସମାଜରେ ମଥାଟେକି ଉଠେ, ଆସନ୍ତା କାଲି ତାହା ହୁଏ ଏକ ସାଧାରଣ କଥା । ଏହା ପୁଣି ସୀମିତ ହୋଇଥିବା ହେତୁ ଏକ ପରଂପରା ଭାବେ ଉପରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୁଏ । ଏକଥା ସର୍ବାଦୌ ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ହେଲେହେଁ ଶାରଳା ଦାସଙ୍କ ପକ୍ଷେ ଏହା ଏକ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ରୂପେ ଗ୍ରହଣୀୟ ହୁଏ । କାରଣ, ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଆଦିକବି ରୂପେ ଚିତ୍ର ଚରିତ୍ର ପ୍ରଥା ବା ପରଂପରା ବିରୁଦ୍ଧରେ ବିପ୍ଳବର ସୁଯୋଗ ନଥିଲା । ତେବେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଭାଷା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଚିନ୍ତାକର ଓଡ଼ିଆ ଭିତରେ ସୀମିତ ନରଖି ଯଦି ମହାଶ୍ୱରଣୀୟ ପରଂପରା ଓ ପୌରାଣିକ ବିଷୟ ବସ୍ତୁର ପୁନର୍ବିନ୍ୟାସ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏକ ସଫଳସାରିତ ଆଲୋଚନା କରାଯାଏ, ତେବେ ନବ ନବ ଘଟଣାର ସଂଯୋଜନ, ଆଭିମୁଖ୍ୟରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କେତେକ ବିଷୟଗତ ନିବାକରଣ ଇତ୍ୟାଦି ଚିତ୍ତକାଳୀନ ସଜ୍ଜନିତକ, ସାମାଜିକ ନଥା ସାଂସ୍କୃତିକ ପରଂପରା ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ କମ୍ ସାହିତ୍ୟିକତାର ପରିଚାୟକ ହୁଏ । ପୁନଶ୍ଚ, ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥସଂକଳରେ ତାଙ୍କର ସମାଜ ସଚେତନଶୀଳତା, ଅର୍ଥନୈତିକ ସମତା ବା ସାମ୍ୟବାଦ ମନୋବୃତ୍ତି, ତଥା ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ଚେତନାର ଯେଉଁ ସବୁ ସୂତ୍ର ଓ ସୂତ୍ରନା ମିଳେ, ସେହି ଗରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ତାଙ୍କୁ ବିପ୍ଳବୀ କବି ଶାରଳା ଦାସ କହିବା ଯଥାର୍ଥ ମନେହୁଏ ।

ଶାରଳା ସାହିତ୍ୟର ଜଣେ ବଶିଷ୍ଠ ସମାଲୋଚକ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି ତେଣୁ ଯଥାର୍ଥରେ କହିଛନ୍ତି — “କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିକୁ ଦେଇପାରି ଥାନ୍ତି ସାମୟିକ ଆତ୍ମ ଗୌରବ — ମାତ୍ର ସାରଳା ଏ ଜାତିକୁ ଦେଇଛନ୍ତି ଭ୍ରଷ୍ଟା, ଜଗନ୍ନାଥ ଦେଇଛନ୍ତି ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞାନ ଏବଂ ବଳରାମ ଦେଇଛନ୍ତି ଜାତୀୟତା” । ୨୦

ସଙ୍କେତ—ସୂଚୀ

୧. “ପ୍ରଥମେ ରାମାୟଣ, ଦ୍ୱିତୀୟେ ମହାଭାରତ,
ତୃତୀୟେ ଲେଖନ ମୁଁ କରଇ ଭଗବତ” ।
(ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣ, ପୃ-୩୫)
ଏଠାରେ ‘ଭଗବତ’ ଶବ୍ଦ ‘ଦେବୀ ଭଗବତ’ (ଚଣ୍ଡୀ ପୁରାଣ) ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ।
୨. ଡଃ. କୃଷ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ର ପାଣିଗ୍ରାହୀଙ୍କ ‘ସାରଳା ସାହିତ୍ୟରେ ଐତିହାସିକ ଚିନ୍ତା’ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହା ପ୍ରମାଣିତ ।
୩. ଯମଜାତ ଶର୍ପ (ପୁରୀ) ଅର୍କପୀଠ (କୋଣାର୍କ) କୃତ୍ତିବାସ ଶେଷ ଏକାମ୍ର କାନନ (ଭୁବନେଶ୍ୱର), ବିନ୍ଦୁ ସରୋବର (ଭୁବନେଶ୍ୱର), ବିରଜାପୀଠ (ସାଜପୁର), ଶବରୀ ନାରାୟଣ ପୀଠ (ସପ୍ତଶ୍ରଦ୍ଧ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଦେଶ ରାୟପୁର ଅନ୍ତର୍ଗତ), ଗୋମୁଖୀ କେଶବ (ନୃସିଂହନାଥ-ସବଳପୁର) ର ଅଭୂତ ପରିକଳ୍ପନା ମାନ ଶାରଳା ଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଅଛି ।
୪. “ଶୁଦ୍ର ସମାଜରେ ଦେଖା ପୂଜକ ଗୋଷ୍ଠୀ ‘ମୁନ୍ଦ’ ନାମରେ ପରିଚିତ ଥିଲେ” ।
ଗୋପୀନାଥ ନନ୍ଦ ଶର୍ମା: ଭାରତଦର୍ପଣ, ପୃ-୩୪୧
୫. ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି: ଆଦିପର୍ବ, ପୃ-୨୯୭

୭. “ପ୍ରତ୍ୟେକ ଖଟଇ କପିଳେନ୍ଦ୍ର ନାମେ ରାଜା
ତେଜଶି କୋଟି ଦେବେ ଚରଣେ ଯାର ପୂଜା” (ଆଦିପବ)
୮. ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତ: ଆଦିପବ, ପୃ-୧୯୩
୮. କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ୧୪୪୩ ରେ ସିଂହାଚଳ ଠାରେ ରେଭୁର୍ତ୍ତା ମାନଙ୍କୁ
ଫସ୍ତ କରି ମହାନ୍ତ, ରାଜ୍ୟ, ୧୪୫୦ରେ ବଙ୍ଗ ସୁଲତାନ ନାସିରୁଦ୍ଦୀନଙ୍କୁ
ପରାସ୍ତ କରି ଗୌଡ଼ରାଜ୍ୟ (ମହାର ଦୁର୍ଗ), ୧୪୫୯ ରେ ଦେବର
କୋଣ୍ଡାଠାରେ ବାହମନୀ ସୁଲତାନ ଆଲାଉଦ୍ଦୀନ ଅହମଦ ୨ୟଙ୍କୁ
ପରାସ୍ତ କରି ଗୁଲବର୍ଗ, ୧୪୫୬ରେ ବିଜୟ ନଗରର ରାଜା ମଲ୍ଲି କା-
ର୍ତ୍ତବ୍ୟଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି କର୍ଣ୍ଣାଟର ବିଜୟନଗର (ଉଦୟଗିରି ଚନ୍ଦ୍ରଗିରି
ଅଞ୍ଚଳ) ଜୟ କରିଥିଲେ ଏବଂ ନବକୋଟ-କର୍ଣ୍ଣାଟ-ଜଳବର୍ଗ-
ଗୌଡ଼େଶ୍ୱର ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହୋଇଥିଲେ ।
୯. ଜୁଲାବଳୀ ନାରାଜ, ଅଧାରନ୍ତ ବାଣ, ନିଦର ନାରାଜ, ନିଦାଦ
ବାଣ, ଆଦ୍ରାବଳୀ ଧନୁ, ମେଘାସୁ, ପବନାଗର, ବଜ୍ରାସୁ, ବଜ୍ରାଗର,
ପନଙ୍ଗାବାଣ, ଶଗବର ନାରାଜ, ଗରୁଡ଼ ଅସୁ, ଅନଳ ଶର, ତପତ-
ଶତାଂଶୁ ଶର, ଜଳବନ୍ଧୁ ଶର, ବଜ୍ରମୁନା ଶର, ବଜ୍ରସୂର୍ଯ୍ୟ ଶର,
ବାବଲ ଶର, ଶମ୍ଭୁର ମୋହନା ଶର, ମୁଦୁଗର, ଅନନ୍ତଶକ୍ତି ଇତ୍ୟାଦି
(ଗୋପୀନାଥ ନନ୍ଦ: ଭାରତ ଦର୍ପଣ, ପୃ-୩୯୦)
୧୦. ମାଦଳା ପାଞ୍ଜି: ଅନଙ୍ଗ ଶାମ୍ଭୁଦେବ ଓ କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ଇତିହାସ
ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।
୧୧. ବ୍ୟାସକୃତ ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତରେ ଏକ ଲକ୍ଷ ଶ୍ଳୋକ ଥିବା ସ୍ଥଳେ
ପାରଳା-ମହାଭାରତର ପଦ ସଂଖ୍ୟା ଏକ ଲକ୍ଷ ଭୁଲଣୀ ହଜାର ।
୧୨. ଅଷ୍ଟାଦଶ ପୁରାଣୀ ରାମୟ ଚରିତାଦି ଚ
ଭାଷାୟା ମାନବଃ ଶ୍ରୁତ୍ୱା ଚୌରବଂ ନରକଂ ବ୍ରଜେତ୍ ।
ଦିଲେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ସେନ-Bengali Language and Literature
P - 7
- ଉଦ୍ଧୃତ:- ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତ: ଓ. ସା. ଆ. ପବ, ପୃ-୧୨୮
୧୩. ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତରେ ଗର୍ଭିତ ଭଗବତ୍ ଗୀତା ରହସ୍ୟ ଶାରଳା
ଦାସଙ୍କ ମୂଳ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ରଥମେ ନଥିଲା । କିନ୍ତୁ ରାଧାରମଣ ପୁସ୍ତକାଳୟ

ଦ୍ଵାରା ପ୍ରକାଶିତ ଶାରଳା ମହାଭାରତରେ ଏହାର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ରୂପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

୧୪. ପଣ୍ଡିତ ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣ ଦାସ: ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ, ପ୍ରଥମ ଭାଗ, ପୃ-୨୭୯-୨୮୫ ।

୧୫. ପଣ୍ଡିତ ଗୋପୀନାଥ ନନ୍ଦ ଶ୍ରୀ ଭାରତ ଦର୍ପଣ, ପୃ-୧୧

୧୬. ଶାରଳା ସ୍ମରଣିକା, ପୃ-୮

୧୭. ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ଅନେକ ଭ୍ରମ ଦେବଙ୍କସମୟରେ ଦାମୋଦର ବଡ଼ ପଣ୍ଡା ରାଜସ୍ବ ମନ୍ତ୍ରୀ ରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ଇଟାଶା ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ହସ୍ତରେ ସମସ୍ତ ଭୂବନ୍ଦୋବସ୍ତ ତଥା ରାଜସ୍ବ ସାନ୍ତସାର୍ଯ୍ୟ ଦାୟିତ୍ବ ନ୍ୟସ୍ତ ଥିଲା । ହସାବରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଶୁକ୍ଳଶିଳ୍ପୀ ହଜାର ବର୍ଗ ମାଇଲ ଅଞ୍ଚଳରୁ ୧୫ ଲକ୍ଷ ମାଡ଼ ସୁନା ରାଜସ୍ବ ରୂପେ ଆଦାୟ ହେଉଥିଲା ।

୧୮. ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତ: ଓ. ପା. ଆ. ପଦ୍ୟ, -୧୩୬

୧୯. ତତ୍ତ୍ଵେକ

୨୦. ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତ: ସାହିତ୍ୟ ଓ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ: (ସୁରେନ୍ଦ୍ରରେ ଉଲ୍ଲେଖ)
ଉଦ୍ଧୃତ:—ପ୍ରବନ୍ଧଶ୍ରୀ, ପୃ-୯୨

ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥ ପଞ୍ଜି

୧. ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତ: ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଆଦିପଦ୍ୟ
୨. ସୂର୍ଯ୍ୟ ନାରାୟଣ ଦାସ: ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ, ୧ମ ଭାଗ
୩. କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଫାଣିଗ୍ରାଫ: ସାରଳା ସାହିତ୍ୟରେ ଐତିହାସିକ ଚିତ୍ର
୪. ମାୟାଧର ମାନସିଂ: ମାଟିର ମହାକବି
୫. ଗୋପୀନାଥ ନନ୍ଦ: ଭାରତ ଦର୍ପଣ
୬. ସାରଳା ସ୍ମରଣିକା

ଉତ୍କଳୀୟ ରେନାସାନ୍ସର ଆଦି ପ୍ରବକ୍ତା ସାରଳା ଦାସ

ଅଧ୍ୟାପକ ଡକ୍ଟର ବସନ୍ତ କୁମାର ପଣ୍ଡା

ଉତ୍କଳୀୟରେନାସାନ୍ସ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ପୂର୍ବରୁ ରେନାସାନ୍ସର ସ୍ୱରୂପ ଓ ସଂଜ୍ଞା ବିଷୟରେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତଭାବେ ଆଲୋଚନା କରିବା ଉଚିତ । ଯୁରୋପୀୟ ରେନାସାନ୍ସ ଓ ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାସ ନବ ଜାଗରଣର ଭୂମିକା ଓ ଉପାଦାନର ସ୍ୱରୂପ ପରିପ୍ରେଷ୍ଟୀରେ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ଗଙ୍ଗାବନ୍ଧ ଓ ସୌର ଗଜପତିମାନଙ୍କର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣକାଳକୁ ଉତ୍କଳୀୟ ରେନାସାନ୍ସ ଭାବରେ ନାମିତ କରାଯାଇପାରେ । ସେହି ଜାଗରଣର ଶୀର୍ଷତମ ରୂପ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ସମୟର ଓଡ଼ିଆ କବି ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ସୃଷ୍ଟିରେ ।

ପରିବର୍ତ୍ତନ ପ୍ରବଣତା ମନୁଷ୍ୟର ଏକ ସହଜାତଗୁଣ । ଗତାନୁଗତକ ପରଂପରାକୁ ପରିହାର କରି ନୂତନ ଅଭ୍ୟୁଦୟର ସମ୍ଭାବନାରେ ଯୁଗଧର୍ମ ଓ ଫିୟାବୁର ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ବୁଦ୍ଧିଦୀପ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ଅଭିଯାନ କରି ଆସିଛି । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗରୁ ସପ୍ତଦଶ ଶତକର ଆରମ୍ଭ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯୁରୋପରେ ଏଇଭଳି ଯେଉଁ ସାମାଜିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ଜାଗରଣ ଦେଖା ଦେଇଥିଲା ସାହିତ୍ୟାସିକମାନେ ତାର ନାମକରଣ କରିଛନ୍ତି ରେନାସାନ୍ସ । ଶବ୍ଦଟି ପ୍ରଥମେ ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି ସେଇ ଯୁଗର ଅନ୍ୟତମ ବିଖ୍ୟାତ ଚିତ୍ରକର G. Vasari (୧) ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଉତ୍କଳୀୟ ଅଭିନବ ପୁନର୍ଜନ୍ମ ଅର୍ଥରେ ସେ ରେନାସାନ୍ସ ଶବ୍ଦଟି ବ୍ୟବହାର କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ ସମୟର ଯୁରୋପୀୟ ମାନସରେ ଯେଉଁ ବହୁମୁଖୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖା ଦେଇଥିଲା ସେ ସବୁକୁ ହିଁ ବିସ୍ତୃତ ଭାବେ କୁହାଗଲା ରେନାସାନ୍ସ । ରେନାସାନ୍ସର କାରଣ, କାଳ ଓ ଜୀବନବୋଧ ସ୍ତରରେ ମତଭେଦ

(୧) G. Vasari—Lives of the Italian Painters sculptors and Architects

ଅନ୍ୟାପି ଦେଖାଯାଏ । ତେବେ ମଧ୍ୟଯୁଗର ଶେଷଭାଗରେ ଧର୍ମାନୁଷ୍ଠାନ ଗୁଡ଼ିକର ଏକତ୍ତ୍ୱ ଶମତା ଓ ଆତ୍ମବିଶ୍ୱାସୀ ଧାର୍ମିକତା ଚିରଦୂରରେ ସଂଗ୍ରାମ କରି ସ୍ୱାଧୀନ ବିଚାର ଓ ଆତ୍ମପ୍ରତିଷ୍ଠାର ଯେଉଁ ଉଦ୍ୟମ କରାଯାଇଥିଲା ତାକୁହିଁ ରେନାସାନ୍ସ କୁହାଯାଇଥାଏ । (୨)

ପ୍ରଥମେ ଇଟାଲିରେ ଓ ତାପରେ ଜର୍ମାନୀ, ଉତ୍ତର ସ୍କୱେପ, ଫ୍ରାନ୍ସ, ସ୍ପେନ୍ ଓ ଶେଷରେ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ନୈସର୍ଗିକ ବୈବିଧ୍ୟ ଓ ପ୍ରବଳତାର ସହିତ ଏଇ ରେନାସାନ୍ସ ଗାବନବୋଧ ପ୍ରକଟିତ ହୁଏ । ସାହିତ୍ୟ, ଶିଳ୍ପଶାସ୍ତ୍ରୀୟ, ମାତୃଦୟାୟ, ଆଇନ୍‌କାର୍‌ନୁନ୍, ସମାଜ ସଂଗଠନ ପ୍ରଭୃତି ମନୁଷ୍ୟ ସଙ୍ଗେ ମନୁଷ୍ୟ ଓ ମନୁଷ୍ୟ ସଙ୍ଗେ ଜଗତର ବିବିଧ ସଂପର୍କର ସକଳ ଦିଗରେ ଏଇ ସମୟରେ ଏକ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ରୂପାନ୍ତର ଘଟିଥିଲା । ଏଇ ସାମ୍ବୃତ୍ତିକ ପୁନର୍ଜନ୍ମ ଉତ୍ତର ଦେଇ ସ୍କୱେପ ଏକ ଦିଗରେ ମାନବ ପ୍ରକୃତିକୁ ଓ ଅନ୍ୟଦିଗରେ ବିଶ୍ୱଜଗତକୁ ଆବିଷ୍କାର କରି-ପାରିଥିଲା । (୩) ଏଇ ବହୁମୁଖୀ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଉତ୍ତରରେ ଯେଉଁ ଐକ୍ୟଟି ଅସଂଖ୍ୟ ଘଟଣାକୁ ଏକ ସମଗ୍ର-ଧାରାରେ ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ କରିଥିଲା ତାହା ହେଉଛି ହ୍ୟୁମାନିଜମ୍ ବା ମାନବତନ୍ତ୍ର । ଗ୍ରୀକ୍ ଦାର୍ଶନିକ ପ୍ରୋଟାଗୋରେସଙ୍କ ବିଖ୍ୟାତ ଉକ୍ତି “ମନୁଷ୍ୟ ସବୁ କିଛିର ମାପକାଠି” ହିଁ ଥିଲା ଏ ଯୁଗର ଅନ୍ୟତମ ମୂଳ ପ୍ରତ୍ୟୟ । ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଓ ପାରମାର୍ଥିକ ଚିନ୍ତାଠାରୁ ଐହକ ଓ ମାନବିକ ଚିନ୍ତା ଏଠି ଗୁରୁତ୍ୱମୂର୍ତ୍ତି ହୋଇ ଉଠିଲା । ସେ ଯୁଗର ଚିନ୍ତା ନାୟକମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ଐତିହାସିକ କୁର୍କହାଟ୍ କହୁଛନ୍ତି “They feel themselves able to make good out of the plastic resources of their own nature. (୪) ସେମାନେ ପ୍ରଥମେ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ ମନୁଷ୍ୟର ବିବିଧ ସମ୍ଭାବନା ସମସ୍ତଙ୍କ ନାମ ମନୁଷ୍ୟତ୍ୱ । ସେଇ ସମ୍ଭାବନାର ହେତୁ ମନୁଷ୍ୟ । ବୁଦ୍ଧି ଓ ମୁକ୍ତିପ୍ରାପ୍ତି-ଏ ଦୁଇ ଉପାଦାନ ଘେନି ମନୁଷ୍ୟ ନିଜର ଭାଗ୍ୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିପାରେ । ମାନବଚରଣର ମନୁଷ୍ୟ ଦାସ, ନୁହେଁ ସେ କର୍ତ୍ତା । ଅନୁଶୀଳିତ ବୁଦ୍ଧିଦ୍ୱାରା ନିୟମ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ

(୨) E. Cassirer:- Renaissance Philosophy of men P. 209

(୩) Individual and cosmos in the philosophy of the Renaissance P. 31

(୪) J. Burckhardt The Civilisation of Renaissance in Italy P. 303-304

ଜଗତକୁ ସ୍ୱାଧୀନ ବିକାଶର ଉପାଦାନରେ ପରିଣତ କରିବାରେ ସେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଗୀ । ତେଣୁ ମାନବତନ୍ତ୍ରୀ ଦର୍ଶନରେ ଜ୍ଞାନ ଓ ଇଚ୍ଛାଶକ୍ତି, କ୍ଲାସିକ କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ବୋଧ ଓ ସୋନାଟିକ୍ ସୃଷ୍ଟିପ୍ରେରଣା ପରସ୍ପରର ପରିପୁରକଭାବେ ବିଦ୍ୟମାନ । ରେନାସାନ୍ସ ଯୁଗରେ ଯାହାକୁ “ବୈଜ୍ଞାନିକ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ” କୁହାଯାଉଥିଲା ତାର ଭିତରେ ଏଇ ଜୀବନବୋଧର ସାର୍ଥକତମ ପ୍ରକାଶ ଦେଖିଥିଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଏଇ ଜୀବନର ନାନାଭାବେ ସମୃଦ୍ଧ ହୋଇଛି ଓ ଯୁଗେପ ବାହାରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରସାର ଲାଭ କରିଛି । ଏହାର ବିବର୍ଦ୍ଧନ ଓ ସଂପ୍ରସାରଣ ପଥରେ ଗଢି ଉଠିଛି ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ସମାଜ ଓ ସ୍ୱାଧୀନବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ, ବିଜ୍ଞାନ ଓ ଯନ୍ତ୍ରଶିଳ୍ପ, ଆଧୁନିକ ଶିଳ୍ପକଳା ଓ ସାହିତ୍ୟ ସଙ୍ଗଠନର ଆଧୁନିକ ସମାଜ ଓ ସଂସ୍କୃତି । ସେପାର୍ଟିକ୍ ପ୍ରକୃତିଚର୍ଚ୍ଚା, ଟିମୋଥୀମୋର୍କ ଅଟୋପିଆ, ଦାନଉନ୍‌ସିକ ଚିନ୍ତନ, ସେକ୍ସପିଅରଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ, ଫରସୀ ଏନ୍‌ସାଇକ୍ଲୋପେଡ଼ିକ୍ସ, ଇଂରେଜ୍ ରାଜିକ୍ୟାଲିଜିମ୍ ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଗୋଟିଏ ଜୀବନ ଶିଳ୍ପ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସବୁ ଏଇ ଜୀବନର ଫଳଶ୍ରୁତି । ଏହିନେଷ୍ଟା କ୍ୟାସିରେରଙ୍କ ‘The philosophy of Enlightenment’ ମହାବ୍ରହ୍ମରେ ଏହିଧାରାର ଇତିହାସ ଅତି ସୁସ୍ଥ ଭାବେ ରୂପନ୍ତର କରିଛି ।

ଏଇ ରେନାସାନ୍ସ ଜୀବନବୋଧ ଆଂଶିକ କୃତ୍ରିମ ଅବସ୍ଥାରେ ଭାରତକୁ ଆସିଥିଲା ଇଂରେଜ୍ ଶାସନ ସୂତ୍ରରେ ଉନବିଂଶ ଶତକରେ । ଧାର୍ମିକ କୁସଂସ୍କାର ବିରୁଦ୍ଧରେ ଆନ୍ଦୋଳନ, ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର, ସାମାଜିକ ପ୍ରଥାର ପରିବର୍ତ୍ତନ ପ୍ରଭୃତି ଭିତରେ ରେନାସାନ୍ସର ଚିହ୍ନ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ତେବେ ଯୁଗ ଯୁଗର ସଂଗତ ଭାରତୀୟ ପରମ୍ପରାଗତ ଧ୍ୟାନଧାରଣାର ନୂତନ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସମ୍ଭବ ହୋଇ ପାରି ନଥିଲା । ବିଶ୍ୱାସ ଉପରେ ହେତୁର ରାଜକୁ ବଡ଼ କଷ୍ଟପାଥ ମନେ ହୋଇଥିଲା । ରେନାସାନ୍ସ ସାଧନା ପଥରେ ବଡ଼ ଦୁସ୍ତର ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଦେଖା ଦେଇଥିଲା । ତେଣୁ ଅଧିକାଂଶ ଜନତାର ମନ ଆଜିମଧ୍ୟ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଐତିହ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଆଚ୍ଛନ୍ନ । ବୁଦ୍ଧିଠାରୁ ଅଭ୍ୟାସଶୃଙ୍ଖଳା, ଜ୍ଞାନଠାରୁ ଅଭିଭାବ ଆଜି ମଧ୍ୟ ଜୀବନ ସାଧନାରେ ବେଶୀ ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ମନେହୁଏ । ତେବେ ଏଇ ସାମାଜିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପରିବେଶକୁ ଭାରତୀୟ ରେନାସାନ୍ସ ବୋଲି ନାମିତ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଐତିହାସିକମାନେ ତାର ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଦିଗଟିକୁ ସୁଗଢ଼ର ଆଲୋଚନା କରିପାରି ନାହାନ୍ତି । ତତ୍କାଳୀନ ସାମାଜିକ ବ୍ୟକ୍ତିର ପରିବର୍ତ୍ତନ-କାମୀ ସାମୁହିକ ଅବଚେତନକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବାରେ ଇତିହାସ ପରାସ୍ତ ହୋଇଛି ।

ତେଣୁ ଆଧୁନିକ ଭାରତୀୟ ଐତିହାସିକମାନେ (ରମେଶ ଚନ୍ଦ୍ର ମଜୁମ୍ଦାରଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭକରି ସୁମିତ୍ରସରକାରଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ) ରାମମୋହନଙ୍କଠାରୁ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ କିର୍ମା ବିଦ୍ୟାସାଗରଙ୍କଠାରୁ ବଙ୍କୀମଚନ୍ଦ୍ର ବା ବିବେକାନନ୍ଦ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଜୀବନ-କାହାଣୀକୁ ରେନାସାଂର ଇତିହାସ ନାମରେ ଚଳାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ଯାହା ହେଉ ଏଇ ଭିତରେ ହିଁ ରେନାସାଂ ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ସାମାଜିକ ଜାଗରଣର ଇତିବୃତ୍ତି ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରି ଯାଇଥାଏ ।

ଏଇ ସବୁ ଐତିହାସିକ ସୂକ୍ଷ୍ମରୀ ଆଲୋଚନା କଲେ ଜଣାଯାଏ, ଓଡ଼ିଶା ଇତିହାସରେ ଏଇଭଳି ଏକ ରାଜନୈତିକ ଓ ସାମ୍ବୃଦ୍ଧିକ ଜାଗରଣ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ଗଙ୍ଗଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ସମୟରୁ । ସେଇ ଜାଗରଣ ଶୀର୍ଷରେ ପହଞ୍ଚିଥିଲା ଗଜପତି କପିଳେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସମୟରେ । ଗଙ୍ଗରାଜାମାନେ ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାରର ଯେଉଁ ଅଭିଯାନ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସମୟରେ ତାହା ସୁବିସ୍ତୃତ ହୋଇଥିଲା । ଖାରବେଳଙ୍କ ଧରେ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ହିଁ ଐତିହାସିକମାନେ ଏତେବଡ଼ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅଧିଶ୍ୱରଭାବରେ ଗୌରବ ଦେଇଥାନ୍ତି । (*) କେବଳ ସେତିକି । ନୁହେଁ ଗଙ୍ଗ ରାଜତ୍ୱ ସମୟରେ ନିର୍ମିତ ଲିଙ୍ଗରାଜ, ଜଗନ୍ନାଥ, କୋଣାର୍କ ପ୍ରଭୃତି ମନ୍ଦିର ଶିଳ୍ପର ନୈପୁଣ୍ୟ କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶର ରାଜପତିଙ୍କ ସମୟରେ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ରହିଥିଲା । ବାସ୍ତବରେ ନିଜର ଭୂମି ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଓ ବହୁମୁଖୀ ପ୍ରତିଭା ଦ୍ୱାରା ଏଇ ସାମାଜିକ ଓ ସାମ୍ବୃଦ୍ଧିକ ଅଭ୍ୟୁଦୟକାଳର ଶ୍ରେଷ୍ଠ କର୍ଣ୍ଣଧାର ଥିଲେ ନିଜେ ରାଜା କପିଳେନ୍ଦ୍ର । (ସାରଳାଙ୍କ ମହାଭାରତରେ କପିଳେଶ୍ୱର) । କେବଳ ରାଜନୈତିକ, ସାମାଜିକ ବା ନିର୍ମାଣ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନୁହେଁ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟର ଯଥୋଚିତ ସମ୍ମାନ ଶ୍ରେଣୀରେ ମଧ୍ୟ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା ତଥା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅବଦାନ ଐତିହାସିକ ଭାବେ ସତ୍ୟ । ସ୍ୱରଚିତ ‘ପରଶୁରାମ ବିଜୟ’ ନାଟକରେ ଓଡ଼ିଆ ସଙ୍ଗୀତ ଯୋଡ଼ି ସେ ଲୋକଭାଷା ଓଡ଼ିଆକୁ ସାହିତ୍ୟିକ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଦେଇଥିଲେ, କେବଳ ତାହାନ୍ତର୍ଦ୍ଧେ, ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଶିଳାଲିପି ରଚନାକରି ସେ ତାହାକୁ ରାଜଭାଷା ରୂପେ ସ୍ୱୀକାର ମଧ୍ୟ ଦେଇଥିଲେ । ଏସବୁ ଦିଗରୁ ବିଚାର କଲେ କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ (୧୪୩୫-୧୪୫୭) ରାଜତ୍ୱକାଳୀନ ଉତ୍କଳୀୟ ରେନାସାଂର କାଳ । ଐତିହାସିକ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ପାଣିଗ୍ରାହୀ ଏ ଯୁକ୍ତିକୁ ସମର୍ଥନକରି ଲେଖିଛନ୍ତି-

(*) R. Subramanyam: The Suryabansi Gajapātis of Orissa (1957) P-131

“A love for Orissa and for its language and literature, become the order of Kapilendra's reign and inspired by this new idealism Sarala Das, a sudra by caste created the first and the vast Oriya literature which, in its quality, contents and bulk, is still considered to be the greatest single Oriya literature, Thus during the rule of Kapilendra a new age of renaissance, started in Orissa” (History of Orissa Vol. I P. 206)

ଏଇ ସାମ୍ବୃଦ୍ଧିକ ଜାଗରଣ ଓ ଜାତୀୟ ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନର ସଂକେତ ବହନ-କରି ସୁଷ୍ମିତେଇ ସାରଳା ସାହିତ୍ୟ । ଶୂଦ୍ର ସିଦ୍ଧେଶ୍ୱର ହେଲେ ସିଦ୍ଧ ସାରଳା-ମୁନି । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ଯୁଗଯୁଗର ସଂକଳିତ ସ୍ୱାଭିମାନକୁ ପଦାଦାତ କରି, ଦେବଭାଷା ସଂସ୍କୃତର ଅବାଧିତ ଗୌରବକୁ ଗ୍ରାସି ନିଜ ମାତୃଭାଷାରେ ନିଜ ମାଟିର ପୁଅ ଦେଇ ଆପଣା ମଣିଷର କାହାଣୀ କହିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟାକଲେ ସାରଳା ଦାସ, ପୁରାଣ କଥାର ଅବଲମ୍ବନରେ । ଆଧୁନିକ ସମାଜବାଦୀ ନୂତନତାକୁ ମାନଙ୍କ ମତରେ ପୁରାଣ ଓ ପୁରାତତ୍ତ୍ୱ ବହୁ ଯୁଗ ପୂର୍ବେ ଘଟିଥିବା ଘଟଣାର ଇତିବୃତ୍ତି ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ହାନ୍ତୁଦଣ୍ଡୀ କବିର ଲେଖନରେ କାଳୋତ୍ତମ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅସ୍ଥାପନ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଓ ଭବିଷ୍ୟତକୁ ଏକତ୍ର କରି ପାରିଥାଏ । (୭) ସାରଳାଙ୍କ ମହାଭାରତରେ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟର ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଭିତରେ ଫୁଟିଉଠିଲା ଦାରିଦ୍ର୍ୟର ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ । ବେଦବ୍ୟାସଙ୍କ ଅଲୌକିକ କଳ୍ପନା ଲୌକିକତାର ରସରେ ରସାସିତ ହୋଇ ସୁକାଳ ଓ ସୁଧର୍ମକୁ ସାର୍ଥକ ଭାବରେ ରୂପ ଦେଲା । କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଯୁଗର ଜାଗରଣକୁ ପ୍ରାଣବନ୍ତ ଭାବରେ ରୂପାନ୍ୱିତ କରିବାରେ ସତେ ସେପରିକ ଏହାହେଲା ରେନାସାଂ । ଯୁଗର ଟିମାସମୋରଙ୍କ ‘ଅଟୋପିଆ’ । ପୁରାଣ ସାଧନା ଭିତରେ ବି କୃଷକ ସନ୍ତାନ ଥୋଇଗଲା ସାହିତ୍ୟର ଶାଶ୍ୱତ ଧାନଗଦା । ପୁରାଣରୁ ଆଦର୍ଶର ବହିର୍ବରଣ ଖୋଲି ସାଧାରଣ ମଣିଷର ସୁଖଦୁଃଖ, ହାତୁଡ଼ାଣ, ଅଭାବ ଅଭିଯୋଗ ବାଧାବିସ୍ୱାଦ ଓ ଜୟ ପରାଜୟର ଚିନ୍ତା ଏକାନ୍ତ ଜୀବନ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଲା । ସମଗ୍ର ପୁରାଣ ସାହିତ୍ୟର ବିଚିତ୍ର ପଟ୍ଟାଭିର ତଳେ ପୁରାଣକାରର ଚିନ୍ତାଦର୍ଶୀ ମନ ସାଧାରଣ ବହୁ ସତ୍ୟ ପ୍ରତି ଧ୍ୟାନ ମାନ୍ଦ୍ୟରେ ବିଚାର ବିମୁଖ

ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା ଯେ ମହାନ ଚରିତ୍ରର ହୃଦୟରେ ଏକ ନଗ୍ନ କୁଟୀର ଦେଖିବାର ପ୍ରୟାସ ସେଥିରେ ବିଫଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଥାଏ । ସାରଳା ସେଇ ବିଫଳତାକୁ ଭଙ୍ଗକରି ଧୂଳି ମଳିନ ଜୀବନର ଅନୁଭୂତି, ପ୍ରାଣ, ପୁଲକ ପୁଣି ଅପସାଦ ଓ ଅବସାଦ ସବୁକୁ ନିଜର ନିହାରେ ପାଲଟି କରି ସାଧାରଣଙ୍କ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚାଇଛନ୍ତି । ବ୍ୟାସଦେବଙ୍କ ମହାଭାରତର ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ପୂର୍ବ ୧୫ ଶତ ବର୍ଷର ପୁରାଣ ଚିନ୍ତାକୁ ସାରଳା ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଉତ୍କଳୀୟ ପରିବେଶରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାରୁ ସେଥିରେ କଳ୍ପନାର ଆବରଣ ତଳୁ ବାସ୍ତବତାର ନିଜ୍ଜଳ ଛବି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛନ୍ଦରେ ଉଦ୍ଧୃତ ହେଉଛି । ପୁରାଣର ଅସାଧାରଣ, ଅବାସ୍ତବ ଓ ଅତିମାନୁଷିକ ଚରିତ୍ର ସବୁ ସାରଳାଙ୍କ ଲେଖନୀରେ ସମସାମୟିକ ସମାଜର ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷରେ ପରିଣତ ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି । ଅଲୌକିକ ଦେବତାର ମନ୍ଦିର ଭିତରେ ମାନବିକତାର ଧୂଳି ଉଡ଼ାଇ ସାରଳା ଦାସ ବିପ୍ଳବ ଆଣିଛନ୍ତି । ନିଜ ପରିସ୍ଥିତି, ପରିବେଶ ଓ ପରିବେଷ୍ଟନୀରେ ସମୃଦ୍ଧ କରାଇ ଯେମାନଙ୍କୁ ସର୍ବକାଳର କରିପାରିଛନ୍ତି । ଅନୁଭୂତିର ସକଳ ବିଭବ ଏମାନଙ୍କ ଜୀବନରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ସ୍ଥିତିର ମୂଳ ପରିସ୍ଥିତିର ଗଭୀରତାକୁ ଭେଦକରି ଶାଶ୍ୱତାର ଆକାଶୀ ବିଶ୍ୱାସରେ ଉଦ୍ଧୃତ । ପୁରାଣର ଦ୍ରୌପଦୀ ସାକ୍ଷୀ ଓଡ଼ିଆଣୀ ବୋହୂ । ହୁଣ୍ଡା ଗୁଣ୍ଡା ବଳୀୟାନ୍ ଶ୍ରେଣୀ ସାରଳାଙ୍କ ହାତରେ ଏକ ପ୍ରାଣଚଞ୍ଚଳ (dynamic) ଚରିତ୍ର । ପତ୍ନୀକୁ ବାକିରଖି ଜୁଆ ଖେଳୁ ଥିବା ଓ ପରିବାର ସକଳକୁ ମୃତ୍ୟୁର ବରଫଦ୍ରବରେ ଫିଙ୍ଗିଦେଇ ପରିକଳ୍ପିତ ସ୍ୱର୍ଗ ଦେଖିବାରେ ପ୍ରୟାସୀ ଚରିତ୍ର ଯୁଧିଷ୍ଠିର ପୁଣି ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞ ଜୀବନବାଦୀ । ତେଣୁ ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନର ବିଚିତ୍ର ରହସ୍ୟକୁ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରିବାରେ ସାରଳାକବିଙ୍କ ଆନ୍ତରିକତାର ଅନ୍ତ ନାହିଁ । ଶାନ୍ତନୁ ଓ ଗଙ୍ଗାଙ୍କ ପାରିବାରିକ ଚିନ୍ତା ଭିତରେ ଆଧ୍ୟତ୍ମିକତା ନାହିଁ, ଦାମ୍ପତ୍ୟ ଜୀବନରେ ଦୈନିକ ବ୍ୟାପାରରେ ଏହା କରୁଣା କୋମଳ । ସେହିପରି ବହୁ ଚରିତ୍ର ଓ ଘଟଣା ଭିତରେ ମାନବିକ ମହତ୍ତ୍ୱକୁ ଗୌରବ ଦିଆଯାଇଛି । ମୂଳ ମହାଭାରତର ମାନବିକତା ("This is the holy mystery, there is nothing nobler than humanity" ୭) (Santi Parvam)

-
- (୭) Quoted by Prof. H. C. Raychoudhury in his article in Cultural Heritage of India Vol.-II 1969. The Ramkrishna Mission Institute of Culture. Cal. P.72

ସାରଳାଙ୍କ ଲେଖନୀରେ ଅନବଦ୍ୟଭାବେ ପ୍ରକାଶ ଲଭିକରିଛି । ତେଣୁ ରେନାସାଁ ।
 ଯୁଗର ସବୁଶେଷ ଉପାଦାନ ମାନବଚନ୍ଦ୍ରର ଉପାସନା ଯେପରିକି ସାରଳାଙ୍କ
 ମହାଭାରତରେ ଆଦ୍ୟପ୍ରାନ୍ତ ରହିଛି । ସବୁ ଜାଣପୂଜା, ଧାର୍ମିକତା, ଅତି
 ପ୍ରାକୃତିକତା ସତ୍ତ୍ୱେ ଏହି ସୃଷ୍ଟିର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ମାନବ ଜିଜ୍ଞାସା ଏହାକୁ ରେନାସାଁ ।
 ଯୁଗର ଯେକୌଣସି ସଫଳ ସୃଷ୍ଟିର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ପ୍ରଦାନ କରିବ ।

ନିଜକୁ ଜଣେ ଅପଣ୍ଡିତ ଶୁଦ୍ଧଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସାରଳା
 ଦାସ ଯେ ଜଣେ ବିଚକ୍ଷଣକର୍ମୀ, ଭବିଷ୍ୟତ ଦ୍ରଷ୍ଟା ଥିଲେ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ
 ନାହିଁ । କାଳର ଆହ୍ୱାନ ଯେପରିକି ତାଙ୍କଠାରେ ପ୍ରତିଧ୍ୱନିତ ହୋଇ ଓଡ଼ିଆ
 ଭାଷା ସାହିତ୍ୟକୁ ନବ ଜନ୍ମ ଦେଲା ଓ ଉତ୍କଳୀୟ ସାମାଜିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ଜୀବନରେ
 ଏକ ବିପ୍ଳବ ସୃଷ୍ଟି କଲା । ପରେ ସେଇ ଉଦ୍ୟମର ଅନୁସରଣରେ ଜଣେ ଜ୍ଞାନୀ
 ବ୍ରାହ୍ମଣ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ହେଲା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଭଗବତ । ସାରଳାଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ
 ଯାହାକି କିଛି ବିଚର୍ଚ୍ଚିତ ଓଡ଼ିଆ ସୃଷ୍ଟି ଥିଲା ସେସବୁ ନଗଣ୍ୟ ଓ ଧର୍ମ ପ୍ରସ୍ତରରେ
 ମୁଖର ଥିଲା । ଓଡ଼ିଆ ଲୋକନୃତ୍ୟ ଓ ଲୋକଗୀତିର ପ୍ରଚଳନ ଥିଲା ପ୍ରାଚୀନ ।
 ସେ ସବୁରେ ବ୍ୟବହୃତ ଛନ୍ଦଲଝର ଥିଲା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ଦୁଇପାଦର ଶେଷ ଅକ୍ଷର
 ସମସ୍ତରବାସ୍ତା ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷର ସଂଖ୍ୟା ସମାନ ନଥିଲା । ଘୋଡ଼ାନାଚ,
 ଦଣ୍ଡନାଚ ପ୍ରଭୃତିର ଗୀତ ଏଇ ନିୟମରେ ଗଠିତ । ସାରଳା ଏଇସବୁର
 ସ୍ୱଳ୍ପାୟତାକୁ ଘେନି ଦାଣ୍ଡୀ ବୃତ୍ତରେ ପୁରଣ ରଚନା କରିଛନ୍ତି ତେଣୁ ତାଙ୍କ
 ରଚିତ ପଦସବୁ ସ୍ୱଳ୍ପାୟତାର ଘାଞ୍ଚିରେ ଭାସୁର, ଶକ୍ତିଶାଳୀ, ସରଳ ଓ ଅକୃତ୍ରିମ
 ଓ ସବୋପରି ସଂସ୍କୃତିର ଗତାନୁଗତିକ ପ୍ରଭାବରୁ ମୁକ୍ତ ।

ବହୁ ଆଲୋଚକଙ୍କ ମତରେ ସାରଳା ନିଜେ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସମୟର
 ଜଣେ କୃଷକ ଓ ସୈନିକ ଥିଲେ । କୃଷି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଚିନ୍ତା ଓ ଯୁଦ୍ଧର ଚିନ୍ତା ତାଙ୍କ
 ମହାଭାରତରେ ଏହା ପ୍ରମାଣ କରେ । ଏଥିରେ ଦିଗ୍‌ବିଜୟର ବର୍ଣ୍ଣନା ଏକାନ୍ତ
 ନିଜସ୍ୱ । ଉତ୍କଳୀୟ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନ, କାଳ ଓ ଚରିତ୍ର ଭିତରେ ସାରଳା ସେ ଯୁଗର
 ଯୁଗ ବିପ୍ଳବର ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି । ସଂସ୍କୃତ କାହାଣୀର ଅସ୍ଥି ଉପରେ ବହୁ
 କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଉତ୍କଳର ଗାଉଁଲ ଗପ, ରୁଚି ବିଶ୍ୱାସ ଓ ଗୀତି ତଥା ଚଳଣି ଗୁଡ଼ାଣୀର
 ରକ୍ତ ମଂସ ଲଗାଇ ସାରଳା ଏକ ଜୀବନ୍ତ ମହାକାବ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । ସେ
 ସୃଷ୍ଟିର ମୃତ୍ୟୁ ନାହିଁ । ଉତ୍କଳୀୟ ରେନାସାଁର ଆଦି ପ୍ରବକ୍ତା ସାରଳା ଦାସଙ୍କ

ସୃଷ୍ଟିର ବିବର୍ଦ୍ଧମାନ ମହତ୍ତ୍ୱକୁ ଘେନି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ବହୁତର ପଲ୍ଲବିତ ହେବ ଓ
 ବିଶ୍ୱର ପ୍ରାପ୍ତ ସାହିତ୍ୟ ଭଣ୍ଡାରକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିବ । ଡଃ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ପାଣିଗ୍ରାହୀ
 ଲେଖିଛନ୍ତି: Sarala Dasa's work formed a perennial source of
 inspiration to the successive generations of writers and
 also, so to speak a perennial spring* from which the later
 Oriya literature flowed like a stream without break (History
 of Orissa vol I)

—*—

ସାରଳା ମହାଭାରତରେ କପିଳେନ୍ଦ୍ର ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ରୂପ

ଅଧ୍ୟାପିକା ଶ୍ରୀମତୀ ରେଣୁମିଶ୍ର

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଆଦି ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଶୂଦ୍ରମୁନି ସାରଳା ଦାସ, ଓଡ଼ିଆ
 ମହାଭାରତ ଗ୍ରନ୍ଥର ରଚୟିତା । ସେ ଓଡ଼ିଶାର ଗଜପତି କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଦେବ
 କନ୍ୟା କପିଳେଶ୍ୱରୀଙ୍କ ସମସାମୟିକ । ୧ । କବି ମହାଭାରତର ଆଦି ପଦ୍ୟରେ
 ଏହାର ସମ୍ୟକ୍ ପ୍ରାମାଣିକ ତଥ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି ।

ମହାଭାରତରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ ରାଜା କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀ-ସମାଜ
 କି ଗଙ୍ଗବଂଶର ପତନ କାଳର କପିଳ ନରସିଂହ ବୋଲି ମନରେ ସନ୍ଦେହର
 ସୂକ୍ଷ୍ମପାତ ହୋଇଥାଏ । କପିଳ ନରସିଂହ ୧୩୨୯ ଖ୍ରୀ: ଅ: ରୁ ୧୩୩୦ ଖ୍ରୀ: ଅ:
 ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ରାଜତ୍ୱକାଳ ମାତ୍ର ଏକ ବର୍ଷ । ସେହି
 ଏକ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଘଟଣା ଘଟି ନ ଥିଲା । ୩ ।
 ୧୪୩୫ ଖ୍ରୀ: ଅ: ରେ ଗଙ୍ଗବଂଶର-ଶେଷରାଜା ଚତୁର୍ଥ ଭୀମଦେବ ନିଃସନ୍ତାନ ହୋଇ
 ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ଖ୍ରୀ: ଅ: ୧୪୭୭ ରେ କପିଳେନ୍ଦ୍ର, ଦକ୍ଷିଣରେ ଦିନ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ
 ପରିଦର୍ଶନ କରୁଥିବା ବେଳେ କୃଷ୍ଣାବେଣୀ ନଳରେ ଲହଲହା ସମ୍ବରଣ କରିଥିଲେ
 । ୪ । ଗଙ୍ଗବଂଶୀରୁ ଚରିତ ଅନୁସାରେ ଚତୁର୍ଥ ଭୀମଦେବ କୌଣସି ଏକ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ

ରଜ୍ୟ ଜୟ କରିବା ପାଇଁ ଯାଇଥିଲେ । ସେ ସମୟରେ ତାଙ୍କର ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ତାଙ୍କ ସିଂହାସନକୁ ବଳାହାର ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ୫ । ସାରଳା ଦାସ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବଙ୍କ କାଳରେ ‘ମହାଭାରତ’ ରଚନା ସମାପ୍ତ କରିଥିଲେ । ୬ ।

ଗଜପତି ଶିଳାଲେଖ ଓ ସାରଳାଦାସ ଙ୍କ ରଚନା ରେ ଏକ ପ୍ରକାର ଭାଷା ଦେଖାଯାଏ । ୭ । ପୁଣି ସପ୍ତୋଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଓଡ଼ିଆ ଶିଳାଲେଖର ଭାଷା ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀ ରଜତ୍ନ କାଳରେ ଖୋଦିତ ଜୟ ବିଜୟ ଶିଳାଲିପିର ଭାଷା ଠାରୁ ଅନୁନନ୍ଦ । ୮ । ତେଣୁ ଭାଷାବିନ୍ୟାସ ଓ ବହୁଳ ଐତିହାସିକ ଘଟଣାବଳୀର ଉପସ୍ଥାପନା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସାରଳା ଦାସ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ସମକାଳୀନ । ସାରଳାଦାସ ଯେପରି ଭାବରେ କପିଳେଶ୍ୱରଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି, ସେଥିରୁ ହିଁ ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଛି ଯେ ତାଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ କପିଳେଶ୍ୱର ଉତ୍କଳରେ ଗଜପତି କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ବଂଶଜ ଅନ୍ୟକେହି ହୋଇ ନ ପାରନ୍ତି । ୯ । କପିଳେଶ୍ୱର ମହାରାଜା କଳିକାଳକୁ ଧ୍ୱଂସ କରି କୋଟି ପୂଜା ଓ ଭୋଗ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରମାଣ ପୂର୍ବକ ରାମକୃଷ୍ଣ ଓ ସୁଭଦ୍ରା ଭଜନଶ୍ରୀ ଖଟୁଛନ୍ତି । ୧୦ । ସାରଳା ଦାସ ଏଠାରେ କପିଳେଶ୍ୱର ମହାରାଜାଙ୍କୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସେବକ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଏଣୁ ସେ ଅନ୍ୟ ସାମନ୍ତ ରାଜା ବା ଅନ୍ୟଦେଶୀୟ ରାଜା ହୋଇ ନ ପାରନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାର ଗଜପତି ହିଁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରଧାନ ସେବକ । ଏହା ଏକ ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରଚଳିତ ଶୃତି । ତେଣୁ ମହାଭାରତରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ କପିଳେଶ୍ୱର ଓଡ଼ିଶାର ଗଜପତି କପିଳେଶ୍ୱର ଦେବଙ୍କ ବଂଶଜ ଆଉ କେହି ନୁହଁନ୍ତି । ୧୧ ।

ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀ ସମ୍ରାଟ୍ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ରଜତ୍ନକାଳୀନ ଓଡ଼ିଶାର ଏକ ବହୁ-ମୁଖୀ ଗନ୍ଧ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ତଥା ପରୋକ୍ଷ ଭାବରେ ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଅଙ୍କିତ ହୋଇଅଛି । ଉଲ୍ଲେଖ କରିବା ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ, ଏ ସମସ୍ତ ବିବରଣୀ ସଫୁଟ ମହାଭାରତରେ ନାହିଁ । ୧୨ ।

ମହାଭାରତ ରୁ ଆଲୋଚନା କଲେ ପ୍ରତିଭାବତ ହୁଏ ଯେ କବି ଯୌରାଣିକ ଶୃଙ୍ଗରେ କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ଦିଗ୍‌ବିଜୟର ସୂଚନା ହିଁ ଉକ୍ତ ବ୍ରହ୍ମର ବିଭିନ୍ନ ଅଂଶରେ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଛନ୍ତି । ବିଶେଷତଃ ମହାଭାରତର ସଭାପର୍ବ

ରେ ଏହାର ବିଶଦ ବିବରଣୀ ସ୍ଥାନ ଲଭ କରିଛି । କେତେକ ସମାଲୋଚକ ମତ ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି ଯେ ତତ୍କାଳୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଆଦିତ୍ୟାସିକ ବିବରଣୀ ସ୍ଥାନ ଲଭ କରି ନ ଥିଲା ; ତତ୍କାଳୀନ ସାହିତ୍ୟ ଥିଲା ଧର୍ମାତ୍ମକ । ୧୩ । ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀ ରାଜାଙ୍କର ରାଜତ୍ବକାଳରେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ଓଡ଼ିଶାରେ ବହୁଳ ଭାବରେ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥିଲା । ସେହି ଧର୍ମଭାବ ଜନମାନସରେ ପ୍ରଜ୍ଜ୍ୱଳନ କରିଥିଲା ସାହିତ୍ୟ ଘାତ । ୧୪ । କିନ୍ତୁ ଉପରୋକ୍ତ ମତ ଭ୍ରମାତ୍ମକ । ୧୫ । କାରଣ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀ ରାଜାମାନେ ଥିଲେ ସାହିତ୍ୟାନୁରାଗୀ । ମହାଭାରତରେ କବି ଶ୍ରେଷ୍ଠଙ୍କ ମୁଖରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର କି ପ୍ରତି ଉପଦେଶ ଦେବା ଛଳରେ ରାଜାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । କବିଙ୍କ ବିବେଚନାରେ ଗୁଣୀର ସତ୍ତ୍ୱଗୁଣର ଆରାଧନା କରିବା ଏବଂ କବିମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଦୟାବୃତ୍ତ ହୃଦୟ ହେବା, ରାଜାର ଏକ ପ୍ରଧାନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ୧୬ । ଶୂଦ୍ରମୁନି ସାରଳା ଦାସ ମହାଭାରତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ତତ୍କାଳୀନ ସାମାଜିକ ତଥ୍ୟ ଓ ଆଦିତ୍ୟାସିକ ତଥ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଗ୍ରନ୍ଥର ମହତ୍ତ୍ୱ ଆହୁରି ପରିବୃଦ୍ଧି କରିଛନ୍ତି ।

ସେ ସମୟରେ ବିଜୟନଗର ରାଜାମାନଙ୍କର ଜୀବନ-ଦିଗ୍‌ବିଜୟ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଇତ୍ୟାଦି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ କାବ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ଦକ୍ଷିଣ ଓଡ଼ିଶାର ଏନାଦୃଶ କାବ୍ୟସହ ସାରଳାଦାସ କି ମହାଭାରତ ଗ୍ରନ୍ଥର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ । ସାରଳାଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତରେ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ କି ବିକିତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସ୍ଥାନ ଗୁଡ଼ିକର ବର୍ଣ୍ଣନା ପୌରାଣିକ ଆବରଣ ତଳେ ନିହିତ । ୧୭ ।

“ସାରଳା ସାହିତ୍ୟରେ ସମସାମୟିକ ସାମାଜିକ ଓ ଆଦିତ୍ୟାସିକ ଚିନ୍ତା ନାହିଁ । ତେଣୁ ଏହା ନବମ ଶତାବ୍ଦୀର ରଚନା ।” ୧୮ । ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ରହିଥାଏ । ତେଣୁ ଏ ଉପାଦାନ ଅନୁସରଣରେ କୌଣସି ସାହିତ୍ୟରେ କାଳ ନିରୂପଣ ଅଯୋଜ୍ୟକ । ୧୯ । ଇତିହାସ ସବୁ ସମୟରେ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ । ଏଣୁ ସାରଳା ସାହିତ୍ୟରୁ ଯେଉଁ ଆଦିତ୍ୟାସିକ ଚିନ୍ତା ମିଳୁଛି ତାହାର ଉପରେ ବେଶୀ ନିର୍ଭର କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ ଆଦିତ୍ୟାସିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ସିଧା ସଳଖ ଇତିହାସ ସେଥିରୁ ପାଇବା ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ମାତ୍ର । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଆଦିତ୍ୟାସିକ ଘଟଣାବଳୀକୁ ସେ କାବ୍ୟରେ ଯଥାସାଧ୍ୟ ଗୃହ୍ୟ ଓ ବିକୃତ କରି ରଖିଯାଇଛନ୍ତି । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ କିଳି-ସୁଗର ଘଟଣାମାନ ଯଥାଯଥ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲେ, ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ହିସାବରେ ସେ ଗୁଡ଼ିକର ମହତ୍ତ୍ୱ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯିବାର ଆଶଙ୍କା ଥିଲା । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ଯଥା-

ଯଥା ଭାବରେ ସାମୟିକ ଘଟଣାମାନଙ୍କୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାରେ ରାଜଭୟ ମଧ୍ୟ
ଥିଲା । ୨୦ ।

ସାରଳାଦାସ. ସମ୍ଭୂତ ମହାଭାରତ ଅନୁସରଣରେ ଓଡ଼ିଆ ମହାଭାରତ
ସବ୍‌ସାଧାରଣ ବୋଧଭାଷାରେ ରଚନା କରିଥିଲେ । ତତ୍କାଳୀନ ଇତିହାସ
ଉପରେ ଭଞ୍ଜିକର ତାଙ୍କ ପ୍ରତିଭା ସୃଷ୍ଟି । ଅନେକ ଗଳ୍ପ, ଆଖ୍ୟାୟିକା, ଉପାଖ୍ୟାନ
ସେଥିରୁ ଗ୍ରହଣ ହୋଇଛି । ସ୍ଥୂଳତଃ ତାଙ୍କ ଜ୍ଞାନର ପରିସର ଭୁକ୍ତ ତତ୍କାଳୀନ
ଐତିହାସିକ ଘଟଣାବଳୀର ଏକ ତାଲିକା ରୂପ ହେଉଛି ଓଡ଼ିଆ ମହାଭାରତ ।
। ୨୧ । ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଐତିହାସିକ ବିଷୟବସ୍ତୁ ପୌରାଣିକ ଗତିରେ
ଜୀବନ୍ତ ଛଟାରେ ଛନ୍ଦାନୁସମରେ ରୂପାୟିତ ହୋଇଛି । ଏହା ଏକ ଅବ-
ସମ୍ଭାବିତ ସତ୍ୟ ।

ତତ୍କାଳୀନ ଭାରତର ଅନେକ ଐତିହାସିକ ଏବଂ ଭୌଗୋଳିକ ନାମର
ସନ୍ତାନ ମହାଭାରତ ରୂପରୁ ମିଳିଥାଏ । ମହାଭାରତର ଉଦ୍‌ଯୋଗ ପଦ୍ଧତିରେ
ବର୍ଣ୍ଣିତ କୌରବ ପାଣ୍ଡବ ଯୁଦ୍ଧରେ ଯୋଗଦାନ କରିବା ପାଇଁ ଭାରତୀୟ ରାଜା-
ମାନଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିବା ପ୍ରସଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଶଲ୍ୟ, ଶକୁନି, ଜୟଦ୍ରଥ,
ବିବର୍ଣ୍ଣ ରୁକ୍ମିଣୀ ଦୂତ ରୂପେ କୌରବ ପାଣ୍ଡବଙ୍କ ପରସ୍ପର ଶତ୍ରୁତା ବିଷୟ
ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେଶର ରାଜାମାନଙ୍କ ଆଗରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ୨୨ ।

ମହାଭାରତର ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କୁ କବି ପୂର୍ବଦିଗ ଅର୍ଥାତ୍ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜା
ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଐତିହାସିକ ଏବଂ ଭୌଗୋଳିକ ପୃଷ୍ଠଭୂମି ଉପରେ
ସେମାନଙ୍କର ଜୀବନ ଓ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ସେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଯାଇଅଛନ୍ତି । କପିଳ-
ସିଂହ ବା କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଦେବ କୁରୁ ପାଣ୍ଡବ ଯୁଦ୍ଧରେ କୌରବ ପକ୍ଷ ଅବଲମ୍ବନ
କରି ନ ଥିବା ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଅଛନ୍ତି । କପିଳେନ୍ଦ୍ର ସମ୍ରାଟ ରାଜନୈତିକ ଥିଲେ ।
ତେଣୁ ସାମନ୍ତ ରାଜାମାନଙ୍କ ଠାରୁ ସେ ସୈନ୍ୟବଳ ଧରି ଆସି ନ ଥିଲେ । ୨୩ ।
ପୁନଶ୍ଚ ନରବଳ ନାମକ ଓଡ଼ିଶାର ଜଣେ ରାଜା ନବଶୌଣୀ ଧରି ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କୁ
ସାହାଯ୍ୟ କରିବାପାଇଁ ହସ୍ତିନା ଆସିଥିଲେ । ୨୪ ।

ଉପରୋକ୍ତ ଉଭୟ ବୃନ୍ଦାବନ-ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ । ତେଣୁ ଏହା ପ୍ରକ୍ତିପ୍ରାଣ
। ୨୫ । ରାଜସୂୟ ଯଜ୍ଞକୁ ଆସିବା ଉପଲକ୍ଷେ ବିଭିନ୍ନ ରାଜାଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିବାପାଇଁ
ଭୀମ, ଅର୍ଜୁନ, ନକୁଳ, ସହଦେବ ଚାରିଭାଇ ଚାରିଦିଗକୁ ଗମନ କରିଥିଲେ । ୨୬ ।

ଅର୍ଜୁନ ଉତ୍ତର ଦିଗର କୋଣ୍ଡାଭିଡ଼, ଦେବରକୋଣ୍ଡା, ଶ୍ରୀଶୈଳମ୍ଭ, ଉଦୟଗିରି ତାଞ୍ଜୋର ଏବଂ ତ୍ରିବନୋପଲ୍ଲୀକୁ ଯାଇଥିଲେ । ଉକ୍ତ ସ୍ଥାନ ଗୁଡ଼ିକର ରାଜାମାନେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କର କରଦ ରାଜାରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ୧୨ । କାଶୀପୁର ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରିସାରି ବାରପାର୍ଥ ଯମୁନା ରେରେ ହ୍ରବେଶ କଲେ । କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଏବଂ ଜୌନପୁରର ସୁଲଭାନ ମହମ୍ମଦ ସାହାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଂଘଟିତ ଯୁଦ୍ଧ ଏକ ଐତିହାସିକ ଘଟଣା । ଏହି ଘଟଣାକୁ ସାରଳା ଦାସ ଅର୍ଜୁନ ଏବଂ ଯମୁନାପୁରର ରାଜା ମାହେଶ୍ୱରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଂଘଟିତ ଯୁଦ୍ଧ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ଏକ ଆଖ୍ୟାୟିକା ମଧ୍ୟରେ । ୨୮ । ସାରଳାଙ୍କ ଯମୁନାପୁର ଐତିହାସିକ ଜୌନପୁର ଅଟେ । ୨୯ । ତତ୍ପରେ ଅର୍ଜୁନ ଉଦୟଗିରି ପଟ୍ଟତରେ ଉପମାତ ହେଲେ । ୩୦ । ଏହି ଦୁର୍ଗ ୧୪୭୩ ଖ୍ରୀ: ଅ: ଠାରୁ ୧୫୧୩ ଖ୍ରୀ: ଅ: ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶା ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଥିଲା । ଏହାର ଭଗ୍ନାବଶେଷ ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦ୍ଧା ନେଲେର ଜିଲ୍ଲାରେ ରହିଛି । ଏହି ଦୁର୍ଗରୁ ଗଜପତିଙ୍କର ଦୁଇଟି ଶିଳାଲେଖ ମିଳିଛି । ଏଥି ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିକରେ ତାଙ୍କ ଅମଳରେ ଏଠାରେ ଦୁଇଟି ମନ୍ଦିର ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବା କଥା ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି । ୩୧ । ଶ୍ରୀଶୈଳମ୍ଭ ଶ୍ରୀଗିରି ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ନକୁଳ ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗକୁ ଗମନ କରିଥିଲେ ଓ ଶ୍ରୀଗିରି ପଟ୍ଟତରେ ଉପମାତ ହୋଇଥିଲେ । ୩୨ ।

ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଭୀମ ଏବଂ ପୁଣ୍ଡରୀକ ବାସୁଦେବ ରାଜାଙ୍କ ଯୁଦ୍ଧ ଏକ ଘାତ ଆଖ୍ୟାୟିକା ମଧ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ୩୩ । ଭୀମ ଓଡ଼ିଶା ରାଜା, ବିଜୟନଗରର ରାଜା ମଲ୍ଲିକାର୍ଜୁନଙ୍କ ପୌରାଣିକ ନାମ ପୁଣ୍ଡରୀକ ବାସୁଦେବ । ୩୪ । ତେଣୁ ଉକ୍ତ ଆଖ୍ୟାୟିକା କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ଏବଂ ବିଜୟନଗରର ରାଜା ମଲ୍ଲିକାର୍ଜୁନଙ୍କ ସଂଘର୍ଷର ଚିତ୍ର । ଉକ୍ତ ସଂଘର୍ଷର ଏକ ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କରି ପରିଶେଷରେ ବିଜୟନଗର ରାଜା ପୁଣ୍ଡରୀକ ବାସୁଦେବ ବା ମଲ୍ଲିକାର୍ଜୁନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ପରାସ୍ତ ହୋଇଥିବା ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ୩୫ ।

ମଲ୍ଲିକାର୍ଜୁନ ଓ ପୁଣ୍ଡରୀକ ବାସୁଦେବ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥଗତ ସାମ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ । ୩୬ । ଅର୍ଜୁନ ହେଉଛନ୍ତି ବାସୁଦେବ । ୩୭ ।

ଏଥିରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଐତିହାସିକ ସତ୍ୟତା ରହିଛି ଓ ତାସହିତ କେତେକ ଭ୍ରମ ମଧ୍ୟ ରହିଛି । ଭୀମ ପଣ୍ଡିତ ଦିଗର ରାଜାମାନଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିବା ପାଇଁ ଯାଇଥିଲେ । ପୁଣ୍ଡରୀକ ବାସୁଦେବଙ୍କୁ ପଣ୍ଡିତ ଦିଗର ଚନ୍ଦ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି

ସେ ଦକ୍ଷିଣେ ବିଜୟନଗର ରାଜ୍ୟର ରାଜା । ସେ ପଶ୍ଚିମ ଦିଗର ଚନ୍ଦ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ହେବା ସମ୍ଭବ ହୁଏ । ସାରଳାଦାସ ଭୂଗୋଳ ପ୍ରତି ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇ ନ ଥିବା କଥା ଏଥିରୁ ଜଣାପଡ଼େ ।

ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ସମସାମୟିକ ଓଡ଼ିଶା ଗଜପତି କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଦେବ ୧୪୪୮ ଖ୍ରୀ: ଅ: ରେ ଗୁଣ୍ଡୁର ନିକଟରେ ଥିବା କୋଣାର୍କକୁ ରାଜଧାନୀ କରିଥିଲେ । ସେ ସେଠାରୁ ପ୍ରଥମେ ଗୋଦାବରୀ ଏବଂ କୃଷ୍ଣା ଉପତ୍ୟକାରେ ଥିବା ରେଡ଼୍ଡୀ ରାଜ୍ୟ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ତତ୍ପରେ ସେ ରାଜମହେନ୍ଦ୍ରୀରେ ତାଙ୍କ ରାଜଧାନୀ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ୧୪୫୮ ଖ୍ରୀ: ଅ: ରେ ସେ ଦେବରକୋଣ୍ଡା ଯୁଦ୍ଧରେ ବିଜୟ ଲାଭ କରିଥିଲେ, ସେ ଉକ୍ତ ଦୁର୍ଗ ଅବରୋଧ କରିଥିଲେ । ଓଁରଙ୍ଗଲ୍ ଏବଂ ସମଗ୍ର ତେଲଙ୍ଗାନା ପ୍ରଦେଶ ତାଙ୍କ ରାଜ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ୧୪୬୧ ଖ୍ରୀ: ଅ: ରେ ସେ ବାହମନି ରାଜ୍ୟର ରାଜଧାନୀ ବିଦର ରାଜ୍ୟ ଜୟ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଅଗ୍ରସର ହୋଇଥିଲେ । ୧୪୬୭ ଖ୍ରୀ: ଅ: ରେ ସେ ନେଲେର ଜିଲ୍ଲାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଦୁର୍ଗ ଅବରୋଧ କରି ବିଜୟଲାଭ କରିଥିଲେ । ଏହା ସହିତ ସେ ପୁନରାୟ ବିଜୟନଗର ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଅବରୋଧ କରିଥିଲେ । ପରିଶେଷରେ ସେ ଚନ୍ଦ୍ରଗିରି ଏବଂ କାଞ୍ଚି ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ଉପରୋକ୍ତ ବିଜୟ ସବୁ ମହାଭାରତ ରେ ସ୍ଥାନ ଲାଭ କରିଛି ।

ସାରଳା ମହାଭାରତର ବିଜୟ ମଣ୍ଡଳ ଓ ବିଜୟ ନଗର ଅଭିନ୍ନ । ୩୮ । କନ୍ତୁ ଏହା ଗବେଷଣା ସାପେକ୍ଷ । କାରଣ ଦକ୍ଷିଣ କୋଣାର୍କକୁ ଯାଇଥିବା ନକ୍ସା ବିଜୟନଗରକୁ ଯାଇଥିଲେ । ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଏକ ଆଖ୍ୟାୟିକା ମଧ୍ୟରେ ସବିଶେଷ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ୩୯ । ବିଜୟମଣ୍ଡଳ ଉତ୍ତର କୋଣାର୍କର ଏକ ରାଜ୍ୟ । ଅର୍ଜୁନ ଉତ୍ତର କୋଣାର୍କର ରାଜାଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିବାପାଇଁ ଯିବାବେଳେ ସେଠାକୁ ଯାଇଥିଲେ । ୪୦ । ଉକ୍ତ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଏକ ଆଖ୍ୟାୟିକା ମଧ୍ୟରେ ବିଶଦ ଭାବରେ ସ୍ଥାନ ଲାଭ କରିଛି । ୪୦ । ତେଣୁ ବିଜୟ ମଣ୍ଡଳ, ବିଜୟ ନଗର ହୁଏ । ଏହା ମଧ୍ୟ ସୂଚୀୟ ଏକ କରଦ ମଣ୍ଡଳ-ରାଜ୍ୟ । ଶିଖିଲି, କଲ୍ୟାଣ, କୋଦାଳକ, ସମଗ୍ରୀ ଇତ୍ୟାଦି ମଣ୍ଡଳ ରାଜ୍ୟମଧ୍ୟରେ ଏ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ହୋଇପାରେ । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ମହାଭାରତ ଅନୁସାରେ ଅର୍ଜୁନ ଶଙ୍ଖମଣ୍ଡଳାଧିପତି, ଦରଦସେନ ଓ ରାଜା-ମଣ୍ଡଳାଧିପତିଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରିଥିଲେ । ଉକ୍ତ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଏକ ଆଖ୍ୟାୟିକା ମଧ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ୪୧ ।

ଉତ୍ତର କୋଶଳର ଏକ ରାଜ୍ୟ ବିଜୟମଣ୍ଡଳ, ଦକ୍ଷିଣ କୋଶଳରେ ବିଜୟନଗର ହେବା ଅସମ୍ଭବ । କବି ଏହା ପୃଥକ୍ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିବାରୁ ଉତ୍ତୟ ରାଜ୍ୟକୁ ଏକ ବୋଲି କହିବା ଅସମୀଚୀନ । ଏହି ଦୁଇଟି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ରାଜ୍ୟ ।

ନକୁଳ କାଞ୍ଚି ରାଜ୍ୟ ଜୟ କରିଥିଲେ । ୪୨ ।

କବି ତାଙ୍କର ଯୌବନ କାଳରେ ଗଜପତିଙ୍କ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ସହ ନିଯୁକ୍ତ ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଗଜପତିଙ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ବିସ୍ତାର ର ପ୍ରଥମ କାଳରେ ଓଡ଼ିଆ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ସହ ସମ୍ପୃକ୍ତ ଥିଲେ । ଏ ସବୁ କାରଣରୁ ତତ୍କାଳୀନ ଇତିହାସ ଭୂଗୋଳ ଓ ଶାସନ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର ଘନିଷ୍ଠ ପରିଚୟ ଥିଲା । ଏହା ନିଦର୍ଶନୀୟ । ୪୩ ।

କୃଷ୍ଣା ଓ ଗୋଦାବରୀ ନଦୀ ଉପତ୍ୟକା ବିଷୟରେ ସେ ପୁନଃ ପୁନଃ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଏହା ସହିତ ସେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବରେ ସମ୍ପୃକ୍ତ ଥିଲେ । ରାଜ ମହେନ୍ଦ୍ରୀ, ଓ ମହେନ୍ଦ୍ର ନଗର ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ୪୪ ।

ଉକ୍ତ ଅଞ୍ଚଳର କୋଣ୍ଡାଭିତ୍ତ ଦେବରକୋଣ୍ଡା, ଶ୍ରୀ ଶୈଳମ୍, ପାତାଳ-ଗଙ୍ଗା, ବିଜୟପୁରୀ (ବେଜପୁରୀ) ଭଦ୍ରଚଳମ୍ ମଙ୍ଗଳଗିରି ଇତ୍ୟାଦି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ପାତାଳଗଙ୍ଗା ବିଷୟରେ ଏକ ସୂଚ୍ୟ ବିବରଣୀ ରହିଛି । ୪୫ । ପାତାଳଗଙ୍ଗା ତଟଦେଶ ସ୍ଥିତ ଶ୍ରୀଗିରିର ଶିଖର ପ୍ରଦେଶରେ ଶ୍ରୀମନ୍ତ୍ରୀକାର୍ତ୍ତନ ସୁଶୋଭିତ । ଶ୍ରୀମନ୍ତ୍ରୀକାର୍ତ୍ତନଙ୍କ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଏଠାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ୧୪୫ - ଶ୍ରୀ. ଅ. ରେ ହୋଇଥିବା ଦେବରକୃଷ୍ଣା ଯୁଦ୍ଧର ଏକ ଟିକନଟି ବିବରଣୀ ଏଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଛି ।

ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ରାଜସୁୟମଞ୍ଚକୁ ପାଣ୍ଡବମାନେ କେବଳ ସ୍ବାଧୀନତାକାମୀ ରାଜାମାନଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ । ସ୍ବାଧୀନତାଲପ୍ସ ଇତିହାସ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଯେଉଁ ରାଜାମାନେ ଆଜ୍ଞାଭିନି ଖିଲିଜକ ସହ ସବଦାୟୁଦ୍ଧରେ ଲାଞ୍ଜ ରହୁଥିଲେ ସେହିମାନେ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ରାଜସୁୟମଞ୍ଚକୁ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇଥିଲେ । କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ମହାଭାରତରେ ସେହି ରାଜାମାନଙ୍କର ଏବଂ ରାଜ୍ୟରାମ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ରୂପରେ ସ୍ଥାନ ଲାଭ କରିଛି । ଗୁରୁରାଟର ବାଘେଲ ରାଜା

କର୍ଣ୍ଣଦେବ ଓ ରୁଦ୍ରପୁରର ରଜା କର୍ଣ୍ଣକେଶୀ ଅଭିନ୍ନ । ୪୭ । ସିନ୍ଧୁ ମନ୍ଦରାଧିପତି ଜାନୁୟାରୀ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ରଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ଅଭିନ୍ନତା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ ।

ଆକ୍ଷାଉହିନ ଖିଲିଙ୍ଗ ହୋପ୍‌ସଲ ରଜା ବାରବଲ୍ଲାଇ କ ରଜ୍ୟ ଅଧିକାର କରିଥିଲେ । ଅର୍ଜୁନ ରଜା ବାରବରକୁ ଯୁଦ୍ଧରେ ପରାସ୍ତ କରି ରାଜସ୍ୱସୁଧଙ୍କୁ ଯିବାପାଇଁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ । ଐତିହାସିକ ବାରବଲ୍ଲାଇ ମହାଭାରତରେ ବାରବର ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ପାର୍ଥ ସହ ବାରବର ରଜାଙ୍କ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଭାବରେ ଗୁରୁତମ ଯୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା ୪୭ ।

କଳ୍ପି ସହ ସମର ବୃନ୍ତ ମହାଭାରତରେ ସୁଦୀର୍ଘ ଭାବରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହୋଇଛି । ମହମ୍ମଦ ତୋରାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ଏବଂ ଦିଲ୍ଲୀ ସୁଲତାନଙ୍କ ପତନବେଳରୁ କଳ୍ପି ଗୋଟିଏ ଛଦ୍ମ ସ୍ୱାଧୀନ ରଜ୍ୟ ହେଲା ଏବଂ ଏହାଦ୍ୱାରା ଦିଲ୍ଲୀ ସୁଲତାନ, ମାଲବ, ଏବଂ ଯୋନପୁର ମଧ୍ୟରେ ରାଜନୈତିକ କଳହର ସୂତ୍ରଧର ହୋଇଥିଲା । କଳ୍ପି ଦେଶର ରଜା ଚଣ୍ଡିରମଲ୍ଲଙ୍କ ସହ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ଘୋରତର ସଂଗ୍ରାମ ହୋଇଥିଲା । ୪୮ ।

ଉପରୋକ୍ତ ବିପାକ୍ଷିକ ଯୁଦ୍ଧ ବର୍ଣ୍ଣନା ପୌରାଣିକ ଶାବ୍ଦରେ ସ୍ଥାନ ଲଭ କରିଛି । ସେ ସୁଲତାନ କ ନାମ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ସଠିକ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ଇତିହାସ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ରାଜବଂଶ, ସ୍ଥାନ, ଏବଂ ରଜାଙ୍କ ସ୍ମୃତି ମହାଭାରତରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଅଛି । ବିଶେଷତଃ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତ ଏବଂ ବଙ୍ଗବିହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । କବିଙ୍କ ଅପର କେତେକ ବିବରଣୀରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଯୋନପୁର ଏବଂ ବାହମନି ରାଜ୍ୟର ସୁଲତାନଙ୍କ ଆତ୍ମୀୟସ୍ୱଜନ ଭାବରେ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ଦିଲ୍ଲୀ ଏବଂ ମାଲବ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁଦ୍ଧରେ ଲିପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ୪୫ । କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବ ତାଙ୍କର ସିଂହାସନ ପୁରୁ ଏବଂ ପ୍ରବାର ନାମଧେୟ ପୁରକୁ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଐତିହାସିକ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଏବଂ ହର୍ମ୍ୟର ଦେବ ଯଥାସମେ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ପୁରୁ ଓ ପ୍ରବାର ଅଟନ୍ତି । ୫୦ । ଏହା ଏକ ଆଖ୍ୟାୟିକା ମଧ୍ୟରେ ସବିଶେଷ ଭାବରେ ସାରଳାଦାସ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ୫୧ ।

ଏହିପରି ଭାବରେ ସାରଳା ଦାସ କ ମହାଭାରତରେ ତତ୍କାଳୀନ ଐତିହାସିକ ଚିତ୍ର ପ୍ରତିଫଳିତ । ମହାଭାରତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଯେ କେବଳ ଓଡ଼ିଶାର ଉପରୋକ୍ତ କଣ୍ଠିତ ବର୍ଣ୍ଣାବଳୀର ଚିତ୍ରଫଳକ ତା ନୁହେଁ, ସମସ୍ତ ଭାରତର ଏ ଏକ

ସୂଚୀପତ୍ର । ୫୨ । ଗଜପତି ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶା ପାଣ୍ଡବର୍ଣ୍ଣୀ ସାମନ୍ତ ରାଜ୍ୟ ଓ ବନ୍ଧୁ
ରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କ ସହିତ କବିଙ୍କ ଘନିଷ୍ଠ ପରିଚୟ ରହିଥିଲା । ଗଜପତି ମହାରାଜାଙ୍କୁ
ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରତିନିଧି ଚଳନ୍ତି ବସ୍ତୁ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରି ଓଡ଼ିଶାରେ ଯେଉଁ
ସ୍ୱାଧୀନ ତଥା ସାମନ୍ତ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଗଢି ଉଠିଥିଲା ସେହି ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସେ ସ୍ୱ-
ରଚିତ ମହାପୁରାଣ ମଧ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିଷ୍ଣୁ ରୂପ ପ୍ରଦାନ କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରି
ଅଛନ୍ତି । ଏହାଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କ ପୁରାଣର ମୂଳ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରହି ବସ୍ତୁବସ୍ତୁ ଅଧିକ ସ୍ୱାଭାବିକ,
ପ୍ରକୃତିସ୍ଥ ଓ ଇତିହାସର ନିକଟତମ ହୋଇ ପାରିଛି । ସୁଲଭଃ ସାରଳା ମହାଭାରତ
ଚିତ୍ରାଳିନ ଐତିହାସିକ ନାଥର ଏକ କାବ୍ୟିକ ରୂପ ମାତ୍ର ।

୧- History of Orissa, Dr. K. C. Panigrahi Page-234.

୨ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ ୧ମ ଭାଗ ପଣ୍ଡିତ ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣ ଦାଶ ପୃ ୨୪୭

୩ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଆଦିପର୍ବ- ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି ପୃ ୨୨୯ ।

୪ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଆଦିପର୍ବ- ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି ପୃ ୨୨୯ ।

୫- Gajapati kings of Orissa Dr. P. Mukharjee Page 33.

୬ । ଶ୍ରୀ ଭାରତ ଦର୍ପଣ- ଗୋପୀନାଥ ନନ୍ଦ ଶର୍ମା ପୃ ୩୩୦ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର
ଆଦିପର୍ବ- ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି ପୃ ୨୨୯ ।

୭ । ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟର କ୍ରମ ପରିଣାମ- ପଣ୍ଡିତ ନୀଳକଣ୍ଠ ଦାଶ ପୃ-୪୫୭ ।

୮ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଆଦିପର୍ବ- ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି ପୃ ୧୪୨-୧୪୩ ।

୯ । ସାରଳା ମହାଭାରତର ଐତିହାସିକ ଚିନ୍ତ-ଡଃ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ପାଣିଗ୍ରାହୀ ପୃ ୪ ।

୧୦ । ସାରଳା ସୁରାଣିକା- ଡଃ ବର୍ଣ୍ଣାଧର ମହାନ୍ତି ପୃ ୩୭ ।

୧୧ । ସାରଳା ମହାଭାରତର ଐତିହାସିକ ଚିନ୍ତ-ଡଃ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ପାଣିଗ୍ରାହୀ ପୃ ୫ ।

୧୨ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଆଦିପର୍ବ- ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି ପୃ ୨୩୦ ।

୧୩- History of Orissa Dr. K. C. Panigrahi- Page. 234

୧୪- Ibid- Page-234.

୧୫- Ibid- Page-234.

୧୬ । ସାରଳା ମହାଭାରତ (ଶାନ୍ତିପର୍ବ) ଧ୍ୟାୟମଣ ପ୍ରେସ,

୧୭- History of Orissa Dr. K. C. Panigrahi- Page- 234.

୧୮ । ସାରଳା ମହାଭାରତର ଐତିହାସିକ ଚିନ୍ତ ଡଃ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ପାଣିଗ୍ରାହୀ ପୃ ୬ ।

୧୯ । ସାରଳା ମହାଭାରତର ଐତିହାସିକ ଚିନ୍ତ ଡଃ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ପାଣିଗ୍ରାହୀ ପୃ ୬ ।

[୧୭୪]

୪୮ ।	”	”	”	ପୃ ୧୭୦ ।
	”	”	”	ପୃ ୧୭୧ ।
୪୯ ।	”	”	”	ପୃ ୧୯୮ ।
	”	”	”	ପୃ ୧୭୦ ।

୫୦- History of Orissa Dr. K. C. Panigrahi Page- 238.

୫୧ । ସାରଳା ମହାଭାରତ-ସଭାପଦ-ରାଧାରମଣ ପ୍ରେସ୍, -ପୃ ୨୩୫ ।

” ” ” ୩୮୫ ୩୭ ପା

୫୨- History of Orissa Dr. K. C. Panigrahi Page- 238.

...*...

‘ସାହା ନାହିଁ ଭାରତେ’

ଡକ୍ଟର ଗୋପାଳ ଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର

ଦେଶ ଓ ଜାତିର ସାଂସ୍କୃତିକ ଇତିହାସରେ ବେଳେ ବେଳେ ଏପରି ଉଦ୍‌ଘାଟନାକାରୀ କାବ୍ୟପୁରୁଷଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ଘଟେ, ଯାହାଙ୍କର ଚିନ୍ତା-ଚେତନା ଓ ସାଧାରଣ ଯୋଗୁଁ ଜାତୀୟ ସଂସ୍କୃତିର ନବଜନ୍ମ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଏହିପରି ଏକ ଉଦ୍‌ଘାଟନାକାରୀ ବୌଦ୍ଧିକ-ପ୍ରଭାବ ହେଉଛି ମହାକବି ସାରଳା ଦାସ । ସେ ଥିଲେ ଓଡ଼ିଆ ସଂସ୍କୃତି ଏବଂ ବୌଦ୍ଧିକତା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଜଣେ ଯୁଗପ୍ରବର୍ତ୍ତକ, ନୂତନ ମୁଖ୍ୟବୋଧର ଉଦ୍‌ଗାତା ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ ସମାଜର ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶକ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଓଡ଼ିଆର ଜାତୀୟ ଏବଂ ସାଂସ୍କୃତିକ ଜୀବନରେ ଦୁଇଗୋଟି ଶକ୍ତିଧର ପ୍ରଭାବ ତଥା ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବର ମହାନ ପ୍ରଭାବ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ— ଗୋଟିଏ ହେଉଛି ସାରଳା ଦାସଙ୍କ କାବ୍ୟସାଧନା, ଅନ୍ୟଟି ହେଲା ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନୀ ଗଜପତି କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କର ସମ୍ପାଦନା ଏବଂ ତାଙ୍କର ରାଜତ୍ବରେ ଏକ ବଳିଷ୍ଠ ତଥା ସମୃଦ୍ଧ ଉତ୍କଳର ଦୃଢ଼ ଭିତ୍ତି ସ୍ଥାପନ । କିନ୍ତୁ ସର୍ବଭାରତୀୟ ସ୍ତରରେ ଏହି ଦୁଇ ପ୍ରଗତି ପ୍ରଭାବର ଉପଯୁକ୍ତ ସ୍ୱୀକୃତି ମିଳିନାହିଁ କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ ।

ଉତ୍କଳ ବ୍ୟାସ ସାରଳା ଦାସ ନିଜର ପରିଚୟ ସଫଳରେ ଲେଖି-ଯାଇଛନ୍ତି —

ନପତିଲ ଅନ୍ତର ମୁଁ ନୁହେଁ ଶାସ୍ତ୍ରବାଦୀ
 ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବସି ନକଲ ସମାଧି ॥
 କୁସ୍ଥାନେ ବସିଲି ନ ବସିଲି ବିପ୍ରଗୋଷ୍ଠୀ ।
 ଶିଶୁ ବୁଦ୍ଧି ମୋହର ବୟସ ଅଳପଟି ॥ (ମଧ୍ୟ ପଦ)

କିନ୍ତୁ ମହାଭାରତ ତଥା କବିଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କୃତିକୁ ଆଲୋଚନା କଲେ
 କବିଙ୍କର ଏହି ସ୍ୱଳ୍ପ ପରିଚୟ କେବେ ବିଶ୍ୱାସନୀୟ ବୋଲି ମନେହୁଏ-
 ନାହିଁ । ହୁଏତ ନିଜର ନମ୍ରତା ପ୍ରକାଶ କରିବା ହେଉଛି ଏହାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।
 ତାହାଙ୍କ ମହାଭାରତକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କଲେ କବିଙ୍କ ଅସାଧାରଣ କବି-ପ୍ରତିଭା, ତଥା
 ପ୍ରଚଣ୍ଡ ବୌଦ୍ଧିକତାର ଅସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ମିଳିଥାଏ । ବିଭିନ୍ନ ସୁଗୁଣ ଶାସ୍ତ୍ର,
 କାବ୍ୟ ଇତିହାସରୁ ବହୁ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରି ସେ ଯେଉଁ ସାହିତ୍ୟର କୋଣାର୍କ
 ଗଢିଯାଇଛନ୍ତି, ତାହା ସୁଗନ୍ଧଗନ୍ଧର ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ପ୍ରେରଣାର ଉତ୍ସ ହୋଇ
 ରହିବ ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ଭାଷାକବିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶୁଦ୍ରମୁଖ ସାରଳା ଦାସ
 ପଦ ପ୍ରଥମ କବି ତଥା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ସାହିତ୍ୟର ଆଦ୍ୟସ୍ରଷ୍ଟାଭାବେ ସୁପରିଚିତ ।
 ତାହାଙ୍କ ମହାଭାରତର ମୁରୀରାସରାଜ ପଦରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି —

ପ୍ରଥମ ଜନ୍ମରେ ମୁହିଁ ହେଲି କାଳଦାସ
 ଦ୍ୱିତୀୟ ଜନ୍ମରେ ମୁହିଁ ମହାକାଳଧ୍ୱଂସ ॥
 ତୃତୀୟ ଜନ୍ମରେ ମୁହିଁ ସାରଳା ଦାସ କବି ।
 ଆଉ ଜନ୍ମେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ମଣ୍ଡଳେ ଜନ୍ମିବି ॥
 ପ୍ରତି ଜନ୍ମେ ମୁହିଁ ପଦର ଲକ୍ଷ କଥା ଭାବି ।
 ଶୁଭଜନ୍ମେ ଶାଠିଏ ଲକ୍ଷ ମୁଁ କହିବି ॥
 ଉକ୍ତ କଥା କହିଯାଉ ଏ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ମଣ୍ଡଳ ।
 ତେବେ ଯାଇ ହୋଇବି ମୁଁ ଶିବ ଦ୍ୱାରପାଳ ॥

ଉପରେକ୍ତ ଉଦ୍ଧୃତିରୁ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଜାତିସ୍ମରତା ତଥା ଓଡ଼ିଆ
 ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରତି ତାଙ୍କ ମନର ବ୍ୟାକୁଳତା ସହଜରେ ଅନୁମେୟ ।

ତାହାଙ୍କ ମହାଭାରତର ଆଦିପର୍ବରେ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ଗଜପତି କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ନାମୋଲ୍ଲେଖରୁ ଆଲୋଚକଗଣ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ଯେ ସେ କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ରଞ୍ଜିତକାଳରେ ଜୀବିତ ଥିଲେ ଓ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ । ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଏହି କବି ଭାଷାର ଯେଉଁ କୋଣାର୍କ ନିର୍ମାଣ କରିଗଲେ, ପରବର୍ତ୍ତୀ ବହୁ କବି ତାହାଙ୍କ ପଦାଙ୍କ ଅନୁସରଣ କରି ପ୍ରାକୃତ ତଥା ଲୋକକଥିତ ଭାଷାରେ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ସାହିତ୍ୟକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିଥିଲେ ।

ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ ତାର ବିକାଶ ପଥରେ ଏବଂ ଭାଷା ସୃଷ୍ଟିରେ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଅବଦାନ ଅନସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ । ବୌଦ୍ଧଗାନ ଦୋହା, ଶିଳାଲିପିର ଭାଷା ମଧ୍ୟଦେଇ ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ଓଡ଼ିଆଭାଷା ଶୁଷ୍କ ଭାବେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ରୂପ ଧାରଣ କରିସାରିଥିଲା । ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ସାରଳାଙ୍କ ଠାରୁ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପରମାର୍ଜିତ ନିଦର୍ଶନ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରାମାଣିକ ଭିତ୍ତି ନହେଲେବି ଏହା ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଯୁଗର ବଳିଷ୍ଠ ସ୍ୱାକ୍ଷର । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଭାଷା କଥିତ ଭାଷାର ନିକଟ-ବର୍ତ୍ତୀ । କାରଣ ଜନପ୍ରିୟତା ପାଇଁ ଲୋକକଥିତ ଭାଷାର ପ୍ରୟୋଗ ସାହିତ୍ୟରେ ସେ ଆରମ୍ଭ କରି ଏକ ପରିବର୍ତ୍ତନର ସୂତ୍ରପାତ୍ର କରିଥିଲେ । ଜନଗଣଙ୍କ ଭାଷା ଓ ଗଣସାହିତ୍ୟର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ସାରଳା ଦାସ ଥିଲେ ଅପ୍ରତିଦ୍ୱର୍ଦ୍ଦୀ । ପ୍ରାଚୀର ଆବେଗପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିପ୍ରକାଶ ସାରଳା ସାହିତ୍ୟରେ ବେଶ ପ୍ରଚୁର । କେବଳ ମହା-ଭାରତ ରଚନା ହିଁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ମୌଳିକ ଗନ୍ତାଘର । ଶବ୍ଦ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ଶବ୍ଦ ଗଠନ ଓ ଶବ୍ଦ ବିନ୍ୟାସ ଏବଂ ଅବିମଳ ପଦ୍ୟାତ୍ମୀକରଣ ସାରଳା ସାହିତ୍ୟର ଭବ ସାପଦ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶବ୍ଦ ମୌଳିକ, ସୁଶ୍ରାବ୍ୟ ଓ ସୁରମ୍ୟ ।

ପଦ୍ୟ ଉପାଡ଼ି ଧରି ଦଇତ୍ୟ ଧାମଲ୍ ?

ରାମଙ୍କ ଉପରେ ଘୃଣି ପ୍ରହରଲ ନେଇ ” (ବ. ଗ.)

ଏଥିରେ ଦଇତ୍ୟ ଏବଂ ଧାମଲ ଶବ୍ଦଦ୍ୱୟ ଅଲୌକିକ ଭାବେ ବ୍ୟବହୃତ । ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ବହୁ ଶବ୍ଦ ବହୁଭାବରେ ପ୍ରୟୋଗ ହେଇଥିବା ଦେଖାଯାଏ । ସେ ସବୁର ପ୍ରକୃତ ଓଡ଼ିଆ ରୂପ ଆଜି ପ୍ରାୟ ବିରଳ ।

ପୃଥିବୀର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଞ୍ଚଳର ଗ୍ରାଣୀ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ । ଗ୍ରାଣୀର ଗତ ପ୍ରତି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଅନ୍ୟତ୍ରପ ଓ ବ୍ୟବହାରରେ ଭିନ୍ନ ଆକାର ଧାରଣ କରେ । ଗିରି ନିସ୍ପତ କୌଣସି ତଟିନୀ ଯେପରି ଗତ ପଥରେ ନାନା ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ଓ ପରିବର୍ତ୍ତନ ମାଧ୍ୟମରେ ଆପଣାକୁ ପ୍ରକାଶ କରି ସାଗର ଅଭିମୁଖରେ ଧାବିତ ହୁଏ, ଗ୍ରାଣୀ ସେହିପରି କାଳକ୍ରମେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ନିୟମରେ ଶୁଦ୍ଧ ସରଳ ପରିମାଣିତ ହେଉଥାଏ । ଗ୍ରାଣୀ ଏକ ଚିରନ୍ତନ ପ୍ରବାହ, ଏହାର ଲଘୁତରଙ୍ଗ ଲୀଳା କେବଳ ସେହି ପ୍ରବାହର ଜୀବନ ମାତ୍ର । ସେହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିରୁଦ୍ଧ କଲେ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଲିଖିତ ଗ୍ରାଣୀ ଓଡ଼ିଆ ଗ୍ରାଣୀ ଇତିହାସରେ ଏକ ସ୍ବାବଲମ୍ବନଶୀଳ ଅନୁସ୍ଥାନ, ସାହାର ଶୟ ନାହିଁ କିମ୍ବା ବିନାଶ ନାହିଁ ।

ସମୟର ଅନନ୍ତ ପ୍ରବାହରେ ଗତଶୀଳ ଗ୍ରାଣୀର ପରିବର୍ତ୍ତନରେ ପ୍ରାଚୀନ ଆର୍ଯ୍ୟଗ୍ରାଣୀ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରାକୃତରେ ପରିଣତ ହୋଇ କେଉଁଠି ଯୌରସେନା, କେଉଁଠି ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀ ବା ମାଗଧୀ ନାମରେ ଅଭିହିତ ହୋଇଛି । ଏହି ପ୍ରାକୃତ ଗ୍ରାଣୀ ଆଧୁନିକ ଗ୍ରାଣୀର ଆର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ମୂଳ ଉତ୍ସ । ଓଡ଼ିଆ ଗ୍ରାଣୀର ପ୍ରାକୃତ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ଅତି ନିବିଡ଼ । ତାହା ନିମ୍ନୋକ୍ତ କେତେକ ଉଦାହରଣରୁ ଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରତିପାଦନ ହୁଏ ।

ସଂସ୍କୃତ	ପ୍ରାକୃତ	ଓଡ଼ିଆ
ମୁଖ	ମୁହଁ	ମୁହଁ
ଘୃତ	ଘିଅ	ଘିଅ
ଶର୍କରା	ସାଖର	ସାକର
ଶଯ୍ୟା	ଶେଯ	ଶେଯ
ନଳା	ନଲି	ନଲି
କାକ	କାଅ	କାଉ
ମଧୁ	ମହୁ	ମହୁ

ଉପରୋକ୍ତ ଉଦାହରଣରୁ ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦସମୂହର ପ୍ରାକୃତ ଶବ୍ଦ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ସହଜରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ପରିବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ରଜନିତକ ତଥା ଅନାନ୍ୟ କାରଣରୁ ହିନ୍ଦୀ, ବଙ୍ଗଳା ତେଲଙ୍ଗୀ ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରାଣୀର ପ୍ରସବ ତଥା ପାର୍ଶୀ ଏବଂ ମରହଟ୍ଟୀ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ଓଡ଼ିଆ ଗ୍ରାଣୀରେ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହେଲା ।

ସାରଳାଙ୍କ ରଚନା ମଧ୍ୟରେ ଏହି ପ୍ରାକୃତ ଗ୍ରନ୍ଥର ଶବ୍ଦ ଭଣ୍ଡାର ଅତି ବୈବିଧ୍ୟମୟ ଗ୍ରନ୍ଥେ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥିବାର ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଥାଏ । ଅସାଧୁମ ଦେବକୁ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଯେ (ଦେବଦୁର୍ଲ୍ଲଭ), ଘାଏଣ (ଘାତ ଅର୍ଥରେ), ଅମୋହ ଶକତି, ବଢ଼ାଇ ପ୍ରତାପୀ, ସନ୍ୟନ୍ତ, ମାନନ୍ତ, ଦେବତାନ୍ତ, ଅନ୍ତରାନ୍ତେ, ଭଗତଭକ୍ତଳା (ଭକ୍ତବତ୍ସଳା), ଉପାମ (ଉପମା) ପ୍ରଭୃତି ଏକାଧିକ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ପ୍ରକୃତରେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଯୁଗରେ ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦମାଳାର ଅପୂର୍ବ ଗୌରବର ଗନ୍ତାଘର । ‘ନିକଳି’ ଯାବନିକ ଶବ୍ଦ ହେଲେ ହେଁ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ରଚନାରେ ତା’ର ବ୍ୟବହାର ଅତ୍ୟନ୍ତ ମନୋଜ୍ଞ—“ସେ ତହୁଁ ଗଳିଯାଇଁ ଯମୁନା ଧାରେ ନିକଳି । ପରାନ୍ତର ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରାକମ୍, ତଳପୁ ସ୍ଥାନରେ ତଳେ ଅଛୁସି, କରସି, ହୁଅସି, ଦେଖସି, ହୋପି ପା ସ୍ଥାନରେ ହୋପିପଟର ବ୍ୟବହାର ତାହାଙ୍କ ମହାଭାରତରେ ଦେଖାଯାଏ । ଭ୍ରଷ୍ଟନା (ଭ୍ରଷ୍ଟନା), ବ୍ରହ୍ମକୋଦର (ବୃହ୍ମକୋଦର) ଅନର୍ଯ୍ୟାପ, ନିର୍ଯ୍ୟାସୀ, ଯଶୋବନ୍ତୀ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ସାରଳାଙ୍କ ରଚନାରେ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ । ବହୁବଚନରେ ନାରାୟଣମାନେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରୟୋଗ, ଘାଏଲ୍, ଘୁମାଇଲ୍, ଘାତରେ, ମୟେଶାଶୁର, ଜାଣିମୁ, କରଲଣି ସ୍ଥାନରେ କରଲନି ପ୍ରଭୃତି ସହସ୍ରାଧିକ ଶବ୍ଦ ସେତେବେଳର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲଭ କରିଥିଲା । ଆଶିଆଣିଆଟ କମ୍ପା ପଛୁଆଣି ଥାଟ ଆଦି ଓଡ଼ିଆ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଉ ନାହିଁ । ଏହିପରି ବିଭିନ୍ନ ସଂଖ୍ୟାଧିକ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ଓ ଅର୍ଥ ସାରଳାଙ୍କ ରଚନାରେ ପ୍ରଚୁର ଦେଖାଯାଏ । ଏହିଥିରୁ ସାରଳାଙ୍କ ଶବ୍ଦ ନିବିଡ଼ନରେ ଅସାଧାରଣ ଶକ୍ତିର ପରିଚୟ ମିଳିଥାଏ । ସମ୍ଭବତଃ ଏହି ଶବ୍ଦ ଗୁଡ଼ିକ ସେତେବେଳର ସମାଜରେ ବହୁ ପ୍ରଚଳିତ, ତଥା କଥିତ ଥିଲା । ଏଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ଦ୍ଵାରା ଏକ ବିଶେଷ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧିତ ହୋଇଥିବା କଥା ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । କାରଣ ସେ ସମୟର ମୁଖ୍ୟ ଓ ଅଣିଷିତ ଜନ-ସାଧାରଣ କତିପୟ ଶିକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କଠାରୁ ଏଗୁଡ଼ିକ ଶୁଣି ଏହାକୁ ଆପଣା ପାଣିର ଉତ୍ତ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କଲେ ।

ସାରଳା ସାହିତ୍ୟର ସମସ୍ତ ଶବ୍ଦ ଗୌରବ କିନ୍ତୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାବ୍ୟ ଯୁଗର କବିମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରି ପାରିନଥିଲା । ତା’ର କାରଣ, ଏହି ଯୁଗର କବି-ଗଣ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ସଂସ୍କୃତର ସମକକ୍ଷ କରିବାପାଇଁ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଏହି ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟ ରଜପୁଷ୍ପପୋଷକତା ଲଭ କରୁଥିଲା । ଏହା ଏକାନ୍ତଗ୍ରାସେ ଥିଲା ଦରବାସ ସାହିତ୍ୟ । ଅପରପକ୍ଷରେ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ

ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ ଥିଲା ଏକାନ୍ତଭାବେ ପ୍ରକୃତ ଓଡ଼ିଆ ଜନଜୀବନର କଥିତଭାଷାର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ । ମହାଭାରତର ଦେଶାତ୍ମବୋଧ ସହଜ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳୀୟ ପ୍ରୀତି, ସ୍ୱଦେଶ-ଦୁରାଗ, ଗଣ୍ଡର ସାମାଜିକତା, ଶାସ୍ତ୍ର ନୈତିକତା, ସୁରମ୍ୟ କବିତ୍ୱ, ଶବ୍ଦର ଗୌରବ, ଭାଷାଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ ଓ ସାଙ୍କେତିକତା ସାରଳା ଦାସଙ୍କୁ ଯୁଗ ଯୁଗ ପାଇଁ ଅମର କରି ରଖିଥିବ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଆଜି ଯେଉଁ ରୂପରେ ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କ ନିକଟରେ ପରିଚିତ, ତାହା ଅଙ୍ଗତର ଦିନେ ସେହି ସାହିତ୍ୟସାଧକଙ୍କ ଅବଦାନ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ବିକାଶ ପାଇଁ ସେ ଚରସ୍କରଣୀୟ ତଥା ଏ ଜାତିର ସେ ଚରନମୟ ।

ଭାଷା ବ୍ୟତୀତ ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ; କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଏବଂ ସାମାଜିକ ଜୀବନକୁ ପ୍ରତିଫଳିତ କରି କାବ୍ୟରେ ଏକ ରସୋତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ରୂପ ଦେବାର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ସର୍ବାଦେୟ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ଓଡ଼ିଆ ସମାଜର ଦାମ୍ଭିକ ଜୀବନ, କୃଷିଶିଳ୍ପ, ବାଣିଜ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟ, ସର୍ବୋପରି ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଶାର ଏକ ସୁସ୍ଥ ଭବିଷ୍ୟତ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବାରେ ସାରଳା ମହାଭାରତରୁ ବହୁଭାବରେ ଏକ କାବ୍ୟିକ ପ୍ରମାଣ । ପଣ୍ଡିତ ବିଦାନମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସମାଜର ବରାବର ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ ଏକ ସୁସ୍ଥ ଜାତୀୟ ପରମ୍ପରାର ପ୍ରତୀକ । ସାରଳା ଦାସ ନିଜେ କବି । ଲେଖି ମୋ ଲେଖିଛନ୍ତି —

ଗୁଣୀ ଗୁଣୀ ଜାଣି କହୁଥିବୁ ପୂଜା ।

କବିମାନଙ୍କୁ କୃପଣ ନ ହୋଇବୁ ରଜା । (ଶାନ୍ତି ପଦ)

ଯୁଗେ ଯୁଗେ କବିମାନେ ସମାଜରେ ସନ୍ତ୍ୟାସ୍ତା, ଦୁରଦର୍ଶୀ ଓ ହୀନ୍ଦ୍ର ପଶପାଞ୍ଚ । ସାରଳା ଦାସ ସେଥିପାଇଁ ପୁରୁଷ ସମାଜକୁ ନାଶ ସମାଜର ସମ୍ମାନ ଓ ଆଭିଜ୍ଞତା ଅତୁଟ ରଖିବା ପାଇଁ ପାଠକମାନଙ୍କୁ ଚେତାବନୀ ଶୁଣାଇଛନ୍ତି । ଶିକ୍ଷା ସଫଳରେ, ବିଶେଷତଃ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କବିଙ୍କ ପରିକଳ୍ପନା, ଚିନ୍ତା ଓ ଯୋଜନା ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା । କୃଷି ସମ୍ବର୍କୀୟ ଅଭିଜ୍ଞତାକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି କବି ମଧ୍ୟ ମହାଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ତାଙ୍କର ବକ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ସେ କୃଷିକାରୀ ଥିଲେ ବୋଲି ସୂଚନା ଦେଇ ଲେଖିଛନ୍ତି —

ଦେବଙ୍କ ବାମ ପାଶେ ଅଛଇ ଏକ ଭୂମି

ଲଙ୍ଗଳ ପୁରାଇ ମୁଁ ଚାହୁଁଥିଲି ଜମି ॥

ଓଡ଼ିଶା ବାସୀ କର ଲେକ୍‌ପ୍ରିୟ ପିଠାପଣା ମଧ୍ୟ କବିଙ୍କ ଲେଖନୀରୁ ବାଦାପଡ଼ିନାହିଁ ।

ଲୁହା ଚଟୁରେ ପିଠାଉ ଲୁଚାଏ ସେ ଦେଇ ।
ଅଗ୍ନି ଭିତରେ ତାହାକୁ ବସାଏ ସେ ନେଇ ।
ତାହାର ନାମ ଚିତାଉ ତହିଁରେ ମୋ ଶ୍ରଦ୍ଧା ।
ଯା ଖାଇଲେ ହିତ ହୁଏ ନୁହେଁ ରୋଗ ବାଧା ।

ସବୋପର କହିବାକୁ ଗଲେ ସାରଳା ମହାଭାରତ ଏକ ସ୍ୱୟଂସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସାହିତ୍ୟ-
କୃତି ଏବଂ ଏଥିରେ ଯାହା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ତାହା ଉତ୍କଳୀୟ ସଂସ୍କୃତିର
ପରିଚୟ ମୁଳକ ।

॥ * ॥

ଅନାର୍ଯ୍ୟାୟନ : ସାରଳା ମହାଭାରତ

ସନ୍ତୋଷ କୁମାର ରଥ

ସମୟ ଆସେ, କୃଷ୍ଣ ଗଧର ଚରଣ ମଞ୍ଜାଳନ୍ତ !

ଅପର ଧର୍ମକୁ ନିଜର ଅଙ୍ଗୀଭୂତ କରିବା ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ଏକ ଅନନ୍ୟ
ପ୍ରକୃତି । ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ଏଇ ଅସାଧାରଣ ଉଦାରତା ଆରମ୍ଭ ଦିନରୁ । କେତେ
ବେଳେ ଏହା ବେଶୀ ସଂହିତା ହୋଇପଡ଼ିଛି ତ କେତେବେଳେ ଧର୍ମେଇ ଯାଇଛି ।
ବୁଢ଼ୋଉର କାଳରେ ଏଇ ଆତ୍ମୀକରଣ ବେଶୀ ସ୍ପଷ୍ଟ ବେଶୀ ପ୍ରବଣ ହୋଇଛି ।
ପରଶାମତଃ ବୁଦ୍ଧ ଦଶମ ଅବତାର ହୋଇଛନ୍ତି ଓ ବୁଦ୍ଧଧର୍ମ ଭାରତରୁ ବାହାରି
ହୋଇଛି । ଧାର୍ମିକ ଉଦାରତା ଶକ୍ତିଶାଳୀ ରାଜାମାନଙ୍କର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା ଓ
ଆର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ଔପବିସ୍ତାର ସହ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ଭୌଗୋଳିକ ବ୍ୟାପ୍ତି ଘଟିଛି ।
ଏଇ ବ୍ୟାପ୍ତି ସହ ଘଟିଛି ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ସହ ଅପର ଧର୍ମର ସଂଘର୍ଷ ଓ ସମନ୍ୱୟ ।
ଅନାର୍ଯ୍ୟ ଅଧିଷ୍ଠିତ ଓଡ଼ିଶା ଶେଷରେ ଏହା ବେଶ୍ ସ୍ପଷ୍ଟ । ଆର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର
ସାମ୍ବୃଦ୍ଧିକ, ଅର୍ଥନୈତିକ ଓ ରାଜନୈତିକ ସବୁକି ଅନାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଲୋଭିଲ
କରେ । ଫଳରେ ଅନାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ପୂଜା-ଉପାସନା, ସାମାଜିକ ବ୍ୟବହାର ଓ

ଆଉରୁରକ ଫିୟା ଇତ୍ୟାଦି ଆର୍ଯ୍ୟଫିୟାମାନଙ୍କୁ ଅନୁକରଣ କରେ । ଏକ “ଆର୍ଯ୍ୟାୟନ”(୧)ବା ସଂସ୍କୃତାୟନ(୨)ଭାରତର ସାଂସ୍କୃତିକ ପରିବର୍ତ୍ତନରେ ଏକ ପ୍ରମୁଖ ପ୍ରବୃତ୍ତି । କେବେ ବା କେଉଁଠି ଏହାର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷମତା ଦୃଢ଼ ବା ବିଳାସିତ ହେଲେ ବି ସମଗ୍ର ଭାରତରେ ଏହା ସଫଳିତ ।

ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ଏଇ ଉଦାରତା ଥରେ ଥରେ କାର୍ଯ୍ୟଗ୍ରାସୀ ମନେହୁଏ ଏକ ରାଜନୈତିକ କାରଣ ପାଇଁ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇ ଅପର ସଂସ୍କୃତି/ଧର୍ମକୁ ଦୁର୍ବଳ କରିପାଏ । ଜଣେ କିମ୍ବା ଦଳେ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରଯୋଜିତ ହେଲେ ବି ସାଧାରଣ ବିଶ୍ଵାସ ପ୍ରବଣ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଏହା ପ୍ରତାରିତ କରେ । ଫଳତଃ ହିନ୍ଦୁକୃତ ଅନାର୍ଯ୍ୟଧର୍ମକୁ ସେମାନେ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଏଇ ଅନୁପ୍ରବେଶ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମକୁ ତାର ମୂଳ ସ୍ରୋତରୁ ଦୂରେଇ ନିଏ । ଏ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଏ ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ କୁହାଯାଇଛି ଅନାର୍ଯ୍ୟାୟନ । ଏହା ସଂସ୍କୃତାୟନର ଠିକ୍ ବିପରୀତ ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ । ଯେଉଁଠି ଅପର ଧର୍ମ/ଅନାର୍ଯ୍ୟଧର୍ମର କୌଣସି ବିରୁଦ୍ଧ ଅଭିରୁଦ୍ଧ କିମ୍ବା ତତ୍ତ୍ଵକୁ ହିନ୍ଦୁକୃତ ଭାବରେ କିମ୍ବା ଅବକଳ ଭାବରେ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରେ । ଏକ ସଂସ୍କୃତ ସଂସ୍କୃତି (Great Tradition) ଚାଉଁଳମୁଣ୍ଡର ସଂସ୍କୃତିର (Little Tradition) ରାଶି ସ୍ଵୀକାର କରେ । ସମୟ ଆସେ କାର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରୟୋଜନ ପାଇଁ ସ୍ଵୟଂ କୃଷ୍ଣ ବି ଗଧର ଚରଣ ମଞ୍ଚାଳନ୍ତି ।

ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କୃଷ୍ଣ ଗଧର ପାଦ ଧରିବା ଗଧ ପାଇଁ ଏକ ମହାନ ସୌଭାଗ୍ୟ ହୋଇପାରେ, ଅଥଚ ଜଗନ୍ନାଥର ଓ ସେଇ ରାଜ୍ୟର ସୁରକ୍ଷା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏଇ ସର୍ତ୍ତକୁ ମାନିବା ଗଧର ଏକ ଭଲ । ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଶାରେ ଘଟିଥିବା ଆର୍ଯ୍ୟ ବସତି ଓ ହିନ୍ଦୁରାଜ୍ୟ ଗଠନର ମୂଳ କୌଶଳ ଏଇ ଉପାଖ୍ୟାନରେ ବ୍ୟଞ୍ଜିତ । ଓଡ଼ିଶାରେ ହିନ୍ଦୁରାଜ୍ୟ ଗଠନ କରିଥିବା ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ରାଜା ସେଇ ଅଞ୍ଚଳର ଅନାର୍ଯ୍ୟ ଦେବତାଙ୍କୁ ହିନ୍ଦୁକୃତ କରିଛନ୍ତି ଓ ତାପରେ ସେଇ ହିନ୍ଦୁକୃତ ରୂପକୁ ତାଙ୍କର କୁଳଦେବତା ରୂପେ ପୂଜା କରିଛନ୍ତି । ଏହା କେବଳ ଏକ ବାହ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ ଓ ରାଜନୈତିକ କୌଶଳ । ଜାରଣ ହେଉଛି : ପ୍ରଥମତଃ ଦ୍ରବ୍ୟ ସ୍ଵକୁଳ ଓଡ଼ିଶାରେ ଅନ୍ୟତମ ପାଇଁ ସେମାନେ ଇଚ୍ଛୁକ ନଥିଲେ । ଦ୍ଵିତୀୟତଃ ଅନାର୍ଯ୍ୟ ମାନଙ୍କର ଆର୍ଥିକ ଓ ସାମାଜିକ ସାହାଯ୍ୟ ବିନା ଏକ ସୁଦୃଢ଼ ହିନ୍ଦୁରାଜ୍ୟ ଗଠନ କରିବା ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସମ୍ଭବ ନ ଥିଲା । ୩ ।

ଶୁଣି ବୁଧଜନ ନ ଧର ଆନ ଚିତ୍ତ !

ରାଜାମାନଙ୍କ ସହ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ଓ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ସହ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ଆଧିପତ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଆସିଲା । ପୁରୋକ୍ତ ଅନାର୍ଯ୍ୟାୟନକୁ ଗ୍ରହଣଦେଲେ (ଅନାର୍ଯ୍ୟ ଦେବତା-କୁ କୁଳଦେବତା ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିବା) ପ୍ରାୟ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଓଡ଼ିଶାର ସମ୍ପୃକ୍ତ ସମ୍ପ୍ରଦାୟିତ ହେଲା । ଆର୍ଯ୍ୟତର ଜାତିମାନଙ୍କର ଏଇ ଅଭିମୁଖୀ-ନତାରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଏକ ସମନ୍ୱୟ ସମ୍ପୃକ୍ତ ଜନ୍ମ ନେଲା । ଓଡ଼ିଆ ପୁରାଣ ସାହିତ୍ୟ ଏଇ ପ୍ରକ୍ତିପ୍ସାର ଏକ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ବ୍ୟତିକ୍ରମ । ଏହାର କାରଣ ହୋଇପାରେ ଓଡ଼ିଆରେ ଯେଉଁମାନେ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ପୁରାଣ ରଚନା କରିଛନ୍ତି ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଅବ୍ରାହ୍ମଣ । ତେବେ ପୀତାମ୍ବର ଦାସଙ୍କ ନୃସିଂହ ପୁରାଣ ଏକ ବ୍ୟତିକ୍ରମ । ଅବଶ୍ୟ ନୃସିଂହ ପୁରାଣ ଆମର ପ୍ରତିପାଦ୍ୟକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରେ । ନୃସିଂହ ପୁରାଣରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ଆଧିପତ୍ୟ ପ୍ରତି ସମ୍ମାନ ରହିଛି । ସାରଳାଙ୍କ କୃତ ଏକ ଅନାର୍ଯ୍ୟାୟିତ ପୁରାଣ ପରଂପରର ଏହା ଏକ ପ୍ରତିବାଦ ହୋଇପାରେ । ସମ୍ପ୍ରଦାୟନର ବିରୋଧରେ ସାରଳା ମହାଶ୍ୱରତ ପ୍ରଥମ ପ୍ରତିବାଦ । ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟକୁ ବିରୋଧ, ଆଧିପତ୍ୟକୁ ଅସ୍ୱୀକାର ସାରଳା ମହାଶ୍ୱରତର ବୈମୁକ୍ତ ଦାନ । ତତ୍କାଳୀନ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଏହାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିଥିବେ କିମ୍ବା ସାରଳା ଦାସ ପ୍ରତିବାଦର ସଂଗ୍ରାବନା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥିବେ । ଏଇ ପ୍ରତିବାଦ ବା ଏହାର ସଂଗ୍ରାବନା ତାଙ୍କ ପ୍ରତିଭାର ସ୍ୱତଃସ୍ପୃହରେ ପ୍ରତିବଦ୍ଧ ହୋଇଥିବ କି ?

ସମକାଳରେ ବୁଧଜନଙ୍କର ଛାଡ଼ା ଉପରେ ଗୋଟିଏ ଗ୍ରନ୍ଥର ସାମ୍ପଲ୍ ବା ବୈପଲ୍ ନିର୍ଭର କରୁଥିଲା । ସାଧାରଣତଃ ଏଇ ବୁଧଜନ ମାନେ ଥିଲେ ବ୍ରାହ୍ମଣ କିମ୍ବା ଦ୍ୱିଜ (ଯେଉଁମାନେ ଉପନୟନ ହେଉଥିଲେ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଶ୍ରଦ୍ଧୀୟ, ବୈଶ୍ୟ) ଏଇ ବୁଧଜନମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ତାହା ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚି ଥିଲା, ଯଦି ମୋଟେ ପହଞ୍ଚି ଥିଲା । ଏଣୁ ଯେତକ ଅନାର୍ଯ୍ୟାୟିତ ହେବା କଥା, ସାରଳା ଦାସଙ୍କ କଳ୍ପନା ଓ ଯେତକ ପ୍ରତିବାଦର ସ୍ୱର ରହିବା କଥା, ସେତକ ସଂଭବ ହୋଇ ପାର ନ ଥିଲା । ସମସ୍ତ ସାରଳା ସାହିତ୍ୟରେ ଯେତକ ପାଠକ/ଶ୍ରୋତାଙ୍କ ପ୍ରତି ସଚେତନତା ରହିଛି, ତାକୁ ଆଖିରେ ରଖି କୁହାଯାଇପାରେ ଏହାଦ୍ୱାରା ସାରଳା ଦାସଙ୍କ କଳ୍ପନା କିଛି ମାତ୍ରାରେ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ।

ନିଜର ବିଦ୍ରୋହୀ ଚନ୍ଦ୍ରା ପ୍ରତି ବିଶ୍ୱସ୍ତତା ଓ ପାଠକାୟ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ସାରଳା-
ଦାସଙ୍କୁ ମହାଭାରତ ରଚନା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଥିବ । ଏଥିପାଇଁ କଥା
ଚୟନରେ, ଚରିତ୍ରାୟନରେ ଓ ଉପାଖ୍ୟାନ ସଂଯୋଜନରେ ଉଭୟ ଦିଗ ପ୍ରତି
ସାରଳା ଦାସ ସଚେତନ ହୋଇଥିବେ । ଆର୍ଯ୍ୟେତର ଜାତିର ଓ ଧର୍ମର ଆରୁ-
ଅଭରୁର, ଧର୍ମ ବିଶ୍ୱାସ ଓ ଲୋକ ବିଶ୍ୱାସକୁ ସ୍ୱଳ୍ପ ମହାଭାରତରେ ସ୍ଥାନିତ
କଲବେଳେ ତାକୁ ହିନ୍ଦୁରୂପ ଦେଇଥିବେ । ଯାହାଫଳରେ ନିତାନ୍ତ ସତର୍କ
ବୁଧଜନଙ୍କର ଆଖିରେ ବି ଧରପଡ଼ିବାର ସଂଭବନା ନଥିବ । ସାରଳା ଦାସଙ୍କର
ଏଇ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାକୁ ହିନ୍ଦୁ କୃତ ରାଜାମାନଙ୍କର ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଅନାର୍ଯ୍ୟାୟନର (ଅନାର୍ଯ୍ୟ
ଦେବତାଙ୍କୁ କୂଳ ଦେବତାଙ୍କ ରୂପରେ ସ୍ୱୀକାର) ପରିପୂରକ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଯେଉଁଠି
ଜଣେ ଶୁଦ୍ଧ ହିନ୍ଦୁ ମାନଙ୍କର ଅଜାଣତରେ ଆର୍ଯ୍ୟେତର ସଂସ୍କୃତିକୁ କିମ୍ବା ଅପର
ଧର୍ମକୁ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମରେ ଅନୁପ୍ରବେଶ କରାଇଛି ।

ଦ୍ୱାପର ଯୁଗ ଶେଷରେ ଦେବ ଜଗନ୍ନାଥ :—

ଓଡ଼ିଶାର ରାଜାମାନେ ଅନାର୍ଯ୍ୟଦେବତା ମାନଙ୍କୁ ହିନ୍ଦୁରୂପ ଦେଇ-
ଥିଲେ ହେଁ, ସେଥିରେ ଦୁଇଟି ଉପାଦାନ ଥିଲା ଅପରିବର୍ତ୍ତିତ । ୧। ପ୍ରଥମଟି ହେଲା
ଦେବତାମାନଙ୍କୁ ପୂଜା କରୁଥିଲେ ଅନାର୍ଯ୍ୟ ପୂଜକମାନେ । ଦ୍ୱିତୀୟଟି, ବ୍ରାହ୍ମଣ
ମାନେ ହିନ୍ଦୁରୂପ ଦେବା ପାଇଁ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ ହେଁ (ଯେମିତି ସଂସ୍କୃତାୟିତ
ନାମକରଣ, ମନ୍ତ୍ର ସୃଷ୍ଟି, ପ୍ରୋତ୍ସାହିକ ଆଖ୍ୟାୟିକା ସହ ସ୍ୱପର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାପନର
ପ୍ରଚେଷ୍ଟା) ତାଙ୍କର ଆଧିପତ୍ୟ ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ରହିନଥିଲା । ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରରେ
ଏଇ ଦୁଇଟି ସବୁଠୁ ଆକର୍ଷଣୀୟ ହୋଇଛି । ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟ
ଆଧିପତ୍ୟର ବିଶେଷ ଅଗ୍ରଗତି ଦେଖାଦେଲା କପିଳେନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ କାଳରେ
(୧୪୩୫-୧୪୭୭) ବା ସାରଳାଙ୍କ ସମକାଳରେ । ୨। ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରରେ
ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ଆଧିପତ୍ୟ ଓ ଦକ୍ଷତାମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅବହେଳା ସାରଳା ଦାସଙ୍କୁ
କ୍ଷୁଦ୍ଧ କରିଥିବ । ଯାହାଫଳରେ ସେ, ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଜଗନ୍ନାଥ
ଉପାଖ୍ୟାନ ଲେଖିଲାବେଳେ ଅନାର୍ଯ୍ୟ ମାନଙ୍କ ସହ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ନିବିଡ଼ତା
ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି ।

ସାରଳା ମହାଭାରତର ମୁଖ୍ୟୋପବି ଅଷ୍ଟମ ଅଧ୍ୟାୟରୁ ଦଶମ ଅଧ୍ୟାୟ
ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସ୍ୱପର୍ଣ୍ଣ ଉପାଖ୍ୟାନ । ଏ ଉପାଖ୍ୟାନର ଦୁଇଟି ବିଶେଷତ୍ୱ ରହିଛି ।

ପ୍ରଥମତଃ ଏହା ଜଣେ ଅବ୍ଯାହୁଣ ଦ୍ଵାରା ଲିଖିତ ଉପାଖ୍ୟାନ ଯାହା ପୂର୍ବ ପ୍ରଚଳିତ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣ ମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ରଚିତ ଉପାଖ୍ୟାନ/ପୁରାଣକୁ କିଛି ପରିମାଣରେ ଅସ୍ଵୀକାର କରନ୍ତି । ଦ୍ଵିତୀୟତଃ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅର୍ଦ୍ଧଦଗ୍ଧ ଶରୀର ମହୋଦଧିରେ ଭସି ଭସି ରୋହିଣୀ କୁଣ୍ଡରେ ପଡ଼ି ସରୁପ/ରୁଦ୍ଧ ରୂପେ କାୟାନ୍ତର କରିବା ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ୩। ଫଳତଃ ବୈଦିକ “ଅଦୋୟଦ୍ଵାରୁ” ... ରବି ସହ ପୁରୁଷୋତ୍ତମର ସ୍ଵପନ ସ୍ଥାପନ ପାଇଁ ଗଙ୍ଗା ବଜ୍ରକାଳରେ ଯେଉଁ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ହୋଇଥିଲା ତାହା ସାହିତ୍ୟିକ ସ୍ଵୀକୃତି ପାଇଛି । ୩। ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ବିଶ୍ଵାସୀ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଉପାଖ୍ୟାନଟି ଉତ୍ସାହ କରନ୍ତି ଓ ପାଠ୍ୟସ୍ଵୀକୃତି ପାଇଛି ।

କାହାଣୀର ଯେଉଁ ଅଂଶଟି ଅନାର୍ଯ୍ୟ ଦେବତା ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ହିନ୍ଦୁକୃତ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ତାହା ହେଲା (୧) ଭସି ଆସିଥିବା ଦାରୁକୁ ରାଜ ଶକ୍ତି କିମ୍ବା ବ୍ରାହ୍ମଣ ଶକ୍ତି ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ କରି ପାରନ୍ତି । ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ କରିପାରିଲେ ଅନାର୍ଯ୍ୟ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ମିଳିତ ଶକ୍ତି । ୮। (୨) ଜଗନ୍ନାଥ ବିରହ ଗଠନ ପାଇଁ ଏ ଉପାଖ୍ୟାନରେ ଜୀରାଣିବର ନିୟୁକ୍ତ ହୋଇଛି । ତାର ମନ ମୁତାବକ ଗଠନ ପାଇଁ ଆଦେଶ ପାଇଛି । ମୁଣ୍ଡି ମାନଙ୍କର ଏତାଦୃଶ ରୂପ ହେବାପାଇଁ ଏହା ହେଉଛି କାରଣ । ୧୩। (୩) ରାଜା ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କଠାରୁ ଅନାର୍ଯ୍ୟ ମାନଙ୍କୁ ଦୂରେଇ ରଖିବାର ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି । ୧୦। (୪) ପିଣ୍ଡପାଇଁ ଗାଲମାଧବ ଓ ଜୀରାଣିବର ମଧ୍ୟରେ ହୋଇଥିବା ଯୁଦ୍ଧରେ ଗାଲମାଧବ ଶହେ ଛତିଶ ଜଣ ଜରାବଂଶୀୟ ଶବରଙ୍କର ମୁଣ୍ଡ ଛେଦନ କରିଛି । ଫଳରେ ଉଗବାନ କୃଷ୍ଣହୋଇ ତାର ବଂଶ ବିନାଶିବା ପାଇଁ ଅଭିଶାପ ଦେଇଛନ୍ତି । ୧୧। କାହାଣୀର ଏଇ ଅଂଶଗୁଡ଼ିକ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଉପରେ ଅନାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ଅଧିକାର ସାବ୍ୟସ୍ତ କରେ ଓ ଶବର ମାନଙ୍କ ସହ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ନୈକଚିନ୍ତାଜାଙ୍କଠାରୁ କିମ୍ବା ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ଠାରୁ ଅଧିକ ପ୍ରମାଣ କରେ ।

କାହାଣୀର ଏଇ ଅଂଶଗୁଡ଼ିକ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ/ଆର୍ଯ୍ୟ/ହିନ୍ଦୁ ସ୍ଵୀକୃତି ପାଇନ । ଏଣୁ ଦ୍ଵିତୀୟ ଓ ତତ୍ତ୍ଵେତ ଅଂଶକୁ ମାଳାମୁର ଦାସ ତାଙ୍କ ଦେଉଳ ତୋଳାରେ ଖଣ୍ଡନ କରନ୍ତି । ଦ୍ଵିତୀୟ ଚର୍ଚ୍ଚିତ କାରଣକୁ ଅସ୍ଵୀକାରକରି କହନ୍ତି ସ୍ଵୟଂ ଜଗନ୍ନାଥ/ବିଶ୍ଵକର୍ମା ଆସି ବିରହ ନିର୍ମାଣ କରୁଥିଲେ । ଉତ୍କଳାବଗତ ଗୁଣ୍ଡିଚା ରାଣୀ ଏକୋଇଶ ଦିନ ପୂର୍ବରୁ ଖୋଲ

ଦେବା ହେତୁ ବିଗ୍ରହ ଗୁଡ଼ିକର ଆକୃତି ଏପରି ହୋଇଛି । ଚତୁର୍ଥ ଚିହ୍ନିତ ଅଂଶପାଇଁ କୁହାଯାଏ ଯେ ଇନ୍ଦ୍ରଦୁର୍ଗ ସ୍ୱେଚ୍ଛାରେ ଅପୂର୍ବିକତା କାମନା କରି-ଛନ୍ତି । ଯାହା ଫଳରେ ତାଙ୍କ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀମାନେ ଦେଉଳ ନିର୍ମାଣ ପାଇଁ ଚର୍ଚ୍ଚିତ ନ ହେବେ । ଓଡ଼ିଶାରେ ଘଟିଥିବା ସାମ୍ବୃଦ୍ଧିକ ସଂଘର୍ଷ ଓ ସମନ୍ୱୟରେ ସାରଳା ଦାସଙ୍କର ଭୂମିକା ଏଇ ବିଶ୍ଳେଷଣରୁ ବେଶ୍ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ ।

ଦୁରସ୍ଥ ଦ୍ରୋଣ ଓ ସ୍ୱୟଂସିଦ୍ଧା ଏକଲବ୍ୟ

ଆର୍ଯ୍ୟେତର ସଂସ୍କୃତିକୁ ଆର୍ଯ୍ୟରୂପଦେବା ଓ ଲୋକ ମାନସରେ ଏହାକୁ ଅନୁପ୍ରବେଶ କରାଇବା ଓଡ଼ିଆ ସଂସ୍କୃତିକୁ ସାରଳା ମହାଶ୍ୱରତର ମହାନ ଦାନ । ଏଇ ଆର୍ଯ୍ୟକୃତ ସଂସ୍କୃତି ସହ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ସର୍ବ ସାଧାରଣଙ୍କ ପରିଚୟ ଏତେ ନିବିଡ଼ ହୋଇଛି ଯାହାଫଳରେ ମୂଳ ହିନ୍ଦୁଧାରଣା ତାଙ୍କଠାରୁ ଦୂରେଇ ଯାଇଛି । ଏହାହିଁ ହେଉଛି ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ବୃହତ୍ତର ସାଂସ୍କୃତିକ କୃତିତ୍ୱ । ସଂସ୍କୃତ ପୁରାଣର ଆଧିପତିକୁ ଚିତ୍ତଦେବା ଓ ସମସାମୟିକ ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁରୂପ ଏକ ମହାକାବ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ପ୍ରକୃତ କବିତ୍ୱ । ଚରିତ୍ରାୟନରେ (ଯେମିତି) ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କୁ କେତୁକା ଚଣ୍ଡୀ, ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ଧର୍ମ ଠାକୁର, ଶ୍ରୀମଙ୍କୁ ଜଣେ ସର୍ବଗ୍ରାସୀ ରୂପେ କନ୍ୟା ନୂତନ ଉପାଖ୍ୟାନ ସଂଯୋଜନରେ (ଯେମିତି ଝାନ୍ତିକାର ବୃଷ୍ଣନ୍ତ, ସତ୍ୟ ଆତ୍ମ କଥା ବେଳାକାଳେ ବୃଷ୍ଣନ୍ତ ଓ ସୁହାଣୀ କନ୍ୟା ବିବାହ ଇତ୍ୟାଦି) ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଅନାର୍ଯ୍ୟାୟନ ବା ଅପର ଧର୍ମର ଆତ୍ମୀକୃତ ରୂପକୁ ଆଲୋଚନା କରି ସମସାମୟିକ ସାମାଜିକ ଆବଶ୍ୟକତା ଓ ସେଥିରେ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଭୂମିକା ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରାଯାଇ ପାରନ୍ତା । କେଉଁ ଦୁରସ୍ଥ ଦ୍ରୋଣର ଗୋଟିଏ ଭାବରୂପକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ସାରଳା ଦାସ ଏକଲବ୍ୟ ପରି ସିଦ୍ଧି ପାଇଛନ୍ତି, ଆର୍ଯ୍ୟ ଅର୍ଜୁନମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରିଛନ୍ତି, ପ୍ରକାଶିତ ହୁଅନ୍ତା ।

ଆଲୋଚିତ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଆର୍ଯ୍ୟେତର ସଂସ୍କୃତି ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ହିନ୍ଦୁକୃତ ହୋଇ କପରି ହିନ୍ଦୁ ପୌରାଣିକ-ମର୍ଯ୍ୟାଦା ପାଇଛି ଓ ଉତ୍ତର କାଳରେ ତାହା ସ୍ୱୀକୃତ କନ୍ୟା ଅସ୍ୱୀକୃତ ହୋଇଛି, ଗୋଟିଏ ବହୁଚର୍ଚ୍ଚିତ ଉପାଖ୍ୟାନକୁ ନେଇ ଉପସ୍ଥାପନା କରାଯାଇଛି । ଏ ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଇଁ ସାରଳା ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରିଥିବା ବିଜ୍ଞସମାଲୋଚକ ଓ ମୋର ଶିକ୍ଷକ ମାନଙ୍କ ଋଣ ସ୍ୱୀକାର

କରୁଛି । ଏ ପ୍ରବନ୍ଧ ସଂପର୍କରେ ମତାମତପାଇଁ ଆପଣମାନଙ୍କୁ ନମନ୍ଦଣ କରାଉଛି ।
। ନମସ୍କାର ।

ପାଠଟୀକା :

୧. Kulke, H :

Kshatriyanization and Social Change.
A Study in Orissa Setting. in "Aspects
of Changing India" ed by S. D. Pillai
Bombay 1976; Pp 398-

୨. Srinivas M.N.

Social Change in Modern India. Orient
Longman, 1977 Pp. 6

୩. Kulke H :

Royal Temple Policy and the Structure
of Mediaeval Hindu Kingdom : in The
cult of Jagannatha and the Regional
Tradition of Orissa, 1978 Pp. 129.

୪. ଶତ୍ରେଃ :

୫. Das G. N. :

The Evolution of Pristly Power : The
Suryavamsa Period : in CJRTO 1978
Pp. 209 to 212.

୬. ମୁଖଲୀ ପଦ :

(ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି, ସଂପାଦକ) ପୃ. ୧୦୯
ବଉଧା ଅବତାରେ ଅବଶ୍ୟ ବିହରବୁ
ଦୁଷ୍ଟଜନ ମାରି ସନ୍ତୁଜନ ପ୍ରତିପାଳକୁ । ୫୩ ।

× × ×

ବେହେଣୀ କୁଣ୍ଡେ ଆମ୍ଭେ କାୟା ଯେ ବିସ୍ତାରୁ
ସ୍ବେ ପିଣ୍ଡ ଗୋଟିକ କାଳେ ହୋଇବାକ ଦାରୁ । ୫୮ ।

୭. Dash G. N. :

The Evolution of the Pristly Power
The Gangavamsa Period : in CJRTO
1978.Pp. 163.

୮. ମୁଖଲୀ ପଦ :

ପୃ. ୧୧୨, ସମରାଷ୍ଟ୍ର ଲଗିଲେ ନୁଆରିରୁ ସେହାକୁ ଚାଲି
ଜାବ ଶବର ବସୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପାରିନ୍ତି ଯେ ତୋଳି । ୧୦୦ ।

୯. ମୁଖଲୀ ପଦ :

ପୃ. ୧୧୩, କେମନ୍ତେ କରବୁଝି ତୁହି ଜାଣସି ଭଲେ
ପ୍ରତିମା ନିର୍ବାଣିକର ତୋତେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଆଗ୍ୟାଂ ଦିଲେ । ୧୧୩

୧୦. ମୁଖଲୀ ପଦ :

ପୃ. ୧୧୭, ବସୁବ୍ରାହ୍ମଣ ବଂଶ କରିବାକ ପୂଜା
ସେହେନେକ ପ୍ରସାଦ ବାକ୍ୟ ମାଗିଲୁ ଇନ୍ଦ୍ରାମୁନ ରଜା ୧୫୩

୧୧. ମୁଖଲୀ ପଦ :

ପୃ. ୮୫ ମମ ଭଗତଂ କଲୁ ଯେ ହିଂସାସ
ଆହୋ ଗାଲବ ରଜା ତୋର ନ ରହିବ ବଂଶ । ୮୩ ।

...*...

ସାରଳାଙ୍କ ସୃଷ୍ଟିରେ—

“ଶର୍ବ ଧବଳଗିରି ଓ ଗୋଷ୍ଠଦ ବ୍ୟାସ ସରୋବର”

ଅଧ୍ୟାପକ ଡକ୍ଟର ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଚନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି

ଗ୍ରୀକ ସାହିତ୍ୟରେ ‘ହୋମର’, ଇଂରାଜୀ ସାହିତ୍ୟରେ ‘ଚସର’
ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ବାଲ୍ମୀକି, ବ୍ୟାସ ଓ କାଳିଦାସ ପ୍ରଭୃତି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ
କାଳରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ସ୍ୱ ସ୍ୱ ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରତିଷ୍ଠା ବଳରେ, ଯେପରି ସେମାନଙ୍କ
କାଳଜୟୀ କଳାକୃତି ପାଇଁ ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱାସନୀବର ଚିନ୍ତା ଓ ଚେତନାରେ ବଞ୍ଚି
ରହିଛନ୍ତି ଠିକ୍ ସେହିପରି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଆଦିକବି ସାରଳା ଦାସ ନିଜର

କାଳଜୟୀ କଳାକୃତ ପାଇଁ ବଡ଼ ରହିଛନ୍ତି ଅତି ବିସ୍ମୟଜନକଭାବେ ଅଗଣିତ ଜନ ମାନସର ହୃଦୟ ମନ୍ଦିରରେ । ଶ୍ରୀ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଭାଷାରେ “ଚସର ଯେପରି ଇଂରାଜୀ ସାହିତ୍ୟକୁ, ଫରାସୀ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟର ନିର୍ଭରଶୀଳତା ଓ ଗୌଣତାରୁ ମୁକ୍ତକରି ଏକ ସ୍ୱାମୀତାଫଳନ ଭିତ୍ତିପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିଥିଲେ, ସାରଳା ଦାସ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ସେହିପରି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟକୁ ସଂସ୍କୃତର ପ୍ରଭାବ ଓ ପ୍ରାଧାନ୍ୟରୁ ମୁକ୍ତକରି ତାହାକୁ ଏକ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଇଂରାଜୀ କଥିତ ଭାଷା ଚସରଙ୍କ ପ୍ରୟୋଗ ଓ ଅନୁଶୀଳନରେ ମାର୍ଜିତ ହୋଇ, ଯେପରି ଏକ ଆନ୍ତରାତ୍ମିକ ସୌକୁମାର୍ୟ ଲଭ କରିଥିଲା ; ସାରଳାଙ୍କ ଲେଖନୀରେ କଥିତ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ସେହିପରି ଏକ ସ୍ୱାମୀତା ଫଳନ ଓ ସାବଲୀଳ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଲଭ କରିଥିଲା” । ୧। ପଠଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ରଚିତ, ଓଡ଼ିଆ ମହାଭାରତର, ସାମ୍ବତ୍ସରୀକ, ସାମାଜିକ ଓ ରାଜନୈତିକ ପୃଷ୍ଠଭୂମି, ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତର ପୃଷ୍ଠଭୂମିଠାରୁ ସମୃଦ୍ଧ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ୨। ଏହା ଏକାନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ । କଳା, ସ୍ଥପତି, ସାହିତ୍ୟ, ସତ୍ୟତା ଓ ସଂସ୍କୃତି ଏକ ଏକ ତଳମାନ ବେଗବନ୍ଧା ସୋତାନ୍ତରାଳ, ଏହାର ପ୍ରବାହରେ ଅସଂସ୍କୃତ ନ ରହି- ପାରେ । ମାତ୍ର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ରହିବ ହିଁ ରହିବ ।

ସେହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ଆଦିକବି ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ‘ମହାଭାରତ’ ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ପାଇଁ ଶିଳାଗର୍ଥ କୋଣେ ଭଲ ଅନ୍ୟ ଏକ “ଲିପି କୋଣାର୍କ” ଏଥିରେ ତାତ୍କାଳୀକ ସାମାଜିକ, ସାମ୍ବତ୍ସରୀକ ରାଜନୈତିକ, ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଓ ବିଶେଷଭାବେ ନିଜ ଜନ୍ମମାଟିର ଚନ୍ଦ୍ର ଅତି ସୁନ୍ଦର ଓ ନିଖୁଣ ଭାବରେ ଚିତ୍ରିତ ।

ସାରଳାଙ୍କ “ଭାରତ” ଓଡ଼ିଶାର ସ୍ୱାର୍ଥୀନ ନରପତି କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ବିଜିତ ଓ ଅଧିକୃତ “ଭାରତ” । ଏହାର ପରିସୀମା ଉତ୍ତରରେ ଗଂଗାତୀରବର୍ତ୍ତୀ ମନ୍ଦାରନ ଦୁର୍ଗଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଦକ୍ଷିଣରେ କାବେରୀ ତଟବର୍ତ୍ତୀ ତରୁତପଲ୍ଲୀ ଦୁର୍ଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ । ୩। ଏହି ବିଶାଳତ୍ୱ ଭାରତର ଆତ୍ମିକ ଚନ୍ଦ୍ର ଆମେ ସାରଳାଙ୍କ ବିଭିନ୍ନ ସୃଷ୍ଟିରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁ । ବହୁତଃ ସାରଳା ଦାସ ହିଁ ଓଡ଼ିଆ-

୧- ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଆଦିପଦ- ଶ୍ରୀ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି- ପୃ-୧୧୯

୨- ତତ୍ତ୍ୱବିଦ୍ ।

୩- ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଆଦିପଦ- ଶ୍ରୀ ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତି- ପୃ-୧୧୩

ସାହିତ୍ୟର ଓ ଓଡ଼ିଆଜାତିର ପ୍ରଥମ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଜାଣିପାରିବା କବି । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଦେଶାତ୍ମବୋଧର ଆଦ୍ୟ ଉଦ୍‌ଗାତା । ଆଧୁନିକ କାଳର ଦେଶ ପ୍ରାଣ କବି ରାଧାନାଥ ରାୟ ଦେଶାତ୍ମବୋଧରେ ଉଦ୍‌ବୃଧ ହୋଇ ଦେବା ଶା-ପାଣିକ ନିକଟରେ ଯେଉଁ ଦୈନ୍ୟ ନିବେଦନ ବାଢ଼ିଥିଲେ ତାହା ଠିକ୍ ଏହିପରି—
 “କ୍ଷୁଦ୍ର ଶିଳାସ୍ରୋତ ବିଖ୍ୟାତ ଜଗତେ/ ମହାନଦୀ ନାମ ରହିଲୁ ଗୁପ୍ତେ/ସୁରୁପା ଅଶୁରା ଲେଳେ ଅଗୋଚର/ ପୂଜାସ୍ତବହେଲୁ ଗୋଷ୍ଠଦୟାସ୍ତର/ତୋର କୃପା ବଳେ କ୍ଷୁଦ୍ର ମହାସ୍ଥାନ/ ତୋ କୃପା ବିହୀନ ବଡ଼ଦୃଢ଼ ସାନ/ ଖବ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ଗିରୀ, ବୋଲୁ ଏ/ମହାଘାତ ରୂପେ ଲେଳେ ପୂଜାପାଏ । ସ୍ବଭାବେ ଗିରୀ, ହୋଇ ମେଘାସନ/ପାଇନାହିଁ ଗିରିସମାଜେ ଆସନ।” ଉଦ୍‌ଭୂତାଂଶଟି ପଢ଼ିବା ସମୟରେ କବିଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାତିପ୍ରେମୀ ପାଠକର ଯେଉଁ ଭାବ ଉଦ୍‌ଗୁଳ ହୁଏ ରାଧାନାଥଙ୍କର ଠିକ୍ ସେଇ ଭାବ ଉଦ୍‌ଗୁଳ ହୋଇଥାନ୍ତା ଯଦି ସେ ଜୀବିତାବସ୍ଥାରେ ସାରଳାଙ୍କ ସମସ୍ତ ତାଳପସ ପୋଥିକୁ ଯତ୍ନ ସହକାରେ ଥରେ ଦୃଷ୍ଟି ପକାଇଥାନ୍ତେ ତେବେ ସେ ହୁଏତ ଲେଖିଥାନ୍ତେ—

ବାଣୀପୁତ୍ର ସିଦ୍ଧି ସାରଳା ଦାସର;
 ଲେଖନୀ ଯେହେତୁ ଲେଳେ ଅଗୋଚର,
 ସେଥି ପାଇଁ ଆଜି ନୈରାଶ୍ୟର ପ୍ରେତ
 ହୃଦ-ମନ-ପ୍ରାଣ-କରୁଛି ବିକ୍ରତ,
 “ଖବ ଧବଗିରି,” ଗିରୀ ଆସନେ
 ଭାରଦ୍ବା ବଞ୍ଚିତ ରମ୍ୟ ଉପାଶ୍ୟାନେ
 ପୁଧୀଜନ ମନ ମୋହି ଖରତର
 ପୂଜନ୍ତି ବିଷ୍ଣୁପ୍ରେ “ବ୍ୟାସ ସରୋବର”

ପୁଧୀବୃନ୍ଦ ! ଆପଣମାନେ ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତେ—“ସାରଳା ମହାଭାରତ, ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତର ଅନୁବାଦ ନୁହେଁ କିମ୍ବା ଗୁପ୍ତାରେ ଲିଖିତ ନୁହେଁ, ଏହି ମହାଭାରତ ଓଡ଼ିଶାର, ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ପୂର୍ଣ୍ଣନିଜସ୍ବ ଅଟେ । ସାରଳା ମହାଭାରତ ପାଠକଲେ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ତାହା ପଂଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଓଡ଼ିଶା ଗାଁ ମାଟିର ଏକ ଗାଉଁଲି କବିର ଏକ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ମହାଭାରତ ।” । ୧ ।

୧- ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଲେଖି ଚରିତ୍ର- କୋଟାର୍କ- ୫ମ ବର୍ଷ- ୪ ଥି ସଂଖ୍ୟା
 ଡଃ ବଣୀଧର ମହାନ୍ତି । ପୃ- ୭୯

ସମସ୍ତ ପୂର୍ବ ଭାରତରେ ସଦନୁରେ ମୁଣ୍ଡଟେକି ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇଥିବା ଗୋଟାଏ ବୀରଜାତିର ଏହା ଆତ୍ମିକ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ । ତେଣୁ ଏଥିରେ ଆମେ ଜଳେଶ୍ୱର ଦଣ୍ଡପାଟ, ଭଦ୍ରକଦଣ୍ଡପାଟ ଝାମନଗରଦଣ୍ଡପାଟ (ଡେକାନାଲ) ବାରଙ୍ଗ ଓ ଆଳ ଦଣ୍ଡପାଟ, କଟକ ଦଣ୍ଡପାଟ, ଲେମ୍ବୁଲ ସିରାଇ ଓ ରବିଶଙ୍କର ଦଣ୍ଡପାଟ, (ପୁରୀ); କଳଙ୍ଗ ଦଣ୍ଡପାଟ, (ଗଞ୍ଜାମ) ରାଜମହେନ୍ଦ୍ରୀ ଦଣ୍ଡପାଟ (ବିଶାଖାପାଟଣା) କୋଣାର୍କ ଓ ଉଦୟଗିରି ଦଣ୍ଡପାଟର ଭୌଗଳିକ ଅବସ୍ଥିତି ସପକ୍ଷରେ ଅଭିଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଳର ଜନଜୀବନର ଅନେକ ଅନୁଭୂତି ଚିତ୍ର ଅନୁଧ୍ୟାନ କରୁ । ଡକ୍ଟର ବର୍ଣ୍ଣାଧର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଆ ମହାଭାରତରେ ଯଦି କିଛି ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଆଦି ଚାହାନ୍ତିଲେ ଚାହାନ୍ତି ହେଉଛି ଚାହାର ଲେଖକ ଆ ଓ ଗ୍ରାମ୍ୟଭାଷା । ୧ । ମୋ ମତରେ ଖାଲି ସେତିକି ନୁହେଁ ସାରଳା-ମହାଭାରତର ଅନ୍ୟ ଏକ ପ୍ରଧାନ ଆକର୍ଷଣୀୟ ଦିଗ ହେଉଛି ଦେଶପ୍ରାଣେତା ବା ସ୍ୱଦେଶ ବସ୍ତୁତା ।

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଳର ଉତ୍ତରାଞ୍ଚଳ ଉତ୍କଳ/ଜମୁଦ୍ୱୀପ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଭୂଅଞ୍ଚଳର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଂଶ । କବିକାସମୟକୁ ଜମୁଦ୍ୱୀପାନ୍ତର୍ଗତ ଭୂଅଞ୍ଚଳର ଦୁଇଭୂଖଣ୍ଡ ଆମେ ମୋଗଲ ମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅଧିକୃତ । ସମସ୍ତ ପୂର୍ବ ଭୂଅଞ୍ଚଳରେ ଅନଙ୍ଗଭୀମଦେବଙ୍କ ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀ ରାଜା ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍ତରାଞ୍ଚଳ ମଣ୍ଡଳ ବା ଉତ୍କଳ ସକଳ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସୁଖାନ୍ତର ଚରମ ସୀମାରେ ଉପନୀତ ହୋଇ ପାରିଥିଲା । କଳା, ସ୍ଥପତି ସାହିତ୍ୟ, ସମ୍ପଦ, କୃଷି, ଶିଳ୍ପ, ବାଣିଜ୍ୟ ଓ ସାମ୍ବିଧାନିକ ଇତ୍ୟାଦି ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଓଡ଼ିଆ ମାନଙ୍କର ଗର୍ବ ଏବଂ ଗୌରବର ସୀମା ସେତେବେଳେ ଅତୁଳନୀୟ । ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମଧାରାର ସମନ୍ୱୟରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମୈତ୍ରୀ ଧର୍ମର ପରାକାଷ୍ଠା ସେତେବେଳେ ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱବାସୀଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ବିସ୍ମୟ ।

ଏଇ ପରିସ୍ଥିତିରେ ସାରଳାଙ୍କ ମହାଭାରତର ମୁଖ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ସଦାପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ସାଧାରଣ ଏକ ଗ୍ରାମ୍ୟ ପରିବେଶରୁ ବାହାରିଆସି ମାତୃଭୂମିର ଏଇ ଅଭୂତପୂର୍ବ ଗର୍ବ ଓ ଗୌରବକୁ ନିଜ ମାତୃଭାଷାରେ ଚିତ୍ରଣ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରୟାସ ପୋଷଣ କରିବା ଖାଲି ସୁକ୍ତି ସୁକ୍ତି ନୁହେଁ — ସାରଳାଙ୍କ ପାଇଁ ଏହାହିଁଥିଲା — ଜାତିର ଆହ୍ୱାନ ଓ ସମୟର ଆହ୍ୱାନ । ବାକ୍ଦେବୀ

ସାରଳାଙ୍କ କରୁଣାରୁ ସେ ଯେଉଁ ଅପୂର୍ବ ପ୍ରତିଭାର ଅଧିକାରୀ ହେଲେ ସେଇ ପ୍ରତିଭାକୁ ସେ କେବଳ ବ୍ୟାସଙ୍କର ଅନୁକାରୀ ଭାବରେ ବିନିଯୋଗ ନ କରି, ନିଜ ରାଷ୍ଟ୍ରର, ନିଜ ଲୋକତର୍କସର, ନିଜ ସମାଜର ଚନ୍ଦ୍ର-ସେଠାରେ ପ୍ରଦୀପିତ କରିବାକୁ ସେ ମନସ୍ଥ କଲେ । କାରଣ ସାହିତ୍ୟ ଯୁଗାନ୍ତସ୍ତୀ । ଯୁଗୀୟ ଚନ୍ଦ୍ରା ଓ ଚେତନା ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରାଣ । ଅତଏବ ଆଦିକବି ସାରଳା ଏହାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ କରି ନ ପାରନ୍ତି ।

ଏଇ ସାପେକ୍ଷରେ ସାରଳା ମହାଭାରତର ଆଦିସମୀକ୍ଷକ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ପଣ୍ଡିତ ଗୋପୀନାଥ ନନ୍ଦ ଶର୍ମାଙ୍କ ଉକ୍ତିଟିଏ ଏଠାରେ ଉଦ୍ଧାର କରାଯାଇପାରେ । “ଏହି କବି ମୂଳତନ୍ତ୍ରର ଅନୁବାଦ କରିନାହାନ୍ତି କିମ୍ବା ଅବିକଳ ଅନୁକରଣରେ ଲେଖିନାହାନ୍ତି । ମୂଳତନ୍ତ୍ରର ପ୍ରଗତି ଶୁଦ୍ଧିତ୍ୱରେ ଏକାନ୍ତ ଅନୁରକ୍ତ ଥାଇ ସମସ୍ତ ଭାରତର ସୁଲ ସୁଲ ବ୍ୟୟ ଓ ଆତ୍ମଲୀନ ଘଟଣାଂଶମାନ ମାତ୍ର ସ୍ୱୀୟ ଅବ୍ୟାହତ ସ୍ୱାଭାବରେ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ରଖି ଅସାମାନ୍ୟ କଳ୍ପନାଶକ୍ତି ଓ ବିଷୟ ଯନ୍ତ୍ରିଧାନ ପ୍ରଗତିତାର ବଳରେ ବର୍ଣ୍ଣାୟାନ ହୋଇ, ଅଲ୍ପାକରଣ, ବିସ୍ତୃତିକରଣ, ଅନୁକ୍ରମ ପ୍ରସେପ ଓ ଉକ୍ତ ନିଷେପାଦି ନିମନ୍ତେ ଏହି ପ୍ରତ୍ୟେକ ତନ୍ତ୍ରକୁ ଲେଖି ଯାଇ-ଅଛନ୍ତି” । ୧ । ଅତଏବ ଏଥିରୁ ଶିଷ୍ଟ ସ୍ମରଣ ହୁଏ ଯେ ମହାଭାରତର ପରିଲକ୍ଷିତ ପ୍ରସେପ ଓ ବୈଷମ୍ୟ ସାରଳାଙ୍କ ସ୍ୱାଭାବିକ ଅନୁକୃତି ବା ମୂର୍ଖତା ପ୍ରସୂତ ନୁହେଁ ଏହା ତାଙ୍କର ସପୂର୍ଣ୍ଣ ଇଚ୍ଛାକୃତ-କାଳ ଓ କଳାର ପ୍ରତୀତି ଦାବା ।

ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟାଳୀନ ପରିବେଶ ଓ ପରିସ୍ଥିତିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଲେଖନମାନସ ଅନୁରଞ୍ଜନ ନିମନ୍ତେ ସେ ଅନେକ ଅନେକ ଗୌଣ ସ୍ଥାନକୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରି ଅଛନ୍ତି । ଏହିପରି ଅନେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମଧ୍ୟରୁ ଉଦ୍ୟୋଗ ପଦ୍ଧତିରେ ଚିତ୍ରିତ “ଭରଦ୍ୱାର ଭାରତର ଭବିଷ୍ୟତ କାଣି କଥନ” ପ୍ରସଙ୍ଗଟି ଉପରେ ମୁଁ ସୁଧୀବୃନ୍ଦ-ଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରୁଛି । ଆପଣମାନେ ଜାଣନ୍ତି ଏହି ଉପାଖ୍ୟାନଟିରେ ସାରଳା ଦାସ କେତେକ ଅଶ୍ଳୀଳଚନ୍ଦ୍ର ଦେଇଥିବା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ପଣ୍ଡିତ ଜାଲକଣ୍ଠ ଦାସ ଏହି ଅଂଶଟିକୁ ଏକ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରସେପ ବୋଲି ମତବ୍ୟକ୍ତ କରନ୍ତି । ମାତ୍ର ପ୍ରଫେସର ଡକ୍ଟର ବଣିଧର ମହାନ୍ତି ପଣ୍ଡିତ ଜାଲକଣ୍ଠଙ୍କର ଏହି ମତକୁ ଖଣ୍ଡନ କରିଅଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ମତରେ ମହାଭାରତର ପୂର୍ବ ରଚନା ଶୁଦ୍ଧ ଯଦି ଏହି ଉପାଖ୍ୟାନଟି ଦେଖି ତେବେ ଜଡ଼ିତ ଥିବା ହେତୁ ଏହା କେବେ ପ୍ରକାଶ

ହୋଇ ନପାରେ । ୧। ତେବେ ସେ ଯାହାହେଉ ମୋର ପ୍ରଧାନ ବକ୍ତବ୍ୟ ଆପଣ-
ମାନଙ୍କୁ ଏଇ ଉପାଖ୍ୟାନଟି ସହଜ ସ୍ପଷ୍ଟ ସ୍ଥାନଟି ସପକ୍ଷରେ ସୂଚନା ଦେବା ।
ତାହା ନିମ୍ନରେ ଉଦ୍ଧାର କଲି--

ସ୍ଵାମୀ ବଇତରଣୀ ନଦୀ କୂଳେ ଯାଜପୁର ବୋଲି ନଗ୍ନେ
ଧବଳୀ ପଦ୍ମଗୋଟି ଅଛି ପଛମର ଭାଗେ ।
ଶୁଦ୍ଧ ସଞ୍ଜୁ କର ତେଜ ସେ ପଦ୍ମର କାୟା-
ପୁରୁଷ ଦୁଇ ଭାଇତର ଅଟଇ ସେ ମାୟା ।
ସେଇ ପଦ୍ମର ଚଳେ ଅଟଇ ଦୁଇ ଭାଇତର ବାସ
ପରମଳ ଭୁବନଗୋଟି ସୁସ୍ଵଚ୍ଛ ପ୍ରକାଶ ।

ସୁଧୀବୁଦ୍ଧ ! ବୈତରଣୀ କ୍ଷେତ୍ର ବା “ବରଜାକ୍ଷେତ୍ର-ଯାଜପୁର” ଓଡ଼ିଶାର ଏକ
ପ୍ରାଚୀନତମ ଶାକ୍ତ ପୀଠ । ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ଶାସନ କାଳରେ ରେଳପଥ ନିର୍ମାଣ
ହେବା ପରେ, ଶ୍ରୀଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ସୁବିଧା ନିମନ୍ତେ ଯାଜପୁର ଠାରୁ ପଶ୍ଚିମରେ
ଯେଉଁ ଢେଲଗାଡ଼ି ହଲ୍‌ଟିଂ ଷ୍ଟେସନଟି ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇଥିଲା ତାହାର ନାମ
ଯାଜପୁରସ୍ଥେଡ଼ । ଯାଜପୁର ଠାରୁ ଯାଜପୁର ରେଳର ଦୂରତ୍ଵ ୩୦ କି. ମି. । ଏହି
ଯାଜପୁରସ୍ଥେଡ଼ର ସାମାନ୍ୟ ଦୂରକୁ ଅର୍ଥାତ ମାତ୍ର ୩ କି. ମି. ପଶ୍ଚିମକୁ “ଧବଳୀ
ପଦ୍ମ” ବା “ଧବଳ ଗିରି” ଅବସ୍ଥିତ । ଏହାର ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ଵରେ ଫେରେକ୍ରମ-
ପ୍ଳାଣ୍ଟ, ଉତ୍ତର ପାର୍ଶ୍ଵରେ ବ୍ୟାସନଗର କଲେଜ, ପୂର୍ବ ପାର୍ଶ୍ଵରେ ବ୍ୟାସ ସରୋବର
ଓ ପଶ୍ଚିମରେ ଚଣ୍ଡା ନଦୀ ପ୍ରବାହିତ ।

ମୋର ଦୃଢ଼ ଧାରଣା ସାରଳା ଦାସଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣିତ ଏହି “ଧବଳୀ ପଦ୍ମତଟି”
ଆମର ଅତ୍ୟନ୍ତ ପବଳଗିରି । ମୁଁ ଶୁଣିଛି ୫୦ ବର୍ଷ ତଳେ ଏହାର ଆକୃତି
ଯାହାଥିଲା ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହା ତାର ଏକ ସହସ୍ରାଂଶ ମଧ୍ୟ ନାହିଁ । ଅନବରତ
ନେହିନ ସାହାଯ୍ୟ ରେ ଏହାର ଅଶୀକ୍ଳେଦ କରାଯାଇଛି । ପ୍ରାୟ ପ୍ରତିଦିନ ଟୁକ ପୁଣି
“ଚିପ୍‌ସ୍” ଏଠାରୁ ଏବେବି ବୁଝା ରୁଲିଛି । ତାର ଚର୍ଚ୍ଚାପାର୍ଶ୍ଵରୁ ଶହ ଶହ ଟୁକ
ପଥର, କଟାହୋଇ ବନ୍ଦି ହେବାରେ ଲାଗିଛି । ଧବଳଗିରି ଚିପସ୍‌ର ରୁଦ୍ଧିଦା
ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ସବୁଠି ବେଶୀ । ଏହା ଗୁଡ଼ିକ ପରି ଶୁଭ୍ର ଏବଂ ଲୋହିତ ମରି ଟାଣ
ଓ ଶକ୍ତ । ଆଜିଠାରୁ ୫୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ସାରଳା ଦାସ ପାଜନଗର ପରମପୁଣ୍ୟ

୧- ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଲୋକତତ୍ତ୍ଵ-କୋଶାଳ-୫ମବର୍ଷ ୪ର୍ଥ ସଂଖ୍ୟା

ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ଦେବୀ ବରଜାଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏଇ ବାଟ ଦେଇ ଯାଇଥିବା ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବ । କାରଣ ଝଂକଡ଼ର ସାରଳା ଦେବୀ ମହାସରସ୍ୱତୀ ରୂପେ ପରିକଳ୍ପିତା ଏବଂ ସେ ଅଷ୍ଟଭୂଜା, ଠିକ୍ ସେଇପରି ପୁରୁଣା ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଶାକ୍ତପୀଠ ଯାଜପୁରର ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ବରଜା ଦେବୀ ଅଷ୍ଟଭୂଜା ଓ ମହାସରସ୍ୱତୀ ରୂପେ ପରିପ୍ରକଟା । ମୋର ମନେହୁଏ ଶକ୍ତି ଉପାସକ ସାରଳା ଦାସ ସାରଳାପୀଠରୁ ସିଦ୍ଧିଲଭ କରିସାରିବା ପରେ ଓଡ଼ିଶାର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଶକ୍ତପୀଠକୁ ଶକ୍ତି ଶୃଙ୍ଖଳା ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଦେବୀଙ୍କ ଦର୍ଶନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ହୋଇଥିବେ । ସେଇ ଅବକାଶରେ ତାଙ୍କର ଚଳପଥରେ ଓଡ଼ିଶାର ଯେଉଁ ସୁଦୃଶ୍ୟ ବନ, ନଦୀ, ଓ ପବିତ୍ରମାନ ଆସିପାରିଛନ୍ତି ସେ ସେମାନଙ୍କୁ ନିଜର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରକୋଷରେ ସାଇତିରଖି ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ମହାଶ୍ରବଣ ସୃଷ୍ଟି ସମୟରେ ମହାମୟ ଗୌରବରେ ବିଭୂଷିତ କରାଇଅଛନ୍ତି । ଏଇ ସଫରରେ ମୁଁ ସମାଲୋଚକ ଶ୍ରୀ ସବେଶ୍ୱର ଦାସଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଉକ୍ତି ଉଦ୍ଧାର କଲେ ମୋର ବକ୍ତବ୍ୟ ଅଧିକ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେବ । ସେ କହନ୍ତି—

“ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ସାରଳାଦାସଙ୍କୁ ଦେଶାତ୍ମ ବୋଧର ଆଦ୍ୟଉଦ୍ଗାତା ରୂପେ ଅଭିହିତ କରାଯାଇପାରେ । ତାଙ୍କ ଆଖିରେ ସବୁଠାରୁ ବଳି ବଡ଼ଥିଲା ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟ ଜନ୍ମଭୂମି ଓଡ଼ିଶାସ୍ତ୍ର ଏବଂ ବଡ଼ଥିଲା ସେଇ ଶକ୍ତିର ନଦନଦୀ, ବନ ପବିତ୍ର ଚନ୍ଦନ, ଜାନ୍ତାର ହୃଦୟ, ସରୋବର ଏବଂ ଘାଟ ଓ ମନ୍ଦିର । ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଏଇ ଦେଶର ଖାଲି କିଲି ମାଟି ପଥର ଗୋଡ଼ ଥିଲି ସବୁ ପବିତ୍ର ।”

କବି ସାରଳା ଦାସ ନିଜ ଦେଶର ଏହି ଖବିକାୟ ଧବଳ ଗିରିକୁ ଗର୍ବ ଓ ଗୌରବରେ ବିଭୂଷିତ କରିବାକୁ ଯିବାସମୟରେ ସ୍ୱ ଜନ୍ମନାବଳରେ ବ୍ୟାସଙ୍କ ସମୟ ସୀମାକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କ ସମୟ ଚଉଦିବରେ ପହଞ୍ଚି ଯାଇଛନ୍ତି ଏବଂ କହିଛନ୍ତି— “ଦୁଇଭି ଦଇତର ଅଟଇ ସେ ମାୟା” ବା ସେଇ “ପବିତ୍ର ତଳେ ଦୁଇଭି ଦଇତର ବାସ” । ଏଥିରୁ କବିଙ୍କର ଦେଶପ୍ରାଣତାର ଯେଉଁ ମହାନ ଦିଗଟି ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହୋଇଛି ତାହା ବାସ୍ତବରେ ଅନନ୍ୟ । (ଯାଜପୁର ବା ବରଜା ଶେଷର ଠିକ୍ ପ୍ରସ୍ତିମ ଦିଗରେ ଅବସ୍ଥିତ ଏଇ ଧବଳଗିରି, ବୈତରଣୀ ନଦୀର ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଅବସ୍ଥିତ) ରାଧା ନାଥ ବଞ୍ଚିଥିବା ସମୟରେ ସାରଳା ମହାଶ୍ରବଣର ଏଇ ଖବି ଧବଳଗିରି ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଆସିଥିଲେ ସେ କେବେହେଲେ ନୈରାଶ୍ୟରେ ଘାଟିପଡ଼ି ଫାଉଣ୍ଡାସ ପକାଇନଥାନ୍ତେ—ବରଂ କହିଥାନ୍ତେ

“ଧନ୍ୟ ଦାସେ, ଭୃନ୍ଦୁଜନ୍ମ ଶୁଭକ୍ଷଣେ
ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ଭୂମେ ଏ ବିଶ୍ୱ ଅଙ୍ଗନେ” ॥

ମୋ ପ୍ରବନ୍ଧର ଦ୍ୱିତୀୟାବସ୍ଥା ବ୍ୟାସ ସରୋବର ସଂପର୍କରେ ବ୍ୟସ୍ତିତ ହୋଇଛି । ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଶାରେ ମୋ ଜ୍ଞାତସାଥୀରେ ବ୍ୟାସଙ୍କ ନାମ ସହୃଦ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ଦୁଇଟି ପୌରାଣିକ ପୀଠ ଅଦ୍ୟାପି ବିଦ୍ୟମାନ । ପ୍ରଥମଟି ହେଉଛି ବେଦବ୍ୟାସ; ଶାଂଖ ଓ କୋଇଲି ନଦୀର ସଂଗମ ସ୍ଥଳୀ— ଏକ ଅନୁଜ ପାହାଡ଼ । ଏହା ରାଉରକେଲ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ପାନପୋଷଠାରୁ ଅଳ୍ପ ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଜାଗର ଅମାବାସ୍ୟା ସମୟରେ ଏଠାରେ ବିରାଟ ଜନମେଳା ସଂଗଠିତ ହୋଇଥାଏ । ଦ୍ୱିତୀୟଟି ହେଲା ଯାଜପୁର ରୋଡ଼ ରେଳଷ୍ଟେସନ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ଜଳାଶୟ— ନାମ ତା’ର “ବ୍ୟାସ ସରୋବର” । ଅଗ୍ନିପୁରୁଷିନୀର ଋଦ୍ଧ ପୂର୍ବରୁ ଏଠାରେ ବ୍ୟାସସରୋବର ମେଳା ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ପୁରୁଷିନୀ ଦିନ ପୂର୍ଣ୍ଣାହୁତି ପାଏ । ଏ ସ୍ଥାନଟି କପର, କାହିଁକି, ଓ କେବେଠାରୁ ଏ ପ୍ରକାର ପୌରାଣିକ ମର୍ଯ୍ୟାଦାର ଅଧିକାରୀ ହୋଇ ପାରିଛି ସେ ସଂପର୍କରେ ମୋର ଅନୁସନ୍ଧାର ପରିସମାପ୍ତ ଆସିନାହିଁ । ମୂଳ ମହାଭାରତର ସରୋବର ଠାରୁ ସାରଳାଙ୍କ ସରୋବରର ଚନ୍ଦ୍ର କଂଚିତ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥିବାରୁ ମୋର ମନେହୁଏ ଯାଜପୁରରୋଡ଼ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ— ଅନ୍ୟାର୍ଥରେ ଧବଳ ପର୍ବତର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ “ସରୋବରଟି ହିଁ” ସାରଳାଙ୍କ ଭାରତର ବ୍ୟାସ ସରୋବର । ସେ ମହାଶୟ ଭାରତୀୟ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଉଦ୍‌ଯୋଗ ପର୍ବରେ ଧବଳଗିରିର ଉଲ୍ଲେଖ ସମୟରେ ଦୁଇଟି ସ୍ଥାନରେ “ସରୋବର”ର ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି । ତାହାହେଲା—“ଭାରତୀ ତଳିଲା ସରୋବରେ ଜଳଆଣି” । ୧। ଅନ୍ୟତ୍ର—“ଜଳକୁନ୍ଦ ବୁଡ଼ାନ୍ତେଣ ଭାରତୀ ସରୋବରେ ପଶି, ଭାରତୀର କେଶ ଶ୍ୟାମ ଧଇଲ ଆବେସି । ୨।

ସେ ପୁନଶ୍ଚ ଗଦାପର୍ବର ୨୭ ପୃଷ୍ଠା ରୁ ୩୦ ପୃଷ୍ଠା ମଧ୍ୟରେ ବ୍ୟାସ ସରୋବର ସଂପର୍କରେ ଯେଉଁ ବର୍ଣ୍ଣନାମାନ ପ୍ରଦାନ କରି ଅଛନ୍ତି ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ନମ୍ନ କେତୋଟି ଉଦ୍‌ଭୂତାଂଶକୁ ଉତ୍ତ୍ରିକର ଓଡ଼ିଶାର ବ୍ୟାସ ସରୋବରକୁ—ବ୍ୟାସଙ୍କ ସରୋବର— ବୋଲି ଅଭିହିତ କରାଯାଇପାରେ ।

୧- ଭ. ପ. ପୃ- ୨୯୪ (୭୧ ପଦ)

୨- ଭ. ପ. ପୃ- ୨୯୫ (୭୭ ପଦ)

ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନିଅନ୍ତୁ:—

(ଖ) କାଳ ବିମୋଚନ ନାଥ ଗୁପ୍ତ ବାରଣାସୀ
ବ୍ୟସ ସରୋବରେ ବିଜେ ଅମୃତ ଲଙ୍କା କାଶୀ
ସ୍ବାମୀ ଗଂଗା ଯମୁନା ସରସ୍ବତୀ ତନିଧାର ଗୋଟି
ବନ୍ଧଇ ସିବେଶୀ ଯେ ଗଗନ ଭବନ ଘୋଟି ।

(୭୮୭୯ ପଦ) ଗଦାପଦ (୨୮୯୮ :)

(କ) ରୁଦ୍ର ପ୍ରଭ ବୋଲକର ଯୁକ୍ତ ସତ୍ୟ ଯୁଗେ
ବ୍ୟାସେ କପିଳାସୁ ଆଶିଲେ ଲଙ୍କା ମଧ୍ୟସ୍ତର୍ଗେ
କହନ୍ତେ ନ ସରଇ ସେ ଲଙ୍କାର ମହିମା
ପଛନ୍ତି ଶୁଦେଇଣ ଏଥେ ପଣ ହୋ ମହାତମ ।

(୭୩୩ ପଦ)

ପ୍ରୋକ୍ତ ଦୁଇଟିଯାକ ଉଦ୍ଧୃତ ସ୍ତବ୍ଧ ଦ୍ବୟ ଯେ ଶୈବ ଧର୍ମର ପରକାଷ୍ଠା ପ୍ରତି-
ପାଦନ ନିମନ୍ତେ ଶିବଙ୍କ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଏଠାରେ ଗୁରୁତ୍ବ ଲଭ କରନ୍ତି । ଶୈବତତ୍ତ୍ବ
ଓ ଶୈବାବୁଦ୍ଧ ସଂପର୍କରେ ସାରଳା ଯଥେଷ୍ଟ ସଚେତନ ଥିଲେ । ଶକ୍ତି ଓ ଶିବଙ୍କ
ଚରମ ଉପାସକ ଭାବରେ ସେ ଜଣେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ଭକ୍ତକବି । ଦକ୍ଷ ଯଜ୍ଞରେ ସଙ୍ଗ
ଆତ୍ମହାସ ଦେଇ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିବା ପରେ ଶିବ-ରୁଦ୍ରମୁର୍ତ୍ତି ଧାରଣ କରି ତାଣ୍ଡବ
ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରାଣାୟାମା ପତ୍ନୀଙ୍କୁ ବନ୍ଧରେ ରୂପିଧରି ସେ ଦର୍ପିତ ପଦରେ ନର୍ତ୍ତନ
କରିବାରୁ ଦେବଗଣ ତଥା ମାତା ଧରଣୀଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ବିଷ୍ଣୁ ରକ୍ତ
ସାହାଯ୍ୟରେ ସଙ୍ଗଙ୍କ ଶବକୁ କର୍ତ୍ତନ କରିଛନ୍ତି । ସାଜପୁରଠାରେ ମାତାଙ୍କର
ନାଭିଅଂଶ ଛୁନ୍ନ ହୋଇ ପଡ଼ିବା ପରେ ରୁଦ୍ରଙ୍କ (ନାଭିତୀର୍ଥ) ପ୍ରକୋପ କମି ଆସିଛି ।
ସାରଳା ତାଙ୍କ ଭରତରେ ଠିକ୍ ଏଇକଥା ଉଲ୍ଲେଖ ନକଲେବି ଦକ୍ଷଙ୍କ ଯଜ୍ଞଭାଗ,
ଏବଂ ସ୍ବାୟଂ ଶୁଶ୍ରୁତଦେବଙ୍କ ପ୍ରତି ଶିବଙ୍କ ଅନ୍ୟାୟ ଆଚରଣ କଥା ବର୍ଣ୍ଣନାକରି
ତାଙ୍କୁ ଶ୍ରାବଣ ଅନୁତପ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ଶାନ୍ତକରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବ୍ୟାସସରୋବରର
ଗଭୀର ଜଳରେ ତପାଚରଣ ନିମନ୍ତେ ନିୟୋଜିତ କରିଅଛନ୍ତି । ସାରଳାଙ୍କର
ଏହି ଶିବ-ବିଶ୍ବ ବିଦିତ କୈଳାଶପତି ନୃହନ୍ତି ସେ ଡେଙ୍କାନାଳର କପିଳାସ ପର୍ବତ
ନିବାସୀ ସଦାଶିବ । ସେ ପୁଣି ହୋଇପାରନ୍ତି ବାରଣାସୀ (କଟକ) ନିବାସୀ
ଗଡ଼ଗଡ଼େଶ୍ବର ବା ଧବଳେଶ୍ବର ।

ଠିକ୍ ସେଇପରି “ଗଂଗା-ଯମୁନା-ସରସ୍ବତୀ ତନୁଧାର ଗୋଟି, ବହଇ ହି ବେଣୀ
 ଯେ ଗଗନ,ଭୂବନ ଘୋଟି” ଏହି ଉଦ୍ଭୂତାଶାନ୍ତି ଓଡ଼ିଶାର ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ନଦୀଠାରେ
 ଆରୋପ କରା ଯାଇପାରିବ । ପୂର୍ବରୁ କହିଛୁ ବେଦବ୍ୟାସ ପାହାଡ଼ ନିକଟରେ
 ଶଂଖ (ଯାହାର ପାଣି ଶୁଭ୍ର-ତେଣୁ ଗଂଗା) କୋଇଲି (ଯାହାର ପାଣି କଳା-
 ତେଣୁ ଯମୁନା) ଓ ସରସ୍ବତୀ (ଯାହା ହରିଦ୍ରାବର୍ଣ୍ଣ) ନଦୀର ହି ବେଣୀ ସଙ୍ଗମ
 ଘଟିଛି । ଏହି ସରସ୍ବତୀ ବୋଲୁଥିବା ଏକ ଶୀତ ହଳଦିଆ ଜଳସ୍ରୋତକୁ କେହି
 କେବେ ନଦୀର ସମ୍ମାନ ଦିଏନାହିଁ ତଥାପି ସେଠାକାର ଲୋକଶ୍ରୁତିରେ ତାହା
 ଏକନଦୀ ରୂପରେ ପରିଗଣିତ ।

ବର୍ତ୍ତମାନର ଆଲୋଚ୍ୟ ବ୍ୟାସ ସରୋବର ଏଇ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ନଦୀ ଧାରରୁ ଜନ୍ମ
 ନେଇଥିବା ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବ । ଜେନାପୁର ନିକଟରେ ବ୍ରାହ୍ମଣୀରୁ ଖରସ୍ରୋତା ନଦୀ
 ବାହାର ଯାଇଛି-ତା’ର ଏକ ଶୀତଧାର ହୁଏତ ପାଂଚବର୍ଷ ତଳେ ବ୍ୟାସ
 ସରୋବରର ମୂଳ ରୂପ ହୋଇଥାଇପାରେ ।

ସମୟର ଦୃଷ୍ଟିରେ ନଦୀସ୍ରୋତରେ ଆମ୍ଭେ ପଟ୍ଟମାଟିରେ ତତ୍କାଳରେ ବ୍ୟାସ
 ସରୋବର ବହୁ ଅଂଶରେ ପୋତି ହୋଇ ପଡ଼ିଲୁଣି । ମାତ୍ର ଗୋଷ୍ଠଦ ପରିମିତ
 ସ୍ଥାନରେ ଯେଉଁ ଜଳାଶୟଟି ଏବେବି ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛି ମାତ୍ର ମାସରେ ଘାଞ୍ଚି ଏକ
 ସପ୍ତାହ ଧରି ଆଖି ପାଖର ହଜାର ହଜାର ଲୋକଙ୍କର ତାହା ଖର୍ଯ୍ୟସ୍ଥଳୀ ରୂପେ
 ପରିଗଣିତ ହୁଏ । “ବ୍ୟାସ ସରୋବର ଯାହା” ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରଚଳିତ ଯେ
 କୌଣସି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପାଂଚରେ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନିତ ହୋଇଥିବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ । ଏଇ
 ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଆଦିକବି ସାରଳାଙ୍କ ଲୋକପ୍ରିୟତା ତଥା ଦେଶପ୍ରାଣତାର ଯେଉଁ
 ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ତାହା ବାସ୍ତବରେ ଅନନ୍ୟ ଅସାଧାରଣ ! ସେ
 କୃଷ୍ଣା ପୁରୁଷର ପୁନରାଗମନକୁ-ମୁଁ ପ୍ରଶଂସା କରୁଛି ।

ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଅଗ୍ନି ଉପାସନା

ପ୍ରାଧ୍ୟାପକ ରାଘବାନନ୍ଦ ନାୟକ

ଭାରତବର୍ଷରେ ଅବଗତ୍ୟ ଦେବତାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଗ୍ନି ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ଦେବତା । ସେ ଆର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଓ ପ୍ରଧାନ ଦେବତା । ଋଗ୍‌ବେଦରେ ତଥା ବୈଦିକ ଦେବତାଗଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରଧାନ । ବେଦରେ ସର୍ବତ୍ର ଅଗ୍ନି ସ୍ମୃତ । ଋଗ୍‌ବେଦ ସହିତାରେ ଅଗ୍ନିଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେତେ ସୂକ୍ତ ଅଛି, ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଉନ୍ନତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଦେବତାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏତେ ପରିମାଣରେ ସୂକ୍ତ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ଉତ୍ତରୀକୃତ ସୂକ୍ତ ହସାବରେ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସ୍ଥାନ ପ୍ରଥମ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଗୁଣ ଓ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅଗ୍ନି ସର୍ବପ୍ରଥମ । ଋଗ୍‌ବେଦରେ ଅନ୍ତତଃ ଦୁଇଶତ ସୂକ୍ତରେ ଅଗ୍ନିଙ୍କ କଥା ଅଛି । ଅଗ୍ନି ସ୍ମୃତିରେ ଋଗ୍‌ବେଦର ଆରମ୍ଭ ଓ ଅଗ୍ନି ସ୍ମୃତିରେ ଏହାର ପରିସୀମା ଘୋଷଣା ହୋଇଛି ।

ବୈଦିକ ସାହିତ୍ୟରେ ଅଗ୍ନି—

ଏହି ଅଗ୍ନି ସ୍ମୃତି ହିଁ ପୃଥିବୀର ପ୍ରଥମ କବିତା । ବିଶ୍ୱାମିତ୍ରଙ୍କ ପୁତ୍ର ଋଷି ମଧୁକ୍ତରା ଗାୟତ୍ରୀ ଛନ୍ଦରେ ଅଗ୍ନିଦେବତାଙ୍କ ସ୍ମୃତି ଉଚ୍ଚାରଣ କରିଥିଲେ— ‘ଯଜ୍ଞର ପୁରୋହିତ, ଯଜ୍ଞର ଦେବତା, ଯଜ୍ଞର ଋତ୍ବିଜ୍, ହୋତା ଓ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଯଜ୍ଞ-ଫଳ ରୂପେ ରହୁଥିବାରୁ ଅଗ୍ନିଙ୍କୁ ମୁଁ ପ୍ରବ କରୁଛି ।’ ଏହି ଅଗ୍ନି ବନ୍ଦନା ହିଁ ଋଗ୍‌ବେଦର ପ୍ରଥମ ମଣ୍ଡଳର ପ୍ରଥମ ଋକ୍ । ହିନ୍ଦୁ ମାନଙ୍କର ନିତ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମଯଜ୍ଞରେ ଏହି ମନ୍ତ୍ରଟି ପ୍ରଥମେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୁଏ । ପୁଣି ଏହି ଅଗ୍ନି ଦେବତାଙ୍କୁ ବନ୍ଦନାକରି ଋଗ୍‌ବେଦର ସମାପ୍ତ ହୋଇଛି ।

ପାଞ୍ଚିକ ଦେବତାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଗ୍ନି ପ୍ରଧାନ । ବୈଦିକ ଯୁଗରେ ଅଗ୍ନିଙ୍କୁ ଦେବତାଙ୍କ ମୁଖ ଓ ଦୂତ ରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରି ଦେବଗଣଙ୍କ ପ୍ରତିନିଧି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ତିତ ଯଜ୍ଞଗ୍ନିରେ ବିଭିନ୍ନ ଦେବତାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ହବି ଅର୍ପଣ କରାଯାଉଥିଲା । ତେଣୁ କୁହାଯାଇଛି—ଅଗ୍ନି ହବ୍ୟବାହୁ, ସେ ଦେବତାଙ୍କ ମୁଖ ରୂପରେ ସମସ୍ତ ଦେବତାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହବି ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ଦେବଗଣ ଅଗ୍ନି ମୁଖରେ ଘୋଷନା କରିବା କଥା ଶତପଥ ବ୍ରାହ୍ମଣରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ।

ଅଗ୍ନିର ଆବିଷ୍କାର ମାନବ ଇତିହାସରେ ଏକ ଅବସ୍ଥରଣୀୟ ଘଟଣା । ଏହି ଅଗ୍ନିର ପ୍ରସାଦ ଆଲୋକ ମନୁଷ୍ୟ ସଭ୍ୟତାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସାମଗ୍ରୀ ଦେଖିଛି । ମାନବ ସମାଜରେ ଏହାର ଉପଯୋଗିତା ବ୍ୟାପକ ଓ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ । ସ୍ୱର୍ଗରେ ଥିବା ଦେବତାଗଣଙ୍କୁ ସ୍ଥଳଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଅଗ୍ନି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ । ତେଣୁ ସେ ଆମର ନିକଟସ୍ଥ ଓ ପ୍ରିୟତମ ପାର୍ଥିବ ଦେବତା । ବୈଦିକ ଋଷିଗଣ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ-ଭାବରେ ଅଗ୍ନି ସ୍ତୁତିରେ ମୁଗ୍ଧ ।

ଗୋଟିଏ କଥାରେ, ସାମଗ୍ରିକ ପଞ୍ଜକ୍ତିୟାହିଁ ଅଗ୍ନି । ସେ କେବଳ ଦେବତାମାନଙ୍କର ଦୂତ ନୁହେଁ, ସେ ସର୍ବଦେବମୟ । ଉପନିଷଦର ସର୍ବଭୂତାତ୍ମା ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଅଗ୍ନିଙ୍କ ସ୍ୱରୂପର ମଧ୍ୟ କୌଣସି ପାର୍ଥକ୍ୟ ନାହିଁ । ଏହି ଅଗ୍ନି ହିଁ ବଶିଷ୍ଠବନରେ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ, ସେ ବଶିଷ୍ଠୋମ୍ବୁଜ, ବଶିଷ୍ଠ ବୋଲି ଋଗ୍‌ବେଦରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି । ଏହି ବୈଦିକ ଭାବଧାରା ପୌରାଣିକ ଚେତନାରେ ମଧ୍ୟ ସଂରକ୍ଷିତ । ପୁରାଣରେ ମଧ୍ୟ ଅଗ୍ନି ସର୍ବଦେବମୟ । ଗୀତାରେ ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଅଗ୍ନି-ରୂପରେ ବ୍ୟାପ୍ତିତ, ଅର୍ଜୁନ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଜ୍ଜ୍ୱଳନ ଅଗ୍ନିମୁଖ ବଶିଷ୍ଠ ରୂପରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରିଛନ୍ତି ।

ଅଗ୍ନିଙ୍କର ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ବା ଭିନ୍ନ ରୂପର କଥା ବେଦରେ ପୁନଃ ପୁନଃ ଉଲ୍ଲିଖିତ ହୋଇଛି । ଏହି ଭିନ୍ନ ରୂପ ଯଜ୍ଞଶାଳାରେ ଆହବମୟ, ଗ୍ରାହପତି ଓ ଦକ୍ଷିଣାଗ୍ନି । ପ୍ରାକୃତିକ ଅଗ୍ନି ପ୍ରାଣଶକ୍ତିର ପ୍ରତୀକ ରୂପରେ ଉପାସିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ମହାଭାରତକାର ମଧ୍ୟ ଅଗ୍ନିକୁ ବ୍ରହ୍ମ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଭାରତୀୟ ଅଗ୍ନି ଉପାସନା ଜଡ଼ ଉପାସନା ନୁହେଁ । ଅଗ୍ନିଙ୍କୁ ସର୍ବମୟ ଚିତ୍ତଶକ୍ତି ରୂପରେ ଭାରତୀୟ ଋଷି ପୂଜାର ଅର୍ଥ୍ୟ ନିବେଦନ କରିଛନ୍ତି ।

ପୌରାଣିକ ସାହିତ୍ୟରେ ଅଗ୍ନି—

ଋଗ୍‌ବେଦ ଅନୁସାରେ ଏହି ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ ଅଗ୍ନିଙ୍କର ପିତାଙ୍କ ନାମ ବଳ । ପୁଣି ସେ ପରମ ପୁରୁଷଙ୍କ ମୁଖରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ବିଭିନ୍ନ ପୁରାଣରେ ଅଗ୍ନିଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଅଗ୍ନି ଦେବତା-ଙ୍କ ମୁଖରୁ ନିର୍ଗତ ହୋଇଥିବାରୁ ଅଗ୍ନିଙ୍କ ନାମରେ ଅଗ୍ନିପୁରାଣ ଲେଖାଯାଇଛି । ଅଷ୍ଟାଦିଗପାଳ ଭାବରେ ପୁଣି ଅଗ୍ନି ଦକ୍ଷିଣ-ପୂର୍ବ ଦିଗ ବା ଅଗ୍ନିକୋଣର ଅଧିପତି

କଷ୍ଟ ପୁରଣ ଅନୁସାରେ ସେ ଅଙ୍ଗିରାଙ୍କ ପୁତ୍ର । ବଡ଼ ପୁରଣରେ ଅଙ୍ଗିରାଙ୍କ ଜନ୍ମ-
କାହାଣୀ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

ପୁରାଣ ଚନ୍ଦ୍ରରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେବତାଙ୍କ ଭଳି ଅଗ୍ନି ସର୍ବମୟ, ସର୍ବବ୍ୟାପୀ
ହୋଇ ମଧ୍ୟ ବିଶେଷ ଆକାରରେ ସୀମାବଦ୍ଧ । ପୁରାଣ, ଚନ୍ଦ୍ର, ମୂର୍ତ୍ତିଶିଳ୍ପ ଶାସ୍ତ୍ରରେ
ଅଗ୍ନିଙ୍କର ବିଶେଷ ବିଗ୍ରହର ବିବରଣ ଅଛି । ପ୍ରାଚୀନ ମୁଦ୍ରାରେ ଓ ଭସ୍ମଧ୍ୟରେ
ମଧ୍ୟ ଅଗ୍ନିଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ନୁହେଁ । ଯୁଗ ପରିବର୍ତ୍ତନରେ ଏବଂ ବୌଦ୍ଧ ପ୍ରଭାବ
ଯୋଗୁଁ ଯାଗଯଜ୍ଞର ଜଟିଳ ଓ ସ୍ୱାପକ୍ଷତ ଓମଣ୍ୟ ଅପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଗଲା । ହିନ୍ଦୁ
ଧର୍ମର ପୁନରୁତ୍ଥାନ କାଳରେ ପୌରାଣିକ ଯୁଗରେ ପ୍ରଧାନତଃ ଗୁପ୍ତରାଜାଙ୍କର
ରାଜତ୍ବ କାଳରେ ବିଭିନ୍ନ ଦେବତାଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତିପୂଜାର ବ୍ୟାପକ ପ୍ରଚଳନ
ହୋଇଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ସମ୍ଭବତଃ ଅଗ୍ନିଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି ପୂଜା ପ୍ରଚଳିତ
ହୋଇଥିଲା । ଭ୍ରୂଗ ବାହାନ ଓ ମେଷ ବାହାନ ଅଗ୍ନିଙ୍କର ପ୍ରସ୍ତର ମୂର୍ତ୍ତି ନାନା-
ସ୍ଥାନରେ ମିଳେ ।

ଓଡ଼ିଶାର ମନ୍ଦିର ମାନଙ୍କରେ ୧୦୦୦ ଶତାବ୍ଦୀ ପରେ ଦିଗପାଳ ମୂର୍ତ୍ତି
ମଧ୍ୟରେ ଅଗ୍ନି ଦିଗପାଳ ଓ ତାଙ୍କର ଶକ୍ତିମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖାଯାଏ । ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରରେ
ଏହି ଦିଗପାଳ ଆଗ୍ନେୟେଶ୍ୱର ଶିବ ଭାବରେ ବିରାଜମାନ । ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମଚର୍ଯ୍ୟାରୁ
ଯାଗଯଜ୍ଞ କେବେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବନ୍ଦୁ ହୋଇନାହିଁ । ଅଗ୍ନି ଓ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଅଭିନୀତା
ସ୍ୱୀକୃତି ହେବାରୁ ଅଗ୍ନିଙ୍କର ଅପରମୂର୍ତ୍ତି ହିସାବରେ ବ୍ରହ୍ମାପୂଜା କେଉଁଠି
କେଉଁଠି ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ଅଗ୍ନିରେ ଆହୁତି ଦେବାର ମନ୍ତ୍ର ସ୍ୱାହା । ଯଜ୍ଞାଗ୍ନି
ସଙ୍ଗରେ ମୁହାଁ ମନ୍ତ୍ର ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଥିବାରୁ ସ୍ୱାହା ଅଗ୍ନିଙ୍କର ପତ୍ନୀ ଭାବରେ
ପରିଗଣିତ । ଋଗ୍‌ବେଦରେ ଅଗ୍ନିଙ୍କର ନାମ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱାହାପତି । ମୂଳ ମହାଭାରତ-
ରେ ଦତ୍ତନନ୍ୟା ସ୍ୱାହା ଛ ରୁଦ୍ରପତ୍ନୀଙ୍କ ବେଶରେ ଛ ବାର କାମାର୍ତ୍ତ ଅଗ୍ନିଙ୍କ
ସଙ୍ଗରେ ମିଳିତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ଅଗ୍ନିଙ୍କ ଚେକରୁ ଚିତାନନ ଜନ୍ମ
ହୋଇଥିଲେ । ଦତ୍ତଙ୍କର ଦୁହିତା ସ୍ୱାହା ଓ ସ୍ୱାଧା ଏହାଙ୍କର ପତ୍ନୀବୋଲି
ପୁରାଣମାନଙ୍କରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ।

ଅଗ୍ନିଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଯାଗଯଜ୍ଞଦ୍ୱରେ ଋତୁକ୍ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କର ନିଷ ସମ୍ବନ୍ଧ ।
ଋଗ୍‌ବେଦର ପ୍ରଥମ ମଣ୍ଡଳର ପ୍ରଥମ ମନ୍ତ୍ରରେ ଅଗ୍ନିଙ୍କୁ କୁହାଯାଇଛି ପୁରୋହିତ,

ଯଜ୍ଞର ରତ୍ନ । ଏକଲ ଦେବତାଙ୍କ ଆଗେ ରତ୍ନବେଦ ଅଗ୍ନିଙ୍କର ସ୍ତୁତି କରନ୍ତି । ପୁରାଣରେ ବହୁସ୍ଥାନରେ ଅଗ୍ନି ବ୍ରାହ୍ମଣବେଶ ପାରଣ ପୂର୍ବକ ନାନା ପ୍ରୟୋଜନ ନିର୍ବାହ କରନ୍ତି । ଏସବୁ ସ୍ଥଳରେ ଅଗ୍ନି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମାନବୀୟ ମୂର୍ତ୍ତିମାତ୍ର ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ।

ଆର୍ଯ୍ୟ ସଭ୍ୟତା ଓ ଆର୍ଯ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ମୂଳଭୂମି ଯଜ୍ଞ-ଅଗ୍ନିଙ୍କର ପୂଜା । ଅଗ୍ନି ଉପାସନା ଆଦ୍ୟ କାଳରୁ ପୃଥିବୀରେ ବହୁ ଦେଶ ବହୁ ଜାତି ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ଏହା ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମଧ୍ୟ ଅଛି । ଇଉରୋପର ଗ୍ରୀକ୍ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭଲକାନ, ରେଜୀଇଷ୍ଟର, ହେସ୍ପିଆ ହେଉଛନ୍ତି ଅଗ୍ନି ଦେବତା । ପ୍ରଫେସର ମୁର୍କ ମତରେ ଭଗ୍ନ, ମନ୍ତ୍ର, ଅଙ୍ଗିରା ପ୍ରଭୃତି କେତେ ରୂପି ବର୍ଣ୍ଣ ଭାରତରେ ଅଗ୍ନି ପୂଜା ପ୍ରଚାର କରୁଥିଲେ ।

ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଅଗ୍ନି:—

ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଅଗ୍ନିଙ୍କର ବ୍ରାହ୍ମଣବେଶ ପାରଣ କରି ଶ୍ଯାଙ୍କୁ ପଣ୍ଡୁଙ୍କ କୋପରୁ ରକ୍ଷା କରିବାର ଏକ ନୌତ୍ମକପ୍ରଦ ଉପାଖ୍ୟାନ ଅଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଜଶାଖାଳରେ ଶ୍ଯାସେନ ସମସ୍ତ ପାକ ଗ୍ରାସ କରିବାର ଦେଖି ତାଙ୍କ ଉଚ୍ଛ୍ୱାନ ପ୍ରତ୍ୟେକ ନୈବେଦ୍ୟ ଦେଇ ଧର୍ମହୀନ ହେବା ଜାଣିବାରେ ଶକ୍ତ ପର ପଣ୍ଡୁରୁ ତାଙ୍କୁ ହାଣିଦେବା ପାଇଁ ଧାଇଁବାର ଦେଖି ତାଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଅଗ୍ନି ବ୍ରାହ୍ମଣ ରୂପ ଧରିଥିଲେ । ସାରଳା ଦାସ ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ପଣ୍ଡୁର ପଛକଡ଼ି ବିଚରଣ ବ୍ରାହ୍ମଣେକ ହୋଇ
ଅଗ୍ନିଦେବତାୟେ ପଛେ ଅଛନ୍ତି ଗୋଡ଼ାଇ ।”

ଏହି ବୈଶ୍ଣାନର ଅଗ୍ନି ପଣ୍ଡୁଙ୍କୁ ପୁଣି ପିଣ୍ଡ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଚକ୍ରର ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ । ଏହି ଶରୀର ମଧ୍ୟରେ ଦୋହରୁ ଅଗ୍ନି ଇଷ୍ଟଦେବତା ଭାବରେ ବାସ କରୁଥାନ୍ତି । ସେ ପୁଣି ସର୍ବଭକ୍ଷ, ତେଣୁ ଏହି ଉଚ୍ଛ୍ୱାନ ନୈବେଦ୍ୟ ଦେବାରେ ଦୋଷ ନାହିଁ ବୋଲି ବ୍ରାହ୍ମଣବେଶୀ ଅଗ୍ନି ଯୁକ୍ତି ବାଢ଼ିଥିଲେ । ତାହାପରେ ନିଜେ ବୈଶ୍ଣାନର ଅଗ୍ନିଦେବ ବ୍ରହ୍ମା ବୋଲି ନିଜର ପରିଚୟ ପଣ୍ଡୁଙ୍କୁ ଦେବାପରେ ଶ୍ଯାସେନ ରକ୍ଷା ପାଇଥିଲା । ଏହି ଉପାଖ୍ୟାନରେ ସାରଳା ଦାସ ଅଗ୍ନିଙ୍କର ସ୍ବରୂପ ସମ୍ପର୍କରେ ବିସ୍ତୃତ ବିବରଣ ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି ।

ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ପ୍ରାର୍ଥନା ପରେ ଅଗ୍ନିଦେବ ତାଙ୍କର ସ୍ୱରୂପ ଦେଖାଇଲେ । ସେହି ମହାଅନଳ କୋଟିତେଜ ଜ୍ୟୋତିରେ ବକଶିତ ହେଲା । ପଣ୍ଡିତଙ୍କୋଇନ୍ଦ୍ରା, ଓ ମାତ୍ରୀ ତାହା ସହ ନପାରି ଦୂରେଇ ଗଲେ । ମାତ୍ର ଝାମସେନ ସେହି ଅଗ୍ନିଙ୍କ କୋଳରେ ନିର୍ଭୟରେ ରହିଥିବାର କଥା ସାରଳା ଦାସ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ପଣ୍ଡିତଙ୍କା ଯୋଜନେକ ଦୂରରୁ ଅଗ୍ନି ଦେବତାଙ୍କୁ ସ୍ତୁତି କରିଥିଲେ । ଏହି ବୈଶ୍ଣାବର ଅଗ୍ନିଙ୍କୁ ସେ ସିଦ୍ଧ ଦେବତା, ଅନନ୍ତ କାଳରୂପୀ, ସିଦ୍ଧ ବ୍ରହ୍ମା, ମହାବଳ, ଯଜ୍ଞାଧିପତି, ନିରାକାର, ଆକାଶକରତା, ଯୋଗ ଅନଳ, ବଡ଼ବା ଅନଳ, ସ୍ୱାହା ସ୍ୱଧା ଯତି ଭାବରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଅଗ୍ନି, ପୁଣି ଗୋପାନ୍ୟ ପୁରୁଷ ଭାବରେ ସର୍ବ ପ୍ରତିପାଳକ ଓ ଚଳ ଅଚଳ ନିରାକାର ଦେବତା । ଶତରତ୍ନ, ଦାଦଶ ମାସରେ ଅଗ୍ନିଙ୍କର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରକାଶ ପାଏ । ଏହି କାଳ ପରିବର୍ତ୍ତନର କାରଣ ପୁଣି ଅଗ୍ନିଦେବତା । ତାଙ୍କର ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟ ଉଷଣ କରି ସତରତର ବିଶ୍ୱ ରକ୍ଷା ପାଇଛି । ଅଗ୍ନି ବିନା ବିଶ୍ୱରେ କୌଣସି ପ୍ରାଣୀ ବଞ୍ଚିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଏହି ଅଗ୍ନିଙ୍କର ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ଦର୍ଶନ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ସାରଳା ଦାସ ଉଦାର ଦୃଷ୍ଟିର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି—

“ଭିତରେ ଦେବ ଭୂହି ବାହାରେ ଦେବ ଭୂହି

ମହାଅନଳ ରୂପେ ଯେବ ସକଳ ଧ୍ରୁବ୍ୟ ଦହି !”

ଏଥିରେ ଶ୍ରେତରଜାଙ୍କ କାଳରେ ଅଗ୍ନିଙ୍କ ଲୁହରୂପ ବ୍ୟାଧି ହେବାର କଥା ସାରଳା ଦାସ ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି । ଏହି ବୈଶ୍ଣାବର ଅଗ୍ନିଙ୍କର ଚରଣଦାସ ଭାବରେ ସାରଳା ଦାସ ନିଜର ଭକ୍ତି ଅର୍ପଣ ବାଢ଼ିଛନ୍ତି ।

ଅଗ୍ନି ପାକ ଓ ନଳ ବିଧି:—

ବୈଶ୍ଣାବର ଝାମଙ୍କ ଉପରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ଗଉଁସ, ଶଉଁସ ଓ ନଳ ବିଧିରେ ପାକ କରିବାରେ ସିଦ୍ଧି ପ୍ରାପ୍ତ ହେବାର ବର ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ—

“ଗଉଁସ ଶଉଁସ ଆବର ନଳ ବିଧି

ସେ ତନି ପାକ ସେହାକୁ ହୋଇବ ସିଦ୍ଧି ।

ଅକଟା ଅବଟା ସେ କଷ୍ଟା ଯୋଗାଡ଼ର

ସେହା ହୁଏ ଲଗନ୍ତେ ହୋଇବ ଅମିଷ୍ଟ ରସମାର”

ବିରାଟପର୍ବରେ ଶ୍ରୀମଦ୍‌ବଳର ସୁପକାର ଭାବରେ ଦୋହରକୁ ସ୍ମରଣ କରି ଯେଉଁ ପାକ କରୁଥିଲେ ତାହାର ବିବରଣ ଅଛି । ଶୋରଷ ନ ବାଟି, ପରବା ନ କାଟି ଗୋଟିଏ ଭାଣ୍ଡରେ ଜୀର, ହେଙ୍ଗୁ, ମେଥି, ମରିଚ, ଘୃତ, ଦୁଧମିଶାଇ ଏକା-ନିଶ୍ଚାସକେ ରୋଷାଇ କରିବାର ବିବିଧ କଥା ସାରଳା ଦାସ ଲେଖିଛନ୍ତି । ଏହି ଶଉରୀ ରାଜଣୀ ବଧୂରେ ଶଉରୀ ନାରାୟଣ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ଥିଲେ । ପଦପୋଡ଼ା କରି ଯେଉଁ ରାଜଣୀ ତାହା ଶଉରୀ ରାଜଣୀ ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ନଳ ରାଜଣୀ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପାଗରେ ହୁଏ ବୋଲି ସାରଳା ଦାସ ଲେଖିଛନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ହାଣ୍ଡିରେ ସମାନ ମାପରେ ସମସ୍ତ ଯୋଗାଡ଼ ଭରି ଏହାକୁ ଖରାରେ ସିଝାଇବାକୁ ହୁଏ । ମାନ୍ଦ ଅକଟା ପରବା ଓ ଅକଟା ସୋରଷ ହେଙ୍ଗୁ, ମେଥି, ଜିର, ମରିଚ ସମାନ ମାପରେ ପାଣି ଓ ତଣ୍ଡୁଳ ସଂଯୋଗରେ ଯେଉଁ ରାଜଣୀ ଅଗ୍ନିରେ ସିଝାଇ କରାଯାଏ ତାହାର ନାମ ଶଉରୀ ବଧୂ ।

ବୈଶ୍ଣବର ପ୍ରସାଦରୁ ଏହି ଗୌରୀ ଗୌରୀ ନଳପାକ ବଧୂରେ ଶ୍ରୀମଦେନ ସିଦ୍ଧ ହେବା ଘଟଣା ମୂଳ ମହାଭାରତରେ ନାହିଁ । ସାରଳା ଦାସ ଏହା କୌଣସି ପୁରାଣରୁ ଉଦ୍ଧୃତ କରିଥିବା କଥା ପଣ୍ଡିତ ଗୋପୀନାଥ ନନ୍ଦ ଅନୁମାନ କରନ୍ତି । ଆଲୋଚନାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ ଯେ ଏହି ଅନ୍ନପାକ ବଧୂ ଉତ୍କଳୀୟ ପରମ୍ପରାରେ ପ୍ରଚଳିତ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ବଧୂ । ଗୌରୀ ରାଜଣୀ ସମ୍ପର୍କରେ ବିଶେଷ କିଛି କୁହାଯାଇ ନ ପାରିଲେ ମଧ୍ୟ ଗୌରୀ ରାଜଣୀ ଯେ ଶବର ମାନଙ୍କର ରାଜଣୀ ବଧୂ, ଏହା ପରସ୍କାର ଜଣାପଡ଼ୁଛି । ନଳ ରାଜଣୀରୁ ନଳ ରାଜା ରେଷାଇରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଥିବା କଥା ସୁଚିତ ହେଉଛି ।

ଯତୁ ଗୃହରେ ଭୀମଙ୍କ ସ୍ମୃତି—

ଏହି ଶ୍ରୀମଦେନ ପୁଣି ଯତୁଗୃହ ଦାହକରି ଅଗ୍ନିକୁ ଯେଉଁ ସ୍ମୃତି କରିଥିଲେ, ସେଥିରୁ ଅଗ୍ନିଙ୍କର ସ୍ବରୂପର ପରିଚୟ ମିଳେ । ଏହି ବୈଶ୍ଣବର ଅଗ୍ନିକୁ କବି ଦୋହର ଅବତାର, ଭୋରପାଣ ଦହନକାରୀ, ମଉସୋଲା, ସିଦ୍ଧ, ଅନଳ, ପିଙ୍ଗଳ ବର୍ଣ୍ଣ, ମହାରୁଦ୍ରମୂର୍ତ୍ତି, ହୋଟଅନଳଜ୍ୟୋତି, ଶୂନ୍ୟସ୍ବରୂପ, ସବ୍‌ଭୟ, ସ୍ବାହା ବଲ୍ଲଭ, ମହାବ୍ରହ୍ମଚେନ ଭାବରେ ଅଭିହିତ କରିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀମଦ୍‌ବୈଶ୍ଣବର ଦେବତାଙ୍କୁ ସ୍ମୃତି କରି ନିଜଭଳି ଶବ୍ଦେ ଗୋଟି ବଳି ଦେବା ପାଇଁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇଥିଲେ । ତେଣୁ ଅଗ୍ନି ତାଙ୍କୁ ଗ୍ରାସ ନ କରି ମୁକ୍ତି ଦେଇଥିଲେ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି । ବିରାଟ ପର୍ବରେ ଶ୍ରୀମଦେନ କାତକ ଓ ତାର ଅନେଶ୍ବର ଭାଇଙ୍କୁ

ଚିତାଗ୍ନିରେ ଦହନ କରି ତାଙ୍କ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ରକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ସେଠାରେ ମଧ୍ୟ ସେ କାଳାନଳ ବହ୍ନିକୁ ସ୍ତୁତି କରିଥିଲେ । ଏଠାରେ ଅଗ୍ନିକୁ ବଡ଼ବାଗ୍ନି ଅଟବ୍ୟା ଅନଳ, ପିଙ୍ଗଳା, ଖୋଟଅନଳ ଅନ୍ତକ ପ୍ରଜାପତି, ମହାବ୍ରହ୍ମବେଶ୍, ସ୍ୱହାସ୍ୱଧାର ବଲ୍ଲଭ, ମହାଲିଙ୍ଗ ବୋଲି ପ୍ରାର୍ଥନା କରି ନିଜଭଳି ଶତେଶ୍ୱର ଦେଇ ସତ୍ୟ ରକ୍ଷା କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ଭ୍ରମସେନ କହିଛନ୍ତି ।

ଅଗ୍ନି ସ୍ୱରୂପା ଦ୍ରୋପଦୀ—

ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଦ୍ରୋପଦୀ ଅଗ୍ନିସମ୍ଭବା । ପ୍ରତିଦିନ ଦୋହର ଅଗ୍ନିରେ ଅଗ୍ନିସ୍ନାନ କରି ସେ କାୟା ବଦଳାନ୍ତି । ମାସକରେ ଥରେ ନିଜ କାୟା ଦହନ କରି ସେ ଅନ୍ୟ ପିଣ୍ଡ ନିର୍ମାଣ କଲପରେ ନିରଞ୍ଜନ ଧର୍ମଚନ୍ଦ୍ର ସୁଧେଷ୍ଠିଙ୍କୁ ଅଙ୍ଗଭୋଗ ପାଇଁ ଦେହ ଦାନ କରନ୍ତି । ଭ୍ରମଙ୍କର ବଳାହାର ଭୟରେ ଯାଜ୍ଞସେନା ଦ୍ରୋପଦୀ ଅଗ୍ନିରେ ପଶନ୍ତି । ମାସକରେ ପାଞ୍ଚଥର ଅଙ୍ଗ ଦହନକରି ନୂଆ ଶରୀର ଉତ୍ପନ୍ନ କରନ୍ତି । ଅଗ୍ନିସ୍ନାନକୁ ଜଳସ୍ନାନ ବୋଲି ମନେକରିଥିବା ଏହି ଦ୍ରୋପଦୀଙ୍କର ଭଗ୍ନୀ ସ୍ୱାହା ସ୍ୱଧା ବୋଲି କବି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି—

“ସ୍ୱାହା ସ୍ୱଧା ଅଟନ୍ତି ସେ ଏହାଙ୍କର ଭଗ୍ନୀ

ଜଳ ସ୍ନାନ ପ୍ରାୟେକ ମନ୍ତ୍ରେ ବହନି ।”

ବ୍ରାହ୍ମଣରୂପୀ ଅଗ୍ନି —

ବୈଶ୍ନବର ଅଗ୍ନି ବ୍ରାହ୍ମଣ ରୂପରେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ସୁଧୂର୍ବିରକ ସମୀପକୁ ଯିବାକୁ ବାଧ୍ୟ କରିବାରୁ ସେ ବାରବର୍ଷ ବନବାସ କରିବା କଥା ସାରଳା ଦାସ ମଧ୍ୟପର୍ବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଅଗ୍ନି ପୁଣି ବ୍ରାହ୍ମଣ ବେଶରେ ଖାଣ୍ଡବବନ ଦହନ କରିବାକୁ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଦାନ ମାଗି ସତ୍ୟ କରାଇଥିଲେ । ମୂଳ ମହାଭାରତରେ ମଧ୍ୟ ଅଗ୍ନିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଖାଣ୍ଡବବନ ଦହନର ଉପାଖ୍ୟାନ ଅଛି । ସେ ପୁଣି ଭଗ୍ନୁଙ୍କ ଅଭିଶାପରେ ସବୁକୁ ଦେବାର କଥା ଅଛି । ଶ୍ୱେତକୀ ରାଜାଙ୍କର ଶତବର୍ଷ ବ୍ୟାପୀ ଯଜ୍ଞରେ ଅପରିମିତ ଘୃତ ପାନକରି ଅଗ୍ନିଙ୍କର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅଗ୍ନିମାନ୍ୟ ହୋଇଥିଲା । ବ୍ରାହ୍ମଣ ଉପଦେଶରୁ ସେ ଜାଣିଥିଲେ ଯେ ଖାଣ୍ଡବ ବନ ଭଷଣ କଲେ ଏଥିରୁ ମୂଳ ହେବେ । ତେଣୁ ସେ ଖାଣ୍ଡବବନ ଦହନ ପାଇଁ ସାହାଯ୍ୟ ଲାଭ ନିମନ୍ତେ କୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନଙ୍କର ଶରଣାପନ୍ନ ହୋଇଥିଲେ । ଖାଣ୍ଡବବନର

ଅଗଣିତ ପଶୁପକ୍ଷୀ, ସସ୍ତ୍ରପାଦ ଭକ୍ଷଣ କରିବାରୁ ତାଙ୍କର ମାନ୍ଦାଗିର ଉପଗମ ହୋଇଥିଲା ।

ସାରଳା ମହାଶ୍ୱରତରେ ଶ୍ୱେତସ୍ୱଜାଙ୍କର ଯଜ୍ଞ କାହାଣୀ ସବିସ୍ତାରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ସେହି ଯଜ୍ଞର ଦୃତ ଖାଇ ଅଗ୍ନିଙ୍କର ଲୁହବୁଦୁ ବ୍ୟାଧି ହୋଇଥିବା କଥା ସାରଳା ଦାସ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ମୂଳ କାହାଣୀରେ ସାରଳା ଦାସ ବହୁ ରୂପାନ୍ତର କରିଛନ୍ତି । ସ୍ୱୟଂ ଅଗ୍ନିଦେବ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବେଶରେ ଆସି ଖାଣ୍ଡବ ବନ ଦହନ ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ବହୁ ଅସ୍ତ୍ର ଦାନ କରିଥିଲେ ବୋଲି ଏଥିରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ଅଗ୍ନିଦେବତା ପାତାଳ ବୈକୁଣ୍ଠରୁ ନାରାୟଣଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରି ତାଙ୍କଠାରୁ ନନ୍ଦିଘୋଷ ରଥ, ଗାଣ୍ଡୀବଧନୁ, ନାରାୟଣୀ ଅସ୍ତ୍ର ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେବଦେବୀମାନଙ୍କଠାରୁ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ଏବଂ ବରୁଣ ଦେବତାଙ୍କଠାରୁ ରଥ ପାଇଁ ଶ୍ୱେତ; ଶଙ୍ଖ, ଗୋଷୀର ଓ କାମପାଳ ଚାରିଅଣ୍ଟ ମାଟିଆଣି ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଦେଇଥିଲେ । ସ୍ୱର୍ଗାରୋହଣ ପଦରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବେଶରେ ଅଗ୍ନିଦେବ ଆସି ତାଙ୍କ ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଇ ଅର୍ଜୁନଙ୍କଠାରୁ ଧନୁସୋଣ ଫେରାଇ ନେଇଯାଇଥିବାର ବିବରଣ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

ଅଗ୍ନିଙ୍କର ଖାଣ୍ଡବ ବନ ଦହନ ବେଳେ ଇନ୍ଦ୍ର ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଣିପାତ ହୋଇ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ପ୍ରଭେଦନାରେ ସ୍ତୁତି କରିଥିଲେ ବୋଲି ସାରଳା ଦାସ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରାର୍ଥନାରେ ଅଗ୍ନିଦେବ ବୈଶ୍ୱାନର କାଳାନଳ ଅନଳ, ମହାପିଙ୍ଗଳ ଜାଳ, ମହାଶ୍ୱସ୍ତରୂପୀ, ମହା ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପୀ, ମହାଜ୍ୟୋତି ଅନଳ, ଅଶାନ୍ତି ଅମୂର୍ତ୍ତି, କାମରୂପୀ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଏହି ପ୍ରାର୍ଥନାରେ ପ୍ରଜାପତି କପରି ତାଙ୍କ କନ୍ୟା ସ୍ୱାହା, ସ୍ୱଧାଙ୍କୁ ଅଗ୍ନିଦେବଙ୍କୁ ଚନ୍ଦ୍ରୀଭାବରେ ଦାନ ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ପ୍ରଜାପତିଙ୍କ କୋପରୁ ସବିଭକ୍ଷ ଭାବରେ ଅଭିଶପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ତାହା ସ୍ମରଣ ହୋଇଛି । ଅଗ୍ନିଧେ ଆଦ୍ୟଦେବ, ତାଙ୍କର ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟ ସବୁର ଆହାର ଓ ସେ ଶୁଭଶୁଭର ମଙ୍ଗଳ ବିଧାତା, ଜ୍ଞାନ ଧ୍ୟାନର ଅଧିଦେବତା, ପରମବ୍ରହ୍ମ, ଅନାଦି ଅକ୍ଷୟ ପୁରୁଷ ଏହା ଆଖଣ୍ଡଳ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପ୍ରାର୍ଥନାରେ ସାରଳା ଦାସ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଶୋଷକ ସର୍ପର ବକ୍ରବ୍ୟରୁ ଅଗ୍ନିଙ୍କର ସବିଭକ୍ତ ସୁପ୍ରମଣିତ ହୋଇଛି । ଏହା ବୈଦିକ ଚିନ୍ତାକୁ ଅନୁସରଣ କରିଛି ।

ମନ୍ଦପାଳ ଉପାଖ୍ୟାନ-

ଖାଣ୍ଡବ ଦହନ କାଳରେ ମନ୍ଦପାଳ ମୁନିଙ୍କର ଜରିତା ନାମ୍ନୀ ଦକ୍ଷିଣୀ

ସ୍ତ୍ରୀ ଗର୍ଭଜାତ ଚାରିଗୋଟି ଶିଶୁସନ୍ତାନ ଅଗ୍ନିଙ୍କର ସ୍ତବ କରିଥିଲେ । ସେଥିରେ ଅଗ୍ନିଦେବ ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ ତାକୁ ଦତ୍ତ କରିନଥିଲେ । ଏହି ଜରିତା ଉପାଖ୍ୟାନର ମୂଳ ଉତ୍ସ ରବିବେଦରେ ଅଛି । ଦଶମ ମଣ୍ଡଳର ୧୪୯ ସୂକ୍ତର ପ୍ରଥମ ମନ୍ତ୍ରର ଋଷି ଭାବରେ ସେ ଅଗ୍ନିସ୍ମୃତି କରିଥିଲେ । ମୂଳ ମହାଭାରତର ଉପାଖ୍ୟାନ ଅନୁସାରେ ଶାଶ୍ତ୍ରବ ପ୍ରସ୍ତ ଦହନ ସମୟରେ ପୁଷ୍ପଦାସଦିଙ୍କ କଲ୍ୟାଣ କାମନା ପାଇଁ ମନ୍ତ୍ରପାଳ ଋଷି ଅଗ୍ନି ଦେବତାଙ୍କର ସ୍ମୃତି କରିଥିଲେ । ସେହି ସ୍ମୃତିରେ କୁହାଯାଇଛି-- ହେ ଅଗ୍ନି, ତୁମେ ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀଙ୍କର ସୁଖ ସ୍ବରୂପ, ତୁମର ସ୍ବରୂପ ଅତିଶୟ ଗୁଡ଼ । ଋଷିଗଣ ତୁମକୁ ଦିବ୍ୟ ଭୌମ ଓ ଆଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ରୂପରେ ଡିନିଭାରରେ ବିଭକ୍ତ କରିଥାନ୍ତି । ପଞ୍ଚଭୂତ, ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଯଜମାନ ରୂପରେ ତୁମେ ହିଁ ଯଜ୍ଞନିବାହୁ କରିଥାଅ । ତୁମଠାରେ ସୃଷ୍ଟି, ସ୍ଥିତି ଓ ପ୍ରଳୟର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ଏଥିରେ ଋଷି ଅଗ୍ନିଙ୍କୁ ପରମେଶ୍ୱର ଜ୍ଞାନରେ ସ୍ମୃତି କରିଥିବା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ ।

ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ମନ୍ତ୍ରପାଳଙ୍କ ଅଗ୍ନିସ୍ମୃତି ମୂଳାନୁକୃତ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ । ଏଥିରେ ମନ୍ତ୍ରପାଳ ଋଷି ଅଗ୍ନିଙ୍କୁ ସକଳ ଜନମୋକ୍ଷ-କାରକ, ବିହନ୍ତା ପୁରୁଷ, ସକଳ ହୃଦୟରେ ଅନ୍ତରାତ୍ମା, ଏକମାତ୍ର ଦେବ ମାତ୍ର ଅଷ୍ଟରୂପୀ, ପ୍ରଳୟକର୍ତ୍ତା, ସର୍ଜନ, ବିସର୍ଜନ ଧାତା ବିଧାତା, ପ୍ରଜାପତି ଭାବରେ ସ୍ମୃତି କରିଛନ୍ତି । ଏହାବ୍ୟତୀତ ମନ୍ତ୍ରପାଳଙ୍କର ଚାରି-ପର୍ଯ୍ୟାୟ ମଧ୍ୟ ଅଗ୍ନିଙ୍କୁ ସ୍ମୃତି କରିବା କଥା ମୂଳକାହାଣୀ ଅନୁସରଣରେ ସାରଳା ଦାସ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ସକଳ ଦେବତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଦେବତା ଭାବରେ ଅଗ୍ନିଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରାଯାଇଛି । ଏହି ପ୍ରାର୍ଥନାରେ ତୃପ୍ତ ହୋଇ ଅଗ୍ନି ଜରିତା ସହ ଶିରଶିଶ, ସ୍ତନ୍ନ, ମୈତ୍ର ଓ ଦ୍ରୌଣ ଏହି ପାଞ୍ଚ ସାରଙ୍ଗ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଭକ୍ଷଣ କରିନଥିଲେ ବୋଲି ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଅଛି । ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ସହାୟତା ଯୋଗୁଁ ସନ୍ତୋଷ ଲଭ କରି ଅଗ୍ନିଦେବତା-ବ୍ରାହ୍ମଣ ବେଶରେ ତାଙ୍କୁ ବର ଦେଇଥିଲେ । ଶେଷରେ ସାରଳା ଦାସ ଅଗ୍ନିଙ୍କ ମହତ୍ତ୍ୱ ସ୍ୱୀକାର କରି କହିଛନ୍ତି ଯେ ଅଗ୍ନି ସକଳ ଜଗତର ମୂଳ ଓ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ପାପ ଖଣ୍ଡନକାରୀ ଅଟନ୍ତି ।

ଯଜ୍ଞ ଓ ଅଗ୍ନି ଉପାସନା—

ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ଯେ ଯଜ୍ଞନୁଷ୍ଠାନ ଅଗ୍ନି ପୂଜାର

ରୂପାନ୍ତର । ରୈବତକ ପବନ ଉପରେ ବଳରାମ ଓ କୃଷ୍ଣ ଯଜ୍ଞ ଉପାଖ୍ୟାନ ସେହି ପ୍ରାଚୀନ ଅଗ୍ନି ପୂଜାର ସ୍ଵାରାଜ୍ୟ ମାସ । ରୈବତ ରାଜାଙ୍କର ମହାଯଜ୍ଞରୁ ସଙ୍ଗାୟଗରେ ରୈବତଙ୍କ ଉଦ୍ଭବ ହୋଇଥିବା କଥା ସାରଳା ଦାସ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ମଧ୍ୟପର୍ବରେ ଧର୍ମଯଜ୍ଞ ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିବାକୁ ପ୍ରେରଣା ଦେଇ ନାଦରମୁନି କହିଛନ୍ତି ଖାଣ୍ଡବ ବନ ଦହନ କାଳରେ ଅଗ୍ନିଦେବତା ବ୍ୟାଧୂୟାନ ହେବାପରେ ଅର୍ଜୁନ ଉପରେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ ଘୃତ ଭୋଜନ ଦେଇ ଶୂଢ଼ା ନିବାରଣ କରିବାକୁ କହିବାରୁ ଅର୍ଜୁନ ଏଥିପାଇଁ ସ୍ଵୀକୃତ ହୋଇଥିଲେ । —

“ଅର୍ଜୁନକୁ ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇଣ ସେ ବୋଇଲେ ବଚନ
ଘୃତ ଭୋଜନ ମୋତେ ଦେବୁଛି ପଣ୍ଡୁର ନନ୍ଦନ ।
ଯାଗ କରିଣ ମୋତେ ଘୃତ ତଳ ଦେବୁ
ତେବେ ସେ ଶୂଢ଼ା ମୋର ନିବାର କରିବୁ ।”

ଧର୍ମ ଯଜ୍ଞର ଅନୁଷ୍ଠାନ ବେଳେ କୁଣ୍ଡରେ ଅଗ୍ନି ସଂସ୍ଥାପନ କରି ଘୃତ, ତିଳ ଓ ଯବ-ଧାନରେ ଅଗ୍ନିପୂଜା କରାଯାଇଥିଲା । ଅଗ୍ନି ପଞ୍ଚଶିଖା ଘେନି ପ୍ରଖର ଭାବରେ ଜଳିଥିଲେ ଏବଂ ସନ୍ତୋଷ ହୋଇ ଘୃତ ଭୋଜନ କରିଥିବାର ବର୍ଣ୍ଣନା ସାରଳା ଦାସ ଦେଇଛନ୍ତି—

ନବତନ ଅଗ୍ନିଆଣି କୁଣ୍ଡରେ ଥାପିଲେ
ଘୃତ ତିଳ ଯବଧାନେ ଅଗ୍ନିଙ୍କି ପୂଜିଲେ ।
ପଞ୍ଚଶିଖା ଘେନିଣ ଯେ ଜଳିଲେ ପ୍ରଖର
ସନ୍ତୋଷେ ଘୃତ ଭୋଜନ କରନ୍ତି ବଶ୍ୟାନର ।”

ଏହି ଯଜ୍ଞରେ କେବଳ ଅଗ୍ନିଦେବ ନୁହନ୍ତି, ହରିଭଗ ପାଇଁ ଦେବତାମାନେ ମଧ୍ୟ ସନ୍ତୋଷ ଲଭ କରିଥିଲେ ବୋଲି ସାରଳା ଦାସ ଲେଖିଛନ୍ତି ।

ସପ୍ତପର୍ବରେ ବ୍ୟାସଦେବଙ୍କ ପ୍ରବେଚନାରେ ରାଜସ୍ଵୟ ଯଜ୍ଞ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିବାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି । ବ୍ରହ୍ମହତ୍ୟା ଦୋଷରୁ ପଣ୍ଡୁଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ପରମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ । ଏହି ରାଜସ୍ଵୟ ଯଜ୍ଞକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ବିପୁଳକାୟ ସପ୍ତପର୍ବ ରଚିତ ହୋଇଛି । ଏହି ରାଜସ୍ଵୟ ଯଜ୍ଞ ଯେ

ରାଜସିକ ଅଗ୍ନି ପୂଜା ଏହା ଏଠାରେ ସୁସ୍ଥ । ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସାରଳା ଦାସ ଯେଉଁ ମେରୁଗୁଳ ଗୁଣିକ ରଚିତ ବୃତ୍ତନ୍ତ ଦେଇଛନ୍ତି, ତାହା ମୂଳ ମହାଭାରତ ମଧ୍ୟରେ ନାହିଁ । ଏହି ମେରୁଗୁଳ ଅନଳଲେଟନ ବୋଲି ସାରଳା ଦାସ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଅଗ୍ନି ନୟନରେ ସମସ୍ତ ଦହନ ହେଉଥିଲା । ଶ୍ୟାମସେନ ତାଙ୍କୁ ରାଜସ୍ୱୟ ଯଜ୍ଞକୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରି ଆଣିବାକୁ ତାଙ୍କର କଲ୍ୟାଣରୁ ଯଜ୍ଞରୁ ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟ ପତ୍ର ଦହନ ହେଉଥିଲା । ଏହି ମହାଯଜ୍ଞରେ ବ୍ୟାସମୁନି ପୂର୍ଣ୍ଣାହୁତ ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ଏହା ଫଳରେ ପାତକ ଖଣ୍ଡନ ହେବାରୁ ପଣ୍ଡିତ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଗମନ କରିଥିଲେ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି ।

ମହାଭାରତ ଯୁଦ୍ଧର ଅବସାନ ପରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ରାଜ୍ୟଭାର ଗ୍ରହଣ କରି ସର୍ବପାପ ମୋକ୍ଷଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ କରିଥିଲେ । ଏହାଛଡ଼ା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ କରିଥିଲେ ବୋଲି ସାରଳା ଦାସ ଲେଖିଛନ୍ତି । ଏ ସବୁ ବୃତ୍ତନ୍ତ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତ ଅଶ୍ୱମେଧ ପର୍ବରେ ଅଛି । ଏହି ସମସ୍ତ ଯାଚଯଜ୍ଞଦି ଅନୁଷ୍ଠାନ ଆର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ଅଗ୍ନି ପୂଜା ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟକିଛି ନୁହେଁ । ଉପରୋକ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ ଆମେ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ପହଞ୍ଚି ଯେ ରାବ୍ଦବେଦ କାଳରୁ ଯେଉଁ ଅଗ୍ନି ପୂଜା ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଥିଲା ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେହି ପରମ୍ପରା ମଧ୍ୟ ଅପ୍ରଚଳିତ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ପୌରାଣିକ କାଳରେ ଅଗ୍ନିଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧି ମଧ୍ୟ କ୍ଷୁଣ୍ଣ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ସାରଳା ଦାସ ଭବ୍ୟାଭାର ଉତ୍ତର ସାଧକ ଥିବାରୁ ମହାଭାରତର ମୂଳକାହାଣୀ ଅନୁସରଣରେ ଅଗ୍ନି ଉପାସନାରେ ବ୍ୟାପକ ଚିନ୍ତା ଦେଇଛନ୍ତି ।

ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଅଗ୍ନି ସ୍ତୁତି :—

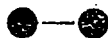
ତେଣୁ ସାରଳା ମହାଭାରତ ମଧ୍ୟ ଅଗ୍ନି ସ୍ତୁତିରେ ମୁଖର । ଏପରିକି ଅଗ୍ନିଙ୍କୁ ସେ ଅଗ୍ରଦେବତା ଓ ଆଦିଦେବତା ଭାବରେ ସ୍ୱୀକାର କରି ବୈଦିକ ଅଗ୍ନିଙ୍କର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି —

“ସକ ହୋଇ ଅଇଲେ ସେ ବଶ୍ୟାନର ବହନ
ପ୍ରାଣଜେ କାଳାନଳ ପିଙ୍ଗଳ ଜାଳାଜାତ ପଞ୍ଚ ଅଗ୍ନି ।

ଘୋଷାନଳ ଦାବାନଳ ବଢ଼ିବାନଳ ହୁଅ
 ଯି ଶାଖା ଅଗ୍ନି, ବ୍ରହ୍ମଅଗ୍ନି ଆବର ଲେହନ ।
 ରୁଦ୍ର ଅଗ୍ନି ବ୍ରହ୍ମ ଅଗ୍ନି ଆବର ଦୋହର
 ତେଜ ଅନଳ ଦହନ ଅନଳ, ସପତଶିର ।
 ସ୍ୱେଦାକର ମୂଳେ ପଞ୍ଚବିଂଶ ବହନ
 ଦେବ ସକଳୁ ଯେ ସଜ ହୋଇଣ ଆସନ୍ତି ।”

ବ୍ୟାସଦେବ ଯେପରି ଅଗ୍ନିକୁ ବ୍ରହ୍ମ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ସାରଳା
 ଦାସ ମଧ୍ୟ ଅଗ୍ନି ସ୍ତୁତିରେ ତାହାକୁ ସେହିପରି ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ।

ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଅଗ୍ନି ପୁଣି ଜଡ଼ଉପାସନା ନୁହେଁ, ସେ
 ସବଜ୍ଞାତା, ସର୍ବମୟ ଚରଣକୁ ଭାବରେ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଅଗ୍ନି ଯେ ସର୍ଜନ-
 କାରୀ ବ୍ରହ୍ମା, ପାଳନକାରୀ ବିଷ୍ଣୁ ଓ ପ୍ରଳୟକାରୀ ରୁଦ୍ର, ତାହାର ସୁସ୍ଥ ଆଲେଖ୍ୟ
 ସାରଳା ଦାସ ଦେଇଛନ୍ତି । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଅଗ୍ନି ମଧ୍ୟ ବୈଦିକ ଅଗ୍ନି କି ଭଲ
 ସ୍ୱାଦ୍ୱା ଓ ସ୍ୱଧାକର ପତି । ତାଙ୍କର ପ୍ରକାଶ ପୁଣି ବ୍ରାହ୍ମଣ ରୂପରେ ବହୁସ୍ଥାନରେ
 ଦେଖିଲୁ । ତେଣୁ ଅଗ୍ନିଙ୍କର ଉପାଖ୍ୟାନରେ ସାରଳା ଦାସ ବୈଦିକ ଓ ଗ୍ରୋରୁଣିକ
 ଅଗ୍ନି ଉପାସନାର ଯେଉଁ ପରମ୍ପରା ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇସାରିଥିଲା, ତାହାର
 ଏକ ସମନ୍ୱିତ ରୂପ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ ।

Sociological Study of
SARALA'S MAHABHARATA :
In Search of a Focus.

M. S. Pati

Sarala's epic poems are a veritable treasure house of socio-cultural information. *The Mahabharata*, in particular, encompassing as it does the universe of Indian life and civilisation, provides for Sarala Das a splendid model for a comprehensive socio-cultural transcription of his own times. Displaying a marvellous creative daring Sarala retells the ancient story in an idiom & style that are entirely his own, naturalising the Sanskrit epic and rendering it as something inalienably Oriya. The broad design of the narrative is retained, but numerous details of social behaviour, speech habits and locale are boldly introduced to weave an exciting fabric of indigenous colours and patterns, the original epic serving as a point of departure and contrast, therefore, Sarala's poem affords a rich quarry of authentic sociological information. It is easy to collect a large body of illustrative material from the poem to convey to an audience an intimate sense of fifteenth century Orissa which the poet has rendered with such wonderful fidelity and creative gusto. The present paper, however, seeks to concentrate on certain dominant poetic tones and tendencies that go to reveal Sarala's sensibility and the kind of appeal his epic aims at highlighting thereby the sensibility of his reading public a subject which bears a close and essential relation to sociological enquiry: the essence of socio-cultural state as reflected in poetic taste.

(2)

As has been suggested, a multitude of narrative elements in the source book and Sarala's poem link themselves into an extensive network of parallels and contrasts, revealing instructive patterns of creative choice and socio-cultural outlook. Beginning with Gopinath Nanda's monumental *Sri Bharata Darpana*, elaborate accounts of Sarala's departures from the original have been offered by Oriya critics. But more than the deviant individual sequences and new descriptive material, the tone and style mark it out as an outstanding piece of original creation. And it is this tone which is of crucial significance, both as an aesthetic index and sociological sign. Set against Sarala's *Mahabharata*, Vyasa's epic appears far more sedate and restrained. Vyasa, too, is engaged in delineating a variety of marvellous mythological characters and compelling human situations. Constantly sensitive to the beauties of nature and complexities of human response, the narrator in the original *Mahabharata* is also primarily engaged in presenting a moving human drama full of captivating and awe-inspiring spectacle. But his is a far more controlled and even-tempered voice than the one in Sarala's poem. And this difference is not merely one of poetic strategies or creative temperaments; more fundamentally it is something that relates to poetic vision and national culture.

Delineation of the extraordinary and concentration on the heroic constitute, no doubt, the normal epic mode. But the quality of voice and degree of enhancement can cause a world of difference, epic heightening producing markedly different poetic impacts and suggesting profoundly dissimilar socio-cultural mores. Vyasa and Sarala set off a strong contrast in this respect. Sarala

revels in the fantastic. With breathtaking abandon he can picture, on the one hand, a gallant warrior whirling his mace with such furious speed as to raise a hurricane to lift away thousands of elephants from the field of battle, and, on the other, an equally great warrior taking shelter in the hollows of a bell tied to the neck of a mighty elephant. Entirely unabashed, Sarala reels off numerous such fantastic descriptions, displaying a complete sense of assurance about its gleeful acceptance by his readers. Vyasa, in comparison, is found to be far more subdued. It is not merely the extent and manner of the use of fantasy that conditions the difference between the two narratives. Vyasa, too, harnesses fantasy in the service of the heroic. But the exuberance and extravagance which Sarala demonstrates in that context, and the keen predilection he shows for the grotesque and the strange all through the narrative, pitch his epic on an altogether different key. More than the mere use of, or concentration on, the extraordinary, the charged voice with which the wondrous and the sensational are constantly sought to be emphasised in Sarala's epic impart to it a distinctly different quality. In comparison, Vyasa's voice is chastened and mellow.

In intensifying sensationalism Sarala presses into service a vast body of horrible and macabre descriptions. Some of the war chapters are particularly heavy with such episodes and images. One might compare the portrayals of the end of the Kichakas and of Duhsasana in Vyasa and Sarala to see how almost the very same material is used for sharply different poetic ends. The degree of horror and revulsion which the orgy is designed

(4)

to produce in Sarala's narrative is much different from the kind of emotion Vyasa seeks to build in that context. At many such places in the narrative while Vyasa is content to furnish a broad account and leave the rest to the reader's imagination, Sarala indefatigably tries to press out the last possible ounce of sensationalism, piling up a heavy load of gory details and projecting horror with intense fascination. The description of Duryodhana swimming through a river of blood at the end of the eighteen day battle is an illustrative piece. At such points Sarala's poem might leave deeper impact on the reader than would Vyasa's verse, but the frequency with which such experiences are conveyed, and the taste they cater to, affect the poem as a whole, not allowing it to rise above the melodramatic in its total impact.

Indeed, both the excellence and deficiency of Sarala's epic seem to derive from the same source its melodramatic quality. The difference between Vyasa and Sarala might be likened to that between Sophocles and Webster. Both the Greek playwright and the Jacobean dramatist portray complex psychological states, employ supernatural elements, dramatise themes of adultery and machiavellianism together with those of romantic love and chivalry and discuss moral and metaphysical questions. But with all these and many more common features they offer entirely different experiences of the tragic vision. The philosophical calm and serene outlook which Sophocles projects through his tragic delineations are beyond the reach of Websterian tragedy. Webster's play, with its exciting speeches, sensational episodes and portrayal of deep psychological anguish might register a powerful immediate impact. But it does not carry an

an audience as does sophoclean drama, to a higher, abiding state transcending the horror and anguish of the ordinary human condition. Sarala, similarly, has a keen sense of the dramatic, his poetry imparts an intimate experience of certain feelings and emotions and his voice reveals a splendid virtuoscity, ranging from the conversational to the high theatrical but in terms of refined taste and a rich, collected, comprehensive vision of human life, Vyasa proves to be far superior.

The question, then, which emerges at this juncture is whether Sarala's epic bears evidence of a creative failure, revealing the poet's incapacity to sustain a higher kind of vision, or it reflects the constraints of a new socio-cultural situation which affect both the author and his readers alike, making them deviate from the mellowness of taste characterising the source-epic and go in for things more immediately arresting and directly earthy. For, after all, the religio-philosophical tradition has remained the same, and the moral values of ancient society continue to be faithfully affirmed by the new poem. And, yet a fundamental kind of difference has surfaced. We can, of course, easily relate a number of the new elements in Sarala's poem-its easy, colloquial style, the broad strokes of humour and pathos, the earthiness of characterisation, and the theatricality-to the educational and cultural level of a large mass of his readers. As against the refined connoisseur, the Sahridaya, the Sanskrit poet is addressing, Sarala is writing for a mixed audience, most of them semiliterates. It is, as it were, essential for him to cater to both sophisticated and rustic tastes at the same time. One might of course refer to Jagannath

Das's *Srimad Bhagavata* and argue that the quality of taste and moral sensibility enshrined in the original narrative need not be sacrificed while writing for a group of unsophisticated readers. Simplicity of style and earthiness of delineation in the case of Jagannath Das, infact, enrich the rendering without affecting the fundamental quality of the original composition. But the difference between a devotional poem and an epic must not to be forgotten in this context. The quality of the audience is not really the same in either case, and they are designed for different kinds of appeal.

A number of new tales Sarala has grafted into the epic-particularly the stories of amorous escapade, of abduction and seduction which he so fondly narrates, display a markedly inferior taste. Not only the quality of the narrative material, but the representation of the divines and the noble human personages in those contexts betrays an absence of refinement and of the sense of dramatic propriety. At such points the poet does not merit the praise, as he does at several other, of humanising the characters and projecting a realistic point of view. Where humanisation simply serves to satisfy a vulgar taste, as in the episode of the union of Subhadra and Arjuna-a sequence showing Krishna and his consort conducting themselves as low-life touts and pandering to Subhadra's carnal longing-nor even a permissive society such as ours would esteem it as a poetic virtue. It is not merely a prudish mind which finds such descriptions revolting; they repel a liberal student of literature, as well. While they might offer a local kick and appear salacious to a certain kind of readers, they do violence to the epic tone and reduce

the narrative to the level of vaudeville comedy. The characterisation of Bhima in Sarala's epic-gluttony, insatiable sexual appetite, obtuseness, and bellicosity being the major qualities-as against that in the hands of Vyasa throws into sharp relief the difference in taste and sensibility. Indeed, Sarala's handling of the character has been such as to insinuate a moral ambiguity into a story which dramatises at its culminating point the moral superiority of Bhima over all the other Pandava characters save Yudhisthira. In the context of Sarala's portrayal, it is difficult to see the justification for allowing Bhima to gain the highest altitude, next to Yudhisthira, in the final Ascension scene.

Indeed, at a number of crucial points, concerning several eminent personalities of the epic, Sarala's taste has rendered the concept of morality problematic. Thus his narrative often works at cross-purposes, effecting epic heightening on inappropriate material and introducing inconsistencies of value judgement. This would appear to reflect a socio-cultural situation where the clarity and refinement of an earlier age can no more be sustained, where a marked cynicism is already clouding the heroic vision. The acrimonious and in terms of consequence, tragic exchange between Draupadi and Hidimba in the open court where they are presented as no better than two belligerent country termagants may be cited in this context. It is difficult to defend in the name of realism the portrayal of Draupadi, the noble queen of the Pandavas in such perverse terms. A readership to which such stuff are confidently addressed must be one which has substituted the love of the profound

with a taste for the gross, the visionary with the palpable.

Such a transformation in literary taste usually suggests a special kind of socio-cultural situation where men who are inheritors of a noble civilisation are no longer in a position to keep it functioning as an essential component of individual and social existence but are loath or unable to disclaim the inheritance. A new generation, conscious of being highly dynamic and full of possibilities, but failing to relate its surging vitality to a morally and spiritually coherent, elevating scheme of things, tends to be highly questioning and skeptical. While not entirely disowning or negating the values that were so gloriously projected by an immediately preceding heroic generation, the new men under the impact of a number of economic, social and intellectual pressures, find it hard to sustain the ideals and produce a literature in which the preoccupation with those ideals is persistent-but so is the tendency to counterbalance the pressure through naturalistic and cynical delineations of life. We mark, for example, similar developments in Greek literature, from Aeschylus to Euripides, and in English literature, from Shakespeare to Massinger. The socio-cultural factors that were responsible for such changes have been extensively and penetratingly studied by Western critics. But very little has been done to understand the emergence of a new tone in Sarala's epic. Mechanical data-processing as has been done for example in Dinabandhu Ratha's *Sarala Mahabharatara Samajika Jivana* does not take one any where. In the context of this grave critical deficiency, one of the major objectives

of this conference should be to identify the historical socio-cultural factors that were particularly responsible for the new taste and attitudes displayed by Sarala's poem. This, no doubt, is a difficult and challenging task, for it involves a more complex literary situation than do the Greek and English traditions cited earlier. In this case the basic commitment to the Philosophical beliefs and religious ideals reflected in the classics of an earlier generation still remains strong and unqualified in the later age and its works. In terms of basic ethical and spiritual values Sarala is still a faithful adherent. Vyasa does not really offer a contrast at that level. And, thus, the change in tone is particularly intriguing, for, as against the primacy of directly human, mundane values in Western literature, the Indian epic has a relatively more comprehensive religio—philosophical framework serving as its basis. It could be natural for an Electra or Orestes to find radically new interpretations in a more rational, critical age. But it would be difficult to understand a similar fate overtaking the characters of *The Mahabharata*. So long the controlling religious vision does not undergo any fundamental changes, both in life and in literature, and, yet, for all the continuity of the ancient values in Sarala's times and writings a new kind of literary compact between author and audience is clearly evinced by the Oriya epic, a compact which has a psychological/ aesthetic base pertaining to the creative imagination and a broader historical, sociocultural base relating to literary communication and reception. Our enquiries on either front have so far been minimal. Let us hope that this conference marks the beginnings of a more gratifying phase of critical endeavour.

The mode of Existence of Sarala Mahabharata

Dr. N. N. Misra,

The *Sarala Mahabharat* is an epic of growth. "The 'epic of Growth' is not in its entirety the work of a single author, but to some extent the result of a process of evolution and consolidation, and that a large amount of pre-existing material, in the shape of floating legends and earlier folk-poems and sagas, is gathered up into its composition. An epic of this kind may, therefore, be regarded as the final of a long series of accretions and synthesis."* In *Sarala Mahabharat* we can find a synthesis of many cultures and faiths, that of primitive Nisad, materialistic Asura and the idealistic Aryan cultures have been metamorphosed and taken an altogether new shape in a long course of time.

The servants of Sarala were and probably are a living professional singer of ballad. But even if we take Sarala to be a historical person, who improvised the existing *Mahabharat* to a great deal his time is a controversial point and scholars claim him to have appeared before 1000 A. D. at the earliest and the fifteenth century at the latest. Out of a few references in his work it has been assumed that the poet flourished during the reign of Kapilendra Deva (1436-69) of the Surya—dynasty. The family name of the poet was Siddheswar Parida and as the devout Worshipper of goddess Sarala Chandi he assumed the name "Sarala Das". He speaks of himself

* An Introduction to the Study of Literature : W.H.Hudson (1957), P. 105-106.

humbly in Drona Parva, "I am a cultivator by birth and do not know anything of the scriptures. It is through the grace of the Goddess Sarala that I have been able to make the invisibles visible. I am illiterate, never having been to a Guru, far from being a celebrity, and not versed in *Japas* or *Mantras*. I write out merely that which comes to my mind, through her grace, sitting under the blue Kalpabata".

In the panegyric vanitas the poet appears as a 'shaman' and writes as an impersonal entity. The epic is full of supernatural stories and unusual situations. But to the poet everything is truth as he has heard it from his 'Ista Devata'. He, who can deduce truth from his writing is learned and one who takes his work as untruth is ignorant. Again he states that if there is anything in the poet's work which is not liked by others, the poet is not be balmed. What he sees in the darkness of the night through the light of the heavenly Muse, in the light of the day he expresses. Not only to lead from darkness to light, his muse is also a source of sublime pleasure. The poet gets delight in the theme of Krishna like a swan in the pond. The poet amply speaks about the aim of his vocation. "Know thyself" is his motto. While expressing his own self, his aim is to attain the goodness of his soul and at the same time to bring goodness for the world. The theme of his writing is endless like the pebbles on the bed of a river. So it is beyond his power to write everything which needs to be written. He could write ofcourse about all that he has seen through his heavenly vision, but he is afraid of the ignorant who will not understand things if written in all detail. So he has made his choice to select themes and write in brief. He got his

stylus from the goddess of the Muse Sarala and gained courage to express things unseen so far. Those who will read his poem will beget their progeny and happiness in this world and salvation in the world after. The poet also speaks of his godly origin. He carries the message of god to this world, where he has made his temporary abode, being under the curse of the heavenly masters. The world is like an ocean, which the poet swims across with his sacred Muse which blooms like a lotus above the surface of the ocean. Those who will peruse his book with devotion will also swim across the fearful ocean of the mundane world.

The great epic is a link between folk tradition and the literature created by learned poets. The belief in God, the utility of learning the scriptures, the vocation of muse are no doubt a common treasure of all epic poets. There is faint similarity between *Oriya Mahabharat* and that of Sanskrit. The very order of the 18 books of the original Sanskrit work has been changed. In the Oriya Epic a large number of episodes and stories of the original are missed and fresh stories and episodes are inserted. The new stories, situations and characters speak of the common sense of the poet. Our poet is a folk poet and had deep sympathy for the lonely and the outcast. Sarala depicted the character of Jarasabar in all grandure. Jara, unknowingly killed Sri Krishna in Dwaraka, followed his unburned heart as it was washed by the sea all along the coast and rescued it at Puri out of which Lord Jagannath was evolved.

In *Sarala Mahabharat* we find fine social satire. In Udyoga Parva there is a funny story told by Dhritarastra to Sakuni. Gobinda Panda, a learned Brahmin opened his

Puran in an assembly of thieves and explained to them the various sins that accrue from committing thefts. On hearing him the thieves became so angry that they gagged him, and after hurling many an insult at him, sent him off. Then one of them with his hair dishevelled and the tongue wagging, danced and sang an obscene song, which pleased the thieves so much that they rewarded him with clothes and ornament. Here Dhritarastra compares himself to Gobinda Panda, the learned reciter of Puranas, Sakuni to the thief who danced and sang an obscene song, and the assembly of Kauravas to that of thieves. (Sarala Das : Krishna Chandra Panigrahi—Sahitya Academy — P. 28-29).

Sarala Mahabharat incorporates the theme and stories of outstanding works of Indian literature in Sanskrit. From Kalidas's Raghubansa, Jaya Deva's Gita Govinda, Srimad Bhagabat Puran, Ekamra Puran and many other Puran and Kavyas we find the stories told by Sarala Das. It is not a question of who borrowed from whom. The great works of Sanskrit and even in other Indian languages might be based on tales and traditions prevalent among the people since long past.

Sarala Das has a special flavour for depicting female characters. The heroines of Sarala Das's epic were not ordinary feminine characters with an intense horror of bloodshed, but each of them heroic and militant.

Sarala Mahabharat is not confined to written works in a particular point of time or place. It is a great

poem on war and peace. First of all we may take note of the poet's own view about the *Mahabharata*. The Mahabharat war took place not once but seventy three times and each time the same Kuruksetra became the scene of the battles, where the naked 'Kantani' (କାନ୍ତାନୀ) danced in ecstasy. All other wars fought in different times and places are merely the offshoots of the Mahabharata wars. (In Sabhaparva — Agasti spoke this and in Udyoga Parva a jackel who was kind hearted and pious enough to rear an abandoned female baby of a Brahmin widow also repeats this view. In *Chandipurana* the goddess earth (ପୃଥିବୀ ମାତା) tells Durga that the Mahabharata Wars had taken place again and again. From this Dr. K.C. Panigrahi has aptly concluded that in *Sarala Mahabharata* all the events of the remote past.....has been expressed in mythological settings. (p. 43).

We all know Sarala Das's *Mahabharat*, like all other Puranas and Kavyas of ancient Orissa, were handed down to posterity through palm-leaf manuscripts. Sarala Mahabharata manuscripts are traced in wide areas of eastern India (consisting of old Odra Desa and Radh region). This indicates its great popularity. Pandit Nilakantha has aptly observed "Sarala Das never wrote to propagate the teachings of Vyasa's *Mahabharat*. *Sarala Mahabharat* is a new and vast collection of folk stories based on the event of "Victory" (of Pandabas over Kaurabas).

The Sarala Mahabharat evolved in the same way as epic of growth evolved in civilised world everywhere. When a civilised society collapsed under the attack of barbarian invaders, wealth piled up from wars of conqu-

est precipitated a crisis-to solve this contradiction myths were created with specific "purpose..... to provide a logical model capable of overcoming a contradiction..... and its growth is a continuous process.....and it closely corresponds to.....the realm of spoken words. (P.229. Stuctural Anthropology-Levi Strauss). While attempting for "the structural study of Myth" Levi Strauss says - — "On the one hand, a myth always refers to events alleged to have taken place long ago. But what gives the myth an operational value is that the specific pattern described is timeless, it explains the present and the past as well as the future". (Structural Anthropology, Levi Strauss P. 209, Penguin Books 1964).

For us *Sarala Mahabharat* exists as a creation of a whole people. The mote mind of an individual could never produce so great a literature, embodiment of the mot-juste of a Folk mind. It is timeless. As time passes, ever new contrivances and artifect take place of 'mentif-acts' the creation of an ever green mind that revelled in passion and prudence will be our only hope for the future.

